

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE YAŞAYAN
ROMANLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI VE BEKLENTİLERİ:
İZMİR İLİ ÖRNEĞİNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Doktora Tezi

Umur AŞKIN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. A. Gürhan FİŞEK

Ankara-2011

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
YERELLİK VE KÜRESELEŞME.....	5
1. Yerel'in Kavramsallaştırılması.....	6
2. Küreselleşme Süreci ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları.....	10
2.1. Küreselleşme Tanımı ve Kavramı.....	10
2.2. Küreselleşme Süreci ve Ekonomik Yapıda Dönüşüm.....	16
2.2.1. İşgücü Talebini Azaltan Gelişmeler: İşin Kaybolması.....	19
2.2.2. İşgücü Arzını Artıran Gelişmeler: Post-Fordist Dönemde Yeni Proleterleşme.....	20
2.3. Küreselleşme ve Yoksulluk Sorunu.....	22
2.3.1. Gereksinimler Yönünden Yoksulluk Sorunu.....	23
2.3.2. Toplumsal Konum Atfetme Aracı Olarak Yoksulluk.....	28
2.3.2.1. Yoksulluk Kültürü.....	29
2.3.2.2. Sınıfaltı.....	31
2.3.2.3. Toplumsal/Sosyal Dışlanma.....	34
2.3.2.4. Sosyal/Toplumsal Dışlanma ve Eğitim Arasındaki İlişki.....	43
İKİNCİ BÖLÜM.....	48
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE İZMİR'DE YAŞAYAN ÇİNGENE/ROMAN TOPLUMUNUN YERELLİĞİ	48
1. İzmir İlinde Çingene/Roman Toplumunun Yerelliği.....	49
1.1. Çingene/Roman Toplumunun Mekânsal Yerelliği: Çingene/Roman Mahallesi mi, Mekânsal Ayrışma mı?.....	49
1.2. Mekânsal Yerleşme ve Çingene/Roman Toplumunun Ekonomik Uğraşları Arasındaki İlişki: İzmir İlinde Çingene Ekonomisinin Görünümü.....	63
1.3. Çingene/Roman Toplumunda İş/Çalışma Algısı ve Emek Piyasasındaki Konumu.....	69
1.3.1. Tarihsel Görünüm ve Çingene Ekonomisi.....	72
1.3.2. Çingene/Roman Toplumunun İş ve Meslek Dağılımı.....	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	78
SOSYO-EKONOMİK YAPI ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	78
1. Yöntem.....	78
1.1. Nitel Yöntem ve Alan Araştırmasının Teknikleri.....	80
1.2. Örneklemenin Oluşturulması: Farklı Mahalleler ve Farklı Meslek Grupları	84
1.3. Kartopu Tekniği, Kasti (Kararsal) Örneklem ve Araştırmanın Kısıtlılıkları.....	85
2. Alan Araştırması Bulguları.....	89
2.1. Demografik Özellikler.....	89
2.1.1. Yerleşiklik Süreci	89
2.1.2. Eğitim Durumları: Yerleşim Yerlerine Göre Eğitim-İstihdam İlişkisi	91
2.1.2.1. Konak ve Bornova İlçelerinde Yaşayan Araştırma Öznesinin Eğitim Durumları ve İstihdam İlişkisi.....	91
2.1.2.2. Karşıyaka İlçesinde Yaşayan Araştırma Öznesinin Eğitim Durumları ve İstihdam İlişkisi.....	104

2.1.3. Aile Yapısı (Kişi Sayısı ve Yaş Yapısı).....	112
2.1.3.1. Karşıyaka İlçesinde Yaşayan Araştırma Öznesinin Aile Yapısı.....	112
2.1.3.2. Konak ve Bornova İlçelerinde Yaşayan Araştırma Öznesinin Aile Yapısı.....	115
2.2. Sosyal Yapı.....	116
2.3. Ekonomik Yapı.....	119
2.3.1. İşgücü Arzı ve Niteliği.....	119
2.3.2. İş ve Mesleklerin Dağılımı.....	122
2.3.2.1. Alaylı ve Saygın Bir Mesleğin Temsilcileri: Müziğin Roman Üstadları.....	126
2.3.2.2. Ayakkabı İmalat Sanayinin Yedek İşgücü Olarak Romanlar.....	133
2.3.2.3. Tarım Sektöründe Yedek İşgücü Olarak Mevsimlik Tarım İşçileri	138
2.3.2.4. Esnek Birikimin Mağdurları: Bohçacılar ve Gezici Tezgâhtarlar: Paketçiler.....	141
2.3.2.5. Geri Dönüşümün Sektörünün Kendi Hesabına Çalışan Proleterleri: Hurdacılar ve Atık Madde Toplayıcıları.....	145
SONUÇ.....	154
KAYNAKÇA.....	164
EKLER.....	180
Ek-1: Ballıkuyu Mahallesi-İkiçeşmelik Bölgesinde Görüşülenlerin Listesi	180
Ek-2: Yenişehir-Hilal Mahallelerinde Görüşülenlerin Listesi.....	181
Ek-3: Örnekköy ve Şemikler Mahallelerinde Görüşülenlerin Listesi.....	182
ÖZET.....	184
ABSTRACT.....	185

GİRİŞ

20'nci yüzyılın son çeyreği ile 21'inci yüzyılın ilk on yılı, kapitalist küreselleşme devingenliklerinin had safhaya ulaştığı bir dönemi kapsamaktadır: hayatın her alanında köklü değişim ve dönüşümler ortaya çıkmakta, yaşama ait varolan tüm dengeler hızla altüst olmaktadır. Kapitalist dünyadaki tüm üretim ve toplumsal ilişkiler değişirken; kapitalist ekonomik ilişkilerin taşıdığı genişleme eğilimleri, kapitalist ilişkilerin tam olarak içer(e)mediği ekonomik alanlara doğru hızla yayılmakta ve kapitalist sistemin ortaya çıkardığı yapısal dönüşümler yansımalarını bu alanlarda da bulmaktadır. Kapitalist küreselleşme süreci, kapitalist sistem içerisinde ortaya çıkardığı yeni katmanlaşma biçimleri ile birlikte, kapitalist yayılmanın gerçekleştiği tüm ekonomik yaşam alanlarında ve bu ekonomik yaşam alanlarındaki işgücü piyasalarında yeni katmanlaşma biçimleri üreterek ve sistematik güvensizlikleri ve tehlikeleri arttırarak kaybedenlerin sayısını ve tabanını genişletmektedir. Toplumlar, maddi ve toplumsal üretim süreci üzerindeki denetimlerini kaybederek her türlü yaşam alanındaki tüm risklere karşı çaresiz kalmaktadırlar.

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı bir başka gelişme de, daha önce görünmeyen etnik ve toplumsal grupların görünür olması; varlıkları belirsiz olanların da görünür olmalarının artmaya başlamasıdır. Tezin araştırma öznesi olan Çingene/Roman toplumunun görünürlüğü de, bu süreçte artmıştır. Dünya Bankası, Avrupa Birliği, Açık Toplum Enstitüsü, Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre - ERRC), Avrupa Birliğine üye ülkelerde medya ve akademik camia, çeşitli bağlamlarda Çingene/Roman toplumuna ilgi göstermiş ve göstermeyi sürdürmektedir.

Çingene/Roman toplumunun Avrupa'daki görünürliğünün artmasında, özellikle Çingene/Roman toplumunun yoğun olarak bulunduğu Orta ve Doğu Avrupa (eski Doğu Blok'u) ülkelerinde serbest piyasa ekonomisine yönelik yaşanan hızlı geçiş etkili olmuştur. Bu ülkeler, yeni-liberal kapitalist küreselleşme sürecine hızlı bir şekilde dâhil olmuşlardır. Bu hızlı geçişin, bu ülkelerde ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlardan en fazla etkilenenler, –sosyalist dönemde– olumsuz yaşam şartları içinde bulunan Çingene/Roman toplumu olmuştur. Küreselleşme sürecinde yaşanan maddi ve toplumsal üretim üzerindeki denetim kaybı, bu ülkelerde yaşayan Çingene/Roman toplumunun derin ve çok boyutlu yoksulluk sorunu ile karşı karşıya gelmelerine yol açmıştır. Kapitalist dünyaya eklemlenme sürecinin ortaya çıkardığı yoksulluk

ve “sosyal dışlanma” ile birlikte, Balkanlarda yaşanan savaş ve Avrupa Birliğine katılım sürecinde elde edilen serbest dolaşım hakkı, Avrupa Birliği’nin zengin ülkelerine yönelik Çingene/Roman göçünü arttırarak, Çingene/Roman toplumunun medya ve akademik alandaki görünürlüğüne olumlu yansımıştır.

Batı alanyazınında Çingene/Roman toplumu, *etnik ve kültürel azınlık* olarak ele alınmakta ve yaşadıkları birçok ülkede, genellikle “marjinal” konumları nedeniyle “dışlanmış” olarak kabul edilmekte (tersinin doğru olduğunu düşünmek daha gerçekçi) ve yaşadıkları tüm ülkelerde, istihdam, eğitim, sağlık ve konut durumlarına göre, genellikle en dezavantajlı durumda olan azınlık grupları arasında yer almaktadır.

Çingene/Roman toplumuna yönelik gelişmeler, Avrupa Birliğine (tam) üyelik süreci içerisinde olan Türkiye’de de yansımaları bulmuştur. Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Ulaşılabilir Yaşam Derneği gibi kuruluşlarla birlikte bazı üniversitelerde 2000’li yıllarla birlikte yapılmaya başlanan çalışmalar, Türkiye’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun görünürlüğüne katkı yapan çabalardan bazılarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, sanatsal etkinlikler çerçevesinde bakıldığında Çingene/Roman toplumunun Türkiye’deki görünürlüğü o kadar da yeni değildir: göçebe yaşam sürdüren Çingene/Roman toplumunu konu edinen filmlerin çekilmesi 1950’li yıllara kadar uzanmaktadır. Özellikle son 10 yıllık süreç içerisinde televizyonlarda yayınlanan diziler ve yarışma programları ile toplumsal yapıları ve yaşam biçimleri zaman zaman haddinden fazla abartılarak da olsa Çingene/Roman görünürlükleri arttırılmıştır.¹

Türkiye’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun görünürlüğünü artıran bir diğer gelişme, Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde yayınlanan ilerleme raporlarında Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların karşılaştığı sorunların yer alması ve özellikle 2007 yılındaki

1

Yönetmenliğini Semih Evin’in yaptığı 1952 yapımı “Şaban Çingeneler Arasında”, araştırmacının bilgisine ulaşabildiği, Çingene/Roman toplumunu konu edinen ilk Türk yapımı filmidir. 1966 yapımı “Çingene”, 1968 yapımı “Çingene Güzeli”, Türkan Şoray ve Ediz Hun’un birlikte rol aldığı 1969 yapımı “Ateşli Çingene”, Engin Çağlar ve Mine Mutlu’nun oynadığı yine 1969 yapımı “Çingene Aşkı” Çingene/Roman toplumunu konu edinen filmlerden bazılarıdır. 1980’li yıllarda Sulukule’de yaşayan ve geçimlerini müzisyenlik yaparak temin eden aileleri konu edinen “Gırgıriye”, “Gırgıriye’de Şenlik Var”, “Gırgıriye’de Cümbüş Var” filmleri Çingene/Roman toplumunu konu edinen bilindik filmlerin başında gelmektedir. 2000’li yıllarla birlikte yayınlanmaya başlanan “Cennet Mahallesi” ve “Görgüsüzler” komedi tarzında yayınlanan TV dizileridir. Yayın hayatı halen süren “Gönülçelen” adlı TV dizisi ise, çiçekçilik yaparak geçimi temin eden genç bir Çingene/Roman kızının, öğretim üyeliği de yapan bir müzisyenden aldığı eğitim ile ses sanatçısı olmasını hikâyelemiştir.

raporla birlikte Türkiye'nin "2005- 2015 Çingene/ Roman Kapsama On Yılı" çalışmalarına katılmamasına yönelik eleştiriler, Çingene/Roman toplumunun hükümet(ler) ve siyasi partiler gözündeki görünürlüklerine de yansımıştır. Bu yansımanın ilk sonucu, Aralık-2009 yılında düzenlenen "Roman Çalıştay" ile başlayan süreç olmuştur. Bu süreçle birlikte, Türkiye'de yaşayan Çingene/Roman toplumunun yaşadığı sorunlar ve sosyo-ekonomik durumları devlet bünyesinde de çeşitli bağlamlarda tartışılarak, görünürlükleri daha da artmış ve varlıkları kabul görmeye başlamıştır.

Son dönemlerdeki görünürlüklerinin artmasına karşın, Türkiye'de araştırma öznesine yönelik bilimsel bilgi üretiminde henüz yeterince yol alındığını söylemek mümkün değildir. Bu tez çalışmasının temel amacı, Türkiye'de yaşayan araştırma öznesine yönelik bilimsel bilgi eksikliğinin giderilmesine katkı yapmaktır. Çalışmada, İzmir'de yaşayan yerel bir topluluk olarak ele alınan Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumunda, yoksulluk ve yoksunluk olguları çerçevesinde ortaya çıkan değişimler ve sosyo-ekonomik durum belirleyicileri, küreselleşme sürecinin ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümler çerçevesinde irdelendi.

Araştırma öznesinin günlük yaşam mücadeleleri ve yaşam koşullarında küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümler, sekiz farklı mahallede nitel araştırma yöntemi ile irdelendi. Nitel araştırma yönteminin çalışmada kullanılması, araştırma sürecinde ortaya çıkan olgu ve olayların araştırma deseninin yeniden biçimlendirilmesinde esneklik sağlamıştır. Alan araştırmasında, yoksulluk, istihdam biçimleri, eğitim eksikliği ve barınma/konut araştırma öznesinin temel sorun alanları olarak belirginleşmiştir. Bu bağlamda, İzmir'de yaşayan araştırma öznesinin yoksulluğuna yol açan etmenler, eğitim eksikliğinin temel nedenleri, istihdam biçimleri ve bu istihdam biçimlerini tercih etme nedenleri, çalışmanın odağına alınarak irdelenmiştir. Küreselleşme sürecinde ekonomik yaşam alanlarında yaşanan değişim ve dönüşümler ile araştırma öznesinin yaşam mücadeleleri ve yaşam koşullarında ortaya çıkan değişim ve dönüşümler arasında ilişkisel bağlantılar; bu bağlantılar aracılığıyla küreselleşme sürecinin, araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumunda ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümün ve eldeki bulgular çerçevesinde araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumun ne yöne doğru evirildiğinin anlaşılması da önemlidir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yerellik kavramı, küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde ekonomik alanda ortaya çıkan değişimler ile birlikte,

küreselleşme sürecinde gündeme yoğun bir şekilde oturan yoksulluk, sosyal/toplumsal dışlanma kavramları ve sosyal/toplumsal dışlanma ve eğitim arasındaki ilişkisel bağlantılar tartışıldı.

İkinci bölüm, İzmir’de yaşayan yerel bir topluluk olarak ele alınan Çingene/Roman toplumunun İzmir ilindeki yerelliği, mekânsal ve ekonomik uğraşlar temel alınarak tartışıldı. Bu bölümde ayrıca, Çingene/Roman toplumunun iş ve çalışma algısı ele alındı.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, yapılan alan araştırmasında elde edilen, sosyo–ekonomik yapıya ait bulgular irdelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YERELLİK VE KÜRESELEŞME

Küreselleşme süreci ile birlikte, yerellik ve yerelleşme kavramları tartışma gündemine taşınmıştır. Küreselleşme tartışmalarında yerellik ve yerelleşme, çeşitli boyutlarda ve karşıtlıklarda; yerel-küresel ve yerel-ulusal karşıtlıkları (Tekeli, 2009:166) ile ele alınmaktadır. Yerel, küresel ve ulusalın karşıtı olarak değerlendirilmektedir. Küreselleşme sürecinde ulus devletlerin öneminin, özellikle ekonomik ve siyasi alanlarda azal(tıl)ması bu tartışmaları daha da tetiklemiştir. Tartışmaların ilk boyutu, kentsel düzeyde, kentlerin yerel devingenliklerinin önem kazandığı ve özellikle küreselleşen ekonomik ilişkiler çerçevesinde şekillenen küresel kentler ağına eklemlenme sorunu üzerinedir (Sassen, 2002). İkinci boyutu ise, küreselleşme sürecinde ulus devletlerin gücünün aşınması ile birlikte, yerel üstünlüklerin ön plana çıktığı; bu nedenle yerel sivil toplum örgütlerinin ve kültürel örüntülerin güçlendirilip, demokratikleşme çabalarının desteklenmesi oluşturmaktadır (Şengül, 2004:116–7).

Yerel ve küresel kavramlarını, özellikle yerel kavramını Şengül ve Tekeli'nin belirttiği bağlamlarda ele almak; araştırma öznesi Çingene/Roman toplumuna ait bilgiyi kavramada ve araştırma öznesinin özgünlüklerine ulaşmada açıklayıcı olur mu? Çalışmanın evreni ve örneklemini İzmir kent merkezinde yerleşik olarak yaşayan Çingene/Roman toplumdur. Soruyu bu bağlamda ele aldığımızda evet yanıtı vermek güçleşmektedir. Araştırma öznesinin yerelliğini birkaç boyut içerisinde değerlendirilebilir. Şengül'ün de vurguladığı kültürel örüntüler ilk boyutunu oluşturur. Tekeli'nin yerel-küresel ve yerel-ulusal karşıtlığına benzer bir ilişkisel çerçeve, araştırma öznesi ile İzmir İli arasında kurmak daha akılcı görünmektedir. Araştırma öznesi ile İzmir İli arasında, yerellik boyutunda bir ilişkisel bağ kurulduğunda, araştırma öznesini, hem İzmir'deki yerel bir topluluk, hem de küresel süreçlerden etkilenen İzmir'in değişim ve dönüşümünden etkilenen yerel bir topluluk olarak, değişim ve dönüşümlerden etkilenme; kentsel ve küresel yaşama eklemlenme ve bütünleşme bağlamında irdeleyebiliriz.

Bu çalışmada, İzmir'de yaşayan araştırma öznesi, Çingene/Roman toplumu, kendine özgü özellikleri olan, yerel bir topluluk olarak kabul edilmektedir. Bu bölümde, yerellik kavramı, araştırma öznesinin İzmir'deki yerelliğini ön plana çıkaracak biçimde kavramsallaştırılmaya

çalışıldı. Araştırma öznesi Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durum ve konumlarına etki eden küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümler de irdelendi.

1. Yerel'in Kavramsallaştırılması

Araştırma öznesi özelinde yerellik, nasıl anlaşılmalı ve kavramsallaştırılmalıdır? Yerelliği üreten, yeniden üreten; yerelliğin oluşumuna etki eden devingenlikler nelerdir? Yerellik, yerel topluluk üyelerinin (hareket) yeterliliğine etki eder mi? Yerellik bir durağanlık hali midir, yoksa yaşanan değişim ve dönüşümler, varolan yerelliği farklı bir yerelliğe doğru mu evirmektedir?

Yerel, en başta “*bir yaşam çevresi*”dir (Tekeli, 2009). Bir yaşam çevresi olarak yerel, hem fiziki, hem de bu yaşam çevresi içinde ve dışında ortaya çıkan ilişkisel bağlantılar ve bunların belirlediği sınırlılıklar çerçevesinde anlaşılabilir. Küreselleşen dünyamızda tüm yereller eylemlerini gittikçe daha fazla kapitalist devingenlikler çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Yerelliği bu bağlamda değerlendiren Cooke (1990), yerelliği, kapitalist ilişkileri de içeren, ama yalnızca kapitalist ilişkilerle sınırlandırılmayacak modernlik durumları arasında görür. Yerelliğin oluşumunda dışsal belirleyici güçler ile birlikte, bireylerin ya da sosyal grupların yetenekleri de etkilidir. Yerellik, modern toplumun gelişim süreçlerine yönelik, sosyal devingenlik öğeleri barındıran sosyo-uzamsal bir kurgudur. Yerellik, tasarlanarak oluşan bir durumdan daha çok, kökleri gelenek, göreneklerde ve (yerel) toplumda yatan gereksinimlerin ve uygulamaların gayri-ihiyari sonucu “*kültürel korunma*” (Wirth, 1927:59–62) ve mekânsal anlamda bir çeşit “*gönüllü yerleşim*” (Başkır, 2008) alanları olarak ortaya çıkar.

Fiziksel mekân olarak “yerel”, sosyal etkileşimi oluşturan ve sosyal ilişkileri düzenleyen ve bir bağlama yerleştiren yerler olarak, bireyleri, hanehalklarını ve toplumu şekillendirmektedir. Mekânsal olanla toplumsal olanın bir karışımıdır; aynı mekânda yaşayanların, yaşadıkları yerle geliştirdikleri sahiplik ilişkisi ve o mekânda yaşayanlarla kurulan bir bağlılık ilişkisidir (Williams, 1987:154-160; Erder, 1997:29; Urry, 1981'den aktaran Şengül, 2004:127). “Yerel”, sınıf, statü ve toplumsal cinsiyet rollerini de etkilemektedir (Williams, 1987). Yerel, fiziki bir çevre işlevi ile birlikte, uzam ve sosyalin birbiri ile harmanlandığı, toplumsalın yeniden üretildiği mekândır.

Olgu, Erman (2002) tarafından “mekânsal kümelenme” kavramı ile ele alınmaktadır: şehre yeni gelenler, gelenek ve göreneklerini bildikleri, yabancı olmadıkları, “*kendi insanları*”

ile aynı mekânda, bir arada yaşama isteği taşımaktadır. Bu durum, kültürlerini yeniden üretmelerine yol açmakta ve daha geniş, içine girilen topluma uyum sağlanmasını güçleştirmektedir.

Mekânsal kümelenme yaklaşımında yerel, belirli coğrafi çevrede oluşmuş bir topluluk ve bu topluluğun merkezde olduğu ilişkiler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamı ile yerel, kapalı bir yaşam çevresinde oluşmaktadır. Bu kapalı yaşam çevresi, bu çevrede yaşayanların devingenliklerini ve yeterliliklerini belirlemektedir. Kempen ve Özüekren (1998:1633–6) bu durumun, olumlu yanları olduğu kadar, olumsuz etkilerinin de olduğuna vurgu yapmaktadırlar.

Yerel oluşumların olumlu ve olumsuz yanlarına etki eden süreçler nelerdir? Bu sorunun yanıtını, dilbilimsel açıdan aynı anlamda kullanılan, Türkçe’den türetilen “toplumsal” ve Latince/İngilizce’den türetilmiş “sosyal” sözcüklerine yüklenen anlamları belirginleştirerek vermek daha doğru olur. Tomanbay (2007), sözcük anlamları aynı olan toplumsal ve sosyal sözcüklerinin kavramsal olarak farklı anlamlar yüklendiğini; eşanlamlı olmalarına karşın, düşünce ve mesleki uygulamalarda farklı anlamlara geldiğinin ayırtına varılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu iki terimin içeriklerinin netleştirilmesi ve kavramsal olarak doğru kullanımı yönünde yaptığı ayırmada: insanın bebeklikten başlayarak toplumsal kuralları öğrenme yoluyla topluma uyum yönünde gerçekleştirdiği “uyumsal” değişmeyi “toplumsallaşma” olarak niteleyen Tomanbay, “sosyalleşme”yi ise topluma katkı verme süreci olarak belirtmektedir. Toplumsallaşmayı, doğumla başlayan ve her koşulda süregiden bir süreç olarak ele alırken, sosyalleşmeyi bilinç geliştirmekle, algılamayı daha üst düzeye çıkarmakla ve eğitimle geliştirilen bir süreç olarak görmektedir. Tomanbay’a göre sosyalleşme, topluma uyumun ilk aşaması ve toplumsallaşmanın ilk boyutu olarak ortaya çıkmaktadır. Etkileşim, eğer yalnızca bireyin kendi sosyal çevresi ile sınırlı kalırsa, uyum süreci, “sosyalleşme” süreci ile sınırlı kalmaktadır. Sosyalleşme süreci, Durkheim’in mekanik dayanışmasına benzetilmektedir. Birincil ilişkiler ön plandadır. Bu düzeydeki “sosyalleşme” sürecinin daha geniş toplumla yüzleşme ve etkileşime geçme yaşanmaz ise “toplumsallaşma”ya dönüşmeyeceğini, toplumsal çevre ile iletişimde başarısızlık ortaya çıkacağını ve bireyin uyum sürecinin “sosyalleşme” düzeyinde kalma anlamı taşıdığını belirtmektedir. Dış dünya ile kurulacak iletişim sonucu gerçekleşen etkileşimin “toplumsallaşma”ya yol açacağına vurgu yapmaktadır. Durkheim’in organik dayanışması ile benzetilmektedir. İkincil ilişkiler ön plandadır.

Tomanbay'ın toplumsal ve sosyal sözcüklerine kavramsal olarak farklı anlamlar yüklemesini yerellik boyutunda nasıl ele alabiliriz? Bireysel düzeyde bakıldığında, toplumsallaşmanın ilk aşaması, bebeklik ve çocukluk dönemlerinde sosyalleşme süreci aile ile başlamaktadır. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde mahalle ve (kurumsal düzeyde) okulda sürmektedir. Birey, çeşitli nedenlerden dolayı, iletişimini aile, akraba ve yaşanan fiziksel mekânda yaşayanlar ile sınırlı tutarsa, toplumsal düzeydeki etkileşimi sınırlı kalacaktır. Tüm öğrenmeler, bu sınırlı yaşam çevresinde gerçekleşecek; küçük ve sınırlı bir çevrede sosyalleşecek ve toplumsallaşma boyutu eksik kalacaktır. Sınırlı bir çevrede ortaya çıkan “kısıtlı” sosyalleşme, içinde bulunulan toplumun değer yargılarının ve normlarının içselleştirilmesine ve daha geniş toplum ile ilişkilerin ya hiç kurulmamasına ya da çok sınırlı düzeyde kurulmasına neden olmaktadır. Bu anlamı ile yerel, belirli ölçülerde bir durağanlık, değişim içinde olmama, dış dünya ile ilişki içinde bulunmama anlamı (Tekeli, 2009:169) taşımaktadır. Bu durumu, “küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmak” olarak nitelendiren Bauman (2006:9), hareket halindeki bir dünyada yerel kalmayı da “toplumsal sefaletin” bir göstergesi olarak bir “yeniden tabakalaşma süreci”nin (2006:81) bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Leeds (1994: 216–218), yerel toplulukların devingenliklerinin daha geniş düzlemdeki toplumsal yapının devingenliklerinden farklı olduğunu ve yerel toplulukların daha geniş düzlemdeki topluluklarla farklı ilişki biçimleri geliştirdiğini belirtmektedir. Aynı toplum içinde farklı devingenliklere sahip yerel topluluklar bulunabildiğine; bunların da farklı eklemlenme biçimleri geliştirebildiğine vurgu yapan Leeds, bu farklı yerelliklerin dışarıdan gelen etkilere, farklı biçimlerde tepki verip; farklı şekillerde uyum gösterebildiklerini; uyum konusunda yüksek esnekliğe sahip olduklarını ifade etmektedir. Leeds'in (1994:216–18) aynı toplum içinde, birbirinden çok farklı devingenliğe sahip yerel topluluklar olabileceğine ve bu yerel toplulukların daha geniş topluluklarla farklı eklemlenme biçimlerine geliştirebileceğine yönelik yapmış olduğu tespit; farklı Çingene/Roman mahalleleri içinde ve farklı Çingene/Roman mahalleleri arasında farklılıklar barındırması bağlamında da okunabilir.

Yerel topluluklar, daha geniş topluluklarla çeşitli biçimlerde ve boyutlarda ilişki kurabilmekle birlikte, dışarıdan gelen etkilere tamamen kapalı olabilir de. Bu durumda yerellik, bir sınır çizme işlevi; çizilen sınır da, ötekileştirme ya da dışlama işlevi görür. Bu yerel için de geçerlidir, daha geniş toplumsal yapı için de. Sınırın geniş toplumsal yapı tarafından

çizilmesinin anlamı daha farklıdır: Sınır, normallik ve sapkınlık, ötekileştirme ya da dışlama (Houtum & Strüver, 2002:142) arasındadır ya da “sosyal yaşamın sömürgeleştirilmesi”(Sibley, 1995:83) olarak görülebilir.

Yerel toplulukların kentin bütünü ile olan ilişkisi, yerel topluluğun sahip olduğu özellikler ve daha geniş toplumsal yapının (özellikle yerel ve merkezi yönetimlerin) *yerel topluluğa* bakış açısı, yerel topluluğun kentle bütünleşmesi ve eklemlenmesi için önemli değişkenlerdir. Küreselleşme süreci, *yerel topluluğun* kentle bütünleşmesinde ya da kente eklemlenmesinde önemli bir değişken haline gelmiştir. Küresel ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması, kentlerde sosyal ve ekonomik kutuplaşmanın ve mekânsal ayrışmanın artmasına neden olmuştur. Yeni ekonomik ilişkiler çerçevesinde artan eğreti istihdam ve çalışma biçimleri, bu gruptakileri yalnızca (formel sektör istihdamından) ekonomik olarak dışlamamıştır; sosyal yaşamdan da dışlamıştır. Bu gruplar, etnik ve/ya da dini kimlikleri ile daha çok anılmaktadır. Günümüzde yerelliklerin yaşadığı, yaşatıldığı “*gettovari*” yaşam alanları, “*varoşlar*” her türlü sosyal olanaktan yoksun, kentin “*çöküntü alanları*”nı belirtmek için kullanılmaktadır. Hangi kavram kullanılırsa kullanılsın, bu “*çöküntü alanları*”, artık, yeni-liberal küreselleşmenin biçimlendirdiği, yeni ekonomik yapının dışarıda bıraktığı işsizlerin, “*üretim dışı*” ve “*sınıf dışı*” yoksulların barınma yerleri olarak beliren yerelliklerdir (Erder, 1997, 2006; Wilson, 1998, 2003; Wacquant, 1993, 1999, 2008).

Toplumsalın üretimi, yalnızca yaşamın sosyal ve kültürel alanlarında benzerlikler ortaya çıkarmaz; aynı zamanda, ekonomik yaşam alanlarında, iş ve gelir getirici uğraşılarda da benzeşimler ortaya çıkartır. Mekânda, sosyal ve kültürel alanda ortaya çıkan yerelliklerin oluşturduğu sosyal ağlar, ekonomik alana yönelik yerelliklerin oluşumuna da zemin hazırlar. Ekonomik alandaki bu yerellikler, bazı iş ve gelir getirici çalışma alanlarının, belirli (etnik ya da hemşeri) gruplarına atfedilmesine yol açabilir. Belirli iş ve çalışma alanları, belirli bölgelerde, belirli dönemlerde, yoğun bir şekilde, bu gruplar tarafından iş ve gelir getirici çalışma alanları olarak sahiplenilir. Bu durumu, Boratav’ın (1991; 2003) kavramları ile ifadesi edecek olursak, bu grupların, kente ve kentin ekonomik yaşamına *uyum sağlayacak savunma mekanizmaları* geliştirmelerine olanak sağlar. Yerelin belli iş ve çalışma alanlarında yoğunlaşması, “*aynı zamanda tabakalaşmış bir eşitsizlik üretmesi de söz konusudur*” (Fenton, 1999:74). Toplumsal ve ekonomik alanda ortaya çıkan eşitsizlikler, yerel topluluk üyelerine, genellikle ikincil başlama noktaları ve fırsatlar sunmayabilir. Bu çalışmada, Çingene/Roman toplumunun gelir

getirici iş ve çalışma uğraşlarının, kente ve kentsel ekonomik alana uyum sağlama, kentsel iş ve emek piyasası ile bütünleşme ve eklemlenme bağlamında süreç içerisinde nasıl bir değişim geçirdiğini ve küreselleşme sürecinin, araştırma öznesine ikincil başlama noktaları ve fırsatları sunup sunmadığı irdelendi.

İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun yerelliğinin tarihi, bazı mahallelerde Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. Bazı mahallelerdeki “yerellik”, 80–90; bazılarında ise yaklaşık 40 yılı bulmaktadır. Araştırma öznesinin yerelliği “Küreselleşme Sürecinde İzmir’de Yaşayan Çingene/Roman toplumunun Yerelliği” başlıklı ikinci bölümde, mekânsal ve ekonomik uğraşları bağlamında ele alındı.

2. Küreselleşme Süreci ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları

Bu başlık altında küreselleşme kavramının tanımlanması, küreselleşme sürecinde özellikle işgücünün gelir elde edici etkinliklerini etkileyen ekonomik dönüşümler; küreselleşme sürecinde daha da artan yoksulluk ve sosyal/toplumsal dışlanma sorunu ve sosyal/toplumsal dışlanma ile eğitim arasındaki ilişkisel bağlantı ele alındı.

2.1. Küreselleşme Tanımı ve Kavramı

1980’li yıllarla birlikte, dünyada ve Türkiye’de en çok kullanılan sözcüklerin başında gelen küreselleşme: ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda ortaya çıkan değişim, dönüşüm ve yeniden yapılanmaları belirtmek için kullanılmaktadır. Bir değişim ve dönüşüm süreci olarak beliren küreselleşmenin tanımı ve ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik, kültürel sonuçlar üzerinde tam bir oydaşım bulunmamaktadır. Buna karşın, küreselleşme sürecinin hayatın her alanında yadırganmayacak biçimde gerçeklik kazandığı, süreci olumlu bulanlar tarafından da, karşısında olanlar tarafından da vurgulanmaktadır. Süreci inceleyenler, kendi öznel/nesnel gerçekliklerine göre süreci şekillendirmektedir.

Savran (2008), biçimsel anlamda hiçbir kelimenin insanın ona verdiği anlam dışında kullanılamayacağını; kelimelere kullanıldığı tarihsel, kültürel ve ideolojik bağlamda belirli bir içerik yüklendiğini; bu şekilde, kelimenin sözcük anlamının yanı sıra, önemli yan anlamlar kazandığı için masum ve tarafsız olmayacağını belirterek; “küreselleşme” üzerine yapılan tartışmalarda bunun mutlaka göz önüne alınması gerektiğini söylemektedir. Küreselleşme

sürecine bu noktadan bakıldığında, özellikle ortaya çıkardığı sonuçları irdelerken dikkatli olunmalı.

Küreselleşme süreci, tarafsız ve ideolojiden uzak bir şekilde ele alınırsa; ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda hızlı bir şekilde dönüşümler yaşandığı; bunun da sosyal, ekonomik ve siyasal yapıda köklü değişimler ortaya çıkardığı; yaşama ait varolan tüm dengeleri hızlı bir şekilde değiştirdiği rahatlıkla söylenebilir. Bu değişim ve dönüşümü yaratan nedir? Bu soruya verilecek yanıt, küreselleşme sürecine nereden bakıldığını ve onu yaratan devingeliklerin ne(ler) olduğu noktasında, ne düşünüldüğünün de bir açıklamasıdır.

Sklair'in (1999:148), *"doğası gereği büyük ve karmaşık bir konu"* olarak ele aldığı küreselleşme sürecini, Sivanandan (1998/1999:18–19), özlü bir şekilde: *"Eğer sömürgecilik kapitalizmin en son aşaması ise, küreselleşme sömürgeciliğin son aşamasıdır"* ve *"Küreselleşme bir süreçtir, bir kavram değil, küreselleşme bir tasarıdır. Ve bu tasarı (da) sömürgeciliktir²"* sözleri ile küreselleşme sürecinin itici gücünün "ne" olduğunu da belirtir. Sivanandan'ın sözleri, Bauman'ın (2006:8), küreselleşme sürecinin toplumsal köklerinin ve toplumsal sonuçlarının açıklanarak, küreselleşme kavramının etrafındaki sis perdesinin dağıtılması gerektiğine yönelik yapmış olduğu eleştiriye de bir yanıt sunar. Sivanandan'ın sözlerinden çıkartılabilecek en yalın ve yansız anlam: küreselleşmenin bir süreç olarak, kapitalizmin son aşaması olduğudur. Küreselleşme süreci ile kapitalizm ve kapitalist gelişmeler arasında ilişkisel bir bağ vardır. Bu da, araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumu irdelenirken, Ercan'ın (2006:12) sözleri ile belirtmek gerekirse, "toplumsal gerçekliğe bütünsel bakma" noktasında; nereye (araştırma öznesine) ve nereden (kapitalist sistemin devingelikleri çerçevesinde) bakılması gerektiğini söyler.

Küreselleşme, "sosyal ilişkilere, nispeten mesafesiz ve sınırsız nitelikler kazandıran süreçler" (Scholte, 2001:17) ve "sosyal ve ekonomik etkinliklerin sınırların ötesine yayılması" (Held vd., 1999:15) olarak görülmektedir. Scholte (2005:15–17), küreselleşmeyi, *uluslararasılaşma, liberalleşme, evrenselleşme, batılılaşma* (ya da modernleşme) ve *yeniden uzamsallaşma* (respatialization) olmak üzere beş farklı açıdan kavramsallaştırmaktadır.³

2

If imperialism is the latest stage of capitalism, globalism is the latest stage of imperialism. Globalisation is a process, not a concept, globalism is the project. And the Project is imperialism.

³ *Uluslararasılaşma*, ülkelerarasındaki karşılıklı bağımlılığa ve uluslararası ticaretle birlikte artan sınır ötesi ilişkilere vurgu yapmaktadır. *Serbestleştirme (liberalleşme)*, emek de dâhil olmak üzere, mallar ve hizmetlere

Hirst ve Thompson'un (1998) yeni-liberal ekonomi politikasını yürütmek için ortaya atılan siyasi bir söylem ve bu amaç doğrultusunda tasarlanmış ve abartılmış bir "mit" olduğuna inandığı küreselleşme sürecini, Scholte (1997, 2005), kapitalizmin konumunu, –ulaşım, düzenleme, ticaret, mali, ekoloji ve bilinçlilik alanlarında ortaya çıkan olgu ve durumlar çerçevesinde– önceki dönemlerden farklı bir yapısal dönüşüm geçirerek güçlendiren bir sistem olarak ele almaktadır. Ortaya çıkan dönüşümleri "küresel" olgu ve durumlar olarak dünya geneline aynı anda yayıldığını; mekânla ilgili sınırlılıkların ve uzaklıkların önemini yitirdiğini ve dünyanın tek bir mekâna/yere dönüştüğünü belirtmektedir.

Saad-Filho ve Johnston'ın (2008:15), yeni liberalizmin "uluslararası yüzü" olarak kapitalist güçler tarafından oluşturulan bağlaşmanın dünya çapında yayılmacı bir "birikim ve toplumsal disiplin projesi" olarak ele aldığı küreselleşme sürecini, Colás (2002:191), "uluslararası sermaye birikiminin günümüzdeki evresi" olarak değerlendirmektedir. Bu evrede, belirli devletler ve toplumlar arasında ve içinde sosyal ve politik bölünmeler üretilmektedir. Bu bölünmeler, Marksist anlamda sınıf biçiminde ortaya çıkmaktadır ve küreselleşmenin, hem nedeni, hem de sonucudur. Diğer bir ifade ile küreselleşme, kapitalizmin doğasında olan sınıf karşıtıklarının uluslararası alandaki dışa vurumudur. Benzer şekilde, Ercan (2002:423) da, küreselleşme sürecini, krize giren uluslararası sermayenin var kalma mücadelesi olarak görmektedir. Uluslararası sermaye, kendi stratejik çıkarlarını, toplumun ve dünyanın ortak çıkarları gibi gösterme çabası içindedir. Arrighi, yeni oluşan sistemin ayırt edici özelliğini bir serbest mübadele sisteminden çok, kapitalist girişimin dünya ölçeğinde hareket özgürlüğünü garanti altına alan serbest girişim sistemi olduğunu ve Amerikan kapitalizmin dünya pazar ve sermaye hareketleri üzerindeki kontrolünü artıran bu yapının, kapitalist dünyadaki üretim ve toplumsal ilişkilerin değişmesine yol açtığını belirtmektedir (Arrighi (1984:69), aktaran Köse ve Öncü, 2003:127).

yönelik varolan tüm kısıtlamaların kaldırılarak piyasaların serbestleştirilmesinin ve kısıtlanmamış (serbest) ticaretin küreselleşmenin odağına yerleşmesi anlamına gelmektedir. *Evranselleşme*, ulusal ve yerel özelliğe sahip malların, hizmetlerin ve emeğin ulusal sınırların geçerliliğini yitirerek, ulusötesi bir özelliğe bürünmesidir. *Batılılaşma* ile kapitalizm, akılcılık, sanayileşme, bürokratikleşme ve bireyselleşme gibi Batı'ya ait sosyal yapıların tüm dünya geneline yaygınlaştırılması ve bu süreçte de önceden varolan kültürleri ve yerel yapıları bozan (sömürgeci) gelişmeler ön plana çıkmaktadır. *Yeniden uzamsallaşma* ise, dünya genelinde insanlar arasında artan bağlantılar ile sosyal coğrafyanın yeniden düzenlenmesidir. Yeniden uzamsallaşma boyutunu, Held (1999:16), sosyal ve ticari ilişkilerin, (yerel) uzamsal boyutta cisimleşmiş ilişkilerde ve düzenlerde bir dönüşümü ortaya çıkarması olarak ele almaktadır.

Harvey (1999), küreselleşmeyi, kapitalizmin içine girdiği sermaye birikim (Fordizm) krizinden çıkmak için “20’nci yüzyıl sonunun ekonomi politiğinde” ortaya çıkan yapısal bir dönüşüm, yepyeni bir sermaye (esnek) birikim rejimine geçiş olarak nitelendirirken, bu süreçte ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin, “zaman-mekân sıkışması”na (1999:170) yol açtığını; mekâna ait uzaklıkların zaman boyutunda ortadan kalktığını; dünya genelinde yaşanan ilişkilerin daha da yoğunlaştığını ve dünyanın “ekonomik ve ekolojik karşılıklı bağımlılıkla örülmüş” (1999:270) bir mekâna evirildiğini düşünmektedir. Giddens (2000) da küreselleşmeyi, kapitalist toplumsal ilişkileri –zaman ve mekânın dönüştürülmesi ile– dünya çapında yaygınlaştıran, birden çok süreci içeren; çatışmalar, parçalanmalar ve yeni katmanlaşma biçimleri üreten ve genellikle çelişkili biçimlerden oluşan karmaşık bir süreç olarak görmektedir. Belli bir “mekân”da gerçekleşen eylemler, o mekâna bağlı ve bağımlı olmaktan çıkmakta, farklı ve uzaktaki mekânlarla daha yoğun etkileşim ve iletişim içine girmektedir. Toplumsal ilişkiler, yalnızca “yerel” düzeydeki etmenler ve eyleyenler ile etkileşim içerisinde değildir: küresel etkilere, hem zaman, hem de mekân olarak daha açık bir duruma gelmiştir. Bu süreçte, kıtalar, ülkeler, toplumlar ve hatta bireyler, küresel düzeyde karşılıklı bağımlılık içine girmişlerdir. Bu karşılıklı bağımlılık, günümüzde öylesine bir hal almıştır ki, özellikle sosyal bilimlerde ele alınan ve araştırılan her “yerel” toplumsal olgu ve olayın içerdiği nesnel gerçeklik, yalnızca bu toplumsal olgu ve olayın içinde bulundukları “yerel” zamana ve mekâna bağlı olarak algılama ve anlama çabalarını eksik ve kusurlu bırakmaktadır. Buradan yalnızca “küresel” olanın olgu ve olaylara etki ettiği ve onları değişime ve dönüşüme uğrattığı düşünülmemelidir. “Yerel”de bu etkilere tepki vermektedir. Fakat yerelin verdiği tepki genellikle yerel kalmaktadır.

Şengül (2004:111) küreselleşmeyi, *kapitalist sermaye birikim süreçleriyle* ilişkilendirip, *bu çerçevede kazanan ve kaybedenleri olan siyasal bir süreç olarak kavramak* gerektiğini düşünmektedir. Savran (2008:13–14), kapitalizmin içine girdiği sermaye birikim krizini aşmak için geliştirdiği yeni-liberal stratejinin *kaybedenlerini* işçi sınıfı, yoksul köylü, emekçiler ve bütün ezilenler olarak belirtmektedir. Yeni liberal stratejinin, emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları açısından esnekliğe yaslandığını belirten Harvey (1999:168–175), birikim rejiminin de esnekleştiğini söylemektedir. Ekonomi-politik bağlamda, “zaman-mekân sıkışması” çerçevesinde yeni liberalizm ile “el ele giden toplumsal-politik düzenleme” tarzı olarak “esnek birikim rejimi”nin kapitalist sistemde ortaya çıkardığı yapısal dönüşümün, yüksek

“yapısal” işsizlik düzeyleri, vasıfların yok edilmesi ve yeniden oluşması gibi özelliklere sahip olduğunu belirten Harvey, işgücü piyasalarının köklü bir yeniden yapılanma sürecinden geçtiğini belirtmektedir.

Bu gelişmeler, Beck (1992, 2000) tarafından, modernleşmenin kendi içinde varolan ve modernleşmenin yol açtığı sistematik tehlikeler ve güvensizlikler olarak risk kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. “Düşünsel (reflexive) modernite” kavramı ile risk kavramını birlikte değerlendiren Beck, günümüz dünyasında riskleri, modernleşmenin korku verici gücü ve modernitenin küreselleşmesinin sonuçları olarak değerlendirmektedir. Modernleşmenin küreselleşmesi sürecinde ortaya çıkan birçok risk, insanlar tarafından –modernleşme öncesi döneme ait tehlikeler gibi– doğrudan hissedilememektedir. Modernleşmenin kendinde içkin olan tehlike ve güvensizlikler, doğaları gereği tüm gezegene yayılma tehlikesi taşımaktadır. Toplumlar ve her türlü yaşam alanı, tüm risklere karşı çaresizdir. Küreselleşen günümüz dünyasında ortaya çıkan her türlü riskin kalıcılığı ve evrenselliği, bugünün nesilleri ile birlikte gelecek nesilleri de etkilemektedir. Riskler, yalnızca mekânsal olarak değil, zamansal olarak da sınırsızdır. Artan riskler, küresel toplumu, “risk toplumuna” dönüştürmektedir. Küreselleşme sürecinde riskler artmakta ve küreselleşmektedir. Küreselleşme, “risk çoğaltanı” olarak işlev görmektedir. Risklerin çoğalmasının bir başka sonucu yaşama ait belirsizliklerin artmasıdır. Belirsizlik, küreselleşme sürecinin bir parçası haline gelmiştir (López-Alves ve Johnson, 2007). Ulus devletlerin toplumu yönlendirme ve denetleme gücü, sermayenin lehine elinden alınmakta, zayıflatılmaktadır. Bu durum, küresel düzeyde insan yapımı, üretilmiş risklerin hızla artmasına yol açmaktadır. Bauman (1999:69), “*yenidünya düzensizliği*” olarak kavramlaştırdığı bu durumun, “*her alanda ortaya çıkardığı kargaşa ve çaresizlik koşulları*” (Işıklı, 2002:129) dünya nüfusunun çoğunluğunu olumsuz etkilemektedir. Küreselleşme sürecinin savunucularından olan Gray (2000), kapitalist serbest piyasa ekonomisinin dünyanın belli yerlerinde zenginlik, diğer yerlerinde yoksulluk yarattığını; bu süreçte, ekonominin doğrudan sorumluluğu olmasa da, küresel kapitalizmin dünyayı kaos ve düzensizliğe sürüklediğini ortaya koymaktadır.

Sweezy’nin (1997) vurguladığı, kapitalizmin “içte ve dışta genişleme eğilimi” az, ya da çok kendi kendine yeten kırsal/köylü topluluklar, bağımsız çiftçiler, küçük üreticiler, zanaatkarlar gibi üretici sınıfların maddi ve toplumsal üretim süreci üzerindeki denetimlerini, bazen hızlı bazen de yavaşlayan bir biçimde yitirmelerine yol açmaktadır (O’Connor, 1995;

Başkaya, 2004; Petras ve Veltmeyer, 2006; Dowd, 2008; Ercan 2006, Özügurlu, 2005). Küreselleşme, “toplumsal ve ideolojik güçlerin eşitsiz ve birleşik gelişmesi” (O’Connor, 1995:24) olarak gelişen kapitalizmin, daha da eşitsiz ve birleşik gelişmesine yol açmaktadır. Bu süreçte, bir yandan kapitalist zenginlik (sermaye birikimi), diğer yanda proleterleşme artmakta; buna bağlı işsizlik ve yoksulluk gibi sorunların ortaya çıkmaktadır.⁴

Küreselleşme sürecinin, dünya genelinde üretimi, zenginliği ve refahı birlikte arttıracığı bir ortamı sağlayacağı savunusu üzerine kurgulanmıştır. Bu görüşün savunulması, bazı kesimlerce günümüzde de sürdürülmektedir. Küreselleşme sürecinde, sınırların olmadığı bir dünya yaratılması gerektiği düşüncesinden hareketle, uluslararası sermayenin egemenliğini artıran politika ve programların uygulanması dayatılmıştır ve bu dayatmalar günümüzde de sürmektedir. Bu süreçle birlikte, yoksulluk, işsizlik ve sosyal dışlanma gibi küresel sosyal sorunlar, hem gelişmiş ülkelerde, hem de gelişmekte olan ülkelerde derinleşmiş; yeni boyutlar ve biçimler kazanmıştır.

Küreselleşme, kapitalizmin kâr ve sermaye birikimine yönelik küresel düzeyde, kapitalist mantığa uygun, ortak bir ekonomik alan yaratma sürecidir. Kapitalizmin günümüzdeki görünümüdür. Ülkeler düzeyinde ekonomi politikaları açısından varolan farklı özelliklerin –uygulanmış ve uygulanacak olan yeni-liberal politika ve programlar sonucunda– kapitalizmin egemenliği altında bağdaştırılması, küreselleşmenin en baskın konusunu ve sonucunu oluşturmaktadır. Ülke ekonomilerinin, yeni-liberal ideoloji altında kapitalizmin egemenliğinde bağdaştırılması; kapitalizmin *dikey* ve *yatay* yayılma ve derinleşme süreci, bu ülkelerdeki bütün yaşam alanlarını değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan değişim ve dönüşüm –gerek toplumsal gerekse bireysel düzeyde– tüm yaşantıları (genellikle olumsuz) bir şekilde etkilemektedir. Kapitalizm, bu süreçte henüz etkileyemediği mekânlardaki yaşantıları da –yeni-liberal piyasa dostu mantık çerçevesinde– hızla kuşatmakta, değiştirmeye ve dönüştürmeye ve etkisi altına almaya çalışmaktadır.

Bu sürece ilişkin eldeki görgül sonuçlar, bu sürecin adil bir gelişim çizgisi göstermediğini söylemektedir. Bireyleri ve toplumları, içinde bulundukları durum ve yaşam alanlarına göre

⁴ Marx, bu durumu, sermayenin (burjuvasının) kendi varoluş koşullarını sağlamlaştırmak için üretim ilişkilerini ve toplumsal ilişkilerin tümünü sürekli değiştirmek durumunda olmasına bağlamaktadır. Burjuva döneminin diğer bütün dönemlerden ayırt eden özelliklerini: üretimin sürekli altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız bozulması, sonu gelmez belirsizlikler ve çalkantılar olarak belirleyip, bütün donmuş ilişkileri buharlaştırdığını ve yeni oluşanlarında kemikleşmeden eskidiğini belirtmektedir.

farklı ve genellikle eşitsiz bir biçimde etkilemektedir. Kapitalizmin işleyişi karşısında savunmasız ve korumasız olan sosyal grupların yaşam alanları altüst olmaktadır. İzmir kent merkezinde yaşayan araştırma öznesi Çingene/Roman toplumu da, bu savunmasız ve korumasız grupların içerisinde yer almaktadır.

Bu çalışmada, küreselleşme sürecinde araştırma öznesi, Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumunda ortaya çıkan değişim ve dönüşüm irdelendi. Bu da, geçmişte yaptıkları gelir getirici uğraşları izleyerek, günümüzde, küreselleşme sürecinin, bu uğraşılarda nasıl bir değişim ve dönüşüm ortaya çıkardığına ve bugünkü fiilî durumun, –diğer bütün değişkenler sabitken (*ceteris paribus*) – ne yöne doğru evirildiğine bakarak yapılmaya çalışıldı.

Küreselleşme süreci, Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumuna dolaylı ve doğrudan etki eden ekonomik değişkenler çerçevesinde ele alındı. Araştırma öznesinin gelir getirici etkinliklerine etki eden ekonomik değişkenler ve bunların yansımaları, verili durum ve gerçekleşme olasılığı bulunan durumun irdelenmesinde önemlidir.

2.2. Küreselleşme Süreci ve Ekonomik Yapıda Dönüşüm

Sermaye birikiminin temel olduğu kapitalist üretim tarzı, birikim sürecinde ortaya çıkan tikanıklar nedeniyle, –varolan tüm ekonomik ve toplumsal dengeleri bozan– çevrimsel krizlere girmektedir. Özellikle yetmişlerin ortalarında belirginleşen kapitalist dünyadaki birikim bunalımı, bunalıma neden olan engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik politika ve programlar çerçevesinde aşılmaya çalışılmıştır. Bunalımı aşmak için kapitalist sistem, en alt düzeyden en üst, küresel düzeye kadar sistemin güç ilişkilerinde yeni dönüşümleri ve yeni yapılanmaları oluşturmuş ve oluşturmaktadır. Yaşanan birikim bunalımları, ekonomi ve mali yapılarda yeni bir birikim modelleri ile aşılmaktadır. Her yeni birikim modeli, ekonomik alanda yapısal bir değişim ve dönüşüm ile birlikte, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda da değişim ve dönüşümleri ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmada, çalışmanın sınırlılıkları ve kapsamı nedeniyle ekonomik alanda ortaya çıkan değişim ve dönüşümler ön plana alındı. Bir tez çalışması için bile çok geniş bir alan olan ekonomik alan da, araştırma öznesi Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumuna doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen belirli sınırlılıklar çerçevesinde irdelendi.

Eski birikim rejimini kısaca ele almak küreselleşme sürecinde yeni birikim rejiminin nasıl bir dönüşüm yarattığını anlamayı kolaylaştırır. Sermaye birikiminin “altın çağı” olarak nitelenen

2'nci Dünya Savaşı ile yetmişlerin ortalarına kadar olan dönemde, ekonomik düzlemde, üretim ve tüketim kalıplarının belirlenmesi, piyasa koşullarının yeniden düzenlenmesi, Fordist üretim ve sermaye birikim rejimi ilkelerine göre gerçekleşmiştir. Üretimin standartlaştırılması; otomasyon yoluyla kitlesel üretim yapılması; sosyal refah devletinin düzenleyici ve kontrol edici rolü; üretimde merkezi örgütlenme; kalifiye düzeyi düşük işçilerin büyük ölçekli işletmelerde yoğunlaşması, Fordizmin genel özellikleridir. Sermaye birikimine bağlı olarak kapitalist üretim süreci ile son tüketim arasındaki uyumun sağlanması, devletin makroekonomik politikalar ile piyasa ilişkilerini düzenlemesine, sosyal refah devletinin toplumsal hizmetleri etkin bir şekilde sağlamasına ve piyasadaki kitlesel talebe karşılık olarak kitlesel üretimin standart olarak üretilmesine dayanır. Ücretler ve kârlar belli bir düzlemde belirlenmektedir. Sosyal refah devletinin izlediği Keynesgil politikalar, piyasa ilişkilerini düzenleyerek ekonomide, belirli ölçülerde planlı ve istikrarlı büyümeyi sağlamıştır. Kitlesel üretim ve kitlesel tüketim arasındaki dengelerin kurulduğu bir sistem olan Fordizm, büyük ölçekli kitlesel üretim ile düşük vasıflı ve vasıfsız işçilerin rutin işleri fabrikalarda yapmak üzere örgütlenmesidir. Asıl hedef, piyasadaki istikrarı ve talebi kitlesel üretimle karşılamaktır. Makro dengeleri kurmaya yönelik politika ve uygulamalar, piyasayı düzenleme, merkezden karar verme, ekonomik gelişmeyi planlama ve üretim-tüketim arasındaki uyumluluğu sağlama anlayışı ile hareket etmiştir (Suğur, 1999; Köse ve Öncü, 2003; Eraydın, 1992). Refah devleti anlayışına dayalı kitle tüketimi ile eklemlenmiş bir kitle üretimdir. Devlet talebi kontrol ederek piyasanın, yani toplumun sürekliliğini sağlamaktadır.

Üretkenlik artışında düşmelerin meydana gelmesi; üretkenlik düşerken ücret artışlarının sürmesi; piyasanın genişlemesinde sınırlılık gibi nedenler; 1970'lerin ilk yarısında daha da çok hissedilmeye başlayan ekonomik durgunluk, genel büyüme oranlarında yavaşlama, Fordizmin, yani kapitalizmin krize girmesine yol açmıştır. Sermaye birikiminde sürekliliğin sağlanması, kapitalizmin içsel unsurları arasında uyumu yeniden sağlayacak yeniden yapılanma politikalarıyla aşılmaya çalışılmaktadır. Bu süreçte üretim, tüketim ve örgütlenme kalıpları değiştirilmekte; devletin işlevleri yeniden tanımlanmaktadır. Kapitalizmin yaşadığı sorunlar; emeğe olan gereksinimin azaltılması, emek üretkenliğinin artırılması; işçi sınıfının sınıfsal gücünün kırılması gibi, değişim ve dönüşümler ortaya çıkartılarak, sermaye birikim oranlarındaki düşmenin önüne geçilerek giderilmeye çalışılmaktadır.

Yukarıda kısaca anlatılan gelişmeler, sanayileşmiş, gelişmiş ülkelere aittir. Bununla birlikte, kapitalizmin yeni pazarlar bulma ve hammadde kaynaklarına hiçbir kısıtlama olmadan ulaşma isteği ve bunun gerekliliği; dış borç krizi içindeki gelişmekte olan ülkelerde, yeni-liberal küreselleşme süreci ile yansımaları bulmasına yolaçmıştır (Benoist, 1997:124-5). Mali disiplinin sağlanması, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması, finansal ve ticari serbestleşme, doğrudan yabancı sermayeye açılma ve özelleştirilme gibi ögelere dayanan “Washington Uzlaşısı” ile başlayan ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi ve sosyal güvenlik sistemlerinin reformu gibi hedefleri benimseyen “Genişletilmiş Washington Uzlaşısı” ile süregiden bu süreçte, kapitalist sistem, dikey ve yatay olarak, en alt düzeyden en üst, küresel düzeye kadar yeni dönüşümlere ve yapılanmalara gitmiş ve gitmektedir (BSB, 2008; Mütevellioğlu ve Işık, 2009). Bu süreçte amaç, dünyanın bütünleşmiş bir pazar haline dönüşmesi sağlanarak, kâr hadlerindeki, sermaye birikim oranlarındaki düşmenin önüne geçmektir.

Gelişmiş ülkelerde Fordizmin egemen olduğu dönemde, gelişmekte olan ülkeler iç talebe yönelik ve genellikle dış girdilere bağımlı, korumacı sanayileşme modeli olan ithal ikameci ekonomi politikaları benimsenmişti. Sermaye birikimi ve ekonomik büyüme, iç piyasaya dönük bu model çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Gelir bölüşümü, özellikle ülkemizde, bu modelin iç dinamikleri ve popülist iktisat politikaları tarafından belirlenmiştir (Sönmez, 1998: 460). Gelir bölüşümü ile anlaşılması gereken, yalnızca artığın toplumsal sınıflar arasındaki paylaşımının ilk aşaması olan *birincil bölüşüm ilişkileri* değildir. Toplumdaki grup ve tabakalarda belirginleşen, artığın piyasa-içi ve piyasa dışı mekanizmalar aracılığıyla yeniden paylaşım süreçlerinden oluşan *ikincil bölüşüm ilişkileri* de önemlidir. Boratav (1991), kapitalist bir ekonomide sınaî, mali, ticarî sermaye ve rantiyeler arasında gerçekleşen artı-değerin paylaşılmasını *birincil bölüşüm ilişkileri*; varolan artı-değerin bürokrasi, serbest meslek sahipleri ve “marjinal gruplar” arasında piyasa içi ve dışı mekanizmalar aracılığıyla paylaşılmasını da “*ikincil bölüşüm ilişkileri*” olarak tanımlamaktadır. İkincil bölüşüm ilişkilerinde diyalektik bir ikilik bulunmamakta, artığı yaratan ve artığa el koyan iki sınıfın dolaysız karşıtlığı bulunmaktadır. İkincil bölüşüm ilişkileri, artığın egemen sınıfların alt grupları, ara tabakalar arasında yeniden bölüşümü ile ilgilidir. Alt grup ve ara tabakalar, temel sınıf yapısının dışında, ancak ona bağımlı bir biçimde yer alan tabaka ve gruplardan oluşur. Gelir dağılımını ve bölüşümü etkileyen her türlü gelişme; ücretlerin düşmesi, tarımsal üretimden elde edilen

toplam gelirin azalması, hem sınıfsal gruplar, hem de diğer toplumsal grupların toplam gelirden aldığı payları etkilemektedir.

Özellikle araştırma öznesi Çingene/Roman toplumunun çoğunluğunun yapmış olduğu gelir getirici etkinlikler düşünüldüğünde, araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumuna etki eden ikincil bölüşüm ilişkileridir.

Gelişmekte olan ülkelerin yaşamış olduğu borç krizini Türkiye de yaşamıştır. Dış borçların ödenmesini sağlamayı amaç edinen “istikrar ve yapısal uyum programları”, bu noktada devreye girmeye başlamıştır. Bu programlar, gelecekte ekonomik büyüme için sorun olacak ekonomik faktörleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (Sönmez, 1998: 328).

İstikrar ve yapısal uyum programlarının neden uygulandığının tarihsel irdelemesini yapmak bu çalışmanın temel amacı değildir. Çalışmada, küreselleşme sürecinde uygulanan politika ve programların yansımalarını, araştırma öznesi Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik yapısında ve durumunda ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümler irdelenmektedir. Bu nedenle, bu süreçte ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerden, araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumuna doğrudan ve/ya da dolaylı etki eden değişim ve dönüşümler ele alınmaktadır. Bu nedenle, istikrar ve yapısal uyum programlarının, özellikle kentsel işgücü talebine ve arzına doğrudan ve dolaylı olarak etki eden özellikleri irdelenmektedir.

2.2.1. İşgücü Talebini Azaltan Gelişmeler: İşin Kaybolması

Küreselleşme sürecinde işgücü talebini etkileyen, azaltan birçok etmen bulunmaktadır. 1980’li yılların ilk yarısında gündeme gelen ve o günlerden günümüze kadar uygulanan yeni-liberal ekonomi politikaları, özellikle daha çok kentlerde yansımaları bulan işsizlik, gelir dağılımı eşitsizliklerinin artması gibi sorunlar, geniş toplum kesimlerinin yaşam koşullarını ağırlaştırmıştır (Lee ve Vivarelli, 2006; Robinson, 1996:21–3; Lacabana ve Cariola, 2003:65–8; Benoist, 1997; Bienefeld, 2000).

Devlet müdahaleciğinin ağırlıklı olduğu bir ekonomik yapıdan (ithal ikamecilikten) dışa açık ve serbest piyasa kurallarının egemen olduğu bir ekonomik yapıya doğru dönüşümün yaşandığı 24 Ocak 1980 Kararlarının ardından Türkiye ekonomisine damgasını vuran yeni-liberal politikalar, özellikle sanayi kesimindeki KİT’lerde yatırımların durmasına, teknolojik aşınmaya ve özelleştirme uygulamalarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Tedrici bir şekilde uygulamaya geçirilen ithalatta serbestleşme, ithalatta miktar kontrollerinin (kotaların)

büyük ölçüde kaldırılması ve gümrük tarifelerinin indirilmesi; ağırlaşan faiz yükü ve daralan iç piyasa koşullarında sanayi sermayesinin yeni istihdam yaratacak yeni kapasite yaratmaktan kaçınması (Boratav, 2003:153–162; Işıklı, 2002; Pınarcıoğlu ve Işık, 2001a: 32–6), işgücü talebini olumsuz etkilemiştir.

2000’li yıllarla birlikte ekonominin dış ticarete en açık üretken sektörlerini oluşturan tarım, madencilik ve imalat sanayi yatırımlarındaki azalma (Boratav, 2003:188) işgücü talebini azaltan bir başka gelişmedir.

Küreselleşme sürecini hızlandıran teknolojik gelişmeler, üretim sürecinde ve istihdamın yapısında da değişimlere yol açmıştır. Teknolojik ilerlemenin mümkün kıldığı Post-Fordist yapılanma, üretimde farklılaşmaya uygun bir şekilde işgücünün esnekleştirilmesi anlamına da gelir. İleri teknoloji, Fordizm’den farklı olarak çok daha az sayıda ve daha nitelikli işgücü ile üretim yapılmasını olanaklı kılmıştır. Çok vasıflı olan işgücü, gerekli teknolojiyi kullanabilen, değişik alanlarda çalışabilen işçilerden oluşmaktadır. Merkez işçi olarak nitelenen bu grup, firmalara işlevsel esneklik sağlar. Vasıfsızlar ise genellikle sözleşmeli olarak çalıştırılan, talep değişikliklerinde firmaya sayısal esneklik sağlamak için kullanılan işgücünü oluşturmaktadırlar. Teknolojik ilerlemenin günümüzdeki evresinde, küreselleşme süreci ile birlikte, yüksek nitelikli işgücüne olan talep atmıştır. Artan bu talebin hacmi sorgulanabilir özelliktedir. Bununla birlikte, üretimde bilgisayar kullanımının artması, aynı zamanda vasıfsız işgücüne olan talebin azalmasına da yol açmaktadır. Az sayıda vasıflı işgücü güvence altında çalışmakta iken, büyük bir işgücü kitlesi sosyal güvenlik ve iş güvencesinden yoksun olarak çalışmaktadır (Sapancalı, 2001:124–6; Petras ve Veltmeyer, 2006).

2.2.2. İşgücü Arzını Artıran Gelişmeler: Post-Fordist Dönemde Yeni Proleterleşme

Küreselleşme sürecinde, özellikle son 20–25 yıllık zaman diliminde küresel ölçekte yeni bir proleterleşme dalgasının ortaya çıktığı üzerinde ortak bir görüş oluşmuştur (Munck, 2002:1; Işıklı, 2002:118, 177; Özügürlü, 2005). Kapitalist sistemin gittikçe daha çok finansal bir yapıya bürünmesi, sermayenin artan tekelleşme eğilimi, proleterleşme sürecini daha da hızlandırmaktadır.

IMF ve WB’ın biçimlendirdiği yeni-liberal politikalar, Türkiye’de tarımsal üretimin tasfiyesinin hızlanmasına yol açmıştır. Tarımsal üretimdeki tasfiye, emek piyasasında ve istihdamın yapısında olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Tarımsal istihdamda 1990’lı yılların

sonunda başlayan hızlı gerileme eğilimi, günümüzde de sürmektedir. IMF ve WB'ın talepleri doğrultusunda, –pahalı ve verimsiz olduğu için– devletin izlediği tarımsal desteklere son verilmesi, tarımdaki emek fazlasının önemli bir bölümünün üretimden kopmasına yol açmıştır. Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi ve/ya da tasfiyesi ve çok sayıda çiftçinin geçim kaynağını oluşturan bazı ürünlerin ekim alanlarının daraltılması ve çiftçiye (daha doğrusu toprak sahibine) doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesi de tarımsal üretimi ve istihdamı olumsuz etkilemektedir. Tarımsal üretimin ve istihdamın hızla tasfiyesi, aynı zamanda sosyal sorunlara da yol açmaktadır (Mütevellioglu ve Işık, 2009:171–4; Ertuğrul, 2005; Gülçubuk, 2002; Boratav, 2009; Günaydın, 2009; Özerman, 2009; Oyan, 2009; Kurtuluş ve Purkis, 2008:72–4).

Türkiye gittikçe daha fazla tarımsal ve hayvansal ürünü ithal eder duruma gelmiştir. Desteklerin kaldırılması, çoğunluğu küçük aile işletmelerinden oluşan tarımsal yapıların, üretim maliyetlerini karşılayıp ayakta almasını zorlaştırmakta; yoksullaşma ve mülksüzleşme artmakta; kırsal alanda çözülme hızlanmaktadır. Tarımsal gelir getirici faaliyetlerden kopan kır emekçilerinin kente göçü artmaktadır. Sanayileşme hedefinden vazgeçilmesi; rant ekonomisine dayalı ekonomik yapının tarım dışı alanlarda istihdam üretmeyen yapısı; göç edenlerin kentsel emek piyasasının gerektirdiği şartları taşınamaması; kente göçenlere kırdan çok farklı ekonomik yaşam alanı sunmamaktadır (Koray, 2001:224–6; Gülçubuk, 2002; Boratav, 2009; Günaydın, 2009; Oyan, 2009; Kurtuluş ve Purkis, 2008:72–4). Enformel sektördeki düzensiz, geçici, eğreti ve marjinal işler; kırsal kesimde hızla yoksullaşan ve mülksüzleşenlerin –Offe'nin (1984:) tanımlaması ile “pasif proleter”lerin– kentsel yaşama uyum sağlama noktasında geliştirebildikleri uyum ve savunma mekanizmalarıdır. Tarımsal üretimin tasfiye süreci, yoksulluğun, daha da zorlaşan yaşam koşullarında artarak, kentlerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Mekânsal olarak kente yerleşenler, istihdam alanı olarak da, enformel ve marjinal sektörlere akın ederek, bu alandaki emek arzını artırmaktadır.

Emek piyasasına yönelik bu gelişmelere, tarımsal ticaret hadlerinde son 10–15 yıllık zaman aralığındaki düşme eğilimi eşlik etmektedir. Bu gelişme, tarımsal alana yönelik sektörel gelir dağılımındaki dengesizliklerin ve eşitsizliklerin bir başka göstergesidir. Bu durum, yalnızca geçimini tarımsal üretimden doğrudan sağlayanları etkilememekte; geçici ve gezici (mevsimlik) tarım işçiliği gibi, dolaylı yollardan tarımsal üretimden geçimlerini sağlayanları da etkilemektedir.

2.3. Küreselleşme ve Yoksulluk Sorunu

Yoksulluk ve yoksullukla ilgili konu ve sorunlar, küreselleşme sürecinde sosyal bilimlerin önemli araştırma gündemlerinden birini oluşturmaktadır. Uygulanan yeni-liberal politikalar sonucu, işsizliğin artması; reel ücretlerin düşmesi; kırsal kesimde özellikle küçük köylülerin topraksızlaşması ve destekleme politikalarının kapsamının gerilemesi; devletin sosyal alana yönelik harcamalarının daraltılması ve parasız sunulan birçok “kamu hizmeti”nden bedel ödeyerek yararlanılması gibi, bölüşüm ilişkilerinde dönüşümler ortaya çıkmıştır (Boratav, 2010:33–8). Bölüşüm ilişkilerindeki dönüşüm, sınıflar ve sosyal tabakalar arası gelir dağılımının emek aleyhine bozulması ve yoksulluk gibi sonuçlara yol açmaktadır.

Yoksulluk, bireylerin, ailelerin ve toplumların –kendilerini yeniden üretmeleri noktasında– geleceklerini kendi isteklerine göre şekillendirememelerine neden olan önemli bir (toplumsal ve bireysel) sorundur. Hayatlarının kendi denetimleri dışında olmasıdır. **Marx’ın, ()** “insanların, kendi tarihlerini kendi belirlediği koşullarda yapmazlar” dediği noktadır. Zenginliğin toplam olarak arttığı günümüz dünyasında “toplumsal gelişme hakkı”ndan yararlanamama durumudur. İnsanca yaşama ulaşmanın önündeki en önemli engellerdendir.

Yoksulluğu, yoksulun yaşadığı tüm gerçekliklerden soyutlayarak ele alan Muhafazakâr ve Liberal yaklaşımlar: yoksulluğu, yoksulun bireysel ya da sosyal özelliklerinden kaynaklanan marazı bir sorun olarak görürler. Maraz da, bazı “sınıfaltı” ve “yoksulluk kültürü” tartışmalarında olduğu gibi, en hafifinden, yoksulların “uyumsuzluk sorunu” (Alcock, 1997:30; Bauman, 1999:124–125) olarak değerlendirilir. Çingene/Roman toplumunun geneli için önemli bir sorun olan “yoksulluk” sorunu; Çingene/Roman toplumunun “uyumsuzluk sorunu” olarak mı görülmelidir? Roman toplumunun kültürel özellikleri ile doğrudan bağlantılı mıdır? Bu soruların yanıtları, Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumu, genel ekonomik, toplumsal ve politik süreçlerden bağımsız olarak düşünülemez. Bununla birlikte, “görmezden gelinen bir grup” (Altuntaş, 2008:31) olarak, yaşamlarını, diğer tüm sosyal sınıf ve gruplardan neredeyse “yalıtık” mekânlarda sürdürmeleri, hem yaşamın sürdürüldüğü mekânın fiziksel özellikleri, hem de bu “yalıtık” mekânların (yeniden) ürettiği kültürel, sosyal ve ekonomik etmenler, varolan ya da ortaya çıkma olasılığı bulunan fiili durumun/durumların yeniden üretilmesine ve süreç içerisinde derinleşip, şiddetlenmesine yol açmaktadır. Yeni-liberal ekonomik küreselleşme sürecinde serbest piyasa ekonomisi mantığı çerçevesinde derinleşen ve yaygınlaşan kapitalist üretim ve pazar ilişkilerinin derinleştirdiği ve yaygınlaştırdığı yoksulluk ve eşitsizlikten,

ekonomik anlamda en “savunmasız” ve “güçsüz” toplumsal gruplarının başında gelen Çingene/Roman toplumuna yansımalarının olmaması mümkün müdür?

Çingene/Roman toplumunun, günümüzdeki önemli sorunlarından birisi, yaşadıkları çok boyutlu yoksulluktur. Yaşadıkları yoksulluğun nedenleri ve boyutları, verili “an”a bakarak anlamaya çalışmak; sorunun çözümü için alınacak önlemlerde eksiklikler ortaya çıkartır. Bireyin ve ailelerinin yaşadığı yoksulluğun oluşum ve gelişim sürecine de bakılmalıdır. Bu çalışmadaki amaç, Çingene/Roman toplumunun yaptığı işlerde ortaya çıkan değişim ve dönüşümler çerçevesinde yoksulluk nedenlerini ortaya koymak; küreselleşme sürecinde nereye ve neye doğru evirildiğini irdelemektir. Bu bağlamda, ilk önce, alan araştırması bulgularına göre “verili an”da, mahalleler ve bireysel düzeyde belirginleşen, ortaya çıkan nesnel gerçekliğin anlaşılmasını ve “durum tespiti” yapmayı kolaylaştıracak “işlevsel” kavramlar kullanıldı. Kavramların işlevsel olarak kullanılmasında, gerçekliğin “*kendi görüntüsünden daha fazla bir şey* olmasından ve *gözümüze çarpan anlık görüntülerin ve dolaysız verilerin yanıltıcı sonuçlarından kaçınmak*” (Olman, 2006: 30) için, araştırma öznesi Çingene/Roman toplumunun alan araştırmasında ortaya çıkan “gündemi”ne göre, sosyo-ekonomik gerçekliği tarihsel bir süreç içerisinde irdelenmeye çalışıldı.

Yoksulluğun nedenlerinin anlaşılması, nasıl anlaşıldığı ile doğrudan ilintili olarak, geliştirilecek çözüm yollarının da oluşturulmasında önemli bir başlangıç noktasıdır.

2.3.1. Gereksinimler Yönünden Yoksulluk Sorunu

Yoksullukla ilgili tanımlamalarda, insanın hayatta kalması ve refahı için gereksim duyduklarını karşılayamaması ya da eksik karşılaması noktasında birleşilmektedir. Bununla birlikte, temel insani gereksinimlerin ne olduğu ve nasıl tanımlanacağı konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır (Wratten, 1995:12). Yoksulluğun en temel belirlenimi, bireylerin ve ailelerinin yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli mal ve hizmetleri sağlayamama; bu mal ve hizmetleri satın alabilecek gelire sahip olamama durumu olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanların maddi gereksinimlerinin, belirli bir asgari yaşam standardına göre mi, yoksa diğer insanların gelirine/yaşam standardına göre mi belirleneceği, klasik ekonomik yoksulluk tartışmalarının başında gelmektedir. İlki, “mutlak yoksulluk”, en yalın biçimiyle, bireylerin ve ailelerin “varkalabilme”leri ile ilgilidir. Maddi yoksulluk tek ölçüt olarak alınır. Bireyin ve ailesinin fiziksel yaşamını sürdürebilme hedefi ile sınırlıdır. Yaşamı sürdürme, yaşamın sürdürülmesini

sağlayacak gerekli en az düzeyde beslenme, giyim, sağlık, eğitim, su gibi temel harcamalar ile mümkündür (Alcock, 1997:67–68). Yeterli miktara ulaşılamaması durumunda: “açlık”, “kötü beslenme”, “yetersiz beslenme” ve “bakımsızlık” gibi yaşamsal sorunlar yaşanır. Alan araştırması bulgularından örneklemek gerekirse; varsa, (buz)dolabın(ın) “boş hali”dir ve/ya da Sadık’ın “dolaba fare düşse kafası kırılır” sözlerinde somutlaşan “karın doyurma” da güçlük çekme, temel insani (maddi) gereksinimlerin asgari düzeyini sağlayacak gelirin olmaması ya da geçimini çöp/atık toplayarak temin etmeye çalışan Kenan’ın “ekmeğimizi çöpten alıyoruz⁵” sözü ile ortaya çıkan *namerde/çöpe muhtaç olma* durumudur. Maslow’un gereksinimler merdivenindeki ilk basamağa bile çıkılamama sözkonusudur.

Chambers (2006), bu durumu, tehlikeye açık olmak, baskılara maruz kalma tehdidi altında olmak gibi durumları niteleyen “savunmasızlık” kavramı ile açıklamaktadır. Savunmasızlık, yoksulluğun sürmesine ve yoksulların tehlikelere daha açık hale gelmesine yol açar. Sen’in (1993, 2000) yoksullukla mücadelede en önemli unsur olarak gördüğü “insanın yeterliliğinin geliştirilmesi”nin önündeki aşılmaz engeldir. Yeterliliğin artırılması, bireye, yaşama dair seçeneklerin artırılmasına ve çeşitli yaşam tarzlarını gerçekleştirme özgürlüğüne sahip olmasına zemin hazırlar (Sen, 2004). Yeterlilikten yoksun olma, Sen’in (2004:23), ifadeleriyle “iktisadi özgürlük yoksunluğu”dur. İktisadi alanda özgürlüğün olmaması, diğer özgürlük türlerinin ihlaline yol açarak kişiyi çaresiz bir av haline getirebilir. Eğitim ve sağlık olanaklarına ulaşımı zorlaştırır. Kendi kaderlerini etkin bir biçimde oluşturmalarının önünde engel olur. İyi bir hayat sürdürebilmek için gerekli yetenekleri ve yeterlilikleri edinemez. Schnapper’in (2005:34) belirttiği gibi “kendi yetilerini hayata geçirmekten yoksun kalan bir insanın muhakemesi ve zihni asla olgunlaşamaz.”

Temel gereksinimler yaklaşımı, en az düzeyde bir gıda ve gıda dışı gereksinim demetinin karşılanması gerektiğini öngörmektedir. En az düzeydeki bu gereksinimler, gerekli en az gelir ya da tüketim düzeyini belirler. Temel gereksinim yaklaşımı, beslenme, barınma, giyim gibi özel tüketime yönelik gerekli asgari düzeyin sağlanmasını; güvenli içme suyu, elektrik, sağlık ve eğitim gibi topluluk tarafından sağlanan gerekli hizmetlere ulaşımı; mutlak düzeydeki temel gereksinimlerin, temel hakların daha geniş bir çerçevede karşılanmasını ve istihdamın, hem amaç hem de araç olarak ele alınmasının gerekli görmektedir (UNDP,

⁵ Kenan’la yapılan görüşmede yaptıkları işle birlikte, zaman zaman çöp kutularının kenarlarına poşetler içerisinde bırakılmış bayat ekmekleri alarak, tükettiklerini belirtmiştir.

1990:9–16). Asgari düzeylerin hiçbirinin olmaması ya da en düşük düzeylerde olması, “yoksulluğun Çingene hali”nin ortaya çıkmasına yol açar.⁶ Yoksulluğun Çingene hali, yoksulluktan öte bir anlamı vardır, bir çeşit “yerleşikleşememe” halidir, bir kısır döngüdür. Yoksulluğu sürekli yeniden yaratır. Özgürlük yanılsamasıdır.⁷

Mutlak yoksulluk yaklaşımında yoksulluk, bir maddi-ekonomik gösterge ile ele alınır. Bourdieu (1999:4 aktaran Erdoğan, 2001:9), “maddi yoksulluğu sefaletin tek ölçüsü olarak almanın, sefaletin başka yüzlerini, “konumsal sefalet”i veya “sıradan sefalet”i es geçmeye yol açacağını belirtmektedir.

Yoksulluğun “görelî hali”, yoksulluğu belirli ölçülerde bir yerlere konumlandırma çabası içerir. Yoksulluğun “görelî”likle bağlantısı, bireylerin toplumsal bir varlık olduğunu, bu nedenle, içinde bulundukları durumun toplumun gelişmişlik durumu ve o toplumda yaşayan diğer insanların yaşam standardı ile karşılaştırılarak belirlenmesi gerektiğini ifade eden bakış açısidir. Bireyin sosyal gereksinimlerini de ele alınır. Townsend (1979:30–42), yoksulluğun, yalnızca görelî yoksulluk kavramı açısından tanımlanabileceğini belirterek; yoksulluğun, öznel olarak değil nesnel olarak anlaşılacağına vurgu yapmakta; maddi gereksinimler ve geliri ölçüt alan yaklaşımları dar tanımları nedeniyle yetersiz bulmaktadır. Yoksulluk, toplumun genel yaşam düzeyinin altında bir yaşam süren bireyler, aileler ve gruplar açısından, kaynakların eşitsiz dağılımı açısından tanımlamaktadır. Kötü barınma koşulları, evsizlik, gelir dağılımı, aşırı kalabalık nüfus, doğum ve ölüm oranları, dengesiz beslenme, işsizlik ve çalışma koşulları gibi değişkenlerinde yoksulluk incelemelerinde kullanılmasını gerekli görmektedir.

⁶ Alan araştırmasında, çadır ya da baraka olarak bile nitelendirilemeyecek bir ilkel barınma mekânında, —çiçek satarken geçirmiş olduğu trafik kazası sonucunda belden aşağısı felç olan ve hiçbir gereksinimini kendisi karşılayamayan 12 yaşındaki çocuğun “biz, yoksul olduğumuz için mi bize Çingene diyolar?” sorusu “yoksulluğun Çingene hali” kavramının türetilmesine neden oldu. Yoksulluğun Çingene halinin yoksulu için yoksulluk, aklıktan da öte, bir şeyler ifade eder. Evsizlikten öte, bir çeşit “yurtsuzluk” halidir. Fanon’un “yeryüzünün lanetlileri” gibi, yeryüzünün “lanete uğramışlar”dırlar. Barınma alanının inşası için asgari düzeyde gerekli malzemeler: inşaatlardan toplanmış, beton direk niyetine çakılan kalaslar; duvar niyetine çöpten toplanmış eski halı, kilim ve/ya da battaniye; yatak niyetine yer minderleri yoksa karton kutular. Yakınlarında elektrik direği varsa akşamları aydınlanmak, yemek yapmak ve kışın ısınmak için Bayat’ın (2006, 2008) “sıradanın sessiz tecavüzü”ne girecek kaçak kullanılan elektrik. Varsa bir tulumba ya da mahalle çeşmesi sabah kalktığında yıkar elini yüzünü. Muhtarda yoktur kaydı: devletten alsın sadakasını. Hoş bazılarının devlette de yoktur kaydı, bulmak istersen onu. Tam da ozanın (Neşet Ertaş) dediği gibidir durum: Ey garip gönüllüm, dertli yoldaşım / Neden belli değil, baharın kışım / Var mıdır sormazlar ekmeğin aşın / Zengin isen ya bey derler ya paşa / Fukara isen ya abdal derler, ya cingan haşa.

⁷ Şemikler-Yalı Mahallesinde, üstteki dipnotta belirttiğim yaşam şartlarının benzeri yaşam şartlarında hayatını sürdüren, görüşme yapmaya çalıştığım araştırma öznelerinden biri “Çingeneler özgür insanlardır” sözündeki özgürlük tam bir özgürlük yanılsamasıdır.

Ersoy ve Şengül (2000:9), “görelî kent yoksulluğu” olarak ele aldığı görelî yoksulluğun, “insanların ... asgari gereksinimlerinin nicelik ve niteliklerinin içinde bulundukları toplumun tarihsel ve toplumsal gelişme düzeyine bağılı olarak değiştiğini” belirterek, toplumdaki yaşam düzeyinde ortaya çıkan olumlu gelişmelerin “gereksinim” tanımını önemli ölçüde değiştirdiğini ve bu gelişmeden toplumun bir parçası olan yoksulların da görelî durumlarına doğrudan bir etki yapacağına vurgu yapmaktadır. Bu noktada, bölüşüm ilişkileri ve devletin sosyal refah anlayışı daha belirleyicidir. Ortaya çıkan görelî iyileşme, toplumun geneline her zaman yansımayabilir. Küreselleşme sürecinde, ekonomik büyümenin nimetlerinden, değişen refah rejimi ve bölüşüm ilişkileri çerçevesinde yararlanma olanağı bulamayan ve dolayısıyla tüketemeyen geniş bir yoksul kesim bulunmaktadır. Bu durum, Bauman’ın (1999:10) yoksullar, özellikle yeni-liberal küreselleşme süreci ile varlıkları daha da belirginleşen “yeni yoksullar” için kullandığı “defolu tüketiciler” nitelemesi ile birebir örtüşmektedir.

Nüfusun bir kesiminin en az düzeyde de olsa bir yaşam standardı sağlayacak yeterliliklere ve kaynaklara ulaşamaması, gerek bireysel gerekse toplumsal ilişkiler açısından önemli ve ciddi sorunları da beraberinde getirmektedir (Mingione, 1993:324; Ersoy ve Şengül, 2000:11–12).

Yoksulluk, bireysel ya da aile ile ilintili bir kavrayışla mı ele alınmalıdır? Yoksa fiziki yaşam alanı da göz önüne alınmalı mıdır? Bireyin ve ailenin “yoksul” olarak, içinde bulunduğu toplumsal soyutlanmışlık ve ekonomik yoksunluğun en kötü görünümü, yoksulluk koşullarını daha da büyüten, benzer yoksunluklara sahip olan yoksul insanlarla aynı mekânda toplanmalarıdır. Yoksulluk çözümlemelerinde, yoksulların seçeneklerini kısıtlayan mekânsal ayrımlaşma ve yoğunlaşma durumları da önemlidir (Kempen ve Özükren, 1998).

Verili andaki durum mu yoksa bu durumun geleceğe yönelik etkisi mi daha önemlidir? Günlük temel gereksinimlerin karşılanamaması durumunda, bireylerin ya da ailelerinin geleceğe yönelik bir beklentisi olabilir mi, ertesi öğünde karınlarını doyurmayı düşünmekten başka? Yoksulluk, yoksullukla ilgili diğer sorunlarda, verili andaki durum kadar; bu durumun hem bireylerin geleceğine yansımaları, hem de bu yansımaların gelecek nesiller üzerindeki etkisi önemlidir. Yoksulluğun, belirli bir zaman aralığında ele alınmasından daha çok, geçici olup olmadığına; bu durumun değişme olanağının olup olmadığına bakılarak çözümleme yapılmasını gerekli görülmektedir (Kempen ve Özükren, 1998).

Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) önderliğinde uygulamaya geçirilen yeni-liberal politikalar, özellikle toplumun vasıfsız (işçi) gruplarını emek pazarının dışına atarak, gelir dağılımındaki kutuplaşmanın artmasına yol açmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında ise, bozuk olan gelir dağılımının daha da kötüleştiği, yoksulluğun niteliksel değişimi ile birlikte niceliksel olarak da artışına neden olduğu görülmektedir. Bu durumun temel nedeni, eskiden yoksullar, ulaşabildikleri kaynakların yeterliliği/yetersizliği ölçüsünde yoksul iken; günümüzde yoksullar, González de la Rocha'nın (2001) sözleri ile "yoksulluğun kaynaklarından kaynakların yoksulluğu"⁸na geçiş yaşandığı için yoksuldurlar. Kaynakların yoksulluğu, yalnızca formel sektördeki istihdam olanaklarının olmaması ya da yetersizliği olarak ele alınmamalıdır; özellikle "geçinme stratejisi" yaklaşımı boyutu ile enformel sektör de, (birçok aile için) artık yaraya merhem ol(a)mamaktır. Yoksulluğun kaynaklarındaki yoksulluk, belirli ölçülerde "yaşanabilir" bir yoksulluktur. Yoksullar, yoksul oldukları için toplumun tam olarak dışında değildir. Konuyu, Pınarcıoğlu ve Işık'ın (2001a:32–6) kentleşme ve kentsel yoksulluk düzleminde tartıştığı ifadeler ile belirtirsek, ithal ikameci büyüme ve sanayileşme modeli çerçevesinde ortaya çıkan ve halk kitlelerinin alım gücünün artırılmasına dayalı toplumdaki sınıflar arası uzlaşmaya gözeterek belirginleşen *yumuşak-bütünleştirici* yoksulluktan, devletin alt gelir gruplarına yönelik geliri yeniden dağıtımından elini çekmesi sonucu ortaya çıkan *gergin-dışlayıcı* yoksulluğu geçiş durumudur. Kaynakların yoksulluğundaki yoksulluk "dışlayıcı" bir yoksulluktur.

Yeni-liberal politikalar, bazı aileleri, yapıları ve içinde bulundukları sosyal ve ekonomik ortamlar nedeniyle, diğerlerine göre daha savunmasız kılmaktadır. Küreselleşme sürecinde *kıtlık yoksulluğundan risk yoksulluğuna* geçiş (Pınarcıoğlu ve Işık, 2001b:70–2) yaşanmaktadır. Kıtlık toplumunda gereksinim duyulan temel gereksinimler kıt olduğu için yaşanan yoksulluk, sisteme bir şekilde tutunulduğunda böyle bir sorun yokmuş gibi yaşanmaktadır. Refah devletinin sağladığı korunaklı ortamın ortadan kalkması ve bilgi toplumuna geçiş sürecinde işgücüne olan talebin azalması ile birlikte yalnızca gelir ve tüketim sorunları yaşanmamaktadır. İnsanlar, durumlarını iyileştirecek "yapabilirliklerini" ve "yeterliklerini" yitirmektedirler.

Küreselleşme sürecinin, gelir dağılımında ve işgücü piyasalarında ortaya çıkardığı eşitsizlikler, sosyal güvenlik ve refah harcamalarının azaltılması ile birlikte, yoksulluğun

⁸ From the resources of poverty to the poverty of resources

toplumsal konumunun yeniden yapılanmasına ve özgül bir şekilde yeniden üretilmesine yol açarak Erdoğan'ın (2001:7–9) da belirttiği gibi “*toplumsal dışlanma ve marjinalleştirme süreçlerine yeni biçimler*” vermektedir.

2.3.2. Toplumsal Konum Affetme Aracı Olarak Yoksulluk

Üretim araçlarının özel mülkiyetine ve üretimin kârı ençoklaştırmak amacıyla yapılmasına dayanan kapitalist üretim sistemi, gelişim sürecinde toplumsal denetimi sürdürmek için, sürekli olarak bazılarını üretim sürecinin dışında bırakmıştır (Wallerstein, 2009). Bazıları ise, kendilerine yabancılaşmamak, kendilerini kapitalist sistemin dışlıları arasına bırakmamak için yeterlilikleri ya da kapitalist olmayan pazar ilişkilerinin uygunluğu çerçevesinde varlıklarını, kapitalist sistemin dışında sürdürmeye çalışmışlardır. Gerek dışarıda bırakılanlar, gerekse kendileri bu sisteme dâhil olmak istemeyenler, zamanla kapitalizmin yıkıcı sonuçları ile karşı karşıya kalmışlar ve “kapitalizmin kaybedenleri olarak yoksullar”ı (Güngör ve Özügür, 1997) oluşturmuşlardır. Bu, yoksul(laşan) grupları tanımlamak için, yoksullukla ilintili birçok kavram türetilmiştir. Kapitalist değerler sisteminin biçimlendirdiği anlayışa, göre her dönem farklı ve dönüşümlü bir şekilde bu kavramlar (yeniden) tanımlanırlar ya da yeni kavramlar (t)üretilir. Kavramların içi, dönemin egemen ideolojileri çerçevesinde doldurulmakta ve piyasanın kullanımına sunulmaktadır. Kapitalizmin kaybedenlerine yönelik, ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye çeşitli kavramlar kullanılmıştır ve kullanılmaya da devam edilmektedir. Tüm bu kavramlar, aslında, “kapitalizmin ötekileştirdikleri”ni belirtmek ve belirlemek için kullanılmaktadır.⁹

Yoksullukla ilgili kavramlardan bazıları bu çalışmada, Çingene/Roman toplumunun geçmişteki, günümüzdeki ve gelecekteki sosyo-ekonomik durumu irdelenirken, Boratav'ın

⁹ Daha çok, Modernleşmeci okulun “bütünleşme” kavramı etrafında şekillenen bu bakış açısı, kapitalist modernleşmeyi merkeze alıp, Batı toplumlarının taşıdığı özelliklerde idealleştirilen kent soylu kesimin ulaştığı ideolojik, politik ve ekonomik yaşam tarzı ideal bir durum/yapı olarak ele almakta; bu yapı, evrensel bir toplum yapısı olarak belirlenmektedir. “Geleneksel” toplumların “modern” toplumlara geçiş yapacağı varsayılmıştır. Tüm toplumların olduğu gibi, kente dışarıdan, kırdan gelenlerin de, bu “ideal” duruma evrilmeleri beklenmektedir. Dışarıdan gelenlerin, dönüşüm geçirerek “modernleşme” sürecinin üst evrelerine ulaşarak kent soylu kesime benzemesi beklenmektedir (Ersoy, 1984, 1985). Bu beklentiyi karşılayamayanlar bir şekilde ötekileştirilmektedir. Ötekileştirme işlemi, “Modern-geleneksel”, kapitalist-geçimlik”, “sanayi-tarım” gibi ikilikler düzleminde oluşturulan kavramlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu ikilikler çerçevesinde “öteki”nin toplumsal yapısındaki farklılıkların anlaşılmasına çalışılmakta ve bu kavramlar çerçevesinde “öteki”nin toplumsal yapısı tanımlanmaktadır. Oluşturulan kavramlarda, geleneksel toplumsal yapılar çıkış noktası olarak kabul edilmekte ve geleneksel yaşam tarzının hangi ölçülerde “modern” yaşama geçtikleri “evrimsel” bir bakış açısı ile değerlendirilmektedir.

(2002), Batı kaynaklı kavramların sosyal bilimler alanyazınında eleştirilmeden kullanılmasına yönelik getirmiş olduğu eleştirileri göz önünde bulundurularak kullanıldı. Kavramların yol açtığı “epistemik şiddet”in etkisini azaltmak için (Ercan & Özar, 2000:24), araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumunu daha nesnel yansıtacak şekilde işlevselleştirilmeye çalışıldı. Bu amaç çerçevesinde, bu bölümde, yoksulluk kültürü, sınıfsal ve sosyal dışlanma kavramları ele alındı.

2.3.2.1. Yoksulluk Kültürü

Bourgois (2001:11904), yoksulluk kültürünün ideolojik arka planının, tarihsel olarak oluşturulmuş, ırksal hiyerarşik yapıya dayalı, Amerikan sömürgeci Kalvanist/Püriten geçmişte yattığını belirtir. Bu anlayış, yoksulluğu, yoksulun/kurbanın suçlu olduğu bireyseldir bir yorumlama ile ele alır. Lewis (1971a:xlix-lxii) ise, kavramı, kesin tabakalara ayrılmış, bireyselleşmiş kapitalist sistemin yarattığı yoksulların yoksulluğunu, yoksulların yüksek tabakanın koyduğu değer yargılarına uymayan kültürel ve psikolojik özelliklerinden kaynaklanan yaşam biçimleri ile açıklar.

Bu kültüre sahip olanlar, güçsüzlük duygusunun yanı sıra, yaygın bir aşağılık ve değersizlik duygusu içindedirler (Lewis, 1963, 1971a, 1971b). Maddi yoksulluktan kurtulmaları, tüm yaşamlarını kuşatan yoksulluk kültüründen kurtulmaları anlamına gelmez. Kuşaktan kuşağa geçen akılcı bir yaşam şekli olarak özümledikleri temel alt-kültürel değer ve davranışlar, önlerine çıkan ya da artan fırsatlardan yararlanmalarının önünde psikolojik bir engel oluşturur (1971a:liv). Bununla birlikte, yoksulluk kültürünün ana ilkeleri ve savunma mekanizmaları, yoksulun en yoksullarının sürdürdükleri hayata dayanabilmeleri noktasında “olumlu” bir “şey” olarak belirir (1971b:xi; 1971a:xxxi).

Schnapper (2005:233), Lewis’in, yoksulluğu gerçek bir kültür sistemi olarak ele aldığını belirterek; bu sistemin, tutumların ve duyguların anlaşılmasında kullanılan yapılandırılmış ve istikrarlı bir bütün olarak ele alındığını ifade eder. Bu kültürün, yerleşik işsizlikten ve toplumsal hareketsizlikten doğduğuna; yoksulların yaşamda başarılı olma olasılıklarının düşük olmasına bağlı umutsuzluklara uyum gösterebilmelerini sağladığına; şimdiki zamana ve anlık tüketimler ve zevklerden vazgeçmeme ile kendini gösterdiğine vurgu yaptığını düşünmektedir. Erdoğan (2001:9)’da “yoksulluk kültürü”nün yoksulluğu yeniden üreten ve içinde yer aldığı toplumsal oluşumun bütününden farklı anlamlar, değerler ve uygulamalara atıfta bulunduğunu ve kadercilik, tembellik ve şiddet gibi marazları açıklamak için kullanıldığını belirtir.

(Kapitalist) Ulusal kurumlarla bütünleşme olanaklarının olmaması, düşük düzeyde toplumsal örgütlenme ve yaşamak için sürekli bir mücadele içinde olma, yoksulluk kültürünün önemli öğeleridir (Türkdoğan, 1977:17). Ağır yaşam koşullarına uyum göstererek yaşamı sürdürmek için sürekli bir uğraş içinde olmaktan doğan ve kendini yoksullara dayatan bu kültür; bir yandan hayatta kalmak için çıkış yolları bulmalarını ve kültürel savunma mekanizmaları geliştirmelerini sağlamakta; diğer yandan yoksulların içinde bulundukları koşullardan kurtulmalarına, ekonomik ve toplumsal gelişmeye katılımlarını sağlayacak tutum ve davranışlar edinmelerini zorlaştırmaktadır (Bayat, 2006:34–36; Schnapper, 2005: 335; Harvey ve Reed, 1996’dan aktaran Erdoğan, 2001: 10). Uzun dönemli işsizlik, düşük kazanç düzeyi, sürekli parasal kısıtlar, tasarruf yapamama ve çocuk işçiliği ön plandadır.

Ersoy ve Şengül (2000:59–60), yoksulluk kültürünün, yoksulların, ekonomik kaynak yetersizlikleri nedeniyle *kapitalist* toplumun değer ve amaçları doğrultusunda başarıya ulaşamayacaklarını anladıklarında, içine girdikleri ümitsizlik duygusu ile “varkalabilmek” için, kendi devingenlikleri çerçevesinde “yerel” çözümler üretme gücüne sahip olduğuna; salt maraz olarak değerlendirilemeyeceğine vurgu yapar. Yoksulların sistemden zarar gördüğü kabul edilmekle birlikte, uygun koşullar altında, yoksulların kendi özgürlüklerini güçlendirebilecekleri gerekli beceriye sahip oldukları belirtilir.

Türkdoğan (1977:97), bireylerin kalabalık ortamlarda/yerlerde yaşamasının Lewis’in “yoksulluk kültürü”nü niteleyen toplumsal özelliklerden biri olduğunu belirtir. Türkdoğan’ın gecekondu üzerinden yaptığı araştırma bulguları, günümüz kent-içi “çöküntü alanları” için de geçerlidir. Gecekondu ve kent-içi mahalleler, hem fiziksel hem de aile içi ilişkiler bağlamında çok sayıda insanın kümелendiği yerlerdir. Bireylerin zihinsel faaliyetlerinin, istek ve hedeflerinin böylesi kalabalık ortamlardaki etkileşimin niteliği çerçevesinde şekillendiği düşünülürse, “yoksulluk kültürü”, Tomanbay’ın (2007) *toplumsallaşma* ve *sosyalleşme* süreçleri için belirttiği düşünceler çerçevesinde “kısıtlı sosyalleşme” şekli olarak *yerele* özgü, –Erdoğan’ın terimleri ile belirtmek gerekirse bir– “idare etme sanatı” olarak ele alınabilir.

Yoksulluk kültürü kavramına Üçüncü Dünyadan eleştirel bir bakış açısı getiren Bayat, (yoksulluk kültürü özellikleri de gösteren) kentli alt tabakaların artan gereksinimlerini karşılamak için sessiz *tecavüze* başvurduklarını belirterek (2006: 115; 2008), bu insanlar, ne marjinal ne de sistemle tamamiyle bütünleşmiştir; yoksullukları ve zayıflıkları onları devletten ve modern kurumlardan özerklik aramaya itmektedir; modernitenin sınırlayıcı yönlerini

reddederek özgürleştirici boyutlarına sahip çıkmaktadırlar (2006:136–7; 2008:39–40). Bu insanların, mikro-varoluşun ve gündelik siyasetin devingenlikleri çerçevesinde ele alınması gerektiğini düşünmektedir.

Genel olarak bakıldığında, yoksulluk kültürü, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki, katmanlı ekonomik ve sosyal yapılardaki değişimler ya da bu yapıların yerini yenisinin alması sonucu, sosyal düzende ortaya çıkan bozulma nedeniyle varlıkları daha da belirginleşen, kötü durumda olan *umutsuzları* betimlemektedir. Yoksulluk kültürü, yoksulların yoksulluğunu kuşaktan kuşağa aktaran değerlere, davranışlara ve kültüre atıf yapmakla birlikte, yoksulun yoksulunun (en yoksulun), yaşamını sürdürmek için daha önceden kullandığı sosyal ve ekonomik araçların çökmesi sonucunda, kendi ve ailesinin özdeksel varlığını sürdürebilmek ve varkalabilmek için geliştirdiği savunma sistemi olarak da ele alınmaktadır.

Yoksulluk kültürü ile Roman toplumunun sosyo-ekonomik yapısı arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Bu ilişki kurulabilirse, hangi zamansal bağlamda kurulabilir? Geçmişte mi, günümüzde mi, yoksa gelecekte mi?

2.3.2.2. Sınıfaltı

Kavramı ilk kullananlardan biri olan Myrdal (1963), sınıfaltı kavramını, II. Dünya Savaşı sonrasında artan refahın dışında kalan ve ekonomik büyümeden çok az yararlanan ya da hiç yararlanamayan; uzun süredir aşırı derecede yoksul olan, en düşük ekonomik sosyal tabakadaki aileleri ve bireyleri betimlemek için kullanmıştır. Myrdal (1963:34–9), sınıfaltı mensuplarının, sosyal yaşama katıl(a)mayan, toplumdan kovulmuş, (çalışmayan, çalıştırılabilir olmayan ya da az çalışan) bir sınıf olarak (1963:10–1) sömürülmeye bile değer görülmeyen, gereksiz bireyler olarak görüldüklerini; toplumun, geri kalanının bu dışlama sürecine eşlik etmesi ile birlikte sınıfaltı oluşumunun hızlandığını savunmaktadır. Sınıfaltı, düşük eğitim düzeyine sahip olmaları nedeniyle toplumsal grupların en altında yer alanların, ekonomik yapıda ortaya çıkan değişimin dışında kalmaları sonucu (1963:25–8) oluşur; artan yoksulluk kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu yeni yoksullukta suçlu, sistemin kendisidir. Sorunun nedeni, birçok alanda istihdam için gerekli vasıf ya da eğitim seviyesinin artmasından kaynaklanır ve aynı zamanda, yoksul olan düşük eğitilmiş ve vasıfsızlar için yapısal ve süreğen işsizlik ortaya çıkar (Aponte, 1990; Emigh vd., 2001; Gans, 1990, 1993; Murray, 2000; Wilson, 1987).

1970'lerle birlikte, kavramın nitelediği grup değişmez iken, kavrama yüklenen anlam değişmiştir. Sınıftan oluşuran “şey”in yapının kendisinden daha çok, davranışsal olduğuna karar verilmiştir. Sınıftanın oluşumu, bir “yoksulluk kültürü”nün sonucudur. Yoksulluğun çözümü, yoksulların davranışlarının değiştirilmesi ile mümkün olduğuna inanılmaktadır. 20. yüzyılın son çeyreği ile birlikte, bu davranışsal yaklaşımın doğruluğu, yoksulluk kültüründe olduğu gibi, sistemden daha çok, yoksulu (kurbanı) suçlayan bir zeminde tartışılmaya başlandı. Biri(leri)nin değerleri, davranışları ve kültürü yoksulluğun ve kavramda belirtilen sosyal “yerin”in –“yoksulluk kültürü” yaklaşımında olduğu gibi– “nedeni” olmaktan daha çok, bu “yapısal yer”in, değerleri, davranışları ve kültürü belirlediğini düşünmek daha gerçekçidir. Bununla birlikte ortaya çıkan yoksulluğun yeniden üretilmesinde, kısır bir döngüye dönüşmesinde kültürün de bir işlevi bulunmaktadır. Kültür (yoksulluk kültürü), belirli bir sürecin sonucunda ortaya çıkan ve kendini üreten yapısal güçlerden görece belirli bir özelliğe sahip bir gerçeklik olmakla birlikte, bağımsız değildir.

Görüldüğü gibi, yoksulluk sorununun, yoksulluk kültüründe olduğu gibi davranışsal ya da bireysel özelliklere göre mi yoksa ekonomik alanda ortaya çıkan yapısal gelişmelerden mi kaynaklandığı, sınıftan kavramı tartışmalarında da ön plana çıkmaktadır (Murray, 2000; Aponte, 1990:117; Wilson, 1987; Emigh vd., 2001).

Wilson (1987, 1998, 2003), 20. yüzyılın son çeyreğinde kapitalist sistemde yaşanan sanayisizleşme sürecinin kendine özgü özelliklerinin günümüzdeki sınıftan oluşumunda (özellikle kent-içi bölgelerde) etkili olduğunu belirtmektedir. Nüfus değişimlerinin, ekonomik yapılardan kaynaklanan sorunların, bu karmaşık sosyolojik yapıya etki ettiğini düşünmektedir. Gettolarda yaşanan sosyal bozulmanın nedeni olarak ayrımcılığı gören Wilson (1987:30–32), tarihsel süreçte yaşanan ayrımcılığın gettoda yaşayan sınıftanın kötü durumunu açıklamada önemli bulmaktadır. Bununla birlikte; güncel ayrımcılığın, yoksullaşmış kentsel azınlıkların davranışlarını biçimlendirdiğini ve sosyal alandaki eşitsizliklerin; yaşam boyu süren ve kuşaklar boyu aktarılan aşırı yoksulluk ve mekânsal ayrışmanın (1987:10–12) da, yaşanan ekonomik dönüşümlerden olumsuz etkilen bazı nüfus parçalarında sınıftanın oluşumuna zemin hazırladığını belirtmektedir.

İstihdamın imalat sanayinden hizmetler sektörüne kayması; teknolojik yenilikler; emek piyasasındaki artan kutuplaşma ve imalat sanayinin şehir merkezlerinden uzaklaşması gibi, ekonomideki yapısal değişimler; bu yapısal değişimlere karşı savunmasız durumda olan

kentsel azınlıklar (özellikle vasıfsız bireyler) için ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Emek gücünün eğitim gereksinimlerinin hızla değişmesi; iş kayıplarının daha çok düşük eğitim gerektiren sanayi kollarında gerçekleşmesi; sayıları hızla artan ve iş bulmakta zorlanan genç nüfus, varolan sosyal sorunların hızla artmasına yol açmaktadır (Wright, 1994:36–37; Wilson, 1987, 1998, 2003; Peterson, 1991). Sınıfaltı olarak nitelenen gruplar, yoğun bir işsizlikle, düşük eğitim düzeyiyle, suçla birlikte anılmaktadırlar. Irk ya da etnikliğin sınıfaltı üyesi olmada muhtemel bir etkisinin olabileceği; sınıfaltı oluşumunda bunların gerekli şartları oluşturmadığı, fakat yoksulluğun bir etnik azınlıkta yoğunlaşmaya başlamasının, yoksulluğun ırksallaşmasına ve bir sınıfaltı oluşumuna yol açma eğilimi olduğu da düşünülmektedir (Emigh vd., 2001:4–5).

Wilson (1987, 1998, 2003) ve Myrdal'ın (1963) (çoğunlukla kentte yaşayan Siyahlar üzerinden kurguladıkları) sınıfaltı kavramında ortaya çıkan özellikler: yoksulluk; etniklik; türdeş grupların yerleşim birimlerinin, hem toplumun genelinden, hem de aynı etnik gruptaki daha iyi sosyal ve ekonomik durumda olanlardan coğrafi olarak soyutlanma; toplumun refahına katkı yapmayan ve aynı zamanda yaratılan refahtan yararlanan gereksiz bir sosyal tabaka olarak görülme; yoksulluklarının genellikle kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır.

Wright (1994:47–49; 2000, 21–25), sınıfaltını, Marksist sınıf sistemindeki sınıf ikiliği çerçevesinde sürekli sömürül(e)meyen fakat ekonomik olarak ezilenlerin oluşturduğu bir tabaka olarak ele alır. Farklı sınıf yapıları, farklı biçimlerde sınıfaltı grupları oluşturur. Günümüz kapitalist ekonomik sisteminde sınıfaltının durumunu tanımlayan temel kaynak, üretken olarak kullanacağı, vasıflı emek gücüne sahip olmamasıdır. Birey, emek gücünü, fiziksel olarak denetlemek ile birlikte; emek gücü, kapitalist sistemde üretken olarak kullan(ıl)madığı için ekonomik olarak değersizdir. Sahip oldukları vasıflar, emek güçlerini satılabilir kılmadığı için çeşitli üretken kaynaklara erişemezler ve bu yüzden ezilmişlerdir (oppressed). Wright'ın (2009:103) sınıfaltı da, aşırı yoksulluk içinde yaşamakta; temel eğitim eksikliği bulunmakta ve düzenli istihdam için vasıflara gereksinim duymaktadır. Bu özellikler, sınıfaltını, genel toplumsal yapı içerisinde marjinal/ayrık bir konuma yerleştirmektedir.

Genel olarak bakıldığında, sınıfaltı kavramı, farklı sosyal ve tarihsel bağlamda, sosyal düzenin en altında bulunan grupların, ekonomik ve sosyal dışlanmışlığına vurgu yapan yapısal bir durum olmakla birlikte, daha çok, gelişmiş ülkelerde kent-içi alanlarda yaşayanların sosyal ve ekonomik durumuna yönelmiştir. Ülkemizde yaşanan kentsel yoksulluğu ve Çingene/Roman vatandaşlarımızın yoksulluğunu açıklamada “işlevsel” olarak kullanılabilir mi?

2.3.2.3. Toplumsal/Sosyal Dışlanma

20'inci yüzyılın küreselleşme olarak da nitelenen son çeyreği ile birlikte, başta ekonomik alan olmak üzere, birçok alanda hızlı değişim ve dönüşümler ortaya çıktı. Gelişmiş ülkelerde, yeni-liberal ekonomik küreselleşme sürecinde ortaya çıkan ve belirginleşen yeniden yapılanmanın dışlanmış kitleler yarattığı Batı alanyazınında uzun süredir tartışılmaktadır. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan bu durumu, geçmiş dönemlerden farklı yapan gelişmelerin başında, dünya genelinde, ülkeler arasında ve ülkelerin kendi içlerindeki farklı toplumsal gruplar arasında artan ve yoğunlaşan eşitsizliklerin olduğuna yönelik açık ve gizli kabul bulunmaktadır. Toplumsal dışlanma kavramı, sosyo-ekonomik olduğu kadar, sosyo-mekânsal, sosyo-kültürel bağlamlarda da tartışılmaktadır. Ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlar toplumsal dışlanma kavramı bağlamında ele alınmaktadır. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan ve belirginleşen sorunları irdelemek için kullanılan kavram, tıpkı küreselleşme kavramı ve süreci gibi çok anlamlı ve çok boyutludur. Son dönemde kullanımı artan kavramın içeriğini doldurma çabaları, ekonomik, politik ve sosyal alanlarda hızla artmasına karşın, kavramın, herkes tarafından kabul gören, evrensel bir tanımı bulunmamaktadır.

Kavram, ilk kez refah devleti tarafından korunmayan ve sosyal olarak uyumsuz kabul edilen grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Zihinsel ve fiziksel sorunluları olanlar, yaşlı ve hastalar, uyuşturucu kullananlar, suçlular ve intihara eğilimli olanlar, “toplumsal dışlanmış” olarak tanımlanmaktadır (Saith, 2001). Küreselleşme süreci ile başlayan özelleştirme, kamu harcamalarının ve hizmetlerinin azaltılması ve emek piyasasındaki kuralsızlaştırma ile birlikte artan işsizlik, daha önce güvenli iş ve sosyal ağlardan faydalanan kesimlerin, bu olanaklarını kaybederek durumlarının eğrileşmesi ve sosyal ilişkilerindeki düzensizlikler, “sosyal dışlanma” kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır (Bhalla ve Lapayre, 1999; Paugam, 1993, 1996; Gore vd., 1995). Bununla birlikte, kavram uzun dönemli yoksulluk (Levitas, 1999), kutuplaşma ve eşitsizliği de içine alan yoksulluktan daha geniş bir bağlamda, –özellikle küreselleşme sürecinde artan ve ortaya yeni çıkan toplumsal ve sosyal sorunlara– yeni açılımlar getirmek için *işlevsel* bir şekilde kullanılmaya çalışılmaktadır. Silver (1995), kavramın bu çok anlamlı bir yapısı nedeniyle, tanımlanmasının çok kolay olmadığını ve kolay bir tanımlanmasının yapılmasının da zor olduğunu belirtmektedir. Bu zorluk, her ülkenin kendi ekonomik, kültürel, sosyal ve politik deneyimlerindeki farklılıklar nedeniyle daha da artmaktadır.

Gelişim çizgileri, gelişmiş ülkelerden çok farklı olan ve çok uzun yıllardır bünyelerinde zor şartlar altında, yoksulluk içinde yaşayan kitleler bulunan gelişmekte olan ülkelerde, bu kitlelere küreselleşme sürecinde yenileri eklenmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde kavram, uluslararası kuruluşların önderliğinde, gelişmekte olan ülkelerde de kullanılmaya başlanmıştır. Küresel ekonomik ilişkiler, gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulları daha yoksul, savunmasızları daha savunmasız, güçsüzleri daha güçsüz yapmıştır ve yapmaktadır.

Genel olarak bakıldığında toplumsal dışlanma kavramı, bazı kesimlerin çeşitli ekonomik, sosyal, politik ve kültürel kaynaklardan ve etkinliklerden az ya da çok dışlanması, geniş anlamda dışlanmayı oluşturmaktadır. Gelir ve iş gibi ekonomik kaynaklı eşitsizliklerden kaynaklanan dışlanma da dar anlamda dışlanmaya kaynaklık etmektedir. Kavramın “kentsel yoksulluk”, “sınıfaltı”, “marjinallik”, çok yönlü yoksunluk gibi kavramlarla olan ilişkisi de tartışılan konular arasındadır. Alanyazınında açık ve net bir tanımlaması olmayan kavram; sosyal, ekonomik ya da siyasal süreçlerden olumsuz etkilenen bireyler, hanehalkları, aileler, nüfus grupları ya da belirli mekânlarda yaşayanların içinde bulunduğu eğitim, sağlık ve emek piyasası gibi toplumun temel etkinliklerine ulaşım ve katılım ortaya çıkan olumsuz koşulları ve yetmezlikleri irdellemektedir. Bahsedilen sorunlara yol açan nedenlerin açıklanmasında neredeyse anahtar bir kavram durumuna gelmiştir. Bu bağlamda, Burchardt ve arkadaşlarının (1999:228) sorusunu yenilemekte fayda var: “Bir toplumdaki tüm dışlanma biçimleri “toplumsal/sosyal” dışlanma mıdır?” Bu soruyu, araştırma öznesi için özelleştirerek de sorulabilir: Araştırma öznesi Çingene/Roman toplumu, (Türkiye’de) “toplumsal/sosyal dışla(n)mış” sosyal bir grup mudur? Araştırma öznesinin içinde bulunduğu durum/durumlar, onları, “toplumsal/sosyal dışla(n)mış” bir grup yapar mı? Bu ve benzeri sorulara, alan araştırmaları bulgularını göz önünde bulundurmadan, Avrupa’da yaşayan Çingene/Roman toplumunun geneli için belirtilen “toplumsal/sosyal dışlanmışlık” durumuna göre, evet yanıtı vermek mümkündür. Bu bağlamda, Çingene/Roman toplumu nelerden, hangi alanlarda, nasıl bir süreç sonunda dışlanmış? Dışlanmışlıklarının göstergeleri nelerdir? soruları da sorulabilir.

Bu soruların yanıtları araştırma bulgularının değerlendirildiği bölümde verildi. Peki, bu soruların yanıtları neye göre verildi? Yukarıda kısaca da olsa tanımlamaları verilen toplumsal/sosyal dışlanma kavramından ne anlamak gereklidir? Kavram, Türkiye’de varolan

sorunları, bu çalışma açısından araştırma öznesi Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumunu irdelerken işlevsel olarak kullanılabilir mi?

Bu soruların yanıtlarını vermede, Burchardt ve arkadaşlarının (1999:229–30), sosyal olarak dışlanmış bir bireyi tanımlarken geliştirdikleri iki farklı tanım ve dışlanmanın farklı boyutları iyi bir başlangıç noktası sunar. “Bir toplumda, yerleşik olarak yaşayan bir bireyin, o toplumda yaşayan diğer vatandaşların olağan etkinliklerine katılmak isteyip de, elinde olmayan nedenlerden dolayı katılamaması, o bireyi toplumsal/sosyal dışlanmış yapar” verilen ilk tanımlamadır. Bu ilk tanımlamada, bireyin etkinliklere katılmak istemesi ön plandadır. Bu tanımlamaya göre, birey, kendi isteği ile belirli/bazı etkinliklere katılmaması durumunda, dışlanmış olarak kabul edilmemektedir. Örneğin, bir kız çocuğunun olanakları olmasına karşın, Türk eğitim sistemine göre lise eğitimine katılmak istememesi, o kız çocuğunu eğitim hakkı açısından “toplumsal dışlanmış” yapmamaktadır. Buna karşın, eğitimi lise eğitimi ile sürdürmek isteyip de, sürdürememe durumunda olan bir kız çocuğunu, bu tanımlamaya göre dışlanmış olarak kabul etmek gerekir. Her iki durum, anlık olarak düşünüldüğünde yanıltıcı olabilir. Özellikle toplumsal dışlanma kavramı ile alanyazınında yoksulluk ve diğer benzer sorunlar ile yapılan karşılaştırmalarda sosyal dışlanmanın anlık bir durum olmadığı, birikimli bir süreç sonucu ortaya çıktığı (Teague ve Wilson, 1995) düşünüldüğünde, yukarıdaki tanımlamanın eksikliği ortaya çıkmaktadır. Bu tanımlamadaki eksikliği gören yazarlar, tanımı, sosyal dışlanmış bir bireyi, o toplumda, (diğer) vatandaşların katıldıkları normal etkinliklere katıl(a)mayan birey olarak tanımlama yoluna gitmişlerdir. Bu tanımlamada “normal etkinlikler” ön plandadır. Peki, normal etkinlik(ler) ne(ler)dir? Normal etkinlikler, farklı bağlamlarda, çok farklı sosyal gruplar açısından çok çeşitli şekillerde belirebilir. Araştırma öznesi açısından normal etkinlikleri, sosyo-ekonomik durumları nedeniyle katılamadıkları etkinlikler çerçevesinde ele almak gerekir.

2.3.2.3.1. Gelişmiş Ülkelerde Toplumsal Dışlanma

Tarihin her dönemi, özellikle (eski) ekonomik düzenlerin yıkılıp, yerine yenilerinin kurulduğu her dönem, yeni bir toplumsal ve sınıfsal tabakalaşma yaratmıştır. Sanayileşme süreci ile birlikte, hem toplumsal, hem de mekânsal dışlanma, o dönemki emekçi sınıfın içinde bulunduğu durumu anlatmak için yeterli olur mu? diye ayrıca düşünmek gerekir. Çok zor şartlarda ve düşük gelir düzeyi ile yaşamın sefalet görüntüleri içinde sürdürülmeye çalışılması,

özellikle o dönemi anlatan edebi ve bilimsel eserlerin vurgu yaptığı tespitleri oluşturmaktadır. Sanayileşme süreci mekânsal ve toplumsal yeni örüntüler yaratmıştır.

Sanayileşme döneminin bir sonraki aşaması olan Fordist üretim ve birikim sistemi, üretim sürecine kattığı kitleleri, özellikle gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfını içerip, onlara modern yaşam ve korunma olanakları sunmuştur. Keynesgil politikalar doğrultusunda gelişmiş ülkelerdeki yaşam standartları yükselmiş; sermaye, ulus devlet ve örgütlü işçi sınıfı arasında belli bir denge oluşturulmuştur. Devlet, uygulamaya koyduğu çeşitli politikalar aracılığıyla, özellikle kamu yatırımlarıyla kitle üretimi ile birlikte kitle tüketimini de sürekli kılarak, sistemin sürmesi için gerekli ortamı sağlamaya çalışmıştır. Devlet gücü aracılığıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ücret ve diğer sosyal alanlara müdahale edilmiş; sosyal sigorta, sağlık, eğitim, konut ve benzeri alanlardaki uygulamalar ile toplumun kendini yeniden üretmesi desteklenmiştir (Harvey, 1999; Sönmez, 1998). Bununla birlikte, Fordist üretim biçiminin, ülkede yaşayan her kesimi kucakladığı söylenemez. Sistemin dışında kalan kesimler, sistem içinde yer alan kesimlerle karşılaştırıldığında, dönemin sunduğu yaşam ve korunma olanaklarından yararlanma konusunda olumsuz bir konumda kalmışlardır. Bununla birlikte, sistem dışında olanların zaman içerisinde yaşam koşullarının iyileşeceği, gelecek nesillerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olacağına yönelik olumlu beklenti içerisinde olmuşlardır. Fordist üretim ve tüketim sistemi dışında kalanları, o dönemin dışlanmışları olarak kabul edebiliriz. Fordist üretim ve tüketim sisteminin dışlanmışları, ırk, etnik köken ve cinsiyete bağlı ayrımcılıkla karşılaşanlardan oluşmaktadır.

Fordist üretim biçiminin 1960'larda ciddi sorunlar yaşamaya başlaması, Ercan'ın (1996) ifadesiyle yaşanan *"kriz bir bütün olarak kapitalist toplumsal ilişkilerin tanımladığı, ekonomik, politik, kültürel ve ideolojik süreçlerin tümünde ... toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmemesine ilişkindir."* 1970'li yıllarla birlikte krizin aşılması yönünde, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, teknik yenilikler, Fordist sistemin üretim ve örgütlenmeye bağlı katılıklarından kurtulmak ve daha esnek bir üretim, birikim ve tüketim tarzını hayata geçirmek için gerekli ortamı beraberinde getirmiştir.

Esnek birikim tarzına geçiş, işgücünün örgütlenmesini, üretim ve tüketim biçimlerini yeniden düzenlemiştir. Kamu harcamalarının azaltılması, refah devletinin sağladığı yeniden üretim olanaklarının kısıtlanması; Keynesgil politikaların terk edilerek özelleştirmelerin öne çıkması, krizin aşılması yönünde uygulanan politikalarındandır. Bu uygulamaların yansıması,

özellikle yoksul ve savunmasız kesimlerin çeşitli hizmetlere ve iş olanaklarına erişiminin kısıtlanması ve bu kesimlerin yaşam standartlarının düşmesidir.

Yeni teknolojilerin üretim sürecinde kullanımının artması, emek süreçlerini ve işgücü piyasalarını esnek bir yapıya büründürmüş ve yeni iş örgütlenme biçimleri ortaya çıkmıştır. Yarı-zamanlı, geçici istihdam biçimleri ve taşeronlaşma bu dönemde artmaya başlamıştır. İstihdam ve işgücü piyasalarındaki dönüşüm özellikle yarı-vasıflı ve vasıfsız işgücü ile gelişmiş ülkelerdeki göçmen ve etnik kökenleri farklı işgücünü olumsuz etkilemiştir. Bu süreç, Sassen-Koob'un (1986) "merkezin enformelleşmesi", Soja'nun (1987) "merkezin çevreleşmesi"¹⁰, Beck'in (1992; 2000) "Brezilyalılaşma" olarak nitelendirdiği süreçlerinin gelişmiş ülkelerde yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreci hızlandıran bir başka gelişme ise, işgücü ve diğer maliyetlerin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerdeki imalat sektörlerinin, gelişmekte olan ya da daha az gelişmiş ülkelere ve bölgelere kaydırılması olmuştur. Sanayisizleşme süreci olarak da ifade edilen bu süreç, vasıfsız ve yarı-vasıflı işgücü için uygun iş olanaklarını azaltarak, bu grupta bulunanların uzun dönemli işsizler ve yoksullar olarak toplumsal dışlanmış kitleler içine hapsedilmişlerdir.

Esnek üretim biçimleri ve küreselleşme süreci, Fordist dönemde uygulanan Keynesgil refah politikaları ile karşılaştırıldığında yeni bir eşitsiz gelişme süreci ve durumu ortaya çıkarmıştır. Eşitsizliği yaşayanlar, Bauman'ın (2006) ifadesi ile küreselleşen ekonomik ilişkilere dâhil olamayan, ekonomik ilişki içinde bulunsalar da, bu ilişkilerden zarar gören, "yerel" kalanlardır.

Yukarıda ekonomik boyutları kısaca belirlenleştirilmeye çalışılan dışlanma süreci, ekonomik, politik ve toplumsal (Bhalla ve Lapeyre, 1999), semt/mahalle, bireysel, grup, uzam ve boyutları olan (Percy-Smith, 2002) yoksulluk, eşitsizlik ve işsizlikten ayrı, daha bütüncül ve çok boyutlu (Silver, 1995) bir sorun olarak, birikimsel süreçler sonucu (Teague ve Wilson, 1995;) ortaya çıkmıştır. Her ne kadar çok boyutlu bir süreç olarak düşünülse de, dışlanmayı yaratan asıl nedenler ekonomik süreçlerde/yapıda ortaya çıkan yapısal değişimlerde yatmaktadır. Ekonomik boyutun, özellikle işsizlik ve gelirle ilgili olan bölümleri doğrudan yoksulluğu üretmektedir. Batı'da yaygın olan istihdam biçimi, ücretli istihdamdır. Ücretli istihdamın dışında olmak, refah devleti anlayışından ve uygulamalarından uzaklaşılan bir süreçte, gelir elde etme olanaklarının da dışında olmak anlamına gelmektedir. İşsizliğin,

¹⁰ Merkezin enformelleşmesi ve merkezin çevreleşmesi kavramları Ercan (1996:73)'dan alınmıştır.

yalnızca ekonomik boyutu yoktur. Sosyal boyutu da önemlidir. Batı'lı bireyin sosyal bir varlık olarak varoluşu neredeyse bir işe sahip olmakla eşdeğerdir. Bireyin toplulukla bağlantısını işi ve mesleği sağlamaktadır. Bu bağlantının kopmasının bir başka anlamı, toplumsal dokunun da bozulmasıdır. Bu nokta, Byrne'in (1999) toplumsal dışlanma tartışmalarında, dışlanmışlığın toplumun bir kısmı üzerinde gibi görünen etkisinin aslında toplumun tümünde ortaya çıkan değişim ve dönüşümleri kapsamasına yaptığı vurgu ile karşı karşıya kalırız. Byrne'da (1999:1), Schnapper (2005:153) ve Houtum ve Strüver'in (2002) yorumuna katılır: Dışlama, bazı insanların diğerlerine yaptığı bir şeydir.

Toplumsal dışlanma ile yoksulluk arasındaki ilişkiye bakıldığında yoksulluk, maddi kaynaklardaki, özellikle gelir yönünden kıtlık, topluma katılmayı engelleyen bir durum olarak ele alınırken; toplumsal dışlanma, yoksulluktan daha geniş bir alanda ve anlamda ele alınmaktadır. Sosyal, ekonomik, politik ya da kültürel sistemlerden herhangi birine tamamen ya da kısmen katılımı engelleyen devingen bir süreçtir. Toplumsal dışlanma, vatandaşlık haklarının reddi ya da gerçekleştirilememesi olarak görülmektedir (Walker ve Walker, 1997:8; aktaran Byrne, 1999:2). Yoksulluk, bir durum olarak kabul edilirse; toplumsal dışlanma, birikimli bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Kilmuray (1995), yoksulluğun dışlanmışlığın oluşumunda gerekli bir durum olmadığını, etnik azınlıkların ve eşcinsel topluluklar örneğinden açıklamaktadır. Dışlanmışlık durumunda, ayırım/tecrit, güçsüzlük duygusu, damgalanma ya da ayrımcılık ön plana çıkmaktadır. Toplumsal dışlanma sürecinin etkisi, özellikle yerel topluluğun bu durumu onaylaması ve desteklemesiyle daha keskin bir duruma olarak ortaya çıkar. Etnik kimliğe dayalı dışlanmışlık, özellikle yeni-liberal küreselleşme sürecinde uygulanan ekonomi politikalar sonucunda, düşük ücretli, enformel sektör çalışanlarının etnik kimlik çerçevesinde kentlerin belirli bölgelerinde yoğunlaşması, bu etnik grupların tümüyle dışlanmalarına neden olabilir.

Kuzey ülkeleri açısından toplumsal dışlanmışlık, bu ülkelerde yaşayan farklı etnik azınlıklarda daha yoğun olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinde, ekonomik ve sosyal yapıdaki hızlı değişim ve dönüşümlerin tetiklediği çok boyutlu ve birikimli bir süreç sonunda oluşan toplumsal dışlanmışlık, dışlanmış birey ve grupların belirli mekânlarda yoğunlaşması ile toplumsal dışlanmışlığı daha da sorunlu yapmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ve Eski Doğu Bloğu ülkelerinde, etnik azınlıklar içinde geçerli olan etmenleri, araştırma öznesi Çingene/Roman toplumu açısından işlevselleştirecek şekilde kısaca özetlemek gerekirse:

ekonomik etmenler; sosyal etmenler ve mekânsal etmenler olarak ele alınabilir. İşsizlik, uygun iş olanaklarına erişememe ve yetersiz gelir ekonomik nedenli dışlanmaya neden olurken; eğitim ve mesleki vasıf eksikliği, eğitim ve sağlık gibi kamusal hizmetlere yeterli şekilde erişememe, etnik ve ırksal temele dayalı dışlanma, içinde yaşanılan toplumun normlarına uy(a)mama sosyal etmenli dışlanma nedenleri arasındadır (Sibley, 1981, 1998; Barany, 2000; Bancroft, 2001:48–9; Laederich, 2007; Csepeli & Simon, 2004; Stewart, 2002; [Koupilová](#) vd., 2001; Meunier, 2007). Dışlanan grupların belirli mekânlarda yoğunlaşması ile yaşanılan yerin damgalanması ve yaftalanması ise mekânsal etmenler arasında sayılabilir (Bancroft, 2005:51–77, 122–45; Sigona, 2005;). Dışlanmış grupların belirli mekânlarda yoğunlaşması, “*kültürel korunma*” (Wirth, 1927) ve “*gönüllü yerleşim*” (Başkı, 2008) *alanları* olarak belirmesi, olumsuz özelliklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasına yol açarak, daha büyük topluma uyum sağlamanın önünde engel teşkil edebilir.

2.3.2.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Toplumsal Dışlanma

Kuzey ülkelerinde toplumla bütünleşme örüntüleri, kurumsallaşmış ve açık bir şekilde tanımlanmıştır. Toplumsal/sosyal dışlanma, iş ve refah devleti ile ilgili hakların yitirilmesi ya da azalması; uzun dönemli işsizlik ve sosyal bağların bozulması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, işsizlik ve yoksulluk gelişmiş ülkelerle kıyaslanamayacak ölçüde daha derin ve yaygındır. Gelişmekte olan ülkelerin yapısal çok çeşitliliği/türelliği, bu ülkelerde toplumsal dışlanmayı belirleyen “normal”in tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır. Kavramın, kurumsal güçten ve destekten yoksun yoksul bireylerin ve ailelerin sorununa yeni bir bakış açısı geliştirme ve soruna yönelik yeni bir analitik araç olma noktasında daha gerçekçi bir bakış açısı sunma olasılığını düşünmekte yarar olabilir. Saith (2001), kavramın gelişmekte olan ülkelere uygulanabilirliğini, ekonomik yapılarındaki, sosyal güvenlik sistemlerindeki, refah devleti anlayışlarındaki ve istihdam yapılarındaki farklılıklar nedeniyle sorgulanabilir bulmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde, kırsal ve enformel sektörler yaygın, formel istihdam ilişkileri ve olanakları yeterli düzeyde değildir (Guhan, 1994; Ginneken, 2003; Justino, 2007; Auerbach vd., 2007, Gündoğan ve Biçerli, 2009). Buna bağlı olarak, sosyal güvenlik planlarının kapsamı düşük, sosyal yardıma gereksinimi olanlara devlet desteği yok sayılabilir düzeydedir. Eğitim desteği sınırlı ve temel eğitimden öteye geçmemektedir. Düşük eğitilmiş ya da hiç eğitimi

olmayanlar, uygun vasıfları olmadığı için düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Yaşam standartları normal ölçülerin altındadır. Nüfusun çoğunluğu, hem koruyucu, hem de destekleyici sosyal güvenlik kapsamı dışında oldukları için “toplumsal dışlanmış” olarak kabul edilebilir (Phongpaichit vd., 1995; Saith, 2001).

Gelişmekte olan ülkelerde formel istihdam ilişkileri, bağımlı sanayileşme ve bağımlı kalkınma gibi nedenlerden düşüktür. Enformel sektörde kendi hesabına çalışma ve işsizlik yüksektir. Eğretilik ve düzensizlik yaygın; gelir düzeyi düşüktür. Batı standartlarına göre değerlendirildiğinde gelişmekte olan ülkelerin nüfusunun çoğunluğunu “toplumsal dışlanmış” olarak kabul etmek gerekir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki dışlanmışlığı, gelişmiş ülkelerin ölçütlerine göre ele almanın eksikliğini gören araştırmacılar, gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal dışlanmışlığı daha dar çerçevede ele almaktadırlar. Appasamy ve diğerleri (1995), toplumsal dışlanmayı çok boyutlu bir süreç olarak, temel sağlık hizmetlerinden, temel eğitimden, konut, su arzı, kanalizasyon ve sosyal güvenlik gibi bazı toplumsal refah hakkı göstergelerinden dışlanma olarak değerlendirmektedir. Gore (1995), kavramın Afrika’ya uygulanabilirliğini yoksulluk, geçinme stratejisi ve üretken kaynaklara, özellikle tarım toprağına erişme noktasında ele almaktadır. Kavram, beslenme, istihdam ve işsizlik sorunları, etnik ayrımcılık yoksulluk ve aşırı yoksulluk bağlamında da tartışılmaktadır.

Faria (1995), toplumsal dışlanma kavramını, Latin Amerika ekonomilerinin dünya kapitalist sistemine, bağımlı ve çevre ekonomisi olarak eklemlenmesinin yarattığı yapısal sorunların yol açtığı yoksulluk, yoksunluklar ve egemen işbölümü ile “bütünleşme eksikliği” çerçevesinde ele almaktadır. Mallara, hizmetlere ve varlıklara erişim eksikliği olarak yoksulluk, marjinal ve rastlantısal bir olgu olarak değil, ekonomik ve sosyal sistemlerin yapısal bir sonucudur. Varolan yoksulluk ve yoksunluk, kırsal ve tarımsal yapılarda süregiden dönüşümden kaynaklanmaktadır. Toprağı, teknik yardıma, piyasaya ve kredi olanaklarına erişimdeki sorunlar, emekten tasarruf eden modernleşme süreçleri, yalnızca kırsal yoksulluğı yol açmamakta, kırdan kente göç ile birlikte yoksulluk kente taşınmaktadır. Emek piyasasının yapısı, iş kıtlığı, savunmasızlık, istikrarsızlık ve ekonomik yeniden yapılanmanın yol açtığı emek piyasasının eğretiliğı ve ikili/çoklu yapısı toplumsal dışlanmaya yol açmaktadır.

Modernleşen kent ekonomilerinin, artan kentsel emek arzı için yeterli iş olanağı yaratamaması; kentte, üretkenliğı düşük, eğreti, enformel sektörde çalışan, marjinal,

savunmasız ve güçsüz bir emek arzı yaratarak bunun sürekliliğini sağlamaktadır. Ekonomik krizler ve yapısal uyum politikaları, eğreti ve marjinal işlerde çalışan yoksul ve yoksunların sayısını daha da arttırmaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerde toplumsal dışlanma kavramı, yoksulluk, uzun dönemli işsizlik ve yeni yoksulları ortaya çıkaran değişim ve dönüşüm süreçlerinin özelliklerini belirtmekte; piyasa ekonomisinin egemen olduğu toplumların, sayıları gittikçe artan üyelerini sistemle bütünleştirmedeki yetersizliğini vurgulamaktadır. Sistemde gittikçe artan işsizlik, evsizlik, güçsüzlük nedeniyle bölüşüm ilişkilerinde ortaya çıkan yeni eşitsizlikler, artık toplumsal dışlanma kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. İstihdam, toplumsal ve kültürel yapıları Kuzey ülkelerinden farklı olan Güney ülkelerinde kavramın bu bağlamda kullanımı sınırlıdır. Bununla birlikte, kavram, yoksulluk, yoksunluk, mallara, hizmetlere ve varlıklara sınırlı erişim, sosyal haklardaki eğretilik arasındaki gevşek bağlantıları birbirleri ile bütünleştirebilecek genel bir çerçeve sunmaktadır (Faria, 1995). Toplumsal dışlanma kavramı, hangi bağlamda kullanılırsa kullanılsın, sosyal ve ekonomik kalkınmadan yararlanamayan marjinal/dezavantajlı grupları nitelendirmektedir. Kalkınma süreci dışında kalanlar yoksulluk ve dışlanma kısır döngüsü içine düşmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’de dışla(n)ma kavramına yerel topluluk ilişkileri açısından da bakılması gerekmektedir. Geçmiş dönemlerde yaşanan yoksulluk, özellikle aile ve topluluk bağları içerisinde yer alarak, sosyal korunma ve gerekli yardımlara belirli ölçülerde ulaşıldığı için “dışlayıcı” bir etki yaratmamaktaydı. Küreselleşme sürecinde yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler, yoksulluğu ve yoksunlukları geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde arttırmaktadır. Bu durum, topluluk ve aile temelli dayanışma ağlarının yıpranmasına ve zarar görmesine yol açmış ve açmaktadır. Erder’in (1997), “enformel ilişki” olarak nitelendirdiği yerel topluluk ilişkilerinin değişen biçimi; bazı grupları, bu ilişkilerin destekleyici özelliklerinden yoksun bırakarak *dışlamaktadır*. Bu noktadan bakıldığında, Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde dışlanmışlık kavramı, yoksulluk olgusundan daha geniş boyutta, dayanışma ilişkileri boyutu ile de değerlendirilmelidir.

Yoksulluk kültürü, sınıfsal ve sosyal dışlanma kavramları, özü itibari ile yoksulluğu anlamaya ve anlatmaya yönelik, Batı alanyazarından türe(til)miş kavramlardır. Hangi bağlamda kullanılırsa kullanılsın, niteledikleri grup ve/ya da sınıflar aynıdır. Kavramların yeniden kullanıma girmesi, niteliksel özellikleri ile birlikte, daha çok, kavramların nitelediği

insanların sayısında ortaya çıkan artışlar göz önüne alınarak irdelenmelidir. Hangi dönemlerde kavramların kullanımlarının arttığına ve yeni kavramlar türetildiğine dikkat edilmelidir. Kavramların temel bakış açısı, kent yoksulu ve marjinal olarak görülen insanların, devlete ve topluma eklemlendirilmeleriyle, yani modernleştirilmeleriyle bu sorunların düzeltilebileceğini (Bayat, 2008:39) öne sürmeleridir.

2.3.2.4. Sosyal/Toplumsal Dışlanma ve Eğitim Arasındaki İlişki

Gündemde olan birçok sorun tartışılırken, sorunların nedeni olarak temel bir insan hakkı olan eğitim ve/ya da eğitimle ilgili olgulara vurgu yapılır. Eğitim eksikliği ve “eğitim şart” sıkça kullanılan söylemlerdir. Bu noktada eğitimin bireysel ve toplumsal işlevinin ne olduğu ve sosyal/toplumsal dışlanma kavramı arasındaki ilişkisel bağlantılar sorgulanmalıdır.

Eğitim, geniş anlamı ile bireyi “bedensel, ruhsal, zihinsel, toplumsal, ahlaksal, yönleri ile oluşturmak ve geliştirmek için onun varlığındaki değer kaynaklarını ortaya çıkarmaya yönelik yöntem ve teknikler” (Bilhan, 1996:13 aktaran Konuk, 2002:325) olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde eğitim, bireyin gelişimini ve yeterliliklerini belirleyen aşamaların başında gelmektedir ve toplumsal bütünleşmeyi katılımcı bir süreç aracılığıyla sağlamaktadır. Eğitim, bireyin kendisi olmasına; içine doğduğu toplumla bütünleşmesine ve sosyalleşmesine etki eden bir süreçtir.

Ertürk (1972), eğitimi, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci olarak ele almaktadır (aktaran Çakmak, 2008:34). Günümüzde insanın bireysel hedeflerine ulaşmasının, yaşam sorumluluğu ve gerekli yaşam becerilerini kazanmasının, yetenek ve yaratıcılık yeterliliklerinin gelişmesinin eğitim aracılığıyla olduğuna inanılmakta; toplumsal ve ekonomik kalkınmanın itici gücü olan temel bir araç olarak tüm yaşamı etkilediği düşünülmektedir. Bireyin sağlıklı yaşam becerileri kazanması bir eğitim sürecinden geçmesine bağlanmaktadır. Bilginin güç olarak görüldüğü küreselleşme çağında, bireysel, toplumsal ve evrensel gelişimin temel boyutu eğitimden geçtiğine inanılmaktadır (Sami, 2003).

Eğitimin, belki de en önemli yönü, “nasıl öğrenileceğini öğrenme”dir. Varış’a (1988:19) göre eğitim, bireyin okul dışında ve içinde yaşam boyu edindiği tecrübeleri kapsamaktadır. Kavramının içinde yer alan öğretim, öğrenmenin gerçekleşmesi ve bireyde istenen davranışların gelişmesi için uygulanan süreçlerin tümünü içerir.

Eğitim, formel (örgün eğitim), informal (yaygın) ve nonformal (örgün olmayan) olmak üzere üç farklı kategoriye ayrılmaktadır (Etlİng, 1993). Örgün eğitim, bireyin zihinsel yeteneklerinin gelişmesini, genel ve mesleki konularda uzmanlık bilgileri edinmesini sağlayan ve gerekli her çeşit yetiştirilmenin bir program dâhilinde belli bir sürede ve okulda gerçekleştirilmesine dayanan; temel eğitimden üniversite eğitime, çeşitli uzmanlık alanlarına ait programları ve tam zamanlı teknik ve profesyonel öğrenmeleri kapsayan bir süreçtir. Bu noktada, örgün temel eğitime ayrıca vurgu yapmak gereklidir. Temelde bireylerin insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sürmesi için gerekli temel yeterlikleri kazandırmayı amaçlayan *örgün temel eğitim*, bireylere toplumsal niteliklerin kazandırılmasını da hedeflemektedir (Ural, 2006).

Yaygın eğitim, bireylere temel bilgiler vermeye, yeteneklerini geliştirmeye ve belli nitelikler kazandırmaya yönelik okul dışı eğitimidir. Aileden, komşulardan ve etkileşim içinde olunan diğer gruplardan, işten, günlük tecrübelerden ve çevreden, yaşam boyunca elde edilen değerler, davranışlar, beceriler ve bilgiler yaygın eğitimin temel özellikleridir. Olaylara bağlı olarak elde edilen öğrenmeleri kapsar. Örgün olmayan eğitim ise, örgün eğitim (geleneksel okul) dışında organize olmuş –geniş bir faaliyetin bir parçası ya da ayrı olarak yürütülen- eğitim etkinliğidir. Eğitimin içeriği öğrencilerin ihtiyaçlarına göre belirlenir. Öğrenenin amaçları daha merkezdedir (Etlİng, 1993).

Örgün eğitimde geçirilen her ek sürenin emek piyasasında üretkenliğini artırdığı (Vila, 2000:21), bireylerin ekonomik kalkınmada hızlandırıcı katkısı olan yeni fikirleri, teknolojileri ve kavramları araştırmasını, daha kolay anlamasını ve kullanmasını sağladığı düşünülmektedir (Vila, 2000:26). Eğitimin, toplumsal yararları da bulunmaktadır. Eğitim seviyesi düşük olanların eğitiminde gerçekleşecek her ilerleme, toplumsal dengesizliklerin giderilmesine ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesine olumlu etkileri bulunmaktadır. Kadınların evinin sınırları dışına çıkması; kendi geliri ile geçinme yeterliliği kazanması; iş bulması; aile içinde ve dışında karar alma süreçlerine katılması; bireysel ve toplumsal kalkınmaya ve sosyal uyumun gelişimine katkı yapmaktadır. Eğitim, ekonomik büyüme ve ekonomik refahın sağlanmasında işgücü niteliğinin geliştirilmesinde kullanılsa bile, (sağlık, beslenme, doğurganlık gibi) dışsalıkları nedeni ile bir ülkenin en iyi yatırımlarından biridir. Eğitim aynı zamanda sağlık hizmetlerinin maliyetini de düşürmektedir (World Bank, 2001:284–5; 2003:256–7).¹¹

¹¹ World Bank, (2001: 284-285) Tablo-6 ve World Bank, (2003: 256-7) Tablo-3 verilerinden yorumlanmıştır.

2.3.2.4.1. Eğitim ve İstihdam Arasındaki İlişki

Günümüz kapitalist toplumlarında “ekonomi kurumlarının gerektirdiği sayı ve nitelikte işgücü yetiştirmek” (Konuk, 2002:327) eğitimin işlevleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde eğitim ve istihdam arasında bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim, işgücü verimliliğini artırır, gelir dağılımını düzeltir. Ücretli olarak işgücüne katılma oranı, hem kadınlarda, hem de erkeklerde eğitim düzeyiyle birlikte yükselmektedir (Tansel, 1999).

Teknik insan gücünün nitel ve nicel yönden yetişmesini hedefleyen mesleki ve teknik eğitim, hazır ve vasıflı işgücü yetiştirmektedir. Mesleki eğitim ile ekonomik değeri olan üretken beceriler kazandırılmaktadır. Üretken beceriler, bireylerin emek piyasaları için yeterliliğini artırır. Yeterli niteliklerin artırılması ve becerilerin geliştirilmesi emek piyasasına en iyi biçimde katılımı sağlar (Sapancalı, 2003:178). Tansel (1999:464), Türkiye’de meslek lisesi eğitiminin özel getirisinin genel liselerin özel getirisinden yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu durum, bireylerin daha kolay istihdam edilebilmelerini, beceri ve yeteneklerine uygun iş bulabilmelerini beraberinde getirir. Uygun iş, yaratılan işlerin niceliksel boyutuna niteliksel boyutun eklenmesini; yeni yaratılan ve varolan işlerin kabul edilebilir, uygun ve verimli olmasını ifade eder. Herkese, yaşadığı toplumun kapasite ve gelişme düzeyine göre asgari düzeyde gelir güvencesi sağlama düşüncesinin bir yansımasıdır. Uygun iş, bireylerin, ekonomik ve psikolojik olarak tatmin olmasına ve toplumla daha bütünleşmesine katkı sağlamaktadır.

Eğitim hakkından tam ve eşit bir şekilde yararlanamama, emek piyasasına tam olarak katıl(a)mama ve işsizlik gibi sorunları ortaya çıkartmaktadır. Mesleklerin gerektirdiği vasıf ve becerilerin her geçen gün arttığı küreselleşen dünyada, vasıfsız ve niteliksiz emek gücüne olan talep düşmektedir (Vila, 2000:25). Eğitim olanaklarına eşitsiz erişim, eğitimde başarısızlık, güven ve güdülenme eksikliği gibi sorunlar, gelecekteki yaşam şans ve olanaklarını olumsuz etkiler ve toplumsal bağları zayıflatır. İşgücünün yeterliliğinin artırılmasına yönelik çözümler eğitim alanındadır. İstihdam edilebilirlik ve yeteneklerin geliştirilmesi, okuldan iş yaşamına sorunsuz geçiş ve yaşam boyu öğrenme, özellikle Batı’da sosyal dışlanılmışlığın yok edilmesinde bir çözüm yolu olarak belirginleşmektedir. Genç işsizliği ve uzun süreli işsizlik sorunlarının temelinde eğitim düzeyinin yetersizliği ve dar kapsamlı oluşu bulunmaktadır (Psacharopoulos, 2000:85).

2.3.2.4.2. Eğitim ve Sosyal Uyum

Sosyal uyum, bireyler, gruplar, dernekler ve bölgesel toplum birimlerin bağlantılarının ve ilişkilerinin temel özelliklerini gösteren bir durumdur. Durkheim, sosyal uyumu, toplumun üyeleri arasındaki sadakat ve kardeşlik duygularına dayanan, karşılıklı dayanışma ve toplumun düzenleyici özelliği olarak tanımlar (Berger-Schmitt, 2000:1-2).

Sosyal uyuma, hayatta kalma ve günlük yaşamın korunması, hor görülmemesi, onurun kırılmasına yol açan durumlardan sakınma gibi insan güvenliğinin (Sen, 2002:2) ve insani gelişmenin önemsendiği bir ortamda ulaşılır. İnsani gelişme kavramı, genel olarak insan özgürlüğünün ve yeterliliklerinin geliştirilmesine odaklanır. Yeterliliğin geliştirilmesinde temel eğitim, bu odaklanmanın merkezinde yer alır. Okur-yazarlığın geliştirilmesi, iş bulma, yasal hak ve sorumlulukları anlama, demokratik katılımın geliştirilmesi ve özellikle kadınların aile dışındaki yaşama etkin katılımında temel eğitim önemlidir. Psacharopoulos (1993:14-15), kadınların eğitime katılmasının getirisinin erkeklerinkinden yüksek olduğunu bulgulamıştır.

Okulların oyunun kurallarını öğretmesi, yurttaşlık ilkeleri çerçevesinde okulların tecrübeler edindirmesi, okul sistemlerinin tüm öğrencilere eşit fırsatlar yaratması ve devlet okullarının birçok farklı grupların çıkarlarını ve amaçlarını ortak yurttaşlık ilkeleri çerçevesinde birleştirmesi, eğitimin sosyal uyuma yaptığı katkılardır (Heyneman, 2001: 4-7). Okul eğitimi, toplumsal değerlerin anlaşılmasına ve toplumsal kabul edilebilir normlar geliştirilmesine katkı yapar. Eğitimli toplumların daha istikrarlı, sosyal çatışmalarla daha az karşılaştıkları kabul edilmektedir. Emek piyasasında daha şanslı olan yüksek eğitimli bireylerin suç işleme eğilimleri, düşük eğitimli olanlara göre daha düşüktür (Vila, 2000:27).

2.3.2.4.3. Eğitimin Dışsallıkları

Eğitimin, eğitimi alana ve ailesine sağladığı faydalarla birlikte, topluma da uzun dönemli fayda sağlamaktadır. Eğitim almış ebeveynler, –bilgi, nitelik ve eğitimin gerektirdiği bilginin daha etkin kullanılması gibi özelliklerin getirmiş olduğu tecrübeler ile– çocuklarını daha iyi yetiştirmektedir. Eğitim almış ailelerin çocukları, daha iyi eğitim almakta; topluma ve toplumsal değişime daha kolay uyum sağlamakta; daha sağlıklı ve dengeli beslenmektedir (Tansel 1999:468).

Eğitim, sağlık alanında da bireye ve topluma kazanımlar sağlar. Sağlıklı olmak için gerekli yaşamsal şartların oluşturulması, hem sağlıklı bir birey olmaya, hem de hastalıkların yol açacağı maddi kayıpları önlemeye katkı sağlar. Daha sağlıklı beslenme, alkol ve bağımlılık

yapan maddeleri kullanmadan kaçınma, daha sağlıklı ortamlarda yaşama, çalışılan ortamlarda tehlikelere karşı daha dikkatli olma, eğitimin bireylere sağladığı faydalardandır. Ayrıca, çocuk sayısının belirlenmesinde, doğum kontrolü ve aile planlaması ile bilgiler, evlilik kararının gerek okulda geçen süre ile gerekse alınan eğitimin içeriği nedeni ile daha ileriye alınması, genç yaşlarda istenmeyen hamileliklerin önlenmesi, eğitilmiş bireylerde çocuk ölüm oranlarının düşüklüğü, eğitimin birey ve toplum sağlığına yaptığı önemli katkılardır. Toplumun genel sağlık durumunun iyi olması, bireylerin daha iyi gelir elde etmelerine ve artan verimlilik nedeniyle toplumsal kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

Eğitim, toplumlar için geniş alanlı kazanımları ortaya çıkararak eşitsizlikleri azaltır. Eşitsizlikleri ortadan kaldırmanın önemli bir göstergesi de yurttaşlık haklarının kullanımında yatmaktadır. Eğitim ve siyasi (gerek seçmen gerekse siyasal organlara aktif) katılım arasında kayda değer bir ilişki bulunmaktadır. Eğitilmiş bireylerde siyasal hayat aktif katılım daha fazla olmaktadır. Okulun geliştirmiş olduğu değerler sistemi ve okulda öğrenilenler, uzun dönemde demokratik kurumların daha sağlam temellere oturmasına katkı verir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE İZMİR'DE YAŞAYAN ÇİNGENE/ROMAN TOPLUMUNUN YERELLİĞİ

Kentte yaşayanların, yaşamlarını sürdürdükleri mekânlar ile sosyo-ekonomik durumları, yaşam biçimleri, ekonomik etkinlikleri arasında ilişkisel bağlantılar uzun süredir kurula gelmiştir. Bir tür mekânsal işbölümü olarak ortaya çıkan bu durum, tarihin her döneminde farklı niteliklerde gelişim göstermiştir. Sanayi (üretim) toplumundan sanayi sonrası (tüketim) toplumuna evrilme ile başlayan değişim ve dönüşümde ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik süreçler, varolan mekânsal işbölümünün niteliğini de farklılaştırmaktadır. Bu farklılaşma, kentsel yaşamda ve mekânda varolan eşitsizliklerin yanına yeni tür eşitsizlikler katmıştır.

Küreselleşme sürecinde, kentlerin yerel devingenliklerinin önem kazanması ve küresel ekonomik ilişkilere eklemlenme sürecinde kentlerin biçimlenmesinin piyasa şartlarında gerçekleşmesinin ortaya çıkardığı farklılaşma, ayrışma ve kutuplaşmalar, sosyal grupları yalnızca mekânsal olarak birbirinden ayırmamaktadır, aynı zamanda eşitsizlikleri de pekiştirmektedir (Ercan, 1996; Massey ve Fischer, 2000). Küreselleşme sürecinde, özellikle kent merkezlerine özgü, kimi üretim sektörlerinin yer değiştirmesi sonucunda yaşanan iş ve istihdam kayıpları sonucu artan uzun süreli işsizlik (Wilson, 1998; Kooten, 1999; Emigh vd., 2001), kentsel mekânlardaki farklılaşma ve ayrışmaları hızlandırmaktadır. Sınıf ve mekânsal olarak ortaya çıkan gelir farklılaşması ve artan işsizlik, yeni bir altsınıf biçemi ortaya çıkararak, önemli boyutta bir kitleyi toplumsal ve ekonomik olarak dışlamaktadır. Bütün bu süreçler, kentlerde tecrit edilmiş ve kapalı mekânları ortaya çıkarmıştır. Bu süreçler günümüzde artarak sürmektedir.

Bu bölümde, İzmir kent merkezinde yaşayan Çingene/Roman toplumunun yaşadıkları mekânların fiziksel özellikleri, mahallelerin Çingene/Roman toplumunun yerelliğinin oluşumuna katkısı, yaşanan mekân ile iş ve mesleki uğraşları arasındaki ilişkisel bağlantılar ve Çingene/Roman toplumunun iş/çalışma algısı ve emek piyasasındaki konumları arasındaki bağlantılar irdelendi.

1. İzmir İlinde Çingene/Roman Toplumunun Yerelliği

Bir yaşam çevresi olarak yerelin fiziki ve bu yaşam çevresi içinde ve dışında ortaya çıkan ilişkisel bağlantılar ve bunların belirlediği sınırlılıklar çerçevesinde anlaşılabileceği ve tüm yerel eylemlerin daha fazla kapitalist devingenlikler çerçevesinde gerçekleştiği bir önceki bölümde vurgulanmıştı. Bu bölümde, araştırma öznesi Çingene/Roman toplumunun yaşamlarını sürdürdükleri mekânsal yerelliğinin sosyo-ekonomik durum ve konumlarına, yaşam biçimlerine ve yaptıkları işlere etkileri irdelendi. Bu noktada, Çingene/Roman toplumunun yaşamını sürdürdüğü mekânların kentin diğer işlevsel mekânları ile arasındaki ilişkilerin niteliği de önemlidir. Bu bağlamda, araştırma öznesinin yaşamlarını sürdürdüğü konut alanlarının çevresinde bulunan sanayi, ticaret, alışveriş ve diğer konut alanlarının mekânsal kümelenmesi arasında gelişmiş ilişkisel bağlantılara da bakıldı.

1.1. Çingene/Roman Toplumunun Mekânsal Yerelliği: Çingene/Roman Mahallesi mi, Mekânsal Ayrışma mı?

Küreselleşme sürecinde mekâna yönelik yapılan çalışmalarda, hem gelişmiş, hem gelişmekte olan ülkelerde, –(özellikle) küresel ekonomik ilişkiler içerisinde olan büyük kentlerde– sosyal kutuplaşma ve mekânsal ayrışmanın artmasına sıkça vurgu yapılmaktadır. Küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı yeni eşitsiz ekonomik ilişkilerin, düşük ücretli ve enformel işlerde çalışanları, uzun dönemli işsizleri ve işgücü piyasalarına hiç dâhil olmamışları, belirli mekânlarda yoğunlaştırdığı belirtilmektedir. Ekonomik ve sosyal ilişkilerden kaynaklanan bu yoğunlaşma, kentte bölünmüş mekânlar ortaya çıkarmaktadır. (Musterd ve Ostendorf, 1998; Wusten ve Musterd, 1998; Hamnett, 1998; Sandhu ve Sandhu, 2007; Altay ve Türkün, 2007; Kurtuluş, 2007; Naik-Singru, 2007; Haider, 2007; Lai, 2007). Bu mekânlarda yaşayanlar, ekonomik ve sosyal etmenler nedeniyle kendilerini geliştirme fırsat ve olanaklarına ulaşmada zorluklar yaşamakta; küresel ekonomik eşitsizlikler nedeniyle küresel ekonomik ilişkilerde bulunmamakta, ya da küresel ekonomik ilişkilerden olumsuz bir şekilde etkilenmekte ve bu bölgelerde yaşanan yoksulluk ve yoksunluklar süregelenleşmektedir.

Alanyazınında mekânsal ayrışmaya ve yoğunlaşmaya yönelik diğer bir bakış açısı, etnik ve ırksal farklılıkları çerçevesinde gelişmiştir (Phillips, 1998; Boal, 1998; Kempen ve Özüekren 1998, 2002; Bolt vd., 2002; Ladányi, (tarihsiz); Imre, 2006).

Bu bağlamda, Çingene/Roman toplumunun yerelliğinin oluşumunda mekânın önemi nedir? Çingene/Roman toplumunun İzmir'deki mekâna bağlı yerelliği nasıl okunmalıdır? Kapitalist ilişkileri de içeren *sosyo-uzamsal bir kurgu* olarak mı? Wirth'in (1927), Yahudi yerleşim birimleri için yorumladığı etnik kimliklerin gereksinim ve uygulamaları sonucu ortaya çıkan *kültürel korunma alanları* olarak mı? Mekânda yaşayanların geliştirdiği bir *bağlılık ilişkisi* olarak mı? Yoksa araştırma öznesinin mekânsal yerelliği, bir tür ayrımcılık mı, içe kapanma mı, uyum mu yoksa uyumsuzluk olarak mı ele alınmalıdır?

Batı'da, kent sosyolojisi disiplini çerçevesinde *gettolardaki* etnik göçmen gruplar üzerine yapılan çalışmalarda, mekânın yerel topluluk ilişkilerinin güçlenmesinde ve topluluk kimliğinin yeniden üretilmesinde önemli bir etmen olduğu düşünülmektedir. Bu durum, "çok kültürlülük"e olanak verdiği için olumlu; yeni gelenin içine girdiği topluma uyum sağlamasını güçleştirdiği için olumsuz olmak üzere iki farklı açıdan ele alınmaktadır (Boal, 1998; Kempen ve Özüekren, 1998; 2002). Türkiye'de ise benzer çalışmalar, gecekondu olgusu üzerinden, kırdan kente göç olgusu irdelenerek yapılmıştır. Gecekondu mahalleleri üzerinden kurgulanan yerellik olgusunun, güven gereksinimi; aile, akrabalık, tanıdık ve hemşeri dayanışmasının kentleşme ve kentileşme üzerine etkileri ele alınmıştır (Kıray, 1972, 1998; Alpar ve Yener, 1991; Güneş-Ayata, 1991; Ersoy, 1985; Türkdogan, 1977; Kongar, 1972; Erder, 1997; Erman, 2002). Ersoy'un (1985) kentle bütünleşmeyi, kentteki ekonomik ve kültürel sistemi olduğu gibi, tek yönlü olarak benimseme olarak görmemesi, "farklı kültürel ve ekonomik yapıların birbirlerini karşılıklı etkilediği, eklemlenmiş bir kent sistemi" (1985:18) oluşum süreci olarak ele alması, bu çalışma açısından ayrıca önemlidir. Ersoy'un, kentte kalış süresinin sosyo-ekonomik durumda, iş, semt ve konut bakımından olumlu etkileri olacağı yolundaki vurgusu, günümüzde, İzmir'de yaşayan Çingene/Roman toplumunun çoğunluğu için sorgulanabilir özelliktedir.

Farklı Çingene/Roman mahallelerinde yapılan gözlem ve mülakatlar sonucunda, İzmir ölçeğinde, farklı alan kullanımlarının, zaman içerisinde farklı sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapılar ortaya çıkardığı bulgulanmıştır. Mahallelerin yerleşim için seçiminde, aile ve akraba ilişkileri ön plana çıkmaktadır. Bazı mahallelerde "tayfa"¹² olarak nitelendirdikleri, akrabalığa dayalı, geniş aile yapısı, mahallelerde bir arada yaşamın sürdürülmesinde önemlidir. Tayfa

12

Tayfa, genellikle erkek ve kadın tarafının amca, dayı, hala ve teyze ve bunların çocuklarından oluşmaktadır.

arasında yaşama düşüncesi, birliktelik ve güven duygusunu güçlü tutma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Akrabaların mahallelere yerleşmesi tarihsel bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. İlk yerleşenleri diğer şehirlerdeki akrabaları izlemiştir. Yapılan görüşmelerde, İzmir'i yerleşim yeri olarak ekonomik nedenlerle seçip seçmedikleri ağırlıklı olarak sorgulanmıştır. Konak İlçesindeki mahallelerde yaşayan araştırma öznesinin verdiği yanıtlarda, ekonomik nedenlerden daha çok "birlikte yaşama" isteği ön plana çıkmaktadır. Geline yerde, aile (büyüklerinin) yaptığı işler, –mahallelere göre farklılıklar olmasına karşın– yaşanan döneme göre genellikle geleneksel işlerdir. Bununla birlikte, gelinen yerde düzenli işlerde çalışan ve emekli olmuş aile büyükleri de bulunmaktadır. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısının zaman içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşüm göz önünde bulundurulduğunda, araştırma öznesinin geleneksel işlerinin, bu süreçte eski önemini ve gelir getirme olanaklarının azalması; bu iş piyasalarında ortaya çıkan daralmalar, özellikle yarı-göçebe yaşam biçiminde yaşam sürdürdüğü Karşıyaka İlçesindeki mahallelerde yaşayan araştırma öznesinin ekonomik nedenlerle de göç etmek durumunda kalmasına yol açmıştır.

Bir sülale ilişkisi biçimi gibi görünen tayfa içi ilişki, insanların düşüncelerine yerleşmiş olsa da, Çingene/Roman toplumu için, Çingene/Roman kimliği dışında bir kimlik oluşturmamaktadır. Her Çingene/Roman Mahallesindeki mahalle içi ilişki, dış dünyaya karşı paylaşılan ortak bir kimlik olarak belirlemektedir. Dış dünya, *gaco* ve diğer mahallelerde yaşayan Çingene/Roman toplumlarından oluşur (Mischek, 2003:157). Diğer mahallelerde yaşayan akrabaları olsa bile, her Çingene/Roman Mahallesi, kendilerinin daha "Roman" olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu vurgunun nedeni, toplum genelinde, Çingene/Roman toplumuna yönelik, –özellikle "Çingenelere" karşı– varolan önyargı ve yaftalamalarda yatmaktadır. Önyargı ve yaftalamaları, kendilerinden (ve dolayısıyla yaşanan mahalleden) uzak tutmak için,¹³ özellikle belirli yasadışı ilişkiler çerçevesinde adı anılan mahallelerle farklılıklarını, o mahalleleri kendileri de damgalayarak ortaya koymaktadırlar. Bununla birlikte,

¹³ Mahalleler arasında, bazı konularda belirgin farklılıklar olduğu, emekli ve halen görevde olan polisler tarafından da belirtilmektedir. Alan araştırması sırasında girmek istenip de girilemeyen mahalle olan, Kuruçay (Emir Sultan Mahallesi), İzmir'in Çingene/Roman mahalleleri arasında da en tehlikeli mahallesi olarak bilinmektedir. Bornova'da görüşülen bir emekli polis memuru, Tarlabası Mahallesiinde yaşayanların suç ile ilişkisi olmayacağını "hırsızlık olsa ve on şüpheliden dokuzu burada yaşayan Çingenelerden, biri de Çingene olmasa, ben şüpheli olarak Çingene olmayı tutarım" sözleri ile ifade etmiştir. Bununla birlikte, mahalleye sonradan yerleşen Kuruçaylıların olduğunu ve bunlarında mahalleyi bozduğunu belirtmiştir.

mahallede yaşayan farklı ad ve mesleki uğraş içinde olanlar da kendi içlerinde, *Romanlıkları* ya da *Çingenelikleri* noktasında ayrı bir yere konumlandırılmaktadır. Belli ölçülerde, mahallelerin içindeki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel farklılıklardan kaynaklanan bu durum, bazı mahallelerde kendi içinde bölümlenmiş mekânlar oluşmasına yol açmıştır. Gerek mahallelerde, gerekse farklı mahallelerde Çingene/Roman toplumu varolan tayfa ilişkileri dışında tayfaların yaptıkları işe, Romani dilinden gelen adlandırmalara göre farklı adlandırmalar yapılmaktadır. *Sepetçiler*, *Kalaycılar*, *Mangosarlar*, *Danacılar*, *Serezliler*, *Daragunlar*, *Akornolar*, *Gabeler*, *Bulgar Romanı*, *Akhisar Romanı*, “yerli” bu nitelendirmelerden bazılarıdır.

Bornova ve Konak ilçelerindeki mahallelere ilk yerleşenlerin çoğunluğu, nüfus mübadelesi ile Selanik’ten gelenlerin torunlarıdır. Mübadele sonucu geldiğini belirtenlerin tamamının ilk yerleşim yeri İzmir değildir. Türkiye’nin çeşitli illerine, kendilerine arazi tahsis edilerek dağıtılmışlardır. İzmir’e yerleştirildikleri bölgeleri terk ederek, diğer aile bireylerinin yanına gelerek yerleşmişlerdir.¹⁴ Bu, tüm tayfanın aynı yolu izlediği anlamına gelmemektedir. Selanik’ten geldiğini söyleyenlerin, Karabük, Zonguldak, Samsun, Bartın, Bursa, İstanbul gibi illerde yaşayan Çingene/Roman toplulukları ile akrabaları bulunmaktadır.

Konak İlçe merkezinde bulunan Tenekeli (Yenişehir) ve Hilal Mahallerinin¹⁵ ilk yerleşimcileri Selanik’ten gelen Çingene/Roman topluluğudur. Hilal Mahallesi’nde bir dönem Boşnak nüfus da yoğunmuş. Sayıları çok olmamakla birlikte, mahallede Boşnak asıllılar bulunmaktadır. Boşnak erkekler, Roman kızlar ile evlilik yapmışlardır. Boşnakların, –Boşnak olduklarını belirtmekle birlikte– Romanlaştıkları söylenebilir. Mahalleye 2000’li yılların başında

¹⁴ “Şimdi bizim babalarımız, onlar Selaniğe otuz beş kilometre yok. (...) Bunlar hep bu köylerden gelme. Ama bi Dedeğacı geçince giriyon, ovaya giriyon orda şey var, Karafera var. Serez Ovası var. Burda Serezli çok var. Romanlardan Serezli çok var. Serez Ovası. Bunlar, hep bunları bi yere toplamışlar. Gemiye bindiler. Atatürk, kimisini Bolu’ya çıkardı. Fethiye’ye çıkardı. Kimisini Çanakkale’ye çıkardı. Bazılarını Trabzon’a çıkardı. Oralara hepsini dağıttı. Sonra ne yaptılar? Hepsi bi yere geldiler. Malları bıraktılar. Malları bıraktılar hepsi (...) Babama vermiş 70 dönüm tarla. 7 dönüm bağ. Evler. Ben onları gittim gördüm bak. Fethiye’de. Gittim gördüm. (...) Bunlar ne yapıyorlar? Bi yere gelecekler. Bi yerde duracaklar. (...) Malı da satmadılar. Bıraktılar malı. Burayı geldik, babam işte ordan ev aldı bi tane. (...) Trabzon’dakinler buraya geldi. Konya’dakinler buraya geldi. Muğla’dakinler buraya geldi.”

¹⁵ Hilal ve Yenişehir mahallelerinin bulunduğu bölgenin eski adı Tepecik olarak bilinmektedir. Çalışmada, her iki mahalleye yönelik bulgular tartışılırken metin içerisinde Tepecik kullanılacaktır. Bununla birlikte, bu iki mahalle dışında, mahallelerin bulunduğu coğrafi alanda Güney, Emir Sultan (Kuruçay) Mahallelerinde de yoğun Çingene/Roman toplumu yaşamaktadır.

Mardin'den gelip yerleşenler olduğu, ama daha sonra mahalleyi terk ettikleri söylenmiştir. Boşnaklar yok sayılırsa, mahalle Çingene/Roman Mahallesi olarak nitelendirilebilir.

Tenekeli adı, bölgeye ilk yerleşen Çingene/Roman topluluğunun barınma amaçlı yaptıkları, duvarları teneke ile çevrili, genellikle tek göz odadan oluşan gecekondur (baraka) tipi ilkel barınaklar nedeniyle, orada yaşayanlar tarafından verilmiştir.¹⁶ Bu oluşumun izleri belirli evlerde hâlâ sürmekle birlikte, konutlar zaman içerisinde “yığma tuğla”, “yığma briket” ve “betonarme” şeklinde barınmaya daha uygun duruma getirilmiştir. Mahalledeki evler, sırt sırta, omuz omuza adeta birbirlerine destek verir bir tarzda, bitişik bir düzende yerleşmiştir. Bazı sokaklar üç, hatta iki kişinin yan yana yürüyemeyeceği darlıktadır.

Tenekelideki evlerin çoğunluğu, yukarıda da belirtildiği gibi “gecekondur” tipindedir ve ev sahipliği yaygındır. Bu nedenle evlere, gereksinim duyuldukça oda eklenmiştir. Aile bireyi sayısı arttıkça, yeni odaya olan gereksinim artmıştır. Eklenen odalar, gelişi güzel, herhangi bir plan olmadan inşa edilmiştir. Bazı konut alanlarında, —her oda da bir aile kalmak suretiyle— birden çok aile aynı evde yaşamaktadır. Bazı evler anneden ya da babadan miras kalmıştır. Bu evlerin odaları kardeşler tarafından barınma amacıyla paylaşılmaktadır. Evlenen çocukların belirli bir süre sonra ailelerinin yanına taşınması, konutların ortak kullanımına yol açan bir başka etmendir. Yaptıkları işlerin eğretiliği ve özellikle günümüzde, gençlerin İzmir kentsel emek piyasası için gerekli ve yeterli vasıflarının olmaması nedeniyle ciddi bir soru olarak yaşanan genç işsizliği ve gelir düzeyinin düşüklüğü, bu gelişmenin temel nedenidir.¹⁷ Birçok ailenin ekonomik olanakları kira gideri karşılamaya izin vermeyecek düzeydedir.

Konutların yapılı bulunduğu coğrafi/fiziksel alanın zamanla oda eklemeye, evin enine ya da boyuna genişlemeye izin vermediği durumda; konutların genişletilmesi dikey olarak gerçekleştirilmiştir. Gecekonduların birçoğunun ilk yapıldığı yıllarda tek oda olarak inşa edilmesi ve gereksinim oldukça oda eklenmesi, gecekondur alanlarında “Çingene tarzı” bir mimariyi ortaya çıkarmıştır. Enine genişleyemeyen yapıların boyuna genişletilmesi yoluyla Çingene tarzı’na yeni bir biçim ve boyut getirerek iki ya da üç katlı, bir ya da iki odalı

¹⁶ “Benim dedem savaştan gelmiş buraya. Evi keserle yapmış benim dedem. Dedemin babası yani. Savaş zamanı gelmiş. (...) Cumhuriyet kurulduktan sonra, bizim Cumhuriyetle bir yani. Dedem de 27 doğumlu. (...) Dedemin babası geldiğinde buraya şey yok ki. Herkez keseri elinde, ordan bi teneke, ordan bi tenekelele çıkmışlar evleri. Tahtadan balkon yapmışlar. Ondan Tenekeli burası.”

¹⁷ “Aşağı yukarı buradakilerin hepsinin kendi evi. Burdakilerin hepsinin kendi evi. Ne yapmış? Tek katlıdı bu. Tek katının üstüne evlendirmiş bu. Üstüne çıkmış maddi durumu varsa. Bi oda yapmış. Üstüne almış. Çocuğunu yanına aldırıyor. Şimdi diyo: 250-300 milyon kira parası nereden vercek. Çalışmıyo etmiyo”

(gecekondu) apartman şeklinde binaların türemesine yol açmıştır. Yapılardaki boyuna genişleme durumu Tenekelide yaygındır. Bununla birlikte, birçok aile, bir, en fazla iki odalı, tuvalet ve banyonun ortak kullanıldığı yapılarda birlikte yaşamaktadır. Konutlarda birden çok ailenin birlikte yaşması konutların yaşanabilirlik düzeyini düşürmektedir.

Mahalle genelinde, tek odalı evlerde yaşayanların sayısı az değildir. Gelir düzeyinin düşüklüğü ve düzensizliği, bu durumun temel nedenleri arasındadır. Bu durum, hem barınma, alanlarında hem de mahallede nüfus yoğunluğunun artmasına yol açmıştır. Mahalle, *kent-içi gecekondu* görünümündedir. Mahallede, Belediyenin 1960'lı yıllarda yaptırmış olduğu kırk iki konutluk, iki odalı sosyal konutlar da bulunmaktadır.

Hilal mahallesi, eskiden Boşnakların da yoğun olarak oturduğu bir mahalledir. Evlerin yerleşim düzeni yaşamaya daha elverişlidir. Gecekondu tipi evlerde bulunmakla birlikte, konut kalitesi ve sokak yerleşimi daha iyi ve düzenlidir. Tenekeli mahalleye göre sosyo-ekonomik durum daha iyidir. Kiracılık durumu çok yaygın olmamakla birlikte, kirada oturan aileler bulunmaktadır. Konutların durumu dikkate alındığında mahalledeki kira bedellerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Hilal ve Tenekeli mahalleleri, –yerel yönetim birimi olarak iki farklı muhtarlığa ayrılmış olmasına rağmen– tek ve bütün bir mahalle görünümü sergilemektedir. İki mahallenin ortasından geçen İşçiler Caddesi,¹⁸ iki mahalleyi birbirinden ayıran sınır işlevi görmektedir. Caddenin adı, eskiden Alsancak tarafındaki tütün, incir, üzüm ve tekstil fabrikalarında çalışan işçilerin geçiş güzergâhını oluşturduğu için verildiği söylenmektedir.¹⁹ Belli bir dönem, belediyenin bu caddeden işleyen otobüs seferleri de bulunmaktaymış. İzmir-Aydın Demiryolu ve Üçkuyular-Bornova Metrosu Tepecik'i iki taraftan sınırlamaktadır. Demiryolu ve Metronun etrafındaki çitler, mahallelere doğal sınır çekmiş, onları dış dünyadan soyutlamıştır. Mahallerin bir diğer sınırı, Gıda Çarşısı'dır. İki mahallenin nüfus yoğunluğunun 10.000 üzerinde olduğu söylenmektedir.

¹⁸ İşçiler Caddesinin esas uzunluğu yaklaşık 2 kilometredir. Bir ucu İzmir Alsancak Stadı'nın önünden geçen Şehitler Caddesini bir diğer ucu da Yenışehir (Tepecik) Eğitim Hastanesi ve Eşrefpaşa (Belediye) Hastanesinin üzerinde bulunduğu Gaziler Caddesini kesen bir caddedir. Hizmete giren Üçkuyular-Bornova Metro hattı nedeniyle ikiye bölünmüştür. Burada bahsedilen bölüm yaklaşık 350–400 metre olarak iki mahalleyi kesen bölümdür.

¹⁹ Araştırma öznesinin yaşam alanlarına yakın, şu anda kapanmış işletmelerden bazıları şunlardır: Sümerbank İzmir Basma Fabrikası, TARİŞ'e ait çeşitli işletmeler, Reji Tütün İşletmesi, Merkez Tütün İşletmesi, incir işletmeleri, İzmir Pamuk Mensucat.

Ballıkuyu Mahallesi, Çingene/Roman toplumun eskiden yoğun olarak yaşadığı, ama çoğunluğun zamanla terk ettiği mahallelerdendir. Mahalleden taşınanların büyük bir bölümü, Karabağlar ve Buca İlçelerine taşınmıştır. Mahallede yaşayanların çoğunluğu, Balkan göçmenlerinin ve Kürtlerin arasında sıkışmış bir durumdadır. Oturulan bölgede azınlıkta kalmışlardır. Balkan göçmenleri ile olan etkileşim tarihsel olarak görece daha eskidir. Mahallenin bu özelliği, hem sosyo-kültürel hem de sosyo-ekonomik yapısı farklı gruplar ile iletişim içinde olmayı da beraberinde getirmiştir. Bu durum, belli ölçülerde mahallede yaşayan araştırma öznesine olumlu olarak yansımıştır. Göçmenler ile aynı sokakta yaşayan araştırma öznesinin yaptığı işlerde, çocuklarını eğitime yönlendirmede ve özellikle kız çocuklarının evlilik yaşında olumlu yönde farklılıklar bulgulanmıştır.

Çingene/Roman toplumunun yoğun olarak bulunduğu bölge, Ballıkuyu Caddesi ile Kadifakale'nin eteklerine doğru olan bölümdedir.²⁰ Evlerin çoğunluğu eski ve "yığma tuğla", "yığma briket" tarzında inşa edilmiştir. Mahallede yaşayanların büyük çoğunluğu Selanik'ten geldiklerini belirtmekle birlikte, İzmir'in ilçelerinden Bayındır (Çırpı) ve Torbalı'nın (Çayırbaşı) köylerinde yaşayan akrabaları da bulunmaktadır. Bu yüzden kırsal alanla bağlantıları yoğundur.²¹ Kiracılık yok denecek kadar azdır. Oturulan evler, genellikle eşlerden birinin ailesine aittir. O yüzden bazı konutlarda, Tenekelide olduğu gibi, birlikte yaşayan çekirdek aileler bulunmaktadır. Mahallede yaşayanlar arasında akrabalık ilişkileri de yoğundur. Romani dilinin en iyi konuşulduğu mahallelerden biri olduğu söylenmektedir. Diğer mahallelerde olduğu gibi 30 yaş ve altında Romani dilini bilen çok azdır. Yaş gruplarında aşağıya doğru inildikçe ve kentte yaşam süresi arttıkça Romani dilinin kullanımı azalmaktadır. Görüşülenlerden çoğunluğu evde bile Türkçe konuşulduğunu söylemektedir.²²

Örnekköy Mahallesi, Karşıyaka İlçesinde araştırma öznesinin yoğun olarak yaşadığı iki mahalleden biridir. İlçenin eski yerleşim yerlerinden olan mahalleye araştırma öznesi 1970'li

²⁰ Ballıkuyu Mahallesinde yaşayan araştırma öznesi, yaşam alanı olarak diğer mahallelere göre daha dağınık bir yapı sergilemektedir. Mahalle genelinde tam sayı verilememekle birlikte 250–300 araştırma öznesinin yaşadığı Ballıkuyu Muhtarlığı tarafından ifade edilmiştir. Mahallede, araştırma öznesinin yoğun olarak yaşadığı bölgeye Ballıkuyu Caddesi'nden en kestirme şekilde çıkabilmek için biri 126 adet (dik) merdivenin bir diğeri de 151 adet merdivenin bulunduğu iki farklı yoldan çıkılmaktadır. Araba ile gidenler ise Dondurmacılar Yokuşu'nu kullanmaktadırlar.

²¹ Ballıkuyu Mahallesinde yaptığım görüşmelerde kırsal alanda yaşayan Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumunun çok daha kötü olduğuna yönelik bilgiler edinilmiştir.

²² Ön saha araştırmasında Ege Mahallesinde görüşülen 50 yaşındaki bir erkek, Ballıkuyu Mahallesine annesi ile eş dost ziyaretine geldiklerinde annesinin konuşulan dili anlamadığını ve yanında Romani dili konuşulduğunda anlamadığı için tepki gösterdiğini belirtmiştir.

yıllarla birlikte yerleşmeye başlamıştır. Mahallede yaşayan araştırma öznesinin büyük çoğunluğu mahalleye yerleşmeden önce Bulgaristan'dan Edirne ve Çanakkale illeri ağırlıklı olmak üzere Trakya'ya, oradan da Ege bölgesine –Balıkesir Bandırma, Dikili gibi yerlere yerleşenlerden oluşmaktadır. Bir kısmı 93 *Muhaciri* olduklarını söylemektedir.

Araştırma öznesinden bir grup, Örnekköy Mahallesi'ne yerleşmeden önce Menemen İlçesi kırsalında yaşamlarını sürdürmüştür. Örnekköy Mahallesi'nin yerleşim alanı olarak seçilmesinde, araştırma öznesinin bölgeyi –mevsimlik (geçici) tarım işçisi olarak çalıştıkları dönemde– tanıyor olmaları önemli bir etkidir. Geçmişte yoğun olarak yaptıkları işler nedeniyle ilk başlarda geçici ikametgâh olarak değerlendirilmiş, yaptıkları işleri olumsuz etkileyen değişim ve dönüşüm sonucu son on beş, yirmi yılda daha düzenli bir ikamet alanı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Araştırma öznesinin mahalleye yerleşim süreci belirli ölçülerde, Bornova ve Konak İlçelerinde yaşayan araştırma öznesinin yerleşim sürecine benzemektedir: ilk gelenlerin yanına diğer/çeşitli bölgelerdeki akrabaları taşınmıştır. 300–350 hane ve 2000 civarında nüfus yaşamaktadır.²³

Örnekköy mahallesinde araştırma öznesinin oturduğu konutlar, konut kalitesi bakımından çeşitlilik göstermektedir. Tuğla ve briketten yapılmış, inşaat literatüründe “yığma tuğla” ve “yığma briket” olarak nitelenen konutlar çoğunluktadır. Bunun yanı sıra sayıları çok olmamakla birlikte, çok katlı betonarme binalarda bulunmaktadır. Ayrıca otuz kadar aile çadır ve baraka tarzı yapılarda yaşamlarını sürdürmektedir.

Şemikler-Yalı Mahallesi'nde araştırma öznesinin yoğun olarak yaşadığı bölge, –Örnekköy'dekilerin adlandırması ile “Kurbağalı Mahalle”– 1970'li yılların başında, Bostanlı-Atakent ve Bostanlı-Mavişehir semtlerinin arkasında kalan bölgede inşa edilmiş, günümüzde çoğu yıkılmış gecekondulardan oluşmaktadır. 1990'ların sonunda kaldırılan Çiğli Çöplüğünde yoğun olarak yaptıkları atık ayıklama/toplama işi, bölgenin araştırma öznesi tarafından yerleşim yeri olarak seçilmesinde en önemli etmendir. Bölgeye ilk yerleşen araştırma öznesi, Kuruçay Mahallesi'nde atık toplama işi yapanlardan oluşmaktadır. Bu bölgede yaşayan

²³ Bir dönem Örnekköy'de kurulu dernekte aktif görev almış olan, 28 yaşındaki erkek araştırma öznesi, 2008 yılında, evleri tek tek dolaşarak sayım yaptığını ve mahallede yaşayan Çingene/Roman nüfusun 2800-3000 arasında olduğunu belirtmiştir. Sayımı yapma amacı olarak da mahalledeki toplam oy potansiyelini ortaya koymakmış. Yapılan son yerel seçimlerde mahalleden üç muhtar adayı çıkarıldığı, ama oylar bölündüğü için seçimi kaybettikleri belirtilmiştir.

araştırma öznesi, İzmir’de diğer mahallelerde yaşayan araştırma öznesi tarafından “Çingene” olarak nitelendirilmektedir.²⁴

Araştırma öznesinin fiziksel yaşam alanı olarak kullandığı bölgenin deniz kenarına yakınlığı, bölgenin rant alanı olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bölgenin tamamına yakınının tapusuz gecekonduardan oluşması, bölgenin 1990’ların ikinci yarısı ile birlikte rantsal/kentsel dönüşüme uğramasını kolaylaştırmıştır. Bölgedeki birçok gecekondu yıkılmıştır. Bölgede yaşayan araştırma öznesinin çoğunluğu zamanla bölgeyi terk etmiştir. Gecekonduar yıkılmaya başlamadan önce, bölgede 70–80 hanenin yaşadığı belirtilmiştir. Günümüzde bölgede yaklaşık 30–35 hane (200 kişi) bulunmaktadır ve barınma gereksinimlerini “ilkel” şartlarda oluşturdukları çadır, baraka ya da gecekondu yıkıntıları arasında karşılamaktadırlar. Eski gecekonduardan kalan sokak çeşmeleri ve tulumbalardan su gereksinimi giderilirken; elektrik gereksinimi direklerle uzatılan kablolar aracılığıyla kaçak olarak sağlanmaktadır.

Araştırmanın yapıldığı dönemde yaşayanların çoğunluğu, 1980’lerin ikinci yarısı ile birlikte Balıkesir, Bandırma, Bursa, Eskişehir gibi illerden göç edenlerden oluşmaktadır. 1970’lerin başında gelen iki aile yaşamlarını bölgede sürdürmektedir.²⁵ Bölgede yaşayanlar arasında akrabalar bulunmakla birlikte çok yoğun değildir. Akrabalık düzeyi genellikle kardeşler arasındadır. Kuruçay’da da akrabaları vardır. Buna karşın, İzmir’de yaşayan araştırma öznesinin sosyal dayanışma ilişkileri en düşük düzeyde olduğu gruptur. Bu nedenle adeta kendi kaderlerine terk edilmiş bir görüntü sergilemektedirler.

Tarlabaşı, Bornova İlçe merkezinde, [Erzene](#) Mahallesinin sınırları içinde yer almaktadır. Mahalleye ilk gelenler, kendilerini *Selanik göçmeni* olarak tanıtmaktadır. Günümüzdeki yaşam alanlarına yerleşim 1930’lu yıllarda gerçekleşmiştir. Bu noktadan bakıldığında, Cumhuriyet döneminde nüfus yapısı değişen İzmir’in, özellikle Bornova İlçesinin “yerlisi” oldukları söylenebilir. Son dönemde, mahalleye İzmir dışından ve diğer mahallerden gelenler bulunmaktadır. Mahallenin eskileri ise ilk fırsatta mahalleden taşınmaktadır. Sosyo-ekonomik durumu yükselen araştırma öznesi, *dikey hareketlilik* göstererek başka konut alanlarına

²⁴ Gerek ön alan araştırmasında gerekse daha önce İzmir’de, özellikle Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesinin kurmuş olduğu derneklerde, dernek yöneticileriyle yapılan görüşmelerde, Kuruçay ve Şemikler-Yalı Mahallesinde yaşayan araştırma öznesinin farklılığına vurgu yapılarak, *ötekileştirilmelerine* tanıklık edilmiştir.

²⁵ Bölgede yaşamayı sürdürenler geçimlerini kendi ifadeleri ile “voltaya çıkarak” yani çöp/atık madde toplayarak sağlamaktadır. Yalnızca bir ailenin işi *faytonculuktur*. Faytonculuk yapan aile, özellikle kışın, iş olmadığı zaman, günlük gereksinimler için voltaya çıkmaktadır.

geçmektedir. Bu durum, özellikle Bornova Belediyesinde çalışarak emekliye ayrılmış ve her iki eşin birlikte çalıştığı ailelerde ve Bornova'da nakliye işi ile uğraşan araştırma öznesinde daha yaygındır. Mahallenin eski yerleşimcileri, mahalleye sonradan taşınanların mahallenin dokusunu bozduğunu düşünmektedirler. Konutlar, Tenekeli ve Ballıkuyu'da olduğu gibi "Çingene tarzı" mimarinin özelliklerini taşımaktadır.

Gelir artışı sonucu ya da zorunlu başka nedenler sonucu, farklı kentsel mekânlara yerleşildiğinde, aynı mekânsal alana, ailenin diğer üyeleri ya da yakın akrabalar, sonradan yerleşilen bu alana, şartlar elverdiği ölçüde yerleşmektedir. Yeni bir mahalle oluşmakta ya da varolan mahallede kendilerine ait küçük bir adacık oluşturmaktadırlar. Bornova, Erzene (Tarlabası) Mahallesinde oturanların bir kısmı ev yapma, satın alma ya da kiralama yoluyla Kızılay ve Mevlana Mahallelerine taşınmışlardır.

Şemikler-Yalı Mahallesinde yaşayanlar dışında kalan araştırma öznesinin çoğunluğu için, aile ve yakın akrabalar arasında yaşama isteği; birliktelik ve güven duygusunu güçlendirdiği için yoğundur. Ailenin büyüğü (ebeveynler ya da büyük ebeveynler) hayatta kaldığı sürece aile ilişkileri yoğun olarak sürdürülmektedir. Bununla birlikte, kent merkezinde yaşam süresi uzadıkça, aile ve araba ilişkileri ve dayanışması sürmektedir. Bununla birlikte, geniş aileden, çekirdek aileye doğru bir yönelim olduğu da bulgulanmıştır.

Sosyo-kültürel değerler, yani diğer Çingene/Romanlarla bir arada yaşama isteği, akrabalarla birlikte yaşama isteğinden sonra gelmektedir. Bununla birlikte, sosyo-ekonomik durumu uygun (genellikle karı-koca düzenli işlerde çalışarak, gaco ile düzenli ekonomik ilişki içinde) olanlar, rahatsız edici buldukları ve hoşlanmadıkları sosyo-kültürel etkilerden çocuklarının uzak tutabilmek için yaşadıkları mahalleden taşınmakta²⁶ ya da taşınmayı düşünmektedirler. Mahalleden taşınabilecek refah düzeyi olup da taşınmaya karşı çıkanlar

²⁶ Çocuklarının daha iyi bir ortamda büyümesi için Bornova'daki tayfasının bulunduğu mahalleden taşınan 31 yaşındaki erkeğin anlattıkları: "Ben ordan ayrıldım şimdi ben başka mahalle taşındım. Mahalleden taşındım Kızılay'a. Kızılay tarafına. O mahalleden uzaklaştım şimdi. Çocuklarım iyi olsun diye. (...) Ben Orta üç terkim. Bizim evimiz vardı. Büyük Cami'nin orda. (...) Ben orda büyüdüm. Ben ilkokula falan güzel gittim. Kendimce çalışkandım. İyidim yani. Benim annem babamda okuma yazma bilmiyo. Ondan sonraki zaman, ben büyüdüm artık, mahalleye gitmeye başladım. Başladık artık mahalleye takılmaya. İşte dediğim gibi ordaki insanları görüyosun. (...) Benim tayfam orda oturuyo hani. Bakıyodum onlar okumuyo. Rahat oooh. (...) İşte dediğim gibi abi bi başladık takılmaya mahalleye, bitti. Mahalledeki insanları görüyodum. Alilerde (oğlu ve diğer çocuklar) öyle yani. Saat mesela gece 11-12. Ali dışarda oyun oynuyo. Bütün çocuklar dışarda. (...) Hadi diyodum babam yatalım. Bizim evler müstakil biliyon mu abi? Tuvalet dışarda. Yapta gel diyoduk. Bi bakıyon: volta. Biz bazen uyuyakalıyoduk. (...) Şimdiki mahallede abi güzel. Çünkü neden güzel? Ordaki çocuklar daha farklı. Şımarık değiller bizim mahalledeki gibi. (...) Daha edepli, daha güzel."

genellikle kadınlardır. Yasadışı olaylarla anılan mahallelerde taşınmak isteyenler daha yoğundur. Mahallenin adının yasadışı işlerle anılması , her mahalle için geçerli değildir.²⁷

Araştırma öznesinin, İzmir’de Çingene/Roman mahallesi olarak beliren mekânsal yerleşimi ile ilgili, bu bölümün başlangıcında sorulan sorulara nasıl yanıt verilmeli? Mahalleler, *sosyo-uzamsal bir kurgu* olarak mı, *kültürel korunma alanları* olarak mı, bir *bağlılık ilişkisi* olarak mı, yoksa bir tür ayrımcılık, içe kapanma, uyum/uyumsuzluk olarak mı ele alınmalıdır?

Soruların yanıtlarına geçmeden önce, Çingene/Roman toplumunun İzmir’de yaşayan yerel bir topluluk olarak belirmesine zemin hazırlayan özellikleri kısaca özetlemek yararlı olacaktır. Akraba (ve etnik kimliğe) bağlı dayanışma; mekân ile mekânda yaşayanların arasındaki ilişkinin durağanlığı ve nüfus hareketliliğine ve durağanlığına etki eden konut sahipliği; yaşanılan semtten taşınma isteği/isteksizliği; yaşanılan çevreye ve yere bağlılık duygusunun ve komşuluk ilişkisine bağlı dayanışmacı ilişkilerin gelişimi, mahalleler düzleminde araştırma öznesi için yerel topluluğu oluşturan temel özelliklerdir.

Yukarıda tartışılan örüntüler çerçevesinde, araştırma öznesinin aynı fiziksel yaşam alanlarındaki yoğunlaşmaları dikkate alınırsa sorulara verilecek yanıtlardan biri “etnik ayrışma” olabilir. Bu noktada, “etnik ayrışma” kavramının, Batı alanyazınında kullanıldığı gibi Türkiye’de yapılan sosyal araştırmalarda kullanılabilirliği sorgulanmalıdır. Etnik grupların ayrışmasını, etnik grupların sosyo-ekonomik konumlarını ve içinde yaşadıkları ev sahibi (baskın) grupların diline, geleneklerine ve kültürüne uyum sağlayabilmelerine ve kentlerdeki fiziksel yaşam alanlarındaki dağılımlarına bağlayan yaklaşımlara (Massey ve Fisher, 2000; Charles, 2003) özellikle sorgulanarak kullanılmalıdır. Örnekleme dâhil edilen Yenışehir ve Hilal Mahalleleri, coğrafi konum olarak, günümüzde diğer sosyal gruplarla, belirli ölçülerde fiziki uzaklığa sahiptir. Aynı kentsel mekânı paylaşan farklı sosyo-ekonomik grupların tarihsel süreç içerisinde bölgeden ayrılmaları, Tepecik’in yalnızca Çingene/Roman toplumunun yaşadığı bir bölge durumuna getirmiştir. Bununla birlikte, mahallelerin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümler irdelendiğinde, mahallelerin bugün içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik konumları ve durumları, genel sosyal, ekonomik ve politik süreçler dışında ele alınmamasını

²⁷ Yapılan görüşmelerde, bazı mahallerde, hırsızlık ve uyuşturucu satışı gibi işlerin giderek mahallede yerleşikleşmeye başladığı; bu tür yasadışı işlerle uğraşan gruplardan duyulan rahatsızlık nedeniyle mahalleden taşınma isteği sıkça belirtilmiştir. Aile geçmişinde hiçbir yasadışı etkinlik bulunmayan aileler, özellikle erkek çocuklarının suça bulaşmasından, bu yasadışı gruplara karışmasından tedirginlik duymaktadırlar. Genç işsizliğin yaygın olduğu mahallerde ebeveynlerin çocukları için taşıdıkları endişe ve korku, özellikle “tüketim toplumu” normlarının yaygın olduğu günümüzde oldukça anlamlıdır.

gerektirmektedir. Özellikle İzmir’de yaşayan araştırma öznesinin çoğunluğunun yaşadığı mahallelerin bulunduğu bölgelerdeki iş olanaklarının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşüm de göz önünde bulundurulması gereken etmenlerdir. Bu durum, bir sonraki bölümde ele alındı.

İzmir’de araştırma öznesinin adıyla anılan mahalleler bulunduğu gibi, belirli hemşehri yoğunlaşmaları ile anılan bazı mahalleler ve/ya da bazı mahallelerin bazı bölümleri de bulunmaktadır. Örneğin, alan araştırmasında Şemikler-Yalı Mahallesi ve Ballıkuyu Mahallesi’nin bir bölümü “göçmen” mahallesi olarak adlandırılmaktadır. Kongar’ın (1972) İzmir; Alpar ve Yener’in (1991) İzmir, Ankara ve İstanbul gecekondu semtlerinde yapmış olduğu çalışmalarda da hemşehri ve tanıdıklarla birlikte oturma düşüncesi belirgindir. Bu noktadan bakıldığında, araştırma öznesinin mekâna bağlı yerelliğinin “etnik ayrışma” olarak değerlendirilmesi sorgulanabilir bir özellik taşımakla birlikte, bazı mahalleler bu özelliklerini yavaş yavaş kaybetmektedir. Özellikle, Ballıkuyu Mahallesi ve İkiçeşmelik Bölgesi Kürt kökenli vatandaşların yoğun göçü nedeniyle, bu mahallelerde yaşayan Çingene/Roman toplumunun nüfus yoğunluğu azalmıştır. Çingene/Roman toplumu ile farklı gruplar arasında zaman zaman çeşitli sebeplerden çatışmalar yaşanmakta olduğu araştırma öznesi tarafından belirtilmiştir.

Türkiye’de gecekonduarda, güven gereksinimi, aile, akrabalık, tanıdık ve hemşehri dayanışması örüntüleri çerçevesinde kurgulanan yerellik göz önünde bulundursak, araştırma öznesinin yerelliğini “sosyal dayanışmaya dayalı bir bağlılık ilişkisi” olarak değerlendirebiliriz. Bu durum, araştırma öznesinin yaşadığı birçok mahallede yoğun olarak gözlenmektedir. Aynı mahallede yaşayan farklı Çingene/Roman toplulukları arasında yapılan evlilikler, bu dayanışma ve bağlılık ilişkilerini belirli ölçülerde geliştirmektedir.

Farklı mahallelerde yaşayanlar arasında akrabalık ilişkileri olmasına karşın, mahallelerin bazılarının, hem kendi içlerinde, hem de baskın toplumsal gruplara karşı *ötekileştirilmesi*, İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun, bir bütün olarak yerel bir topluluk olarak görülmesi önündeki engellerden biridir. Bununla birlikte, özellikle 2005 yılı ile birlikte, neredeyse araştırma öznesinin yaşadığı her mahallede kurulan Roman derneklerinin, –dernek yöneticileri aracılığıyla ve arasında çıkar ortaklığı noktasında– sınırlı da olsa farklı mahallelerde sosyal iletişimin kurulmasına yol açtığını söylemek mümkündür. Çıkar ortaklığı

noktasında birleştirici özelliği bulunan derneklerin, çıkar çatışması noktasında mahalleler arasında varolan sosyal iletişimsizliğin sürmesine olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

Araştırma öznesinin yaşadığı mahallelerden bazıları, özellikle uyuşturucu satışı gibi yasadışı faaliyetler ile anılmaktadır. Yasadışı faaliyetler çerçevesinde anılan mahalleler ile birlikte, araştırma öznesinin genellikle kendi içinde kapalı bir yaşam sürdürmesi ve Çingene adının olumsuz çağrışımlar yapması nedeniyle Türk toplumunda varolan olumsuz imge ve önyargılar,²⁸ araştırma öznesinin içe kapanma, uyumsuzluk ve dışla(n)ma kavramları çerçevesinde ele alınmasına olanak sunmaktadır. Aynı mahallede yaşayanların çoğunluğu, mahallede kimlerin geçimlerini yasadışı işlerden temin ettiğini bilmektedir.

Türkiye'nin 1980 sonrası geçirdiği ve süregiden ekonomik değişim ve dönüşüm, araştırma öznesinin birçok *meşru* gelir getirici etkinliğine olumsuz yansımıştır. İzmir iş ve işgücü piyasası içerisinde gelenekselleşmiş iş ve mesleki uğraşlarının yok olması, bazılarının ise eski gelir düzeyini sağlamaması, zamana ve mekâna göre değişen ve genellikle de “günü kurtarma”yı amaçlayan işlere yönelik girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bazıları için uyuşturucu satışı bu dönemde “kolay para” kazanmanın bir yolu olarak belirginleşirken, bazılar için ise, (formel ve enformel) kentsel emek piyasası için gerekli vasıfları taşımadıkları için “en son seçenek” olarak ortaya çıkmaktadır. Bu fiili durumun varlığı, belirli ölçülerde *içe kapanma* ve *diğer gruplardan kendilerini dışlama* biçimi olarak belirginleşmektedir. Uyuşturucu satışı ve diğer yasadışı işler, tüm mahalleler ve mahallelerde yaşayan tüm araştırma öznesi için yaygınlaştırılabilecek ve genelleştirilebilecek bir durum değildir. Dipnot-26’da da belirtildiği gibi birçok aile bu durumdan rahatsızlık duymaktadır. Toplumun geneli ve kolluk kuvvetleri gözündeki olumsuz bakış,²⁹ araştırma öznesinin mekânsal anlamda, belirli ölçülerde içe kapanmasına, uyumsuz bir yapı sergilemesine ve dışlanmasına neden olmaktadır.

²⁸ Türk toplumunda Çingene/Roman imgesine yönelik çok fazla bilimsel çalışma bulunmamaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalardan birini Kolukıncı (2005) 61 üniversite öğrencisine yönelik Çağrışım Burcu tekniği aracılığıyla yapmıştır. Çalışmada *Çingene* imgesinde *hırsız*, *kavgacı*, *pis* gibi olumsuz nitelendirmeler öne çıkmaktadır. *Roman* adı *Çingeneye* göre daha olumlu anlamlar içerse de genellikle olumsuz bağlamda kullanılmaktadır. Aynı çalışmada, *Çingene* imgesi, Türkçe yayınlanmış edebi eserlerde *dilenci*, *arsız*, *yüzsüz*, *yılışık*, *terbiye görmemiş*, *suça meyilli* gibi olumsuz nitelemelere vurgu yapılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumuna ait sözlüklerde *Çingene* kelimesinin olumsuz davranış biçimlerini nitelemesi varolan önyargıların belirli ölçülerde resmi kaynaklardaki görünümü hakkında bilgi vermektedir.

²⁹ Ballıkuyu, Yenışehir, Hilal Mahallelerinde ve İkiçeşmelik’te yaşayan araştırma öznesi, Çingene/Roman kimlikleri nedeniyle kolluk kuvvetlerinden orantısız güç kullanımı da olmak üzere olumsuz davranışlarla birlikte bazı eğlence ve turistik yerlere sokulmama gibi ayrımcı uygulamalarla karşılaştıklarını vurgulamıştır.

İzmir’de yaşayan araştırma öznesi içerisinde *yerel bir topluluk* olma özelliklerini, yaşadıkları fiziksel alanlarda ortaya çıkan değişim ve dönüşüm nedeniyle son dönemlerde kaybeden, özellikle Şemikler-Yalı Mahallesi ve benzeri yaşam alanlarında yaşayanlar ekonomik ve özellikle sosyal süreçlerin birçoğundan dışlanmaktadır. Bu gruptakilerin tamamına yakını, *içe kapanma*, hem diğer araştırma öznesi gruplar hem de *diğer gruplar* tarafından dışlananlar arasında yer almaktadırlar. İlkel, alt yapıdan ve sağlık koşullarından yoksun, genellikle güvenli olmayan malzemeden yapılan yerleşim alanlarında sürdürülen yaşam mekânsal ayrışma yaratmaktadır. Sağlık, elektrik, su gibi kamu hizmetlerinden yararlanma olanaklarının bulunmadığı bu tecrit edilmiş, ayrılmış yaşam adacıkları bir *sosyal dışlanma* durumu yansıtmaktadır ve ortaya çıkan bu olumsuzluklar ve yoksunlukların bir “kısır döngü” olarak süregitmesine zemin hazırlamaktadır. Sınırlı yaşam olanaklarının ortaya çıkardığı uyumsuzluklar, bu şartlarda yaşayan araştırma öznesinin, diğer gruplarla arasında uçurum oluşturmakta; yaşadıkları fiziki ve sosyal çevre şartları, yeterlilik ve yaşamlarını dönüştürme şans ve olanakları bulmalarını zorlaştırmaktadır. Ortaya çıkan fiili durumun olumsuz etkileri, daha iyi bir yaşam inançlarının yok olmasına ve sosyal ayrışmanın her geçen gün daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Bu durum, özellikle (bu ve benzer şartlarda yaşayan ve) bu şartlarda *sosyalleşen* ve *toplumsallaşan* araştırma öznesi için, kavramın birçok kullanımını da içerecek biçimde bir “yoksulluk kültürü” oluşumuna da yol açmaktadır.

Araştırma öznesinin mekâna bağlı yerelliği çerçevesinde gelişen dayanışma ilişkilerinin İzmir’de yaşanması muhtemel kentsel dönüşüm(ler) çerçevesinde, gelecek dönemlerde süregitmesi tehlike altındadır.³⁰ Araştırma öznesinin günümüzde yaşadığı mahallelerin birçoğunun gecekondü tarzındadır. Bu bölgeler, bu nedenle rantal/kentsel yenilenme planlarında ilk göze kestirilen yerler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Kentsel yenilenmenin

³⁰ İzmir Büyükşehir Belediye Meclisi’nin, 7 Temmuz 2003 tarihli gün ve 05/82 sayılı kararı ile onaylanmış olan ve üç ana bölgeden oluşan Yeni Kent Merkezi Nazım İmar Planının, güneyde Liman Arkası Bölgesi ile ilgili olan bölümü Çingene/Roman toplumunun bugün yaşadıkları alanları da ilgilendirmektedir. Nazım İmar Planı’nda Liman Arkası Bölgesi turizm ve ticarete ayrılmıştır. Liman arkasında önerilen yeni ticaret bölgesinin dokusu büyük parseller üzerinde yer alan büyük ticaret merkezlerini önermektedir. Bu planlama çerçevesinde bölgenin yeni bir düzende imara açılması gerekmektedir. Bu konuda yapılan planlama çalışmalarının bir kısmı –İzmir Sümerbank Basma Sanayi, Eski Havagazı ve Elektrik Fabrikalarının olduğu bölge özel sektöre ve üniversitelere bu amaçla tahsis edilmiştir- faaliyete geçirilmiş olmasına karşın Çingene/Roman toplumunun yaşam alanlarına yönelik yenileme çalışmaları tam olarak gerçekleştirilememiştir. Bölge, sorunlu bir bölge olarak değerlendirilmektedir (Topal, 2002; Arıtan ve Sayar, 2009; Çıkış, 2009)

gerçekleştirileceği alanlara giren Çingene/Roman toplumunun yaşadığı mahallelerde geliştirilen dayanışma örüntülerinin zarar görme olasılığı yüksektir.³¹

1.2. Mekânsal Yerleşme ve Çingene/Roman Toplumunun Ekonomik Uğraşları Arasındaki İlişki: İzmir İlinde Çingene Ekonomisinin Görünümü

Çingene/Roman toplumunun mahalle düzeyinde (fiziksel yaşam alanlarında) ortaya çıkan yerelliğinin, –özellikle iş ve mesleki uğraşları bağlamında– ekonomik yaşam alan(lar)ına yansımaları ve her ikisi arasındaki ilişkiyel bağlantılar, araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumunda ve konumunda küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümün anlaşılmasında önemli bir başlangıç noktası ve bakış açısı sağlar. Ayrıca, İzmir özelinde de olsa mekâna bağlı oluşan yerellik ile ekonomik alanda oluşmuş olan yerellik arasındaki karşılıklı ilişkilerin bugünkü ve gelecekteki sosyo-ekonomik görünümüne olası etkilerini irdelememize yarayacak izlere ulaşırız. Her iki yerellikte ortaya çıkan niteliksel değişimin Çingene/Roman toplumu için ne anlama geldiğini bütünsellik içerisinde anlayabiliriz. Bu bağlamda, Çingene/Roman toplumunun yaşadığı mekân (coğrafi yerellik) ile geçim sağlama yolları (emek/iş piyasasındaki yerellik) arasında bir ilişki var mıdır? Varsa, bu ilişkide mekânın belirleyiciliği mi, yoksa mekândaki ilişkiler ve sosyal ağlar mı ön plandadır? Çingene/Roman toplumunun (işgücünün) iş ve çalışma uğraşları nasıl bir yerellik sunmaktadır? Araştırma öznesini etnik işgücü olarak ele alınıp, yaptıkları işleri etnik kimliklerindeki farklılıklara, etnik kimliklerine bağlı farklı bireysel ve grup donanımlarına mı bağlamalıyız? Yoksa araştırma öznesinin yaptığı işler ile işgücü arzının niteliği arasında bir ilişki mi aranmalı? Küreselleşme süreci ile birlikte yaşanan yeniden yapılanma ve dönüşüm sürecinin değiştirdiği işgücü piyasası devingenlikleri, Çingene/Roman işgücünü nasıl etkilemiştir?

³¹ Alan araştırması için belirlenen, ama güvenlik kaygıları nedeniyle girilemeyen Kuruçay Mahallesi, bu anlamda doku bozulması yaşamaktadır. Mahallenin İzmir Yenışehir Araştırma Hastanesinin arka tarafında kalan bölümü kentsel dönüşüm ile tanışmıştır. Gerek ön alan araştırması sırasında gerekse alan araştırması sırasında Çingene/Roman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Ege, Hilal ve Yenışehir Mahallelerinde yaşayanlarda kentsel yenilenme nedeniyle yerinden edilme korkusu dile getirilmiştir. Hilal Mahallesi İzmir-Aydın Demiryolu tarafında kalan kesiminde 30-40 ev ilk etapta yıkılmıştır. Örnekköy Mahallesi de benzer tedirginliği yaşamaktadır. Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Türkiye Futbol Federasyonu ve İzmir Büyükşehir Belediyesi arasında, araştırma öznesinin yoğun olarak yaşadığı bölgeye yönelik bir stat projesinin hayata geçirilmesine yönelik protokol imzalanacağı yerel ve ulusal basında yer bulmuştur.

Batı alanyazınında göçmenler ve etnik azınlıklar üzerine yapılan çalışmalarda, bu grupların sahip olduğu sosyal ağların, iş bulmada ve emek piyasasına, özellikle enformel emek piyasasına girmede önemli bir işlevinin olduğu vurgulanmaktadır (Quadeer, 2003; Ellis vd., 2004). Bu ağların, iş bulma ile birlikte, işin öğrenilmesi ve işe uyum gibi işlevleri yerine getirirken, özellikle işgücü piyasalarının yeniden yapılandırıldığı küreselleşme sürecinde enformelleşmeyi ve eğreti çalışma koşullarını artırdığı ve ayrıca iş olanaklarını sınırlandırıcı bir etkisi olduğu belirtilmektedir (Boal, 1998; Friedrichs, 1998; White, 1998).

Sosyal ağların, iş bulma ve işe almada yoğun bir şekilde, özellikle enformel işgücü piyasalarında çalışanların tanıdık çevresinin kullanılması, belli işlerde yoğunlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, bu işlerde çalışan işgücünün yaşam alanlarının belirli bir mekânda yoğunlaşması, aynı zamanda mekâna bağlı ayrışmayı da ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, işgücünün hem işgücü piyasasında, hem de yaşanan mekânda aynı sosyal çevre içerisinde sosyalleşmelerine ve toplumsallaşmalarına yol açmaktadır. Belirli etnik grupların belli işlerde yığılmaları “etnik iş piyasası (niche)” olarak nitelendirilmektedir. “Etnik iş piyasası”nın oluşmasında ve sürdürülmesinde etnik kökenin ve tanıdık çevrenin işe almada ve iş bulmada kullanılması etkilidir.

İç göçün yoğun olarak yaşandığı Türkiye’de etnik iş piyasasının benzeri bir oluşum, özellikle gecekondu alanlarında yerleşik hemşerilik ilişkisine dayalı sosyal ağlar çerçevesinde oluşmuştur. Levine (1973:367) Ankara’da kapıcı olarak çalışanlara yönelik yaptığı çalışmada Çorum ve Yozgatlı Alevilerin kapıcılık işinde yoğunlaştığını bulgulamıştır (aktaran Tekşen, 2003:47).³² Özellikle büyük şehirlerde hemşeriliğe bağlı olarak oluşan iş piyasası formel ve enformel sektörlerin her ikisinde de oluşabilmektedir.

Belirli mekânların belirli (etnik) gruplar tarafından konut alanı olarak kullanılması, bu mekânlardaki yoğunlaşma, etnik iş piyasasının oluşmasını desteklemektedir. Mekânsal yoğunlaşma ve ayrışma gönüllü olduğu gibi, yaşanan ayrımcılıktan da kaynaklanabilmektedir. Bu yoğunlaşma ve ayrışmanın oluşturduğu sosyal ağlar, ya da sosyal ağların oluşturduğu

³² Emek piyasasına yönelik bilimsel çalışmalar çerçevesinde oluşmuş bulguların benzer örnekleri, günlük yaşantılar çerçevesinde de verilebilir. Yaşanılan çevre, bu bağlamda incelendiğinde, belirli çevrelerdeki belirli işlerin bazı sosyal gruplar tarafından sahiplenildiğini rahatlıkla görebilir. Araştırmacı, bu örnekleri burada çoğaltabilir: Araştırmacının da bir dönem yaşadığı gecekondu mahallesinde, Diyarbakır ve Erzurum’dan göç ederek gelen Kürt kökenli vatandaşlar, o dönemde (1985-1998), inşaat işçiliği ve denizden yosun çıkarma gibi gelir getirici işlerde yoğunlaşmışlardır. Bu noktadaki bir başka gözlem, Bostanlı-Atakent semtinde, yaklaşık 30-40 apartmandan oluşan bölümde, kapıcı olarak çalışanların çoğunluğunu Gümüşhane doğumlular oluşturmaktaydı.

yoğunlaşma ve ayrışma, işgücü piyasalarında ayrışma ve yoğunlaşmalara neden olmaktadır. Yaşanılan mekânın, daha doğrusu aynı mekânda yaşayanların istihdamda yer alış biçimleri, işgücünün niteliği, o mekândaki sosyal ilişkiler ve sosyalleşme süreçleri tarafından belirlenmesi alanyazınında “mahalle etkisi (neighbourhood effect)” olarak nitelenmektedir. Sınıfsal ve yoksulluk kültürü çalışmalarında, bu mahallelerdeki olumsuz değer ve davranışların, sosyalleşme sürecinde, mahallelerde yaşayanlar tarafından özümsemiği ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve bu durumun buralarda yaşayanlar için kısır bir döngü yarattığı; bu kısır döngüden de çoğunluğun kurtulmasının pek mümkün olmadığı ve bu durumdan da bu bölgede yaşayanların sorumlu olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Tümerterkin ve Özgüç (2002:52–56), bireylerin toplumsal sınıfının ve eğitiminin yaşadığı yer ile birlikte dünyaya bakışlarını şekillendirdiğini; mekânsal deneyimlerin ve mekânın, öznel dünya görüşleri üzerinde sınırlandırıcı etkisi olduğunu ve çevrenin insanın algılamasına biçim verdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda bakıldığında, mekân, toplumsal ve sosyal çevreye yönelik dünya görüşünün ve bu görüşü oluşturan kültüre etkisi bulunmaktadır. Austen (2000:505–7), kültürel bakış açısının, bireylerin emek piyasasında farklı eylemler geliştirmelerine etki ettiğini; emek piyasasındaki amaçlarını ve emek piyasasının doğasını belirlediğini ifade etmektedir. Araştırma öznesinin yaptığı işlerin kültürel bir bağlantısının olup olmadığına bakılması, resmin bütününe göstermez. Kentin ekonomik yapısı, sunduğu iş olanak ve fırsatları da önemlidir.

Araştırma öznesinin geçimini sağlamak için geliştirdikleri ya da varolan yolları kullanmaları, İzmir’in ekonomik olanaklarından ve fırsatlarından ayrı düşünülemez. Bu bağlamda, İzmir ekonomisine, özellikle araştırma öznesinin yerleşim yerlerine yakın bölgelerdeki ve araştırma öznesini yeterlilikleri ölçüsünde ulaşabildikleri iş olanakları bakmak gerekir. Kıray’ın³³ İzmir üzerine yapmış olduğu çalışmalar tarihsel bir bakış açısı geliştirmemize yardımcı olur.

Kıray (1972:2; 1998a:28), İzmir’in son iki yüz yıl içinde sanayi öncesi feodal şehir yapı ve ilişkilerinden, az gelişmiş metropoliten şehir haline dönüştüğünü belirtmektedir. İzmir’de merkezi bir iş alanı olduğunu vurgulayan Kıray (1972:74–79; 1998b:121–125), bu iş alanında

³³ Kıray’ın çalışmasının da bulunduğu çalışma grubu, İzmir’de 1968-1969 yıllarında, Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından desteklenen bir dizi sosyolojik araştırma gerçekleştirmiştir.

sayısı belli olmayan, örgütsüz ayak satıcısı (seyyar satıcı) ve işportacılarında³⁴ yoğun olduğunu; bu tür düzensiz küçük ticaretin tarım-sanayi ilişkileri düzenli gelişmeyen şehir bütünleşmelerinde ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu olgu, yalnız İzmir ve Türkiye için değil, aynı sosyo-ekonomik yapıdaki tüm toplumlar için geçerlidir. Bu tür işleri yapanlar, “gizli işsiz”dir. Marjinal sektör olarak da nitelenen ve sayıları gittikçe artan bu gruptakiler, satın alma gücü düşük müşteri kitlesine hizmet vermekte; zaman içerisinde kapıcı ya da fabrika işçisi olarak proleterleşmektedirler. Bu olgunun devingenliğine, iş alanlarının mekânsal yapısı, özellikle perakende alışveriş müşterisinin alım gücü açısından farklılaşmamış olması etki etmektedir.

Kıray (1972; 1998a; 1998b), İzmir’in ticaret ve sanayi faaliyetlerinin, genellikle küçük işletmeler tarafından yürütüldüğünü belirtmektedir. Araştırmanın yapıldığı dönemdeki sanayinin tarıma dayalı olduğunu, depolama ve ihracat için ambalajlama işlerinin önemli bir yer tuttuğunu; bununla birlikte; gıda, içki, tütün, dokuma ve ağaç sanayi ürünlerinden makine, taşıt araçları, kimya, boya sanayi gibi ara malı ve yatırım malları üreten sanayinin de gelişme aşamasında olduğunu belirtmektedir. Kıray’ın belirttiği gıda, içki, tütün, dokuma ve ağaç sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğu, Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesinin konut alanlarına yakın bölgelerdir. İkiçeşmelik, Tilkilik, Mezarlıkbaşı, Agora, Basmane, Kemeraltı bölgelerinde, küçük (merdiven altı) ayakkabı imalathaneleri, küçük tekstil atölyeleri; kereste, üzüm, tütün depoları; Alsancak ve Atatürk Statlarının olduğu bölgelerde tütün, içki, dokuma fabrikaları; Yeşildere tarafında ise deri işleme atölyeleri bulunmaktadır.

Türkiye’de 1980 öncesi sanayileşme eksenli kalkınma ve birikim modeli, İzmir ve çevresi için de son derece uygun bir ortam sağlamıştı. 1980’li yıllarla birlikte uygulanmaya başlanan yeni-liberal ekonomi politikaları, üretimden daha çok rant ekonomisini ön plana çıkartarak; kamu müdahalesi, planlama ve kamu yatırımcılığını ikinci plana attı. Ara ve yatırım malları sanayinde İzmir’de başlatılan kamu yatırımları kesildi. Tarıma verilen desteklerinin kaldırılması, bölgenin tarımını ve ona dayalı tarımsal sanayiye zayıflattı ve İzmir’de sanayi için yıkım yarattı. Küresel krizler ve hükümet politikaları nedeniyle yeterli üretim, istihdam ve yatırım alamayan ve dikkat çekici bir daralma yaşayan İzmir ve çevresi, küresel koşullardan

³⁴ Kıray (1972:77; 1998b:122-123), işportacılar ile seyyar satıcılar arasında bir ayrım yapar. Seyyar satıcılar mahalle aralarında gezerek satış yapanlardan oluşmakta iken; işportacılar, dükkanların kapalı olduğu fakat çalışan şehirli nüfusun serbest olduğu dönemde, kapalı dükkanların bulunduğu bölgede iş yaptığını belirtmektedir.

olumsuz etkilenen bölgeler arasındadır. Sanayi, inşaat ve hizmetler sektörlerinde üretim daralmaları sonucunda yoğun işsizlik, bölgede daha çok hissedildi. İzmir, net göç alan iller arasında en önde gelmektedir (Sönmez, 2010). Nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üzerinde olan İzmir’de, son yıllarda işgücü arzı ve işsizlerin sayısı, istihdam edilenlerden daha fazla artmış,³⁵ toplam işgücü içindeki payı da düşmüştür. İstihdamın eğitim boyutuna bakıldığında, istihdam edilenlerin yaklaşık yarısının en az lise ve dengi okul diploması vardır.³⁶ İzmir’in istihdam yapısının yüksek eğitim ağırlıklı olduğu söylenebilir.

İzmir’de Çingene/Roman toplumunun ilk ve yoğun olarak yaşadığı Konak ve Bornova ilçeleri olduğu daha önce belirtilmişti. Özellikle Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesinin yaptığı işlere bakıldığında, fiziki yaşam alanları ile fiziki yaşam alanlarının yakınlarındaki bölgelerde bulunan iş olanaklarından yararlandıkları rahatlıkla söylenebilir. Yapılan işlerin yaşam alanlarına yakınlığı kadar, aynı işi yapan bir yakının olması da önemlidir. Bazı işler, tüm araştırma öznesi için ortak yapılan işler haline gelmiş olsa bile, tayfa içerisinde belirli işi yapan bir üyenin olması, tayfanın diğer üyelerinde o işe yönelmesine etki etmektedir. Salhane’deki mezbaha kapanmadan önce orada bir dönem kasaplık yapan 48 yaşındaki Cumhur’un amcaları ve amcalarının oğullarının çoğunluğu geçimlerini kasaplık yaparak temin etmektedir. Yapılan işler, bazı tayfaların tam anlamıyla bir tekelinde olmasa da, o işlerde bazı tayfaların yoğunlaşmaları gerçekleşmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında, Konak İlçesi uzun bir süre, özellikle İzmir’in simge mekânlarından tarihi Kemeraltı Çarşısı nedeniyle, İzmir’in perakende ve toptan ticaretinin en yoğun yapıldığı bölge olagelmıştır. Günümüzde bu özelliği tam olarak kaybolmasa da, eski şaşalı günlerinin çok uzağında kalmıştır. İzmir’in birçok ilçesinde açılan ve sayıları gün geçtikçe artan büyük alışveriş merkezleri (AVM’ler), Konak İlçesinin İzmir’in ticari merkezi olma yoğunluğunun ve özelliğinin tedrici bir şekilde azalmasına yol açmıştır.

Konak İlçesinin yalnızca ticari yoğunluğunda bir azalma ortaya çıkmamıştır, aynı zamanda, özellikle Kemeraltı Çarşısının içerisinde, Agora, İkiçeşmelik ve Basmane Bölgelerinde yer alan ve çoğunluğu “merdiven altı” olarak nitelenen ayakkabı üretim

³⁵ TÜİK verilerine göre 2004-2009 yılları arasında işgücüne katılım ve istihdam oranı Türkiye ortalamasının altında olan İzmir’de işsizlik oranı Türkiye ortalamasının üstündedir.

³⁶ 2008 yılı verilerine göre İzmir’de istihdam edilenler içerisinde yüksek öğrenim mezunu olanlar yaklaşık %26; lise ve dengi okul mezunu olanların oranı yaklaşık %24’tür. Bu oranlar Türkiye genelinde sırasıyla %14 ve %21’dir.

atölyelerinin tamamının Ayakkabıcılar Sitesine taşınması, bölgenin ve dolayısıyla araştırma öznesinin ekonomik etkinlikleri olumsuz etkilenmiştir. Konak İlçesinde, özellikle İkiçeşmelik Bölgesinde yaşayan erkek araştırma öznesinin çoğunluğunun gelir temin edici iş ve meslek uğraşları ayakkabıcılık, hamallık, işportacılık/paketçilik ve müzisyenlikte yoğunlaşmaktadır. Bölgenin hem ticari hem de üretim etkinliklerinin zayıflaması, ayakkabıcılık, işportacılık/paketçilik ve hamallık yapan araştırma öznesinin gelir kaynaklarını olumsuz etkilemiştir/etkilemektedir.

Ayakkabı imalat atölyelerinin bölgeden taşınması ile birlikte ayakkabıcılık sektöründe çalışan araştırma öznesinin, –sektörün yapısından kaynaklanan geçici ve istikrarsız istihdam yapısı nedeniyle– iş arama maliyetleri artmıştır. Ayakkabıcılık sektörünün bölgeden taşınması, Wilson’un (1998) Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) “işin kaybolması” ve “sanayisizleşme (deindustrialization)” olarak nitelendirdiği sürecin, geçimini ayakkabıcılık sektöründen temin eden araştırma öznesi için yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Ayakkabı üretim sektörü ile birlikte bölgedeki ticari etkinliklerin bir yan kolu olarak ortaya çıkan hamallık işi de bu değişim ve dönüşümden olumsuz olarak etkilenmektedir.

İzmir Pamuk Mensucat, Sümerbank Basma Sanayi, Tariş’e ait çeşitli işletmeler, İzmir Tekel Tütün Fabrikası, Reji ve Merkez Tütün İşletmesi gibi büyük ölçekli işletmeler, özellikle Yenışehir ve Hilal Mahallelerinin yakınlarında bulunmaktadır. Bu işletmelerin birçoğu, bölgede yaşayan 40 ve üzeri yaştaki araştırma öznesi için istihdam olanağı yaratmıştır. Özellikle tütün işletmelerinde çalışarak emeklilik hakkı elde etmiş çok sayıda araştırma öznesi bulunmaktadır. Günümüzde Tekel’in kapatılmamış depolarında az sayıda da olsa araştırma öznesi çalışmayı sürdürmektedir.

Konak İlçe merkezi bir sanayisizleşme süreci yaşamaktadır. İşletmelerin geçmiş dönemlerde sağlamış olduğu istihdam olanaklarına bugün ulaşmak mümkün değildir. Yaşadıkları mahallelere yakın iş alanlarının sunduğu iş ve mesleki olanakların izleri ve bu iş ve mesleki olanakların geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümün etkileri bugün yoğun bir şekilde hissedilmektedir.

Bornova İlçesi, adını aldığı Bornova Ovasının tarımsal üretime elverişli olması nedeniyle, özellikle tütüncülük, zeytincilik ve sebze-meyve yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı bir bölge olmuştur. Bölgeye nüfus mübadelesi ile gelerek yerleşen ilk araştırma öznesi, hem tarım hem de sanayilerde tütün işçiliğinde çalışmışlardır. İlerleyen dönemlerde,

araştırma öznesinin bir kısmı, Bornova Belediyesi ve bölgede bulunan özel işletmelerde çalışarak emekli olmuşlardır. 1980 öncesi, emek talebinin yoğun olduğu, istihdam sorununun yaşanmadığı dönemlerde, Bornova Belediyesi tarafından özellikle temizlik işlerinde “kadrolu” çalışmaları için gelen taleplere, genellikle olumsuz yanıt verildiği belirtilmiştir. Bunun nedeni olarak, ödenen ücretlerin, o dönemde yaptıkları enformel ve marjinal işlerden elde ettikleri gelire göre düşük kalması gösterilmektedir. Emek talebinin yoğun olduğu dönemlerde sosyal güvenlik olanağına sahip işlere, düşük ücret nedeniyle olumsuz bakılması, emekli sayısının olabileceğinden daha düşük olmasına yol açmıştır. Benzer söylemler Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesi tarafından da dile getirilmiştir. Bununla birlikte, hem Bornova Belediyesinde, hem de bölgedeki işletmelerde çalışarak emekli olanlar bulunmaktadır.

Cumhuriyet sonrası nüfus yapısı yeniden şekillenen İzmir ve Bornova'nın yerlisi olarak nitelenebilecek araştırma öznesinin çoğunluğu, Bornova İlçesinin kendilerine sunduğu marjinal ve enformel sektör işleri elde ettikleri gelir nedeniyle tercih etmişlerdir. Hamallık, nakliyecilik, ayakkabı boyacılığı gibi işler, geçmiş dönemlerde yoğun olarak yapılan ve günümüzde de sürdürülen işlerdendir.

Karşıyaka İlçesinde yaşayan araştırma öznesi, Konak ve Bornova İlçelerinde yaşayan araştırma öznesine göre daha geç bir dönemde yerleşik yaşama geçmiştir, geçme aşamasındadır. Bununla birlikte, yerleştikleri bölgenin sunduğu iş ve mesleki olanakların kısıtlılığı ve eğitim düzeyinin düşüklüğü, —özelikle Örnekköy Mahallesinde yaşayanların— yarı-göçerlikte yaptıkları geleneksel işleri sürdürmelerine; kente özgü, yeni marjinal ve enformel gelir temin yolları geliştirmelerine yol açmıştır.

1.3. Çingene/Roman Toplumunda İş/Çalışma Algısı ve Emek Piyasasındaki Konumu

Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumu ile gelir getirici iş ve meslek uğraşları arasında ilişkisel bağlantı vardır. Peki, günümüzde araştırma öznesinin iş ve mesleki örüntülerini belirleyen etmenler nelerdir? Gelir getirici iş ve meslek seçiminde araştırma öznesinin sosyo-kültürel özellikleri mi, yoksa yaşanan bölgenin sunduğu iş ve çalışma olanakları mı belirleyicidir?

Batı kaynaklı alanyazınının bir kısmı, Çingene/Roman toplumunun göçebe yaşam tarzı nedeniyle, zaman ve mekân algılarının farklı olduğu ve bu nedenle, daha bağımsız ve özgür olabilecekleri esnek ve kendi hesabına çalışma biçimlerini, kültürel ve etnik kimlikleri nedeniyle

tercih ettiklerine vurgu yapmaktadır (Formoso ve Burrell, 2000; Clark, 2002; Lucassen, 1998; Fonseca, 2002; Fraser, 2005; Marushiakova ve Popov, 2001; Okely 1992; Casa-Nova, 2007). Azınlıkta olmakla birlikte, alanyazınında bu görüşe karşı çıkan, yapılan işlerin seçiminde ekonomik nedenlerin ağırlıklı olduğunu belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Lucassen, 1998; Liégeois, 1986; Lewy, 1999; Horváth, 2005). Bununla birlikte, özellikle göçebe yaşayan araştırma öznesi ile özdeşleştirilen ve Çingene/Roman toplumunun geleneksel meslekleri olarak değerlendirilen mesleki uğraşları yapan gruplar/boylar, yaptıkları işler ile anılmaktadırlar.

Sibley (1981:4–12) ise, ekonomik ve sosyal yapılarında gözlenebilir farklılıklar bulunan (bazı) sosyal grupların, egemen toplumsal yapılar tarafından “dışarıdakiler” olarak görüldüklerini, “dışarıdakiler”in sorunlarına uygun bir bakış açısının ise “dışarıdakiler”in ekonomik ve sosyal yapılarında değişiklik meydana getiren egemen sistemdeki süreçlerin çözülmesi ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Çingenelerin, egemen ekonomik sistemde ortaya çıkan değişim ve dönüşümleri edilgen bir şekilde kabul etmediklerini; kültürel yapılarının, kendilerini, –egemen sistemde ortaya çıkan değişimlere uyum sağlayacak şekilde– yeniden üretmelerinde gerekli esnekliği sağladığını belirtmektedir. Sibley’in egemen ekonomik sistemle kurulan ilişki çerçevesinde Çingenelerin kendilerini yeniden şekillendirmesine yönelik yaptığı vurgu ile Ersoy’un (1985:18) kentle bütünleşmeyi, “farklı kültürel ve ekonomik yapıların birbirini karşılıklı etkilediği, eklemlenmiş bir sistem” olarak görmesi, İzmir’de yaşayan araştırma öznesinin kentsel emek piyasasındaki konumunun anlaşılmasına yardımcı olur. Bu bağlamda bakıldığında, Çingene/Roman toplumunun bugünkü sosyo-ekonomik durumu ve yaptıkları işler arasında ilişkisel bir bağlantının varlığı ile birlikte, yaptıkları işler ve egemen ekonomik yapı arasında kurdukları ilişkinin biçimi de önemlidir.

Batı kaynaklı alanyazınında emek piyasalarının işleyişi, birbirinden felsefi ve uygulama alanları farklı neoklasik iktisat teorisi ve bölümlenme teorileri çerçevesinde ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Birey yönlü bir yaklaşım sergileyen neoklasik iktisat teorisi, farklı yaklaşımları olmakla birlikte bireylerin tam ve doğru bilgilere sahip oldukları; bireylerin faydalarını, firmalarında kârlarını ençoklaştırmayı amaçladıkları ve bireylerin belirli sonuçlar üzerinden akılcı tercihler yaptığına yönelik üç temel varsayıma dayanır (Fischer ve Nijkamp, 1987: 37-). Neoklasik iktisat işgücü piyasalarına yönelik ele alındığında ise, bireysel işgücü

arzının faydasını ençoklaştıracığı, işgücüne yönelik talebin emeğin marjinal verimliliğine göre belirlendiği ve işgücü piyasalarının tam rekabet koşullarında dengeye geldiği varsayılmaktadır.

Emek piyasasına yönelik birçok varsayımı ile birlikte, emek piyasalarındaki dezavantajlı grupların ve göçmenlerin durumunu ve konumunu tam yansıtmadığı için eleştirilen neoklasik iktisat teorisindeki yetersizlikler, çeşitli bölümlenme teorileri çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Alanyazınında, işgücü piyasalarının bölümlenmesine yönelik oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Bölümlerin tanımlanmasının ve/ya da bölümlenmenin kaynağının farklı ele alınması, bu çeşitliliği ortaya çıkarmaktadır. Emek piyasalarında bölümlenme yaklaşımı başlangıçta ikili bir yapıda gerçekleşmiştir. Günümüzde “uygun iş” kavramına uygun, çalışma ve ücret koşullarının iyi olduğu işler birincil sektörde yer alırken; temel sosyal hakların çoğunun olmadığı ve genellikle etnik azınlıklar, kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı grupların çalıştığı ikincil sektör. Bu ikili yapılanma, gerek Fordist gerekse Post-Fordist birikim rejiminde geliştirilen diğer bölümlenme teori ve yaklaşımlarına da esin kaynağı olmuştur. Bu tez çalışmasında emek piyasası bölümlenme kuramları çerçevesinde araştırma öznesinin konumlarının irdelemesini doğrudan yapmak amaçlanmamaktadır. Bununla birlikte, Batı alan yazınında, bölümlenme kuramları çerçevesinde, etnik azınlıkların ve göçmenlerin işgücü piyasalarındaki durumlarını ve konumlarını anlamaya yönelik geliştirilen “etnik işgücü”, “etnik iş piyasası (ethnic niche)” ve “aracı azınlık (middleman minorities)³⁷” gibi kavramların, araştırma öznesinin iş ve mesleki uğraşları ile İzmir işgücü piyasasındaki konumları irdelerken bir “konumlanma noktası” olarak işlevselliğine de bakılmalıdır. Araştırma öznesine yönelik irdeleme ilgili bölümde yapılmaktadır. Bu noktada, sorulması gereken soru: “aracı azınlık”, “etnik iş piyasası” gibi kavramlar, Türkiye emek piyasasına yönelik yapılacak irdelemelerde de kullanılabilir mi?

Türkiye’de, bazı iş ve meslek kollarında belirli bölgelerden gelenlerin yığılmasını ve yoğunlaşmasını, büyük şehirlere yönelik gerçekleşen göç ile gecekondulaşma çalışmaları

³⁷ Aracı azınlık teorisi, genellikle küçük ölçekli ticari/iş ağıları çerçevesinde yoğunlaşan etnik grupların (örneğin, Ermeniler, Hintliler, Çinliler, Japonlar ve Yahudiler), genel ekonomik yapı içerisindeki konumlarını (örneğin, bankacılar, berberler, broker, lokantacılar) irdelemektedir. Grup üyeleri iş ortağı olarak önceliğe sahiptir. Aracı azınlık gruplarının ekonomik uğraşları genellikle mekânsal olarak belirli yerlerde yoğunlaşmaktadır. Daha çok, geldiği ülke ile bağlarını koparmamış, bulunduğu ülkede geçici olarak kaldığı düşünülen azınlıklara yönelik kullanılmıştır. Ülkede ekonomik amaçlı bulunmaktadır ve bu yüzden ev sahibi toplum ile ilişkileri geliştirmek gibi bir düşünceleri yoktur. Güçlü grup içi bağlardan kaynaklanan düşük maliyetli etnik işgücünü uzun süreli çalıştırabilme, yapılan işte rakiplere karşı rekabet üstünlüğü sağlar. Gelinek ülkenin kültürü, aracı azınlığın oluşumunda, gelinen ülkeden bağımsız olarak onları bu işe hazırlayabilmektedir (Bonacich, 1973).

dışında ele almış çalışma, neredeyse yoktur. Bu çalışmalarda da işgücü piyasasındaki yoğunlaşma, hemşerilik boyutu ile irdelenmektedir. Bununla birlikte, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan son 20 yılda büyükşehirlere yönelik gerçekleşen zorunlu göçler, yoksulluk olgusu çerçevesinde, "yoksulluğun etnikleşmesi" kavramı ile ele alınmaktadır (Yılmaz, 2006, 2008; Kaygalak, 2001). Yoksulluğun belirli etnik gruplarda yoğunlaştığı; bu yoğunlaşmaya da, bu yoksul grupların marjinal ve eğreti işlerde çalışmasının yol açtığı belirtilmektedir. Batı'da, Batı'nın sosyo-ekonomik yapısı çerçevesinde geliştirilen ve kendi içinde sorunlu olan kavramlar, farklı sosyo-ekonomik gelişim çizgisi olan Türkiye ve Türkiye gibi ülkelerde, küreselleşme sürecinin yol açtığı değişim ve dönüşümden bağımsız, sorgulamadan kullanabilir mi? Çingene/Roman toplumunun geçmişte ve günümüzde yaptığı iş ve meslekleri, etnik kimlik, etnisite ve yaşam biçimi kavramları çerçevesinde ele almak, küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümün etkilerini irdelerken bize yol gösterir mi?

1.3.1. Tarihsel Görünüm ve Çingene Ekonomisi

Batı kaynaklı alanyazınında, Çingene/Roman toplumunun mesleki etkinliklerine yönelik birbiriyle çelişen görüşler vardır. Kalaycılık, demircilik, tamircilik, sepetçilik gibi uzmanlaşmış mesleklere sahip olmaları nedeniyle, özellikle modern öncesi emek piyasasının aranan önemli öğeleri olmaları; seyyar satıcı ve gezici zanaatkâr meslekleri ile altyapısı zayıf ve ekonomik olarak geri kalmış bölgelerde varolan ekonomik boşlukları doldurdıkları ilk görüş tarafından benimsenmektedir. Aşırı derece tembel oldukları, işten kaçtıkları, hemen hemen hiç çalışmadıkları; geçimlerini dilenerek, hırsızlık ve gasp gibi yasa dışı ve gayri-meşru yollardan sağladıkları ise ikinci görüşü oluşturmaktadır.

İlk görüşü savunanlar, Çingene/Roman toplumunun değişen koşullara uyum sağlayabilme esnekliğine ve mesleki çok yönlülüğe sahip olduklarını, geçimlerini çeşitli iş ve mesleklerden temin edebildiklerini, "geleneksel" iş ve mesleki uğraşlarının göçebelik ve belirli uğraş alanlarını içeren zanaatkârlık üzerinde yükseldiğini vurgulayarak belirtmektedir. Göçebe, yarı-göçebe yaşayan Çingene/Roman toplumunun yaptığı işler, alanyazınında "Çingene iktisadi/ekonomisi" (Şerefgil, 1981:120; Lucassen, 1998:154) olarak nitelenmektedir. Lucassen (1998), "göçebe" bir topluluk olarak değerlendirilen Çingenelerin, ekonomik etkinliklerinin "yerleşik" olanlardan çok farklı olmadığını belirtmektedir. Çingene/Roman toplumunun yaşam biçiminde önemli bir özellik olarak ortaya çıkan göçebelik, gerçek bir durum olmaktan daha

çok, ruhsal bir durum olarak ele alınmaktadır (Liégeois, 1986:50–57; Lewy, 1999). Ruhsal duruma bağlı göçebelik, değişen ekonomik ve sosyal şartlara uyum sağlamaları için onlara esneklik sağlarken, yerleşik yaşam biçiminde ise farklı bir yerellik ortaya çıkarmaktadır. Okely (1992:53), bu esnekliği, gelişmiş kapitalist sistemdeki enformel ekonominin bir parçası olarak kabul etmektedir.³⁸ Okely'nin enformelliğe yönelik tespiti, İzmir'de yerleşik yaşayan araştırma öznesinin kentsel emek piyasasındaki genel görünümünü de yansıtmaktadır.

Zanaatkârlık ve göçebe yaşam biçimi üzerine kurgulanan Çingene ekonomisinin üç temel özelliği bulunmaktadır: ailenin bir ekonomik birim olması, hareketlilik (mobility) ve kendi hesabına çalışma (Lucassen, 1998; Okely, 1983; Gmelch, 1986; Sibley, 1981). Özkan (2000), benzer özellikleri Türkiye'de yarı-göçebe yaşayan Çingene/Roman toplumu için tespit etmiştir.

Ailenin bir ekonomik birim olması, ailenin tüm üyelerinin yaşlarına bakılmaksızın “iktisaden faal” olmaları demektir. Ailenin tüm bireyleri, ailenin yapısına, ailenin yaptığı işe/işlere, içinde bulundukları sosyal ortama ve zamana göre değişen biçimlerde aile ekonomisine katkı sağlamaktadır. Yerleşik yaşamla birlikte ortaya çıkan değişim ve dönüşüm; kent ekonomisi ile eklemlenme ve bütünleşme çabaları, —aile bireylerin yaptığı katkının niceliksel ve niteliksel boyutu süreç içerisinde— değişmeye başlamış olsa da, aile bireylerinin, aile ekonomisine yaptığı katkı süregitmektedir.³⁹ Bu durum, çocuk işçiliğinin farklı bir boyutunu ortaya sermektedir.

³⁸ Okely, göçebelikte yapılan işlerin, enformel sektörde ücret karşılığı yapılan işlerden daha çok “kendi hesabına çalışma”yı destekleyici yönde olduğuna vurgu yapmaktadır.

³⁹ Günümüz Türkiye'sinden bu durumu örneklemek gerekirse; İzmir'de mesleği sürdürenlerin sayısı gün geçtikçe azalmasına ve İzmir'de yaşayanlar açısından kaybolmaya başlasa da, ailenin bir ekonomik birim olmasını sepetçilik mesleği üzerinden açıklayabiliriz. Sepet yapımı, birkaç aşamadan oluşan bir üretim sürecidir. İlk önce, sepet yapımı için gerekli söğüt ya da bir başka uygun, ince ağaç dallarının kesilmesi gereklidir. Bu aşama fiziksel güç istediğinden, genellikle ailenin erkek bireyleri tarafından yapılmaktadır. İkinci aşama, toplanan ince dalların kabuklarının soyulması işlemidir. Bu aşamada kadın ve çocuk emeği yoğun olarak kullanılmakla birlikte, erkeklerde katılmaktadır. Bu aşamanın en kısa sürede gerçekleşmesi gerekmektedir, çünkü ince ağaç dallarının kurumaması gerekmektedir. Üçüncü aşama ise sepetlerin örülme aşamasıdır. Sepet yapımının en fazla vasıf gerektirdiği aşamadır. Bu aşama, genellikle bu işte ustalaşmış erkekler tarafından gerçekleştirilir. Son aşama ise ürünün pazara ulaştırılması aşamasıdır. İş kaybolmaya başlamadan önce, ürünün pazara ulaştırılması genellikle iki yolla gerçekleşmekteymiş. İlk yol, sepete talep olan yerde sepet yapımının gerçekleştirilmesi; ikinci yol ise araçlar ile ya da doğrudan pazarda satış. Sepet yapımında kullanılan üretim araçları ise keskin bir bıçak ve ağaç dallarının kabuklarını soyamak için bir aletten oluşmaktadır. Sepetçiliğin kaybolması ve Wilson'un (1998) formel emek piyasasına yönelik yaptığı “işin kaybolması” belirlemesi ile ne kadar da örtüşmektedir! Sepetçilik, Roman toplumunun yaptığı ve kaybolan kaybolmakta olan geleneksel tek işi değildir: “kalaycılık” “panayircılık” gibi işlerde benzer akıbete uğramaktadır.

İkinci temel özellik, yapılan işin ve sunulan hizmetin “müşterini”nin ayağına götürülmesi, hareketliliktir.⁴⁰ Bu özellik, Çingene/Roman toplumunun yapmış olduğu birçok işin, genel ekonomik sistem içerisinde çok fazla önemi olmamakla birlikte; mal ve hizmetin sunulduğu müşteri açısından önemi olan işler olması ile doğrudan ilintidir. Fraser (2005:189), bu özelliğin, arz ve talep noksanlığı olan kırsal bölgelere mal ve hizmet sunumu gerçekleştirdiğini ve bu bölgelerin ekonomik ve sosyal yaşamına destek sağladığını belirtmektedir. Genel ekonomik sistemin, kârlılığı düşük olduğu için doldurmadığı, boş bıraktığı ekonomik alanlara yönelik gereksinim duyulan mal ve hizmetlerin sunumu, Çingene/Roman toplumunun yaptığı birçok işte ön plana çıkmaktadır. Gmelch (1986), Roman toplumunun, bu boşlukları dolduracak örgütsel esnekliklerinin ve istekliliklerinin olduğunu ve karşılına çıkan “marjinal” fırsatlardan yararlandıklarını belirtmektedir. Gezici ticaret, gezici zanaatkârlık ve eğlence sektörüne yönelik işler, hareketliliğin yoğun olduğu alanlardır.

Kentleşme ve sanayileşme, kırdaki geleneksel işlere dayalı ekonomik yaşam alanlarını daraltmıştır. Bu daralmaya yeni-liberal küreselleşme süreci de katkı yapmaktadır. Göçebe ve yarı-göçebe Çingene/Roman toplumunun “ekonomik yaşam alanları”nda ortaya çıkan daralma, onların kentlere yerleşmelerine yol açmaktadır. Bu durum, Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleklerini, “toplayıcılık” ve “zanaatkârlık” olmak üzere ikili bir sınıflandırmaya tabi tutan Martinez’in (1992:47–48) yerleşik düzene geçişi ekonomik etkinliklere bağlaması ile de uyusmaktadır.

Üçüncü özellik, kendi hesabına çalışmadır. Çingene tarihini, “proleterleşmeme” tarihi olarak ele alanlar, kendi hesabına çalışmayı, Çingene kimliği ve kültürü ile ilişkilendirmektedir (Okely 1992; Fraser, 2005). Kendi hesabına çalışma, geniş bir özgürlük hissi ile birlikte, zaman içerisinde tek bir işe bağlı kalmadan birçok iş ve meslek arasında seçim yapma esnekliği de sağlamaktadır. Bağımlı çalışmanın ortaya çıkardığı tek düzeliği azaltmaktadır. Çingene toplumunun kültürel değerleri ile *kendi hesabına çalışma* olarak arasında organik bir bağ kurulmaktadır. Fonseca (2002:112) da, *aracı azınlık* olarak nitelendirdiği Çingenelerin *düzenli işlerden genellikle uzak durduklarını, daha bağımsız ve esnek işleri tercih ettiklerini* belirtmektedir. Lucassen (1998) ise, *kendi işinin sahibi* olma ile *kültürel* bir bağ kurma arayışı

⁴⁰ Geleneksel meslekler açısından baktığımızda ise, en azından birkaç on yıl öncesine kadar yoğun bir şekilde yapılan “hallaçlık”, “yatak-yorgan dikimi” “kalaycılık”, “bohçacılık”, “panayırcılık” gibi işler, bu mal ve hizmete talep olan yere gitmeyi gerekli kılmaktadır. Bazı müzisyen grupları ve bazı mahallelerde kadınların yaptığı işler arasında olan “dansözlük” ve “konsomatrislik” müşteri gruplarının bulunduğu yere gitmeyi gerekli kılmaktadır.

içinde olmayı yanlış bulmaktadır. Ücretli emeğe *düşük değer* atfedilmesinde ve olumsuz bakılmasında, ekonomik nedenler aranması gerektiğini belirtirken; geçim kaynaklarının, ticaret, zanaatkarlık ve eğlenceden oluştuğuna vurgu yapmaktadır. Okely (1992) ise, Çingene mesleklerini: (a) mal ticareti, (b) hizmetler, (c) mevsimlik işçilik ve (d) Çingenelerin uzmanlaştığı, Çingenelerle özdeşleşmiş mal ve hizmetlerin sunumu şeklinde sınıflandırmaktadır.

Alan araştırmasından elde edilen bulgular, İzmir’de yerleşik yaşayan araştırma öznesinin iş ve mesleki uğraşlarının (a) formel gelir fırsatları ve (b) enformel gelir fırsatları olarak iki ana bölümde; enformel gelir fırsatlarının da (1) yasal gelir fırsatları, (2) yasal olmayan gelir fırsatları olarak sınıflandırılmasını mümkün kılmaktadır.

1.3.2. Çingene/Roman Toplumunun İş ve Meslek Dağılımı

Çingene/Roman toplumunun yaptığı işlere yönelik yapılan çalışmalar, genellikle Okely’nin (1992) ve Martinez’in (1992) Çingene mesleklerine yönelik yaptığı sınıflandırmaya uygun sonuçlar ortaya koymaktadır: neredeyse binlerce yıldır aynı meslekleri yapmaktadırlar. Yapılan işlerin niteliği, aynı zamanda Çingenelerin toplumun geneliyle kurdukları ilişkiyi de belirlemektedir. Çingene/Roman toplumu, diğer topluluklarla genellikle ekonomik alanda ilişkiler kurmaktadır.

Duygulu (2006:22), Türkiye’de yaşayan Çingenelerin yaşam biçimini belirleyen unsurun, kültürel öğeden daha çok, kendilerine özgü kültürün ve soya bağlı hayat tarzının şekillenmesinde etkin rol oynayan, yaşamın mekânsal biçimlenmesi olduğunu belirtmektedir. Yaşamın mekânsal biçimlenmesini, (1) göçebelik, (2) yarı göçebelik ve (3) yerleşik hayat süremleri olarak üç ana bölümde incelemektedir. Bu noktadan bakıldığında, yaşamın mekânsal biçimlenmesi, toplumun geneliyle kurulan ilişkinin niteliksel boyutunu da belirlemektedir. Toplumun geneliyle kurulan ilişkinin ekonomik alanda gerçekleştiği düşünülürse, yaşamın mekânsal biçimlenmesi, aynı zamanda iş ve mesleki uğraşların yapısını da belirlediği rahatlıkla söylenebilir. Martinez (1992:58), “yerleşikleşme”nin Çingeneler için kesin bir durağanlık anlamına gelmediğini, yerleşiklerin çoğunun gelir kaynağı bulmak için uzun mesafeler kat etmek durumunda olduklarını; aynı aile içinde farklı yerleşikleşme tarihleri olabileceğini vurgular. Göçebeliğin, “zaman içinde mevsimlik bir döngü, uzamda ise bütünüyle sınırlı olan belirgin bir devingenliğe” (47–48) sahip olduğunu söylemektedir.

Alan araştırması bulgularına göre, göçebe yaşamı biçimini günümüz Türkiye'sinde bile isteye seçmiş, bunu bir yaşam felsefesi haline getirmiş Çingene gruplarının varlığı sorgulanabilir bir özelliktir. Bununla birlikte, baraka, çadır ya da terk edilmiş barınma alanlarında konaklayan araştırma öznesini "göçebe" yaşam tarzından daha çok "zorunlu göçer" olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Gelir yetersizlikleri, sabit ve sağlıklı bir barınma mekânı sağlayamamalarına ve dolayısıyla "zorunlu göçer" yaşam sürmelerine yol açmaktadır. Göçebelik, sürekli bir hareketlilik durumundan daha çok bir *evsizlik*, *yerleşikleşememe* durumu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Martinez'in "yerleşikleşme" ve "kesin durağanlık" arasında kurduğu ilişkisel bağlantının ne kadar yerinde bir tespit olduğunun hakkını vermek gerekir.

İş ve meslek dağılımı, yaşamın mekânsal biçimlenmesine göre ele alındığında, özellikle geçmiş dönemlerde yarı-göçebe yaşayan Çingene/Roman toplumunun kırsal bölgelerin ekonomik yaşantısında önemli ve aranan meslek erbabı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Geçmiş dönemlerde, kalaycılık ve demircilik gibi meslek sahipleri, tarımsal üretimde kullanılan ekipmanın temini ve tamirini gerçekleştirmişlerdir. Elek, kalbur, süpürge, sepet yapımı gibi zanaatların icrası ve bu ürünlerin satışı gibi ticari etkinliklerin gerçekleştirilmesi de kırsal bölgelere yönelik işlerdendir.⁴¹ Kırsal bölgelere yönelik eğlence etkinliklerinin ağırlıkta olduğu panayırcılık-lunapark işletmeciliği de yarı-göçebelerin yaptığı işler arasındadır. İzmir'in kırsal kesimdeki ilçelerine, yakın il ve ilçelere, buralardaki eğlence mekânlarında çalışmak, özellikle yazın yapılan düğünlerde müzisyenlik mesleğini icra etmek için yapılan kısa süreli ve günübirlik iş seyahatleri, yarı-göçebe yaşam tarzı olarak ele almak mümkün görünmese de, "Çingene ekonomisi" içerisindeki hareketlilik çerçevesinde değerlendirilebilir.

Alan araştırması bulguları içerisinde belki de en ilginç olanı, çeşitli hayvanları ehlileştirip eğittiklerine yönelik alanyazınında bilgi olmasına karşın, –atlarla ilişkileri dışarıda tutulduğunda– Çingene/Roman toplumunun hayvancılığa yönelik bir ticari ve üretim ilgisine rastlanmamıştır. Bununla birlikte, çeşitli tarımsal ürünlerin çeşitli üretim aşamalarında *geçici* ve *gezici tarım işçisi* olarak yer aldıkları bulgulanmıştır. Bu bağlamda bakıldığında, araştırma öznesi tam olarak *mülksüzleşmiştir*.

⁴¹ Son dönemde turistik bölgelerde/bölgelere yönelik hasır kilim ve plaj şemsiyesi yapımı, İzmir'de yarı-göçebe yaşayan araştırma öznesinin uğraşları arasındadır.

Yerleşik Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleki uğraşları, genellikle içinde yaşadıkları toplumlardaki düşük gelir getiren işler olarak değerlendirilmektedir. Bu özellik, birçok yönü ile sorgulanabilir niteliktedir. Sorgulamanın yapılacağı ilk alan, yapılan işlerde elde edilen gelirin tarihsel süreçte nasıl değişim gösterdiğidir. İkinci alan yapılan işin niteliği ve gelir getirme yeterliliğidir. Yapılan işin niteliği, “uygun iş” bağlamında olup olmadığı ve işin yapımı için gerekli emeğin vasıf düzeyi ile ilintilidir. Yapılan işin niteliği ile elde edilen gelir arasında doğrusal bir ilişki her zaman olmayabilir. Bununla birlikte, yaptıkları işler, düşük niteliklidir. Yaşanılan bölgeye ve bölgenin sunduğu ekonomik olanaklara göre genellikle *gaconun* yapmak istemediği ve insan sağlığına bir şekilde zararlı olan işler araştırma öznesi tarafından yapılmaktadır. Sanayide tütün işçiliği, deri işleme atölyeleri ve ayakkabı üretim sektörü gibi emek yoğun işler, uzun süre yapıldığında sağlık sorunları yaratmaktadır. Özellikle deri ve ayakkabı üretim sektörlerinde çalışanlar, kullanılan kimyasalların yol açtığı sağlık sorunları ile karşılaşmışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYO-EKONOMİK YAPI ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Yöntem

İnsanların dünyayı nasıl anlamlandırdığına ve gördüğüne göre biçimlenen, karmaşık ve çok boyutlu bir yapısı bulunan insan davranışlarını ve eylemlerini bilimsel olarak inceleme çabası içinde olan *sosyal bilimler*, insan davranışlarını ve eylemlerini değişik bakış açılarından ele almaktadır. Genel amaç, –Bourdieu’nun sosyolojinin hedefi olarak gösterdiği (aktaran Wacquant, 2003:17)– bulunduğu ortam içinde “*eyleyicinin tutumunu bütünüyle ve hangi gereklilik içinde davrandığını en iyi biçimde anlamak*”tır. Bununla birlikte, en iyi biçimde anlamının nasıl olması gerektiğine yönelik tartışmalar uzun süredir süregitmektedir ve daha uzunca bir süre süregitme durumunda olacak gibi görünmektedir.

Türkiye’de yapılan çalışmalarda dâhil olmak üzere, son dönemlerde araştırma öznesinin işgücü piyasalarındaki konumu ve durumu, *etnik kimlik ve kültürel görelilikleri* ön plana alarak irdelemektedir. Geniş evren üzerinden seçilen bir örneklem kümesini odağa alarak, elde edilen sonuçların (bu küçük örneklem üzerinden) genellenmesi bir başka ele alış tarzını oluşturmaktadır. Araştırma öznesine ait bilgiye ulaşmayı amaçlayan çalışmalarda yapılan genellemelerin başında, araştırma öznesinin verili anda yaptıkları işler, Çingene/Roman meslekleri olarak adlandırılmakta; yaptıkları işler ile kültürel özellikleri arasında ilişki kurulmakta; bu bağlantılar, kültürel özellikler ile sosyo-ekonomik durumları arasında üstü açık ve/ya da kapalı olarak da kurulmaktadır (Mischek, 2002; Erdoğan-Aras, 2009; Kolukırmık, 2004). Bu ele alış tarzı, genellikle kimliğe yönelik yapılmakta ve bir takım ilişkileri, özellikle de ilk bakışta çok net olmayan ilişkileri açığa çıkarması pek mümkün görünmemektedir. Özügürlü (2005: 25), kimlik üzerine yapılan çalışmaların, “*sosyal oluşumun anlamını ilişkiden ziyade farkta aradıkları*”nı belirtir. Bu durum, “*her biri diğeriyle karşılıklı ilişki içerisinde süreçlerden oluşan bir dünyada, şeyler arasındaki karşılıklı bağlantıları*” (Olman, 2006:19–20) görmezden gelmek demektir. Özne ile yapıyı birlikte kavramayan, aralarındaki ilişkiyi önlerine perde çekerek görmezden gelen; toplumsal yapıların, toplumsal ilişkilerin ve kültürün belirli tarihsel koşullar altında ortaya çıktığı (Özügürlü, 2005: 27) gerçeğini göz önüne almadan kurgulanan bu tür çalışmalardan elde edilen bilgi ve bulgular, genellikle *kültürel*

görelilik bağlamında *fetişleştirilmektedir*. Bir olgunun ya da olayın, karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde bulunduğu yapıyı ve süreci inceleme sürecine dâhil etmeden yapılacak çalışmaların genellenebilirliği ve geçerliliği sorgulanabilir özelliktedir.

Yukarıdaki eleştiriler doğrultusunda, kendi içerisinde türdeş bir yapı sergilemeyen Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumunu ve beklentilerini irdeleyen ve bunu da, yeni-liberal ekonomik küreselleşme süreci gibi çok boyutlu bir olgu çerçevesinde yapmaya çalışan bu çalışmanın izleyeceği ya da izlemesi gereken yöntem ne olmalıdır? Bu soru, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanmayı düşünen ve ön alan araştırmasından sonra, nicel veri toplama tekniğinin (anket) uygulanmasının, araştırmacı tarafından *tek başına* uygulanmasının zor olacağını keşfedilmesinden sonra sıkça sorulmaya başlandı. Anket uygulaması düşüncesinden, –Roman Derneklerinden alınması planlanan yardımdan, ekonomik maliyetinin çok yüksek olacağını anlaşılmaması üzerine– vazgeçildi.⁴² Anket uygulama isteğinin gerekçesi, niteliksel verilerden elde edilecek ilişkiyel bağlantıların, –belirli ölçülerde de olsa– genellenebilir istatistikî bir veri tabanı ile desteklenmesidir. Nicel ve nitel veri toplama yöntem ve tekniklerinin bir arada harmanlanarak kullanmanın zor ve maddi olarak araştırmacının sınırlarını aşacak olduğunun anlaşılması, bu çalışmanın yalnızca nitel yönelimli olmasına yol açmıştır.

Alan araştırmasının seyri ile Boratav'ın (1991: 22–23), toplumsal grupların günlük mücadeleleri ve hayat koşulları üzerine yapılan çalışmalarda, her türlü görgül ve olgusal malzemenin kullanılabilmesini; istatistik ve/ya da anket tekniklerine uyum koşulu arama lüksünden vazgeçilmesi önerisi; bu yönelimde seçenek ve seçim özgürlüğünü sınırlamaktan öte, araştırmacıya uygulamada esneklik sağlamıştır. Boratav, Punch'ın (2005:20–21) araştırma soruları ile yöntemler arasında, yöntemlere araştırma sorularından ulaşılmasına yönelik uyuma, üstü kapalı da olsa vurgu yapmaktadır. Araştırma soruları ile yöntemler arasında, kullanılan yöntemlerin, yanıtı aranan soruları izlediği takdirde iyi bir uyum sağlanmaktadır. “Neyi bulmaya uğraşıyoruz?” sorusu içerikle başlamamızı sağlar. Punch'a

42

Alan araştırmasının yapıldığı İzmir İli, Çingene/Roman toplumunun nüfus olarak yoğun, buna karşılık mekânsal yerleşim olarak çok dağınık olarak yaşamaktadır. Araştırmanın evreni, Bornova, Karşıyaka ve Konak İlçelerinden oluşan kent merkezi olarak belirlenmişti. Bu sınırlar dahilinde bulunan her Çingene/Roman mahallesinde en az bir adet, mahallenin adı ile anılan dernek bulunmaktadır. Anket yapma konusunda yardım istendiğinde, dernek yöneticileri, bu yardım karşılığında kendi kazançlarının ne olacağını her seferinde sordular.

göre içerik yöntemden önce gelmektedir. Bu çalışmada, araştırma öznesinin iş ve mesleki uğraşları ve bunlarda da küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümün sosyo-ekonomik durumlarına olan etkileri irdelenmiştir.

Bu çalışma, somut düzlemde İzmir kent merkezinde yaşayan Çingene/Roman toplumunu odağa almaktadır. Küreselleşme sürecinde ekonomik alanda yaşanan değişim ve dönüşümlerin araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumuna yansımaları irdelenmektedir. Araştırma öznesinin sosyo-ekonomik düzeyinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümü derinlemesine anlamamıza olanak tanıyan nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde, İzmir’de, genellikle Çingene ya da Roman mahallesi olarak adlandırılan mahallelerde yerleşik olarak yaşayan araştırma öznesi ile görüşmeler yapıldı.

1.1. Nitel Yöntem ve Alan Araştırmasının Teknikleri

Araştırmacıların, araştırmanın başında araştıracakları bir sorunsallarının olmadığına yönelik eleştiri ile nitel yönelimli araştırmalarda sıkça karşılaşılır. Bryman (1988: 67), bazı araştırmacıların, araştırma yaptıkları alana yönelik her hangi bir görgül soruna sahip olmadan, daha esnek araştırma tasarımları ile yola çıktıklarını; bazı etnografların ise, araştırma tasarımlarının daha belirgin olduğunu belirtmektedir. Araştırma tasarımıındaki esneklik ya da katılıktan öte, nitel araştırmaların en önemli özelliği, araştırma sürecinde beliren olgu ve olayların, araştırmacının araştırma desenini yeniden biçimlendirebileceği bir esnekliğe sahip olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39–40).

Nitel araştırma yoluyla doğal ortamda toplanan verilerin irdelenmesinde, tümevarıma dayalı bir yaklaşım izlenmektedir. Bu yolla, nicel araştırmanın aksine, gerçekliği oluşturan örüntüler ortaya çıkartılır (Yıldırım ve Şimşek, 2006; Punch, 2005). Alandan kuram üretilir. Bu çalışma, doğrudan kuram üretme gibi bir amaç taşımamıştır. Ne küreselleşme sürecine, ne de araştırma öznesi Çingene/Roman toplumuna yönelik yeni bir kuram üretmek, bu çalışmanın başlangıçtaki asıl amacıdır. Bununla birlikte, araştırma konusunun özgünlüğü ve araştırma öznesine yönelik Türkiye ve İzmir ili özelinde varolan bilgi birikimi eksikliği, bu alanda üretilecek her türlü bilgi için “kuram geliştirme” olanağı sunmaktadır.

Çalışmada, Boratav’ın öğüdü çerçevesinde, araştırma öznesinin günlük yaşam mücadeleleri ve yaşam koşullarına küreselleşme sürecinin etkileri irdelenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, çalışmanın neyi araştıracağına yönelik başlangıçta bir sorunsalı

bulunmaktadır. Bu sorunsal çerçevesinde, son dönemde, ekonomik alanda yaşanan değişim ve dönüşümler ile araştırma öznesinin yaşam mücadeleleri ve yaşam koşullarında ortaya çıkan değişim ve dönüşümler arasında ilişkisel bağlantıların kurulması ve bu bağlantılar aracılığıyla, küreselleşme sürecinin, araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumunda ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümün anlaşılması önemlidir.

Alan araştırmasında, insanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi yolu olarak görülen (Punch, 2005: 165) ve en sık kullanılan veri toplama aracı olan “görüşme” tekniğini bende kullandım. İş ve mesleki deneyimlerine, eğitim durumlarına, yerleşikleşme durum ve süreçlerine, yaşama ve çalışma koşullarına yönelik yarı-yapılandırılmış sorular çerçevesinde araştırma öznesi ile yüz yüze görüşmeler yaptım. Belirlenen konu başlıkları ile elde edilen genel bulgular, açık uçlu sorular yardımı ile derinleştirilmeye çalışıldı. Alan araştırmasının ilk aşamalarında, özellikle mahallelere ilk girildiği dönemlerde görüşmeler daha çok serbest görüşme ve sohbet tarzı olarak gerçekleştirildi. Daha sonra, araştırma öznesinin evinde, işyerinde, çadırdaki, kahvehanede ve uygun olduğunda muhtarlıkta görüşmeler sürdürüldü.

Örnekleme dâhil edilen mahallelerde, araştırmacıya ve araştırmacının çalıştığı alana ve konuya yönelik “neden” ve “niçin” gibi sorgulamalar sıkça yapılmıştır. Araştırmacının gerçekten bahsettiği konu üzerine bir çalışma yapmak amacıyla mı, yoksa özellikle bazı mahallelerde/bölgelerde varolan gayri-meşru ve yasa dışı faaliyetlere yönelik bilgi toplama niyeti için mi mahalleye/bölgeye geldiği⁴³ ve yapılan bu çalışmanın onlara ne tür bir yarar sağlayacağına yönelik⁴⁴ sorgulamalar ile her farklı mahallede, veri toplama sürecinin ilk dönemlerinde karşılaşmıştır. Mahallede geçirilen süre ile birlikte, başlangıçta araştırmacıya yönelik var olan şüpheler dağılmış, yapılan görüşmeler karşılıklı etkileşime daha açık hale gelmiştir. Bu durum, nitel veri toplama yöntemlerinin –alanın ve araştırma öznesinin yaşam alanları çerçevesinde– çeşitlendirilmesine de olumlu yansımıştır. Yarı-yapılandırılmış sorularla yapılan görüşmeler, özellikle iş ve mesleki devingenlik ile birlikte sosyo-ekonomik durumda ortaya çıkan değişimlere yönelik önceden yapılandırılmamış sorular çerçevesinde yapılan

⁴³ Yasadışı etkinlikler, uyuşturucu ve bağımlılık yapan madde kullanımı ve bu maddelerin satışının yapılmasıdır. Kullanımına araştırma sürecinin belirli aşamalarında tanık olunmuş, bazı araştırma öznesi de kullandığını belirtmiştir.

⁴⁴ Birçok araştırma öznesinin araştırmacıya yönelttiği ilk soru, kendisi ile görüşmenin ona ne tür bir (maddi) yarar sağlayacağıdır. Bu durum, mahallede/bölgede geçen süre arttıkça azalmıştır. Yalnızca Örnekköy mahallesinde bu yönde bir soru ve talep gelmemiştir.

görüşmelerle ve araştırma öznesinin yaşam, (belirli ölçülerde) iş ve meslek alanlarına yönelik gözlemler ile desteklenmiştir.

Nitel araştırma yöntemi, araştırmacının elde ettiği verilerin yorumlamasına bağlıdır. Bu noktadan bakıldığında, araştırmacının yorumlamalarını daha sağlıklı kılacak yollar arama çabası yadırganmamalıdır. Bu yönde gösterilen çabaların başında, araştırma öznesinin de sorunlu alanlar olarak gördüğü eğitim, iş ve istihdam, erken yaşta evlilik gibi konulara yönelik daha zengin veri toplamak için, grup devingenliğinden ve yaratıcılığından yararlanma yoluna gidilmiştir. Özellikle erkek araştırma öznesinin topluca zaman geçirdiği berber, bakkal, çay ocağı ve kahvehanelerde, konuların grup devingenliği içerisinde sıcak bir sohbet ortamında tartışılması sağlanmıştır. Bu yöntemle, hem sorulara verilen yanıtların kapsamının hem de derinliğinin olumlu etkilendiği, ilgili konularda daha zengin bir veri seti oluştuğu düşünülmektedir. Bazı mahallerde, araştırma öznesinin en önemli sorun alanı olarak belirttiği eğitim eksikliği ve emek piyasasında karşılaşıldığı belirtilen ayrımcı uygulamalara yönelik eğitimciler (öğretmenler) ve yerleşim yerlerine yakın işyerlerinde Çingene/Roman çalıştıran işverenler ile de görüşmeler yapılmıştır.⁴⁵ Sorun alanları, (belirli ölçülerde de olsa) sorunun tarafları olarak da görülenlerin değerlendirmeleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Benzer bir uygulama, evlerde yapılan görüşmelerde eşler ve çocuklar arasında, bazen de, araştırmacının ne yaptığını merak ederek eve gelen diğer araştırma öznesinin katılımı ile de gerçekleştirilmiştir. Bu yolla, aile içi ilişkiler de gözlemlenmiştir.

Görüşülen araştırma öznelerinden elde edilen veriler ışığında, örneklem çeşitlemesine de gidilmiştir. Örneklem çeşitlemesi için, (farklı yerellikler bağlamında) farklı yerleşim alanlarında yaşayanlar ve farklı iş ve meslek grupları seçilmiştir. Yapılan çeşitleme, araştırmacının kapsamının genişlemesi ile birlikte daha fazla zaman ve çaba gerektirmiştir. Buna karşın, örneklem çeşitlemesinin araştırma sonuçlarının inandırıcılığına ve genellenebilirliğine olumlu katkı yaptığı düşünülmektedir. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan

⁴⁵ Bornova İlçesinde bir ilköğretim okulunda öğretmenlik yapan bir başka arkadaşın yardımı ile hem Tarlabası'na girmemde hem de Bornova merkezde ayakkabı boyacılığı ve hamallık yapan araştırma özneleri ile görüşmeler yapmam mümkün oldu. Bu öğretmen arkadaş aracılığıyla tanıştığım birkaç öğretmen arkadaştan, araştırma öznesinin eğitime bakışlarını ve eğitimdeki başarı durumlarına öğretmenlerin bakış açısından değerlendirebilme olanağını yakaladım. Bu öğretmenlerden birinin aracılığıyla, bir okulda yardımcı eleman (hademe) olarak çalışan bir başka araştırma öznesinin yardımı ile de hem mahalleye girmek, hem de Bornova Çağdaş Romanlar Derneği yöneticileri ile tanışmak mümkün oldu.

değişim ve dönüşümün izlerinin, hem mekânsal, hem de iş ve mesleki uğraşlarda sürülmeye çalışılması, örneklem çeşitlemesinin sağladığı bir başka olumlu katkıdır.

50 ve üzeri yaştaki araştırma öznesinin yaşam öyküsünün dinlenmesi, sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkan değişim ve dönüşümün araştırma öznesi tarafından nasıl deneyimlendiğinin ve algılandığının anlaşılmasında, öznel bir bakış açısı sunsa da, geçmiş deneyimleyenlerin bugünü ve yarını nasıl değerlendirdiklerine yönelik önemli bir veri seti sunmuştur. Bu yolla, araştırma öznesinin, hem mesleki devingenlikleri, hem de kendi yaşam uygulamaları içinde geliştirdikleri dünya görüşleri kavranmaya çalışılmıştır.

Dolaysız gözlem yöntemi, alan araştırmasının her aşamasında kullanılmıştır. Her yeni girilen örneklem alanında, her yapılan görüşme sürecinde, çevrede olup bitenler çıplak gözle gözlemlenerek, özellikle araştırma öznesinin yaşam alanının havası derinden solunmaya; ailelerdeki ve çevredeki ortak noktalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Mahallelerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları ile birlikte, mahallelerdeki günlük yaşam deneyimleri, özellikle bakkal ve kasap gibi günlük tüketim harcamaların yoğun olarak yapıldığı alış-veriş mekânlarındaki ilişkiler, tüketim ve harcama kalıpları ile birlikte gözlemlendi. Mahalle muhtarının Roman olduğu mahallelerde, ekonomik krizle birlikte derinleşen işsizlik ve yoksulluğun boyutları, düzensiz ve sınırlı olarak dağıtılan gıda, yakacak gibi yardımlarını alabilmek için gösterdikleri çabalar, –özellikle kadınların yardım almak için gerekli belgeleri muhtarlıktan alma telaşları– (kimi zaman bu belgelerin yazılmasına da yardım edilerek) yakından gözlemlene olanağına da ulaşılmıştır.

Belirli işleri yapan ve belirli sosyo-ekonomik durumda olanları hedefleyen “*kasti (kararsal) örnekleme*” yönelik görüşme yapmak için, Yenişehir Mahallesinde mahalle muhtarından yardım alınmıştır. Muhtar ile görüşme yapılacak araştırma öznesinin yanına giderken, özellikle (çeşitli nedenlerden dolayı hane reisi olmak durumunda olan) kadınlardan, kendileri ile görüşme yapmam için teklif gelmeye başlamıştı. Kadınların bu tekliflerinin altında yatan düşünce ise, elimde görüşme notları tutmak için taşıdığım defter idi. Defter, araştırma öznesi kadınlarda, sosyal yardım dağıtmak için araştırma yapan bir görevli olduğum izlenimini yaratmıştı. Bu durum, mahallelerde yoksulluk içinde yaşayan ailelerin durumlarının

anlaşılmasında önemli bir görünümdür. Alan araştırmasının bir kesitinin Ramazan ayına denk gelmesi ve her bayram öncesi verilen bayram yardımları, bu durumun temel nedenidir.⁴⁶

Yapılan görüşmelerin süresi, araştırma öznesinin sürece katılım isteklerine bağlı olarak değişmektedir. En kısa görüşme yaklaşık yirmi-yirmi beş dakika sürmüştür. Sıkça yapılan mahalle ziyaretlerinde, bazı araştırma öznesi ile birden fazla görüşülmüştür.

1.2. Örneklemenin Oluşturulması: Farklı Mahalleler ve Farklı Meslek Grupları

Bu çalışmanın alan araştırması, İzmir’de, Çingene/Roman toplumunun kent merkezinde yaşadığı sekiz farklı mahallede gerçekleştirilmiştir. Karşıyaka İlçesinde Örnekköy ve Şemikler (Yalı); Bornova İlçesinde Erzene (Tarlabası⁴⁷); Konak İlçesinde Hilal, Yenişehir, Ballıkuyu mahallelerinde ve İkiçeşmelik Bölgesi⁴⁸ seçilen mahallelerdir. Mahallelerin seçimindeki ilk ölçüt, mahallelerin tarihselliğidir. Tarihsellikten anlaşılması gereken, mahallenin ne zaman oluştuğu ve araştırma öznesinin, gerek kendi, gerekse atalarının mahalledeki yaşam süresidir. İzmir’deki yaşam süresi, araştırma öznesinin tarihsel süreçte yaptığı işlerdeki değişim ve dönüşümü ve bu değişim ve dönüşümdeki devingenliğin ilişkisel boyutlarının anlaşılmasında da önemlidir. Tarihsellikte birlikte, sağlıklı veri toplamaya ve araştırmanın planlanan zaman aralığında tamamlanabilmesine uygun olmaları da, bu mahallelerin seçilmesinde etkili olmuştur.

Konak ve Bornova İlçelerindeki mahallelerin oluşumları Cumhuriyet’in kuruluş yılları kadar eskidir. Bu mahallelerde yaşayanların, –mahalleler ve mahallelerde yerleşik olarak yaşayanlar düzeyinde farklılıklar olmak birlikte– büyük bir kısmı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet sonrası nüfus yapısı değişen İzmir’in yerlisi olarak kabul edilebilir. Hilal ve Yenişehir Mahalleleri için Çingene/Roman Mahallesi nitelemesini kullanmak yanlış olmaz.

⁴⁶ Araştırmanın başlangıç aşamasının Ramazan ayına gelmesi ve bu dönem içerisinde hem belediyelerden hem de çeşitli kurum ve kuruluşlardan gıda yardımının yoğun olarak yapılması, bu yardımları düzenleyen ve dağıtanlarla bir bağlantı olduğunu düşünülmesine yol açtı. Başlangıçta görüşülen birçok kadının, bu nedenle, kendi ve ailesinin sosyo-ekonomik durumunu olduğundan daha fazla acıklı gösterme çabası içine girdiğini gözlemledim. Bu durumun araştırma öznesi ile ilgili daha sağlıklı ve ayrıntılı bilgiye ve bulguya ulaşımını olumsuz etkileyeceği düşündüğüm için, özellikle, kadınların aile reisi olduğu hanelerle görüşmeler yapılmayı belli bir noktadan sonra azalttım ve kestim

⁴⁷ Bornova’da araştırma öznesinin yoğun olarak yaşadığı alan Tarlabası olarak bilinmektedir. Fakat yerel idari örgütlenmede Erzene Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Araştırma öznesinin yerleşim alanı 57 inci Topçu Tugayı Tuğsavul Kışlası’nın arka tarafındadır. Merkeze kuş uçuşu ile 300–350 metre uzaklıktadır.

⁴⁸ İkiçeşmelik olarak bilinen bölgede, Sakarya, Süvari, Ülkü ve Tuzcu mahalleleri bulunmaktadır. Görüşmeler araştırma öznesinin daha yoğun olarak yaşadığı Sakarya ve Ülkü mahaller seçilmiştir.

Karşıyaka İlçesinde araştırma öznesinin yaşadığı mahallerin oluşumları 1970'li yıllarla birlikte başlamıştır. Örnekköy Mahallesinde yaşayanların mahalleye yerleşmesi 1970'li yılların ilk yarısında başlamışken, Şemikler-Yalı Mahallesi 1970'li yılların son çeyreği ile birlikte araştırma öznesinin yerleşim ve barınma alanı olmaya başlamıştır.

Araştırma öznesinin iş ve mesleki uğraşları, hem bireysel, hem de genel olarak ele alındığında çok çeşitlilik arz etmektedir. Bireysel düzeyde bakıldığında, araştırma öznesinin çoğunluğu yaşamları boyunca tek bir iş ve mesleki alana bağımlı kalmamıştır.

Bu çalışmada, araştırma öznesinin hem mahalle düzeyinde, hem de bireysel düzeyde en çok yer aldığı iş ve meslek alanları, “*kasti (kararsal) örnekleme*” çerçevesinde belirlenerek, küreselleşme sürecinde bu iş ve mesleki uğraş alanlarının geçirdiği değişim ve dönüşümün araştırma öznesinin sosyo-ekonomik duruma yansımaları irdelenmiştir. Bu bağlamda müzisyenlik, ayakkabı üretim sektöründe çalışma (kunduracılık), mevsimlik tarım işçiliği, bohçacılık-paketçilik ve hurdacılık-atık madde toplayıcılığı ayrıntılı olarak ele alındı.

1.3. Kartopu Tekniği, Kasti (Kararsal) Örnekleme ve Araştırmanın Kısıtlılıkları

Yöntem bölümünün girişinde de kısaca belirtildiği gibi, 2008 yılında yapılan ön alan çalışmasında, İzmir’de faaliyet gösteren ve neredeyse araştırma öznesinin yerleşik olduğu tüm mahallelerde bulunan bazı Roman dernekleri ve derneklerin oluşturmuş olduğu federasyonla görüşülmüş ve bu konuda yardımları istenmişti. Dernek yöneticilerinin, altından kalkamayacağı maddi isteklerinin olması⁴⁹ ve maddi kaynak bulunamaması nedeniyle dernekler ile ön araştırma sürecinde kurulan ilişkiler yeniden gözden geçirilmiş, ilişkiler

⁴⁹ İzmir’de faaliyet gösteren Roman dernekleri, özellikle Trakya’da faaliyet gösteren birçok Roman derneği gibi, Avrupa Birliği hibe fonlarından ve bazı uluslararası kuruluşların destekleri ile gerçekleşen projelerden yararlanmaktadırlar. Roman Kültürü Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2005 yılında Dernekler Yasası’nın değişmesi ile birlikte kurulan ilk dernektir. Aynı yıl içerisinde gerçekleştirdikleri projenin uygulaması esnasında ortaya çıkan sorunlardan sonra, derneğin kuruluş aşamasında birlikte hareket edenler, gruplar halinde, farklı adlar altında yeni dernekler açmışlar. Her dernek, sürekli olarak, gerçekleştirebilecekleri ve maddi yarar/çıkar sağlayacakları projeler peşinde koşmaktadır. Araştırmanın başlangıcında görüştüğüm bazı Roman derneklerinin yöneticileri, önümüzdeki dönemde, *Save the Children* adlı kuruluşun Edirne ve İzmir’i de içine alan yaklaşık 750.000 TL’lik bir proje çalışması içinde olduğunu ifade etmişlerdir. Bu ve benzeri çalışmaların çalışma yapılacak alanı *kırdığını* düşünmekteyim. Son dönemde ortaya çıkan “*Roman Açılımı*” da bu kirlenmişliğe katkı yapacaktır. Araştırmayı gerçekleştirdiğim aşamalarda bu durumu yakından tespit ettim. Özellikle Bornova ve Konak İlçelerinde yerleşik araştırma öznelerinin tamamına yakını, bu çalışmayı ne amaçla yaptığını ve dernekler ile bir bağının olup olmadığı ve özellikle bir proje kapsamında yapıp yapmadığını ve bu iş karşılığında para alıp almadığını sürekli sorgulandılar. İkicheşmelik Bölgesinde yaşayan ve Gürçeşme Mahallesinde yaşayan dernek yöneticileri ve daha önce İzmir’de dernekler aracılığı ile yürütülen projede yer alan bir proje yürütücüsü, “Hocam, keşke sende bir proje ile gelseydin. İşimiz daha kolay olurdu” gibi söylemleri birkaç kez yinelediler.

tamamen kopartılmamakla birlikte, alan araştırması yalnızca nitel yönelimli olmak üzere yeniden kurgulanmıştır. Ön alan araştırmasında, mahallelere girmek için kurulan bütün bağlantılar bu noktada tamamen önemsizleşmiştir.

Yukarıda kısaca özetlediğim durum, daha öncede belirttiğim gibi araştırmanın gerçekleştirilmesinde yeni arayışlar içine girmeme ve yeni seçenekler yaratmamı zorunlu kıldı. Ön saha araştırması esnasında tespit edilen mahallelerde *olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden* ilk önce “*kartopu örnekleme*” yöntemini kullandım. Bu amaçla, Şemikler (Yalı) Mahallesinde daha önceden tespit ettiğim bölgede toplu halde bulunan 7–8 adet çadır, baraka tarzı yapılardan birinde yaşayan 40 yaşında olan bir erkek araştırma öznesinin yanına selam vererek yaklaştım. Çalışmamın amacını anlattım. Kendisine, belirttiğim amaç çerçevesinde, görüşme yapmak istediğimi söyledim. Benimle görüşmek istemedi. Davet etmesini beklemeden, üç tarafı eski battaniye ve halılarla çevrili çadırdan içeri girdim. Adı Şaban olan bu araştırma öznesini, ikna etmeye çalışırken, 55 yaşındaki bir başka araştırma öznesi (Kenan) geldi. Şaban “*Al dayımla konuş. O konuşur*” dediği Kenan’ın ilk sözü: “*Benim bu işten ne faydam olacak*” oldu. Şaban’ın çöp toplamaya giden eşi gelinceye kadar, yaklaşık iki saat birbirimizi tanımaya yönelik sohbet ettik. Kenan, o gün için işi olduğunu, yarın gelirim konuşabileceğimizi söyledi. Ertesi gün Kenan’ın yanına gittim. Araştırma kapsamında Şemikler (Yalı) Mahallesinde ilk yaptığım görüşme bu yolla gerçekleşti.

Kenan ile yapılan görüşme, hem bölgede daha rahat gözlem yapma olanağı sağladı, hem de kartopu tekniğini kullanmama yardımcı oldu. Bu bölgede yaşayanların çoğunluğu geçimlerini *çöp toplayarak* temin etmektedir. Kartopu tekniği ile bölgede yapılan görüşmelerde elde edilen bulguların çoğunluğu neredeyse aynıdır. Görüşmelerden elde edilen bulgular benzeşmeye başlayınca bölgedeki görüşmeleri sonlandırdım. Görüşme yapmayı, nitel yöntem alanyazınında önerildiği gibi, elde edilen bulgular birbirini yinelediği için ben sonlandırmasam, belediyenin yıkım ekiplerinin bölgede yaşayan araştırma öznesini bölgeden uzaklaştırması, yerinden etmeleri sonlandıracaktı. Bölgede yaklaşık bir haftada beş aile ile görüşme yaptım ve gözlemlerde bulundum. Sofralarında yemek yedim. Yapılan görüşmelerde, yaptıkları işler, ebeveynlerinin yaptıkları işler, çevrelerinde yaşayan diğer araştırma öznesinin yaptığı işler, geldikleri yerler, bölgeyi yerleşim için seçme nedenleri, İzmir’de ve mahallede geçen yaşam süresi, eğitim durumu, çocuk sayısı, elde ettikleri gelir, tarihsel süreçte yaşamlarında ve yaptıkları işlerde ortaya çıkan değişiklikler ve sosyal güvence durumuna yönelik veriler

toplandı. Beş ailenin dışında, bölgede yaşayan çeşitli yaş (12–24) gruplarından 11 kişi ile eğitim, medeni durum, çalışma durumu ve beklentilerine yönelik serbest sohbetler de yapıldı.

Bölgede görüşmelerin yapıldığı dönemde gelen belediye ekipleri, bölgede yaşayanlara, bölgeyi boşaltmaları için üç gün verdi. Üçüncü günün sonunda bölgeye yıkım ekibi geleceği söylendi. Bölgeye en son yapılan görüşmeden bir hafta sonra tekrar gidildiğinde bölgede yaşayanların tamamının bölgeden uzaklaştığı, bir kısmının yaklaşık 400–500 metre öteye çadırlarını yeniden kurduğu tespit edildi.

Araştırmanın Şemikler-Yalı Mahallesiindeki bölümünü sürdürürken, araştırma öznesinin daha yoğun yaşadığı mahallelere dernekler olmadan girebilmek için yollar aradım. İzmir Büyükşehir Belediyesi’nde güvenlik görevlisi olarak çalışan bir tanıdık aracılığıyla Tenekeli (Yenişehir Mahallesi) olarak da bilinen bölgede oturan 48 yaşında bir erkek araştırma öznesi ile tanıştım. Onun aracılığıyla mahalleye girdim. İlk görüşme, mahalleye girmeme aracılık eden araştırma öznesiyle; araştırma öznesinin evinde eşi ve bekâr oğlunun olduğu bir ortamda gerçekleşti.

Araştırma öznesinin çevresinde farklı iş ve mesleklerle uğraşanlarla görüşme yapma isteğim, araştırma öznesinin çevresinin soğuk bakması nedeniyle gerçekleşmedi. Fakat onun aracılığıyla tanışılan Yenişehir Mahallesi muhtarının yardımıyla, mahallede “*kasti (kararsal) örnekleme*” yöntemini, araştırma sorunsalına yanıt bulmak için kullanmaya başladım. Mahallede geçirilen her gün, “*kartopu örnekleme*” yöntemini kullanmama da olanak sağladı.

Yenişehir Mahallesi muhtarı ve kendi çabalarımla tanışmış olduğum Sakarya ve Ülkü Mahalleri muhtarları aracılığıyla İkiçeşmelik’te görüşmeler gerçekleştirdim. Yine Yenişehir Mahallesi muhtarı aracılığıyla Ballıkuyu Mahallesi’nde araştırma öznesinin yoğun olarak yaşadığı bölgeye girdim. Gerek mahallelere ilk girişte aracı olanların yardımı gerekse mahallelerde geçirilen süre sonucunda –en azından sima olarak– araştırma öznesi tarafından tanınmam “*kartopu örnekleme*” yöntemini daha etkin kullanma olanağı verdi.

Mahallelerde geçirilen süre uzadıkça, araştırma öznesinin beni tanıması ile birlikte, ilk başlarda zor olan araştırma süreci kolaylaşmaya başladı. Araştırma öznesi ile ilgili daha ayrıntılı ve daha çeşitli bilgi ve bulgulara ulaşma isteği ile girilen mahalle sayısının birden fazla tutulması, zaman geçtikçe oluşturulan ve araştırmacının işini kolaylaştırarak daha ayrıntılı ve doğru bilgi ve bulguya ulaşmasını sağlayan bu iletişim sürecinin, tüm mahallelerde, araştırma için alınan 89 günlük izin süresinde sağlanamayacağını kısa sürede ortaya koydu. Bu

noktadan sonra, mesleki deneyim, yerleşiklik süreci ve süresi hemen hemen aynı olan Tepecik ve İkiçeşmelik Bölgesindeki görüşmeler, araştırmacının daha rahat ve sağlıklı görüşmeler yapmasına ve daha sağlıklı ve ayrıntılı veri toplamasına olanak sunduğu için, daha iyi iletişim kurulduğu düşünülen Tepecik Bölgesinde devam edildi.

Örnekköy Mahallesi'ne lise eğitim dönemimden bir arkadaşımın aracılığıyla, daha doğrusu onun bir arkadaşının aracılığıyla girdim. Arkadaşımın arkadaşının tanıştırmış olduğu 28 yaşındaki erkek araştırma öznesi, mahalleye girmemde ve farklı işleri yapmış ve yapan araştırma özneleri ile "*kasti (kararsal) örnekleme*" yöntemini kullanmamda yardımcı oldu.

Tüm mahallelerden sağlıklı ve ayrıntılı bilgi almak için, zaman içinde iyi iletişim kurulan araştırma özneleri ile ailelerine ait bilgilerin dışında, gerek mahallelerinde gerekse bildikleri çevrelerde yaşayanlar hakkında birden fazla görüşme yapılmıştır. Bu yöntem ile Yenişehir, Hilal, Ülkü ve Sakarya Mahallesi muhtarları başta olmak üzere Tenekelide sekiz, Ballıkuyu Mahallesi'nde dört, Örnekköy Mahallesi'nde sekiz, Tarlabası'nda dört, Şemikler (Yalı) Mahallesi'nde üç, İkiçeşmelik'te iki kişiyle görüşülmüştür. Ayrıca, 2008 yılında yapılan ön saha araştırması çerçevesinde de Ege (Murtake) Mahallesi'nde iki kişi ile görüşülmüştür. Bu yolla, hem araştırma öznesinin son yıllarda, özellikle çalışma yaşamında ortaya çıkan değişim ve dönüşümü nasıl algıladıkları ve anladıkları hem de araştırma öznesinin çalışma yaşamındaki tercihleri belirleyen kültürel devingenlikler, benim tarafımdan daha ayrıntılı olarak algılanmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Başarıyla uygulamaya geçirdiğimi düşündüğüm bu yöntem ile araştırma öznesinin çalışma yaşamında geçirdiği değişim ve dönüşümün ilişkisel boyutlarının daha iyi kavradığımı düşünüyorum.

Alan araştırmasında kapsamında, Tarlabası Mahallesi'nde altı; Örnekköy ve Şemikler-Yalı mahallelerinde 22; Ballıkuyu Mahallesi ve İkiçeşmelik Bölgesinde 22 ve Tepecik Bölgesinde 27 kişi olmak üzere toplamda en az 77 kişi ile görüşülmüştür. Görüşülenlerin genel profilini gösteren tablolar eklerde verilmiştir.

2. Alan Araştırması Bulguları

2.1. Demografik Özellikler

2.1.1. Yerleşiklik Süreci

“Çingene/Roman Mahallesi mi, Mekânsal Ayrışma mı?” bölümünde de kısaca belirtildiği gibi, İzmir’de, özellikle Bornova ve Konak İlçelerindeki mahallelerde yaşayan araştırma öznesinin çoğunluğu, 1923 *Lozan Antlaşması* sonucunda gerçekleşen Nüfus Mübadelesince, Türkiye’ye Selanik’ten gelen Çingene/Roman toplumdur. Göç eden Türk göçmenlerle birlikte büyük bir Çingene/Roman nüfusunun Türkiye’ye geldiği; bunu Bulgaristan ve Yugoslavya’dan gönüllü gelen göçmenlerin takip ettiği belirtilmektedir (Özkan, 2000:2). Arı (2003) ise, Yunanistan’dan göç edenlerin ekonomik ve sosyal koşulları göz önüne alınarak, tütün üretimiyle geçimlerini sağlayan bölgelerden gelenlerin, Ege, Tekirdağ ve Karadeniz’in kıyı bölgelerine yerleştirildiğini belirtmektedir. İzmir, Manisa, Balıkesir, Edirne, İstanbul, Bursa, Kocaeli, Kırklareli, Samsun, Niğde mübadele sonucu yerinden edilenlerin, ortalama 50–70 dönüm arazi verilerek, yoğun olarak yerleştirildiği illerdir.

Nüfus Mübadelesi sonucuna sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte, yoğun bir Çingene/Roman nüfus Türkiye’ye göç ettiği ve belirli bölgelere yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Türkiye tarafından yapılan göçler nedeniyle boşalan ve tarımsal üretimin düştüğü bölgeler, yerleştirmelerin öncelikle yapıldığı bölgelerdir. Tütün, üzüm gibi tarımsal sanayinin temel ürünlerinin yetiştirildiği bölgelerdeki üretimin yeniden canlandırılmasında mübadele göçmenlerinin önemli rolü vardır (Arı, 2003:179).

Çalışma alanını oluşturan Bornova ve Konak İlçelerine ilk geliş tarihleri belirgin değildir. 1922 yılındaki yangından en çok etkilenen Konak İlçesi’ndeki mahallelerde yaşayan araştırma öznesinden, o dönemi yaşlılardan dinleyenler, atalarının geldikleri dönemde her tarafın *yangın yeri* olduğunu belirttiklerini söylemektedirler. Kolukırık (2004), Bornova’da yaşayan araştırma öznesinin 1931–1937 yılları arasında, belli aralıklar içerisinde gerçekleşen göç sonucu bu bölgeye yerleştiklerini bulgulamıştır. Bornova’ya yerleşenlerin tütüncülükle uğraştığını ve Selanik’te de tütüncülük yaptıklarını belirtmektedir. Nüfus mübadelesi, Ege Bölgesinde tütün işiyle uğraşan Rumların göçüyle sonuçlanmış; bu alanlarda çalışacak işgücü talebi, göçmen

işgücü aracılığıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Çingene/Roman toplumunun Bornova'ya gelişinde bu talep ve işverenlere olan yakınlık da önemli bir rol oynamıştır.

Yenişehir, Hilal ve Ballıkuyu mahallelerinde yapılan görüşlerde tütün ekim-dikimi ve tütün işçiliğine yönelik benzer bulgulara rastlanmıştır. Tarımsal alanda tütün ekim dikimi uğraşmak, belirli ölçülerde yerleşik olmayı gerektirmektedir. İzmir'e nüfus mübadelesi ile gelenlerin çoğunluğunun geldikleri bölgelerde de yerleşik olarak yaşadıkları ve tarımsal üretim ile geçimlerini sağladıkları düşünülebilir.

Aydar ve Altınçekiç (1988:22), savaş sonrasında İzmir'e gelen göçerlerin geçimlik tarımla uğraştıklarını; kentsel işbölümünde kendilerine uygun bir yer edinemediklerini ve boşaltılmış konut alanlarındaki rantı karşılayamayanların barınma sorununu, kentin belirli bölgelerinde gecekondu alanları yaratarak çözdüklerini belirtmektedirler. Kıray (1998d:100–1), İzmir'e yönelik yapmış olduğu çalışmada, sanayileşmenin yavaş, güvenli ve yüksek ücretli işlerin kıt olduğu durumlarda, gecekondu bölgelerinin geçiş alanı olmaktan çıkarak kalıcılık özelliği kazandığını ve farklı gecekondu bölgelerinde oturanların farklı gelir grupları içinde bulundukları için farklı tabakalaşma özelliği yansıttığını söylemektedir. Bazı bölgelerin etnik, bölge ve dinsel mezheplere göre de farklılaştığını belirterek, Çingeneler için ayrımlaşmanın yüzde yüz gibi görüldüğünü belirtmektedir. Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesinin yerleşik olduğu mahallelerin çoğunluğu bölgede yaşayan Rumların ve Ermenilerin mübadele öncesi yaşadığı yerlerdir.⁵⁰ Konut alanlarının yetmediği yerde, o döneme özgü olan gecekondu yapılmıştır. Tenekeli Mahalle adı da, o dönemin ve gecekondu yapımcılarının olanaklarının yarattığı gecekondu tipinden gelmektedir.

O dönemde yaşayan araştırma öznesi, 1950 yılına kadar olan oluşan ve günümüzde de gecekondu özelliklerini koruyan Zeytinlik, Yeşildere, Kadifekale, Boğaziçi, Gültepe gibi mahallere (Aydar ve Altınçekiç, 1988:22) ve çevrelerine yerleşmiştir.⁵¹

50

Ön alan araştırmasında girilen Roman Mahallelerinden Ege Mahallesi, araştırma öznesi tarafından Murtake (Murtakya) olarak adlandırılmaktadır. Murtake isminin ise, bölgede daha varolan ve çatısı Mor olan Ermeni kilisesinden geldiği söylenmektedir. Murtake'ye geçişin ise "Mor Takke Kilisesi"nden geldiği söylenmektedir.

⁵¹ 1950'li yıllarda, çok partili dönemle birlikte liberal ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Nato'ya katılma, Marshall yardımları ve sanayi yatırımlarının hızlanması, tarımda makineleşme ile birlikte, kırsal kesimlerden büyük kentlere göçü başlatmıştır (Kıray, 1998c:69-70). İzmir'in ticaret ve sanayi alanında 18'inci yüzyılla birlikte başlayan kalkınmasında İzmir'de yaşayan azınlıkların ve yabancıların önemli payı olmuştur. Nüfus mübadelesi ile bu kesimin ülkeyi ve kenti terk etmeleri sanayi ve ticari anlamda bir boşluk yaratmıştır.

Kıray'ın, 1960'ların sonunda, İzmir ekonomisinin tarımsal ağırlıklı yapısına yönelik yaptığı tespit ve alan araştırması bulguları doğrultusunda, İzmir'e yerleşen araştırma öznesinin bir dönem tarım ağırlıklı bir istihdamda yer aldığı söylenebilir. Konak İlçesi'nde geçimlerini tarım işçiliğinden sağlayanların gezici tarım işçiliği de yaptıkları bulgulanmıştır. Gezici tarım işçiliği yapılan dönemde yerleşik olarak yaşanan bölgeden üretim sürecinde uzaklaşılması gerekmiştir. Bu durum, bazı aileler için belirli bir dönem sürmüştür. İzmir'in 1923 yılında geçirdiği yangın ve nüfus mübadelesi sonucunda sosyal ve ekonomik alanlarda uğradığı yıkım, 1929 Buhranı ve onu izleyen II. Dünya Savaşı ülke düzeyinde yokluklar ve sıkıntıları artırmıştır. Bu dönemler, ülkenin ve İzmir'in ekonomik kalkınma sürecindeki önemli yıkım ve dönüm noktalarıdır.

2.1.2. Eğitim Durumları: Yerleşim Yerlerine Göre Eğitim-İstihdam İlişkisi

Eğitim ve sosyal/toplumsal dışlanma alt başlığında eğitimin işlev ve yararlarına yönelik açıklamalar ışığında ele alındığında, araştırma öznesinin eğitim durumu hiç iç açıcı değildir. Oturulan mahalle ve yerleşiklik süresi, belirli ölçülerde eğitime katılımı etkilese de, İzmir'de yaşayan Çingene/Roman toplumunun genel eğitim düzeyi çok düşüktür. Eğitim düzeyinin düşüklüğünün nedenleri çok boyutludur. Bu çok boyutluluk yalnızca güncel duruma bakılarak anlaşılamaz. Bugünü, hem bugünün, hem de geçmişin koşullarında değerlendirmek, araştırma öznesinin eğitim düzeyindeki olumsuzluğun kaynaklarını anlamamızda ve durumu daha iyi çözümlememizde bize önemli bilgiler sunar. Bu noktada, araştırma öznesinin yaşadığı mahalleleri, araştırma öznesinin mahallelerdeki yerleşiklik süresine ve belirli ölçülerde yaşam biçimine göre iki gruba ayırmak, eğitim durumlarını irdelerken işimizi kolaylaştırır. İlk gruba, Konak İlçesi ile Bornova İlçesinde örnekleme dâhil edilen mahalleler alındı. İkinci gruptakiler Karşıyaka İlçesindeki (Örnekköy ve Şemikler-Yalı) mahallelerdir.

2.1.2.1. Konak ve Bornova İlçelerinde Yaşayan Araştırma Öznesinin Eğitim Durumları ve İstihdam İlişkisi

Oluşumu 70–80 yıl öncesine dayanan Konak ve Bornova İlçelerinde yaşayan 30 yaş ve üzeri yetişkinlerin büyük çoğunluğunun eğitim düzeyi; ilkokul (5 yıllık eğitim) ve altındadır. İlkokul ve altı eğitim düzeyi, ilkokul mezunu, ilkokul terk, okuryazar ve okuryazar olmama durumlarını kapsar.

Savaş sonrası sermaye birikimi ve sanayileşmeyi gerçekleştirecek sınıf yapısının eksikliği hissedilmiştir (Barbaros, 1999; Tatlıdil, 2009:324-325).

Yetişkin erkeklerin çoğunluğunu, ilkokul mezunu, ilkokul terk düzeyindeki araştırma öznesi oluşturmaktadır. İkiçeşmelik Bölgesi, Ballıkuyu Tepecik Mahallelerinde, okuryazar olmayan ve okuryazar olup da örgün eğitime hiç katılmamış yetişkin erkekler de bulunmaktadır. Örgün eğitime katılmayıp, okuryazar olanlar, örgün olmayan eğitim olarak nitelendirilebilecek açılan okuma-yazma kurslarında ya da kendi çabaları ile okuma-yazma öğrenmişlerdir. Kendilerinin ve ebeveynlerinin okula karşı ilgisiz olmaları; sosyo-ekonomik şartların kötülüğü; mahallelerdeki olumsuz sosyo-kültürel çevre koşulları eğitime karşı ilgisizlik nedenleri olarak öne sürülmektedir. Bununla birlikte gençler, örgün eğitimden uzak durmalarında suçun, ailevi sorunlarda dâhil olmak üzere ailelerinde olduğunu söylerken, yetişkinler ise gençlerin ve çocukların tembel ve okula karşı ilgisiz olduklarını belirtmektedirler.

Yapılan görüşmelerde, geçmiş dönemlerde yapılan iş ve mesleki uğraşların eğitim algı ve uygulamalarına yansımaları olduğu tespit edilmiştir. Geçmiş dönemde ve günümüzde yapılan işlerin çoğunluğu, araştırma öznesinin örgün eğitimden daha çok yaygın eğitimden yararlandığı işlerdir. Bu noktada, zaman içerisinde değişim ve dönüşüm geçirse de, müzisyenlik, ayakkabı imalatı sanayinde işçilik, kasaplık ve çeşitli küçük ölçekli ticari faaliyetler yoğun olarak yapılan işlerdendir. Mahalleler arasında, bu işlerden geçimlerini sağlayanların yoğunluğunda farklılıklar bulunmakla birlikte, mesleklerin öğrenilmesinde araştırma öznesinin *çekirdekten öğrenme* olarak ifade ettikleri yaygın eğitim uygulaması başatır.

Anne ve babanın eğitim düzeyi, araştırma öznesinin her kuşağı için düşüktür. Kendilerinin ve ebeveynlerinin yaptıkları iş ve meslekler için gereken vasıf ve niteliklerin çoğu, *çekirdekten yetişme* olarak da nitelendirilen yaygın eğitim aracılığıyla sağlanmıştır. Bu durum, örgün eğitime karşı olan ilgisizlikte önemli etkidir. 30 yaş ve üzeri erkeklerin büyük çoğunluğu, yaptıkları iş ve meslekler için gerekli vasıfları yaygın eğitimden elde etmişlerdir. Ekonomik etkinlikler, ekonomik yapı alt başlığında irdelendi. Burada, ayakkabı imalatı (kunduracılık), kasaplık, müzisyenlik gibi meslekler ile eğitim sorunu arasındaki ilişkiyel bağlantı ortaya konmaktadır. Bu bölümde kısaca özetlenebilecek özellik, müzisyenlik yapanların, ilk müzik enstrümanını ellerine aldıklarında 6–7 yaşında oldukları ve ayakkabı imalatında çalışmış olanların da ilk işe başlangıç yaşlarının 9–10 yaş aralığında bulunmasıdır.

Müzisyenler, çaldıkları ya da çalacakları klarnet, ud, kanun, darbuka gibi “ince saz”lardan oluşan müzik enstrümanına yönelik ilk uygulamalı mesleki bilgilerini, aile bireyleri arasında müzisyenlik yapan varsa, aileden; tayfada varsa, tayfadan öğrenmektedirler. Aile ve

tayfada bu işi yapan yok ise, mahalledeki müzisyenlerden ders alınmaktadır. Müzisyenlik yaparak geçimini sağlayanların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde müzik, araştırma öznesinin yaşamında farklı bir yer elde etmiştir. İkiçeşmelik ve özellikle Yenişehir ve Hilal Mahallelerinde neredeyse günün 24 saati müzik sesi duymak mümkün.

Müzisyenlik bazı ailelerde, aile mesleği olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bazı aileler için ise, yeni yapılan işler arasında yer almaktadır.

“Ya anne tarafından geliyo müzisyenlik ya baba tarafından geliyo. Yani birisinden birinde bulunuyo. Ya dayısından görüyo, ya amcadan görüyo. Mesela şimdi benim baba tarafı müzisyen değil. Köylü insanlar. Hiçbi şey anlamaz, ama benim anne tarafı hepsi müzisyen. Anne tarafım olduğu gibi dayılarım... Mesela müzisyenlik yapmasa bile, kiminin sesi güzel. Mesela işte benim yiğen var: Onur, yarışmaya soktuk. İlle de Roman olsuna soktuk.”

Mustafa_39

Müzik enstrümanı çalmayı öğrenmek uygulamalı olarak yapılmaktadır. İkiçeşmelik bölgesindekinin işlevselliği yok denecek ölçüde azalsa da, İkiçeşmelik ve Tepecik mahallelerinde, hem mesleki bilgilerin paylaşıldığı, hem de eskiden işlerin bağlandığı “Müzisyenler Kahvehanesi” bulunmaktadır.

Müzisyenlerle yapılan görüşmelerde, mahalledeki yaygın mesleki eğitimin daha nitelikli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Çok küçük yaşlardan başlayan müzik enstrümanı icrasında ustalaştıkları ve bu konuda doğal bir yeteneklerinin olduğu düşüncesi yaygındır. Konservatuar eğitimi almış olanlarla karşılaştırdıklarında bile, kendilerini daha *iyi* ve *nitelikli* müzisyen olduklarını belirtmektedirler. Bir dönem, ulusal kanallarda moda olan ve çeşitli adlarla yayınlanan yarışma programlarından birine katılmış, konservatuar eğitimine başlayıp yarım bırakmış bir araştırma öznesi, bu durumu şöyle belirtmektedir:

“İdealim başkaydı. İstanbul’da çalmaktı idealim. Müzisyenim ben. Keman çalıyom ben. Okul istemedim ben. En azından dedim, İstanbul’da bi plak falan, şey çalarım. Öyle, kaset kayıtları falan. O yüzden okulu bıraktım. İstemiyodum öğretmenlik falan. (...) Onlardan çok iyi müzisyeniz. Her yönden. Bilgi yönünde de çalış yönünde de. Onlardan çok iyi müzisyeniz. Genel olarak hepimiz. (...) Teorik bilgimiz onlardan daha çok var işte. Ben 9 yaşında öğrendiğimi üniversiteye girdiğim zaman sil baştan yapmak zorunda kaldım. Aynısını üniversitede gösteriyolar. Ben, ama aynı dersi, 9 yaşında öğrendim. (...) Sadece keman çalıyodum. Bi insan bence bi tanesini en iyi yapmalı. (...) Ben mesela keman çalıyodum. 50 milyona keman çalıyodum. Şimdi mesela her yerde, Türkiye’nin çoğu yerinde solist olarak biliyolar beni. Elli milyona keman çalıyodum. Şimdi 250 milyona, 300 milyona işe gidiyom.”

Mahallelerdeki müzik eğitiminin daha nitelikli olduğunun düşünülmesi hem normal hem de mesleki örgün eğitimden uzak durma nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Müzisyenliğin, bir dönem, –çocukluk döneminde bile– ekonomik getirisinin çok iyi olması bir başka nedendir. Çok küçük yaşta ve çok kısa sürede, –belli ölçülerde varolan doğal yetenekleri sayesinde– başka işlerde, o dönem için elde edilmesi mümkün olmayan gelir elde etmiş olmaları, ilerleyen dönemde okulun bir yararı olmayacağı düşüncesinin yaygınlaşmasını ve temel örgün eğitimden uzaklaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bir diğer etken ise, son döneme kadar müzisyenler için “işsizlik” olgusunun korkulacak bir durum olmamasıdır.

Örgün eğitime katılım düşük olmasına karşın, müzisyenlik, yaygın öğrenimin sürekli olduğu bir meslektir. Nota bilgisi olmayanlar, piyasaya yeni çıkan şarkıları öğrenmeyi de eski, bildik yollarla yapmaktadır. İzmir müzik piyasasının tanındık ve bilindik yüzlerinden olan Mustafa’nın sözleri, bu durumu kısaca özetlemektedir:

“Ya okul olayında şimdi, ben bile ilkokul mezunuyum. Mezunu bile değilim. İlkokul üçü terk ettim. Üçten sonra gittim dışarda okudum. İlkokul diploması aldım kendime. (...) Çalışma çok vardı. Çocuktuk biz, darbuka, keman, klarnet. Kordona giderdik restoranlara. Restoran doludu, hep fasıl. Camdan gelem, bi şeyler çalım. Bizi ufak görüyoldı. Okul harçlığımız ordan çıkarttık. Ve deli de para kazanıyoduk. Deli paralar kazanıyoduk.”

Çeşitli sanatçıların saz ekibi içinde yer almış, yurt dışı turnelere çıkmış vurmali sazların birçoğunu icra edebilen Müslüm, mesleği nasıl öğrendiğini ve eğitim durumunu aşağıdaki sözlerle belirtmektedir:

“Ben, ilkokul üçten terkim. Dışarıdan diploma aldım tabi. (...) Bütün vurgulu sazları çalabiliyorum ben. Davul çalıyorum. Darbuka çalıyorum. Domba çalıyorum. Tef çalıyorum. Bateria çalabiliyorum. (...) Eğitimimiz sokak eğitimi. Ondan bundan görme, duyma. (...) Notam yok. Ben nota bilmiyorum, ama bi sürü şarkı biliyorum. Ben çocukluğumdan beri fasıl çalıyorum. 15 yaşından beri, 14 yaşından beri fasıl çaldığım için.. Beş sene bilfiil fasıl çaldım ben. (...) Babam benim müzisyendi. Zurna çalıyordu. Davul çalıyordu. Annem benim Selçuklu kendisi. Onun babası kalaycıydı. (...) Yeni çıkan şarkıları arkadaşlarımız mesela notalarını yazıyorlar. Gazinoda geçiyoz onları biz solistle beraber. Kaç tane çıkmış? Dört tane, beş tane geçiyoz biz. Ama tabi ki bir günde girmez. İki gün, üç gün, bir hafta sonra hepsi beynimizde bizim.”

Gençlerin, müzisyenlerde dâhil olmak üzere, örgün eğitimde geçirdikleri süre yetişkinlere göre daha uzundur. 1997 yılında 8 yıllık zorunlu eğitimin yürürlüğe girmesi,

özellikle 30 yaş ve altındaki araştırma öznesinin örgün eğitimde geçirdikleri sürenin artmasına yol açmıştır. Okulda geçirilen sürenin niceliksel olarak artması, araştırma öznesinin çoğunluğunun eğitim algısında, henüz tam olarak olumlu niteliksel sonuçlar ortaya çıkarmamıştır. Bu duruma mahallelerin sosyo-kültürel yapısı da etki etmektedir. Bu olgu, aşağıda daha ayrıntılı irdelenmektedir. Sosyo-ekonomik durumu görece iyi olanlar arasında da örgün eğitime katılım ve sürdürme çok yaygın değildir.

Mahallelerdeki yaşantının ve yapılan işin canlılığı, belirli bir disiplin altında gerçekleştirilen okul eğitiminin sıkıcı bulunması nedenleri arasındadır. Özellikle Tepecik ve İkiçeşmelik bölgesinde yaşayanlar için yaşam, müzisyenlik mesleğinin bir yansıması olarak neredeyse sabahın ilk ışıklarına kadar sürmektedir. Bu iki bölgede, mahalle yaşamının canlılığı yaz-kış aynı hızla sürmektedir. Sabaha kadar sürmese de, ön alan araştırmasında girilen Ege Mahallesi ve alan araştırmasında girilen Tarlabası ve Ballıkuyu Mahallerinde de yaşam geç vakte kadar sürmektedir. Bu canlı yaşama alışan gençler ve çocuklar için okullar, “bilgi aktarılan taş binalar olma durumu”nda kalmaktadır (Aşkın, 2007:9). Okulda edindikleri bilgiler, kendilerini yetiştirip, hayata hazırlayacak bilgiler olarak algılanmamaktadır. Çingene/Roman toplumunun sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısının ve yaşantısının, Çingene/Roman genç ve çocukların örgün eğitime katıldıkları okullardaki eğitimciler tarafından bilinmemesi, bu taş binalardan aktarılan bilgilerin “gereksiz” bilgiler olarak algılanmasına yol açmaktadır.

Bu duruma, ailelerin çoğunluğunun tek ya da iki odalı evlerde kalabalık olarak yaşamaları; ailede alkol kullanımı; ailenin çeşitli nedenlerden parçalanması gibi olumsuzluklar⁵² ve olanaksızlıklar da eklenince, mahalledeki canlı yaşam tarzına alışan çocuklar, örgün eğitime karşı ilgisiz kalmaktadır. Örgün eğitim, bir an önce *bitse de kurtulsak* psikolojisi ile tamamlanmaktadır. 8 yıllık zorunlu eğitimi tamamlayanlardan lise eğitimine başlamayı düşünenler azınlıktır. Babası da kendi gibi müzisyen olan 19 yaşındaki Serkan’ın anlattıkları bu konuda ipucu vermektedir:

“Sevmedim okulu. Niye sevmedim? Birincisi aile sorunları. Benim babam müzisyen. Her gün içki içiyö. Evdeki sorunlar. E, o dönemlerde bi kız arkadaşın oluyo. Ben kendimde müzisyenim. Darbuka çalıyom. O dönemlerde para kazanıyosun. İşlere gidiyosun. Okul seni.. Cahil düşünüyosun. Aman diyon niye gidecem. O nedenle yani.

⁵² Konak ilçesindeki mahallelerde çok sayıda parçalanmış aile bulunmaktadır. Ailelerin parçalanmasında, ebeveynlerden birinin ölümü; aile bireylerinden birinin, özellikle erkeklerin uyuşturucu satışı, gasp, hırsızlık, adam öldürme ve yaralama gibi suçlardan hapse girmesi ve ebeveynlerin boşanması önemli nedenlerdendir.

Sadece bu bizim mahalleye ait değildir yani. Bütün Romanlarda bu zihniyet vardır yani. Sadece bizde değil.”

Erken yaşlarda öğrenilen diğer bir meslek kasaplıktır. Kasaplık, özellikle Hilal ve Yenişehir Mahallelerinde erkeklerin bir dönem, –Salhane’deki İzmir Büyük Şehir Belediyesine ait mezbaha kaldırılmadan önce– yoğun olarak yaptığı iştir. Mahallede kasaplık yapanların çoğu, mesleği, Salhane’deki mezbahada çalışarak öğrenmiş. Büyük kardeşi, 17–18 yaşlarında çalışmaya başladıktan sonra, kardeşinin yanında, mezbahada çalışmaya başlayan, eğitimini ilkokul üçüncü sınıfta noktalayan Cumhur işe ilk başlamasını şöyle anlatmaktadır:

“Salhaneye başladık oraya. Yani şöyle, önce abim gitti sonra beni götürdü oraya. İşte bi ustanın yanında, tüccarın adamı olarak. Bilader de aynı, o da aynı. Tüccarın yardımcı elemanı olarak biz işe başladık. Ordaki sistem öyle bi sistemdi ki, belediyenin kadrosu da aynı yerde iş görüyö, şey de, yardımcı elemanlar da. İş onlar yapıyo, biz temizliğini yapıyoz. Taşımalarını yapıyoz filan. Yardımcı oluyoz, hayvanı getiriyoz, ediyoz. Öyle başladık. Biz orda mesleği öğrendik.

Konak İlçesindeki mahallelerde, 30 yaş ve üzeri yetişkin erkekler arasında, ayakkabıcılık da yaygın mesleklerdendir. Bu işi yapanların sayısında belirgin bir azalma olsa da, küçük yaşta öğrenilmiş ve birçok erkek araştırma öznesi tarafından uzunca bir süredir yapılan bir meslektir. Mesleğin öğrenilmesi, yaygın eğitimdeki usta-çırak ilişkisi ile olmuştur. Müzisyenlik gibi (belli bir dönemde olsa) ayakkabıcılıktan da sağlanan gelirin tatmin edici olması, küçük yaşta çocukların bu işe yönlendirilmesinde etkilidir.

“Burda bi abimiz vardı, Arif abi. Oda senelerini bu mesleğe verdi. Okul bitince, tabi biz okumadık, bi yandan da bize yakın yani. Bizi görüyodu, böyle mahallede falan “Oğlum ne yapıyonuz mahallede?” falan. “Gelin” diyodu. “En azından iş öğrenirsiniz” falan. Onun şeyiyle öyle indik. Başladık. (...) Valla abi derinlerine inmek gerekirse, en başta büyüklerimizde. Bize o kadar baskıcı olmadı yani. (...) Tamam, biz istemiyoz, ama anne-babadan da hiç şey gelmedi. Bu da bi gerçek. Tamam, ben okumamış olabilirim. Ama annem babam benim kulağımdan çekmedi ki: “Oğlum okucaksın. Okumazsan bu böyle olur, şu şöyle olur.” Baskı da görmedik. Rahattık. Beşe kadar okuduk. Diplomamızı aldık. Çevre genelde öyle. Benim arkadaşım gitmiyo. O gitmiyo, bu gitmiyo. Dedim ben mi gitçem. Ahmet gitmiyo, Mehmet gitmiyo. Cahillikte abi bi yandan.”

Necdet_37

“Çoğunlukta benim yaptığım ayakkabıcılık sektöründe, benim rahmetli dayım vardı, Turan Dayı. O İzmir’in sayılı ustalarındandı. Bu zamanda kunduracılıkta uğraşan

kişilerde üst kişiler, onun gibi fantezi işle uğraşan on tane kalfa çıkardı. Ben onun yanında çalışıyodum.”

Cüneyt_43

“Hani, bizler bi yerde de şey yapıyoruz, hani bizleri yaş şeyimizden dolayı işe almayabilirler. Ama gelecek olan nesillere de bişey yok. Öğretim, erkek çocuğu bakıyosun ilkokulu. Bakıyosun zor yani, ite kaka. Zaten anne bakıyo veya baba bakıyo. Bu çocuk okumacak diyo. Ne yapalım diyo. Bakıyo, diyelim ki eniştesi ayakkabıcı. Al bunu da diyo mahallede berduşluk yapçağına, gitsin diyo, orda diyo enazından orda diyo boynu çıksın. Çocuğu o şekilde yönlendiriyö.”

Nusret_42

Erkek araştırma öznesinin, örgün eğitime olan ilgisizliğini, geçmiş dönemde yapılan işlerden elde edilen gelirin yüksekliğine bağlayanlar çoğunluktadır. Yapılan iş, elde edilen gelir, başka işlerden diğerlerinin elde ettiği gelir ve eğitim düzeyi arasında kurulan ilişkilerde, özellikle o dönemde elde edilen gelir nedeniyle yapılan seçimin akılcı ve daha uygun olduğu düşünülmektedir. Araştırma öznesinin yaptığı işlerden elde ettiği gelir ile eğitim düzeyi arasında, –alanyazınında eğitim düzeyi ile gelir arasında kurulan doğrusal bağlantı düşünüldüğünde– ortaya çıkan ters ilişkiyel bağlantının ya da ilişkisizliğin yansıması, yalnız eğitim alanında olmamış, yapılan işlerin seçiminde de kendini göstermiştir. Bu durum belirli ölçülerde günümüzde de süregitmektedir. Olgu, 24 yaşındaki erkek araştırma öznesinin sözleri ile daha iyi anlaşılmaktadır.

“Eski insanlar hep aynı kafada gitmişler. O zaman insanlar mesela sigara kaçakçılığı yapıyomuş. Sigara kaçakçılığı varmış. Salhane varmış, mezbaha. Kunduracılar varmış. Bu işleri yapıyolarmış. Okumaya ihtiyaç yokmuş. Adam okumuyomuş. Ne yapçam diyomuş okuyupta. O zamanın devrindeki şartlara göre okuyan insan, memur olan adam. Şu anki maaşı misal 700. Ayakkabıcı insan, o şartlara göre konuşuyom, bu devirde. O şartlara göre 2,5 milyar maaş alıyo. Sen şimdi hangi işi yaparsın mantiken? Okumamış adam kunduracı ya da kasap olarak Salhane’de çalışıyo. Aylık 2,5–3 milyar geliri var. Hangisi mantıklı para olarak? (...) Hep böyle akacağını zanetmişler, okutmamışlar çocuklarını. Gelirat iyi olduğu için okumaya ihtiyaç duymamış. Okucamda ne olcam demiş. Cidden şimdi o şartlarda ben de olsam, o şekil olsam, aynısını ben de yapardım. Ben de aynısını yaparım kardeşim. (...) Şimdi şartlar çok kısıtlı.”

Çocuk yaşta çalışmaya başlanmasını altında yatan iki etmen önemlidir. Birincisi, tüm aileler için geçerli olmasa da, geçmiş dönemlerde özellikle çok çocuklu ailelerin yaşamış olduğu ekonomik sıkıntılar ve yoksulluktur. Bu durum, demografik özellikler bir sonraki

bölümde irdelendi. Bununla birlikte, belirli ölçülerde, bir sonraki kuşağın sosyo-ekonomik durumuna yansıyan demografik özellik, özellikle 30 ve üstü yaştaki grubun çok çocuklu ailelerden geliyor olmasıdır. Çok çocuklu ailelerden gelen çocuklar, yoksulluk ve sosyo-kültürel etmenlerle birlikte “çocuk işçi” olarak çalışmaya başlamışlardır. Sosyo-kültürel etmenler, araştırma öznesinin çocuk işçiliğine yaklaşımında farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu noktada, sosyo-kültürel etmenler ve eğitim arasındaki ilişkide Batı kaynaklı alanyazını bize belirli ölçülerde yol gösterebilir.

Batı kaynaklı alanyazınında Çingene/Roman toplumundaki eğitim algısı, tüm gelir getirici ekonomik etkinlikler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Birçok ülkede, örgün eğitim çerçevesinde gerçekleştirilen eğitim, Çingene/Roman toplumunda ekonomik ve benzeri birçok önemli sorumlulukla birlikte çocuğun topluma/topluluğa tam katılımına hazırlık olarak düşünülmektedir. Eğitimin çekirdek aile ve ailenin de içinde bulunduğu daha geniş toplumsal yapı tarafından yerine getirildiğine vurgu yapılmaktadır. Çocuklar, evlilik, çalışma ve kendi ailesine tek başına bakabilme gibi, yetişkin statüsü elde edebilecekleri bir tarzda, mümkün olan en kısa sürede toplumsal yaşama katılıma yönelik özgürlük ortamı içerisinde yetiştirilmektedir. Eğitim, çocuklara, Çingene/Roman yaşamına uygun sosyal ve ekonomik sorumlulukla ilgili vasıflar sağladığında yararlı bulunmaktadır (Shunear, 1992; Smith, 1997; Levinson & Sparkes, 2005).

Çingene çocukların eğitimi, çocukların ekonomik sorumluluk almalarına yönelik gerçekleştirilmektedir. Çocuklara mesleki eğitim, gerekli geçim araçları ile ilgili tüm vasıflar aile ve topluluk içerisinde ve çevresinde kazandırılmaktadır. Bir çocuğun gelir getirecek iş/meslek vasfı kazanması ve ailenin ekonomik uğraşlarına sağladığı katkı yaşamsal önemde görülmektedir. Ailenin sorumluluğu alabileceği düşünülen çocuklar, çocuk/erken yaşta evlendirilmektedir. Batı kaynaklı alanyazınında, mesleki eğitime ve çocukların erken yaşta olgunlaştırılmasına yönelik gerçekleştirildiği belirtilen eğitim anlayışının, hem Konak İlçesindeki, hem de diğer ilçelerde yaşayan araştırma öznesinin büyük çoğunluğu için de geçerli olduğu düşünülebilir. Alan araştırması bulguları, böyle bir genelleme ve yorum yapmamıza olanak sağlamaktadır.

Alan araştırması bulgularına geri dönersek, 8 yıllık zorunlu eğitimle birlikte, erkeklerin örgün eğitimde geçirdikleri süre, önceki kuşaklarla karşılaştırıldığında yavaş da olsa artma eğilimine girmiştir. 30 yaş ve altında, özellikle 20 yaşından küçüklerde, 8 yıllık eğitimi

tamamlayanların sayısının arttığı söylenebilir. Bununla birlikte, ailevi nedenlerden dolayı 8 yıllık eğitimi yarım bırakan erkek çocuklar da bulunmaktadır. Erkeklerin lise ve daha üst düzeyde eğitimlerini sürdürmelerinde, akran grubu önemli bir etmendir. Özellikle lise mezunu olanlarla yapılan görüşmelerde, lise eğitimini sürdürenlerin yedi kişilik, sekiz kişilik gruplar halinde okulu bitirdikleri ifade edilmiştir. Alan araştırmasının yapıldığı dönemde, gençlerle yapılan görüşmelerde, Tepecik Mahallesinde ilk kez, yedi-sekiz kişilik genç grubunun eğitimlerini üniversite sürdürecekleri belirtilmiştir. Görüşmenin yapıldığı dönemde önlisans eğitimine başlayacak olan Murat ve eski arkadaş grubu nedeniyle bir yıl sınıf tekrarı yapan Hüseyin'in sözleri durumu daha anlaşılır kılmaktadır:

“Ne bileyim bizim grubumuzun çoğu hani okuduğu için. Bizde hep hevesliydik. O hevesle gittim, ama yani sonradan şey yaptım yani. Baya bi sardı. Okuduk ettik. (...) O zamanlar küçüktüm tabi. Bi de mahalle açısından yani hiç öyle bi planım yoktu, ama arkadaş çevresi bi kere çok önemli yani, burda çok önemli. Çoğu arkadaşlarım benim vardı. Ama biz ayırdık gruptan. (...) Şimdi, çoğu arkadaşımız üniversitede bizim.”

Murat_20

“Mesela benim yaş grubum, şu an çoğu evlendi. Çocukları var. Benim yaşıtlarım, çoğu evlendi. Onların arasından işte bi ben. (...) Akrabalarım vardı. İşte ben onlarla takılmaya başladıktan sonra okudum.”

Hüseyin_20

8 yıllık zorunlu eğitimi bitirdikten sonra eğitimlerini sürdürenlerin çoğunluğu, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerden, mesleki eğitimin verildiği ticaret ve meslek liselerine yönelmektedir. Ekonomik güçleri olmadığı için birçok aile, çocuklarını üniversiteye göndermenin mümkün olmadığını düşünmektedir.⁵³ Meslek ve Ticaret liselerine geçiş, görece daha kolay ve masrafsızdır. Meslek yüksek okuluna kaydolduktan sonra oğlu, rahatsızlandığı için okulu bırakmak zorunda kalan Cumhur, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

⁵³ Günümüz Türkiye'sinde eğitim sisteminde varolan eşitsizlikler de mesleki eğitimden başka bir olanak sunmamaktadır. İyi bir lise eğitimi almak için okul eğitimindeki başarı ile birlikte SBS sınavına girip iyi bir sonuç almak gerekmektedir. Sosyo-ekonomik durumu iyi olan birçok ailenin, çocuklarına okuldaki başarı için özel öğretmen tutması, SBS'nda başarı için de dersanelere gönderdikleri bir ortamda başka seçenekleri de yok. Alan araştırmasının yapıldığı dönemde, görüşülenlerden bazıları, üniversite eğitimini tamamlamış akraba ve tanıdıkları olduğuna yönelik bilgiler verdi. Onlarla görüşmek istediğimde ise, genellikle şehir dışında oldukları belirtilmiştir. Bununla birlikte, kendisi ile iletişim kurulamayan bir ilkokul öğretmeninin varlığı, araştırma özeninin eğitimdeki sorunlarına yönelik birkaç öğretmenle yapılan görüşmelerden öğrenilmiştir. İkçeşmelik ve Ballıkuyu Mahallesinde yapılan görüşmelerde biri genç kız olmak üzere üç öğrencinin üniversite eğitimini, ekonomik olanaksızlıklara karşın sürdürmeye çalıştıkları bulgulanmıştır. Kız öğrenci ile birlikte erkeklerden biri ön lisans programında iken, diğer erkek öğrenci ön lisansı bitirdikten sonra lisans eğitimini sürdürmektedir.

“Biz burda meslek liselerine daha meyilliyiz. (...) Hayır, okul yakın olduğu için değil. Yani işte şöyle diyeyim yani. Bi üniversite bitiripte, toplumumuzda üniversite bitiripte bize yardımcı olan, yol gösteren insanlar olmadığı için, çocuklarımız boşlukta kalıyo. Anne, babanın da tahsili yok. En yakın meslek lisesine yani. Ben şahsen çocuğumu meslek lisesine verdim. Neden? Ben ilkokul mezunuyum. Çocuğun bi tanesi liseyi bitirdi. İki yıllık üniversiteye kadar gitti. Şimdi bütün korkum şuydu: Çocuğum düz liseye gidipte hiç başaramadıktan sonra ortada kalmasın. Meslek lisesine giderse, en azından bi mesleği olur. Ama meslek lisesi mezunlarının da yardımcı elemanlıkta kalabileceğini düşünemiyoz işte. Bugün, bi meslek lisesi mezunu, anca bi yardımcı eleman olabilir, başka ne olabilir ki? Teknisyen. (...) Motor Meslek Lisesine gidiyolar. Burda ticaret lisesi açıldı. İzmir Ticaret Lisesi açıldı. Burda Hemşirelik Sağlık Meslek Lisesi var. Oraya bi kaç insanımız gidiyo. Çınarlıya gidenlerimiz var. Mersinliye giden var. Yani bu şekilde. Ama son zamanlarda Namık Kemal Lisesine giden çocuğumuzda var burda. Düz liseye giden de var. (...) Lise bittikten sonra devam ediyolarda, biraz maddi güç nispetinde oluyo. Ya tabi biraz maddi güç orda zorladığı zaman biraz geri kalabiliyo⁵⁴.”

Cumhur'un “Bi üniversite bitiripte, toplumumuzda üniversite bitiripte bize yardımcı olan, yol gösteren insanlar olmadığı için” sözünde belirttiği durum araştırma öznesi için gerçekten büyük bir sorundur. Araştırma öznesinin çevresinde örgün eğitime katılıp “kendini kurtaran”, araştırma öznesine iyi örnek olabilecek araştırma öznesinin yokluğu ve/ya da bu durumda olanların kısa süre sonra, ilk fırsatta araştırma öznesinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden taşınması, örgün eğitimin olumlu yanlarının görülmemesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

İkiçeşmelik Bölgesindeki Ülkü Mahallesi muhtarı Gültekin, mahallesinden üniversite kazanmış ve eğitimlerini sürdürenlerin, maddi zorluklar nedeniyle eğitimlerini sürdürmekte zorlandıklarını belirtmektedir. Alan araştırmasının yapıldığı dönemde üniversite öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen harç ve katkı kredisi uygulamalarından eğitimini sürdüren araştırma öznesinin haberi olmadığı tespit edilmiştir. Eğitimlerini lisans ve önlisans düzeyinde sürdürmek isteyenlerin karşı karşıya kaldığı bu durum, bilgi edinme hakkında ortaya çıkan eşitsizliği gözler önüne sermektedir. Bu durum, Gültekin'in sözleri ile aşağıdaki şekilde somutlaşmaktadır.

“Üniversite okuyan kardeşlerimize biz üniversite burs parası dilenmeye gittik biz, tabiri caizse. Yani üç tane şurda üniversiteli kardeşimiz var. Onlar için biz savaş gösterdik. Ya nasıl okutcaz diye. Hani, devlet nerde? Devlet diyosam, belediye de yerel de öyle. Yani kurumsal anlamda bi fayda, iş adamları hiç görmedik. Sadece burda biz üç

⁵⁴ Metinde geçen Çınarlı, Teknik Lise, Endüstri Meslek Lisesi ve Denizcilik Meslek Lisesinden oluşurken; Mersinli, Anadolu Teknik Lisesi, Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesinden oluşmaktadır. Namık Kemal Lisesi ise düz lisedir.

kardeşimizi inan kendi imkânlarımız dâhinde yani. 600 milyon bi harcı var okulun sende okudun biliyosun yani. O 600 milyon ilk ay işte, altı ayın ödemesi, ikinci ayın ödemesi, 1.200.000 para. E bu çocuk Celal Bayar Üniversitesini kazanmış, orda yani, gelecek gitçek. Orda bi ev tutması gerek kendine. Oranın bi gider. Yani çocuğun yıllık bi masrafına baktığın zaman, anne baba karşılayamıyo. Sonra Roman çocuğu, nasıl şey olacak yani eğitime? Ya olmuyo işte. Bunlar yani maalesef maddiyatsızlıktan.”

Bilgiye ulaşmadaki eşitsizlikler, Eski Doğu Bloğu ülkelerinde yaşayan Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik ve örgütlülük durumlarını inceleyen Belinda Cooper'un *We have no Martin Luther* adlı makalesinin başlığını hatırlattı. Gerek İzmir'de gerekse Türkiye'de yaşayan araştırma öznesinin bazı alanlarda *vatandaşlık haklarını* kullanabilmelerinin önündeki engelleri aşmaları için gerekli *yol gösterici* unsurların eksikliği yoğun bir şekilde hissedilmektedir. 2005 yılından kurulmaya başlayan Roman dernekleri, belirli ölçülerde bu eksikliği giderme yönünde çaba sarf etseler de, dernek yöneticilerinin çoğunluğunun eğitim düzeylerinin düşüklüğü ile birlikte, dernek yöneticilerinin çoğunluğu için maddi çıkar amaçlı etkinliklerin öncelik taşıması; bu çabaların araştırma öznesi için öneminin tam olarak kavranamadığını göstermektedir.

Konak İlçesindeki erkek araştırma öznesine yönelik bulgulardan yetişkin kadınların, gerek örgün gerekse yaygın eğitime yönelik bulgulara bakıldığında durum daha olumsuzdur. 30 yaş ve üzeri kadınların çoğunluğu, ilkokul terk, okuryazar ve okuryazar olmama eğitim düzeyinde yoğunlaşmaktadır. Bu gruptaki kadınlar arasında ilkokul eğitimini tamamlamış olanların sayısı bir hayli azdır. Erkekler için geçerli olan sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel nedenler, kadınlar içinde geçerlidir. Sosyo-kültürel nedenler (hepsi için geçerli olmamakla birlikte) kadınlar için farklı işlediği durumlarda bulunmaktadır. Ataerkillik ve toplumsal cinsiyet temelli roller, 30 yaş ve üzeri kadınların eğitime katılımını sınırlamıştır. Eğitime katılımının sınırlanmasında birkaç etmenden söz edilebilir. Birincisi, şimdinin yetişkini, dünün çocuklarının okumak istememesi; ikincisi ailelerin bir kısmının kız çocuklarını okutmak istememesi; üçüncüsü ise erken/çocuk yaşta yapılan evliliktir. Bu üç etmen günümüzde de belirli ölçülerde etkilidir.

Araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları nedeniyle Çingene/Roman toplumundaki ataerkilliğe yönelik doğrudan doğruya bir araştırma ve irdeleme yapılmadı. Fakat kız çocuklarının ve yetişkin kadınların geneli için geçerli olan örgün eğitime katılımda ve sürdürülmesinde ortaya çıkan bulgular, bu durumun nedenlerini sorgulattı. Sorgulama

sonucunda, Çingene/Roman toplumunda kız çocukları üzerinde, kadınların yeniden üretim özellikleri üzerinde geçmişte yoğun olarak varolan ataerkil baskıya yönelik söylemler bulgulandı. Kız çocuklarının belirli ölçülerde denetim altına alınmasına yol açan bu ataerkil baskı, onların okuldan uzak tutulmalarına yol açmıştır. Baskı, çocukluktan genç kızlığa geçişte daha yoğundur. Bu nedenle, kız çocuklarının örgün eğitime katılımları belirli ölçülerde kısıtlanmıştır. Bu durumu, ilkokuldan sonra eğitimine ebeveynlerinin isteği ile ara veren, iki kızı da ortaokulu bitirdikten sonra eğitimlerine kendi istekleri ile devam etmeyen 38 yaşındaki Hayriye şu sözlerle dile getirdi:

“Cahil kafa, annenin babanın cahilliği. Göndermediler gitmedim. Yok hiç yoktu. Sıfır onların. Annem 73 yaşında, babam 74 yaşında. Bizi göndermediler. (...) 2 kız çocuğu var. İkisi de ortaokul mezunu. E bizim buranın, bu kesimin 18–19 yaşında oldun mu evlen. İki kızda evlendi. İkisi de 19 yaşında evlendi. Ben iki tane torun sahibiyim.”

Eğitimini ilkokul dördüncü sınıftan sonra kendi isteği ile bırakan 22 yaşındaki Emine ise, annesinin karşı karşıya kaldığı ataerkil baskıyı aşağıdaki sözleri ile dile getirmektedir:

“İstek yoktu. Ama şimdi ki aklım olsa giderdim. Yeğenim var. Şimdi onu zorluyoz, aman git. Biz okumadık. (...) Ben dörtten terkim. Bizim kendi şeyimiz yani. (...) Eski kafa öyleydi. Benim de annem öyle. Ne okuması var ne yazması. Erkekleri, hepsini göndermişler. Onu göndermemişler okula.

Okula hiç gitmeyen, ama kendi çabası ile okuma-yazma öğrenen 51 yaşındaki Nazan ile ilkokulu bitirdikten sonra 1974 yılında Manisa-Demirci Öğretmen Okulu’nu kazanmasına karşın babası tarafından gönderilmeyen, evlere temizliğe giden ve en küçük kızı Dokuz Eylül Üniversitesinde bir önlisans programına devam eden 54 yaşındaki Melahat, hem genel görünümü hem de kadının yeniden üretim rolü üzerindeki baskıyı tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır:

“Onların hiçbirisi okumaz çocuğum. (...) İstek olmayınca olmuyo. Bizimkiler beşe kadar zor okuyo. (...) Bizim zamanımızda, ben okumak istedim. Benim babam bana dayak attı. Niye okul istedi? Sevgili bulcam. (...) Kara cahil oğlum. Rahmetli anam kara cahil. Babam kara cahil. Niye evlatları olmasın kara cahil? (...) Çok şükür, hamdolsun okuma yazmamız var.”

Nazan_51

“O bak o okumadı işte büyük kızım. En büyük o. Oku dedim. Okumadı. Ben okuma hastasıyım. Beni babam okutmadı, rahmetli. Ben, şu anda öğretmen emeklisi

olacaktım. Kazandım 74'te öğretmen okulunu, Demirciyi. Babam dedi ki "Gitme. Oraya, gidersen koca bulursun"

Melahat_54

İlkokul eğitimini dördüncü sınıfta, kendi isteği ile sonlandıran 19 yaşındaki Zeynep'in olgu ile değerlendirmesi aşağıdadır:

"Okuyan da yok. Aa bi kişi var şu an liseyi okuyo. Onlar da işte bizim çoğunluk Roman toplumunda olan şeyler. Şu an bizim yaş grubumuzun altındakilerin hepsi okulu bıraktılar. Genetik heralde bu. Hiçbirinde okuma isteği yok. Sonradan pişman oluyo herkes. 13-14 yaşındaki kızların hepsi evde. (...) Erkeklerde aynı şekilde. (...) Hiç bi şey yok. Hepsi evde. Hiç işle de alakaları yok. Mahallede bi ileri bi geri. (...) Ortaokul diploması olduğu zaman gene de bi fonksiyonu oluyo."

Oğlu, meslek yüksek okulunu bitirdikten sonra, dikey geçiş yaparak lisans eğitimini sürdüren Cezmi, kız çocuklarını da okutmak istemiş. Kız çocuklarının okuması için elindeki tüm olanakları sunmuş. Hatta büyük kızının okuması için mahalleden uzaklaştırıp, kendi kardeşinin bulunduğu ilçedeki (Çeşme) bir okula kaydettirmiş. Fakat kızı evlenmek için lise eğitimini bırakmış. Görüşmenin yapıldığı dönem, okul kayıtlarının son gününe denk gelmişti. Liseye gitmek istemeyen küçük kızını ikna etmeye çalıştığı bu dönemde, hem kendi çocukları hem de genel görünüme yönelik yaptığı tespitler ile iki kızı da ilkokul eğitimlerini yarım bırakan kendisi de ilkokul dördüncü sınıftan ayrılmış Nusret'in değerlendirmeleri aşağıdadır.

"Mahalledeki arkadaşın hoca olursa sende hoca olursun (...) Mahalledeki arkadaşların meyhaneci olursa sende muhakkak sende meyhaneci olcaksın. Biz dedik, buradan kopsun. Orda bi kendi kendine bi şey yaratsın, düzen yaratsın. Bu da birinci seneyi okudu. İkinci seneyi okudu. İkinci seneyi okurken, "Eh işte ben evlencem." Kızım yapma, etme bak önce işini. Kızın ayakta durması daha iyi bi şeydir. Ayaklarının üstünde dur. Koca nasıl olsa bulunur. Ben her zaman bunu söylüyom yani. Ama ne oluyo? "Evlencem, evlencem. (...) Ee, O da liseye gitçektir. Ortayı bitirdi. Liseye gitçektir. Liseye gitmekten vazgeçti. 15 yaşında. (...) Bulunduğun mühit biraz böyle bozuk olduğu vakit, ne kadar yönlendirirsen yönlendir. Sadece kitaplar okula gidiyo. Akıl başka yerde olduğu vakit. Bizde dedik "tamam kızım, bak öbürünü görüyon. (...) Bi kişi daha olması lazım ki yanında. Birlikte okula gidersin. Okuldan gelirsin. Derslere bakarsın. Şimdi ne oluyo bu? Kitaplar, mesela okula gidiyo, geliyo. Bunlar başka tarafa gidiyolar, geliyolar."

Cezmi_52

"Kız çocukları benim onlarda aynı şekilde. Biri üçten terk yaptı. Okumadı. Çok istedim okusunlar. Ben onun acısını çok yaşadım. Onların çok okumasını istedim. Her iki kızımın da. Ne hikmeti ilahise her ikisi de okumamayı tercih ettiler. Okumucuz dediler."

Okumadılar. (...) Neden yok. Çocuklar bi türlü okula yanaşmadı. Gençlerimiz okusa, ama yok. Hem anne babaların teşviki yok hem çocukların istekleri yok. Ne oluyo bu sefer? Tamamen geriliyoruz. Tam demek ki içlerine işlemiyo. Tamamıyla onun acısını hissetmedikleri için. Şimdi mahallelerdeki olan serbestlik. O oynama meselesi, o serbestlik alışkanlıklar.. Bu sefer çocukları okuldan uzaklaştırıyo. Yani burda anne-babaya çok büyük iş düşüyo. Anne-babalar gereken o önemi vermedikleri için. Bizim çocuklar anne-babada o sertliği görmediği için. Bakıyo ki anne-babada bu konuda zayıf. Çünkü kendide okumamış. Okumadığı gibi hayat tecrübesini de geliştirmemiş. Artı parantez bi de çevremizde üç-beş okuyan, belirli bi mevki kazanan insanlar olsa. Belki onları örnek göstererek teşvik.. O da olmayınca. Bu sefer, mahallede bu okuma şeyi körleniyo. (...) Kız evladına belki de farklı bi bakış açısı da var. Yani şöyle kız okusa ne olur okumasa ne olur. Koca evine gitçek gibi belki bu düşünce de olabilir.”

Nusret_42

Konak ve Bornova ilçelerinde yaşayan araştırma öznesinin, mahallelere yerleşim yaklaşık 70–80 yıl öncesini bulmaktadır. Bu mahallelerde yaşayanların, ilköğretim okullarına coğrafi uzaklık olarak erişimlerinde – en azından son 50–60 yıllık bir zaman aralığında – bir sorun bulunmamaktadır. Hatta bazı okullar, mahallelerin sınırladığı coğrafi alan içerisindedir. Araştırma öznesinin eğitim algısı ve eğitime bakışı, belirli ölçülerde de olsa irdelenmeye çalışıldı. Çingene/Roman toplumunun eğitime karşı olan soğukluğunun pedagojik çalışmalar ile daha da detaylandırılması zorunlu gözükmektedir.

2.1.2.2. Karşıyaka İlçesinde Yaşayan Araştırma Öznesinin Eğitim Durumları ve İstihdam İlişkisi

Karşıyaka İlçesinde örnekleme dâhil edilen araştırma öznesinin bölgeye yerleşimi 1970’li yıllarla birlikte başlamıştır. Çingene/Roman toplumunun daha yoğun yaşadığı Örnekköy Mahallesi, yarı-göçebe yaşam biçiminden yerleşik yaşam biçimine geçiş aşamasının İzmir’de gözlemlenebileceği yerleşim birimidir. Yarı-göçebeliğin, yerleşik düzene tam olarak geçememenin mekânsal, yaşam biçimi ve yapılan iş ve mesleki uğraşlar bağlamındaki yansımaları net olarak gözlenebilmektedir. Gerek geniş ve çekirdek aile, gerekse tayfa düzeyinde süregiden yerleşikleşme süreci, –Bornova ve Konak ilçeleri ile karşılaştırıldığında– kentleşme ve kentileşme bağlamında henüz tamamlanmamıştır. Bazı ailelerin yaptıkları işler yarı-göçebe yaşam tarzlarının sürdürülmesinde temel nedendir. Bu durumun, araştırma öznesinin eğitime yansısı da farklı olmuştur.

Örnekköy Mahallesinde yaşayan araştırma öznesinin geçmişte yaptığı işlerin niteliği ve son 15–20 yıl öncesine kadar yarı-göçebe yaşam biçiminin yaygınlığı, yetişkin erkeklerin örgün eğitime katılımının çok sınırlı kalmasına yol açarken; yetişkin kadınların tamamına yakını örgün eğitim olanaklarından hiç yararlan(a)mamıştır. Mahallede görüşme yapılan erkeklerden elde edilen bilgilere göre, 30 yaş ve üzeri yetişkin kadınların genelinin okuma yazması yoktur. 20–29 yaş grubundaki kadınlar arasında da örgün eğitime katılmamış ve okuma yazması olmayanlar bulunmaktadır.

Yarı-göçebe yaşam biçiminden yerleşik yaşama geçen ailelerde 30 yaş ve üzerindeki yetişkinlerden ilkökul öğrenimine katılıp da ilkökul eğitimini bitirenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Kendi ifadeleriyle “gezginci” yaşam, bu bölgede yaşayanlara bu olanağı sunmamıştır. Bu yaşam biçiminde, ailenin tüm bireyleri, gezginci yaşam biçimine katılmak durumunda kalmışlardır. Bu durumda iki neden etkilidir: Birincisi, ailenin tüm bireylerinin aile ekonomisine katılımının gerekliliğidir. Özellikle geçici ve gezici tarım işi ile uğraşan ailelerde bu durum, ekonomik bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci neden ise, aile ve yakın akrabaların da benzer işi yapıyor olmaları nedeniyle çocuklarını bırakacak güvenilir yerlerinin bulunmaması ve kimselerinin olmamasıdır. Bu nedenle, ailenin tüm bireyleri zorunlu olarak göçebe yaşama katılmak durumunda kalmışlardır. Göçebe yaşamın getirdiği ekonomik etkinliklerden bazıları bir sonraki bölümde incelendi. Bununla birlikte burada kısaca belirtmekte fayda var. Sepetçilik yapanlar, panayır işi (lunaparkçılık) ile uğraşanlar, kalaycılık, bohçacılık ve “el işi” olarak nitelenen gezici ve geçici tarım işçiliği yapanlar, bu işlerden elde ettikleri gelirleri –tarım işçiliği hariç– tatmin edici buldukları sürece bu işleri yapmışlardır. Mahallede kalaycılık ve panayır işi ile uğraşan aile kalmamıştır. Kalaycılık yaparak geçimini temin eden en son kişi, bu işi 10–15 yıl öncesinde yapmıştır. Panayırcılık yaparak geçimini temin eden aileler arasında bu iş, 5–10 yıl öncesine kadar yapıla gelmiştir. Sayıları her geçen gün azalmakla ve düzenli olarak yapılmamakla birlikte, mahallede geçimlerini sepetçilik yaparak temin edenler bulunmaktadır.⁵⁵ Azımsanmayacak sayıda aile geçimlerini “el işi” olarak niteledikleri gezici ve geçici tarım işçiliğinden temin etmektedir.

Göçebe yaşam biçimi, hem erkekleri, hem de kadınları örgün eğitime katılmaktan alıkoymuştur. Geçimlerini geçmişte sepetçilik yaparak temin eden ve okuma-yazmayı kendi

⁵⁵ Örnekköy Mahallesinde geçmiş dönemlerde geçimlerini sepetçilik yaparak temin edenlerin bir kısmı günümüzde yaz aylarında sahil beldelerinde, plajlarda kullanılan hasır şemsiye, plaj havlusu ve kilim üretimi yapmaktadırlar. Bu işleri yaparken talep olması durumunda sepet üretimi de yapılmaktadır.

çabası ile öğrendiğini belirten Haydar ile Ali, hem kendi yaşantılarını, hem de çocuklarının o dönemki yaşantı ve durumlarını kendi sözleri ile aşağıda belirtmektedirler:

“Ben mi? Ben hiç gitmedim. Hiç. (...) Var. Kendim öğrendim meraktan. (...) Ya onların biz şimdi tahsillerini tam olarak bitiremedik çocukların. Niye bitiremedik? Şimdi onunda bi sebebi var. Şimdi örnek veriyom biz, biz gezginciyiz. Gezginci derken, mesela diyelim ki, biz Mart geldiği zaman evlerde durmayız. Mart’ta çubuk kesmeye gideriz. İki ay, üç ay çubuk keseriz. Ondan sonra sezona gideriz. (...) Orda üç ay, beş ay çalışırız. Onun için çoluk çocuğa göz kulak olacak insan yok. (...) Şimdi ben çocuklarımı okuttum hep. Aldık, ordan aldık oraya verdik. Ordan aldık oraya verdik. Yani mecbur arkamızda taşıyoz. (...) Onun için bazı zorluklar. Hatta bizde onun için okuyamadık. Ben, bazı annem babama beddua etmiyom. Niye etmiyom? Şimdi ben kendim olayları gördüğüm için. (...) Sepet yapıyodu. Aynı işi yapıyodu. Hatta onların döneminde daha kötüdü. O zaman çadırlarda duruyoduk. Dışarı çıktığımız zaman çadırlarda duruyoduk.”

Haydar_46

“Mesela bizim babalarımız gezgincilik yapardı. Ya üç ay orda, üç ay orda çocukları bile okutayamıyodu. Mesela üç ay burdaysa, üç ay gidiyo Manisa’ya çubuk kesiyö. Üç ay çubuk kestikten sonra mesela Antalya’ya gidip çalışıyo. 12 ayın, üçer ay, üçer ay üç dört yerde yaşıyo bu adam. Ne oluyo? Çocuğunu okula veremiyo. Şimdi babalarımız bizi okula veremedi. Niye de veremedi? Şimdi altı ay evde oturuyosun. Altı ay sonra iş zamanı olduktan sonra geliyosun Manisa’ya. Adam ne yapsın? Çomakta insan lazım. 8–9 yaşında çocuk çubuk soyuyo. Meslek icabı. Anladın mı? Gidiyoduk üç ay gölde kalıyoduk. Ne yapıyoduk? Babalarımız çubuk kesiyodu. Bizde çubuk soyardık. Sepet yapıcak çünkü. Üç ay orda kaldıktan sonra, ordan geçip, ama Avşa’ya, ama Akçay’a, ama Antalya’ya. Öyle yerlere gidiyoduk biz. Çalışıyodular babalarımız para kazansın diye. Kışın idare olsun diye. Kendi yağınla kendi kavrulsun diye. Nasıl seni okula verecek o zaman. (...) Şimdi ki nesil veriyor. Nasıl veriyor? Şimdi kafa, daha ileri görüşlü insanlar.”

Ali_48

Panayırcılık işi ile geçimlerini sağlayanların çoğunluğu 5–10 yıl öncesine kadar bu işi sürdürmüşlerdir. 10 yıl öncesine kadar ailesi ve kendisi panayırcılık işi yapan 35 yaşındaki Metin’in sözleri, hem kendi, hem de mahallede göçer şekilde yaşam sürdürenlerin örgün eğitime katılamama nedenlerini farklı bir yaş grubundan dile getirmektedir.

“Ben hiç okumadım. Dışarıdan ilkokul sınavlarına girdim. Öyle kazandım⁵⁶. (...) Eskiden göçebe hayatı vardı. Şimdi şurayı düşün. Örnekköy’ü düşün. Bak ne güzel kalabalık. Eskiden Mart, Nisan dedi mi, şu Örnekköy’de eline silah alsan, adam vurmaya çıksan, 10 tane zor bulursun. Kimse kalmıyordu. Kimi el işine giderdi. Büyük bi çoğunluk panayıra giderdi. Kimse olmazdı burda. (...) Sen şimdi alıyon çoluğunu çocuğunu, çekiyon gidiyon. İşe gidiyosun. Burda kimse kalmıyo. Okutma şansın yok. Orda okutamıyosun. Neden? Bir ay kalıyosun sürekli. Bir ay sonra başka bi yere geçiyosun. Orda da okutma şansın yok. O yüzden okuyamadık. E el işine gidenler aynı. Adam gidiyo iki ay pamuk topluyo. Pamuk bitiyö üç ay zeytin topluyo. Zeytin bitiyö. Başka bişey çıkıyo. Ona gidiyo. Yani sürekli böyle göçebe hayatı yaşadığından doğru dürüs çocukların okuma şansı yok. Ha ben şükrediyom, panayıra bitti. Biz oturduk. Çoluk çocuğumuz okumaya başladı. (...) Ben Mart’ta çıkacaktım. Çocuk okuyamıyacaktı.”

Metin ile aynı yaş grubunda olan Ayhan (34) ise, panayircılık işi yapanların göçer yaşam biçimi ile bilgi verirken aynı zamanda örgün eğitime katıl(a)mamanın, okur-yazar olmamanın eksikliğini askerlik görevini yaparken ilk duyumsadığında neler hissettiğini şöyle ifade etmektedir.

“Şimdi abi şöyle, biz Nisan, Mayıs aylarında. Burda mesela çoğu aynı işi yapıyolardı. Lunapark işi yapıyolardı. Bi çıktık mı artık yedi ay, sekiz ay, dokuz ay gelmiyoduk evimize. 7–8 ay, 9 ay gezilir gelinirdi. (...) İşte imkânlar olmadığı için okuyamadık, yapamadık yani. (...) Ya işte kendimiz askere gittik. Yani hiç bi şey bilmiyöz abi. Mektup yazamıyöz, yapamıyöz. İnsanın zoruna giden noktalardan birisi zaten bu. Ailene yazamıyon, mektup yazamıyon. İşte o zaman diyosun ki: Ya keşkem biz okula gitseydik. Ne güzel olurdu, ama nasip değilmiş. Ne yapalım abi? Acık askerde okumayı çat pat öğretiler. Acık işte dışarda gazte mazte okuduk. Burda gece okuluna gittidim ben. Gece okulundan diploma aldım. İlkokul diploması aldım. Ondan sonra ehliyet aldım ben. Tabi, 7–8 yaşından beri araba sürüyom ben. 8 yaşından beri ben araba sürüyom. (...) Ehliyeti 99’da aldım.”

Örnekköy mahallesinde 30 yaş ve altında olanlarla, özellikle 20–25 yaş grubunda olanlarla görüşme isteği, gençlerin çekingen davranması nedeniyle genellikle olumsuz sonuçlandı. Bu yaş grubunda olan araştırma öznesi ile sınırlı sayıda görüşme yapılabilmektedir.

⁵⁶ Metin gibi erkeklerin çoğunluğu, yetişkinlere yönelik açılan okuma-yazma kurslarına katılarak, hem okuma-yazma öğrenmişler, hem de ilkokul diploması almışlardır. Yetişkin erkeklerin diploma almak için okuma-yazma kurslarına katılmadaki temel amaçlarının, özellikle hurdacılık yaparken kullanmak durumunda oldukları motorlu taşıtlar için gerekli sürücü belgesini almak olduğunu belirtmişlerdir. Katıldıkları okuma-yazma kursları, özellikle yetişkin erkeklerin hem okuma-yazma (genellikle okuma) bilenlerin, hem de ilkokul diploması sahibi olanların sayısının artmasına olumlu katkı yapmıştır.

Bu görüşmelerden birisi, mahallede görüşmeler yapılmasına yardımcı olan, marangozluk işi yapan arkadaşın işyerine uğrayan 23 yaşındaki Tuncay ile gerçekleştirilmiştir. Tuncay ve ailesi geçimlerini gezici tarım işçiliği, bohçacılık, hasır yapımı, hurdacılık gibi işlerden temin etmiştir. Başladığı ilköğretim eğitimini, göçer yaşam biçiminin ortaya çıkardığı zorunluluklar nedeniyle yarım bıraktığını belirten 23 yaşındaki Tuncay'la yapılan sohbet tarzı görüşme, yarı-göçebe yaşam biçimine sahip ailelerdeki gençlerin ve çocukların eğitim durumlarını, örgün eğitimi sürdür(e)meme nedenlerini ve özellikle gençlerin bu olumsuz durumu nasıl algıladıklarına yönelik ipucu vermektedir.

“Örnekköy’de yani, ortam olarak çok farklı bi yaşam tarzı yani. Bizdeki ortam daha farklı. Yetişme tarzı abi. Ben sana onu söyleyim. Biz büyüğümüzden nasıl gördük bu ortamda? Ne bileyim, ben hurdayla. Ne bileyim hasırla, seyyar işlerle yetiştiğimiz için bunu gördük. Başka bi şey öğretmediler bize. Bu şekilde kaynaklandı yani. Büyüklerden kaynaklandı. Ha büyüklerimizde olsaydı okuyan, ne bileyim ben daha değişik tarzda. Bizde onunla beraber öyle giderdik. Çoğunluk öyle olacak ki, gelecek nesil de öyle olsun. (...) Ben küçüktüm, 7 yaşındaydım, yemin ediyom hep gurbetteydim. Yaz kış dışardaydık. Seyyardık yani, dışarlarda hep. (...) Çeyizlik eşya satıyoduk. O bitti, hasıra başladık. Plajlara hasır şemsiye satıyoz. Sezonluk işler yani. Süreli bi işimiz yok yani sürekli.”

Yarı-göçebe yaşam biçimini sürdürenlerin yoğun olduğu mahallede, sayıları çok olmasa da, kentsel emek piyasasına bir şekilde eklenmiş ve yerleşik yaşam biçimine daha önce geçmiş birkaç aile bulunmaktadır. Bu ailelerdeki genç ve yetişkinlerden ilkokulu bitirip, daha ileri aşama eğitime katılanlar, sayıca çok az olmakla birlikte bulunmaktadır.⁵⁷

Süreç içerisinde yavaş yavaş gerçekleşen yerleşikleşme, örgün eğitime katılımı ve okula uyum sağlamada yansımaları bulmaktadır. Ailelerin çoğu, içinde bulundukları tüm sosyo-ekonomik zorluğa karşın okul yaşındaki çocuklarını örgün eğitimde gidebilecekleri en son noktaya kadar okutmak istemekteler.

Örnekköy Mahallesinde, yarı-göçer yaşam biçiminden gelen ailelerin birçoğu, özellikle son dönemlerde yaptıkları ve birçoğu Çingene/Roman toplumu ile özdeşleştirilen enformel ve marjinal işlerden elde edilen gelirin oldukça düzensizleşmesi ve gittikçe düşmesi nedeniyle çocuklarının ve gelecek nesillerin kurtuluşunu kentsel emek piyasası ile bütünleşmelerinde görmeye başlamışlardır. Bu durumu tam olarak algılayan ve elindeki olanakları yeterli olan

⁵⁷ Örnekköy Mahallesinde yaşamış bir erkek araştırma öznesinin üniversite mezunu olduğu öğrenilmiştir. Bu araştırma öznesinin yatılı olarak, mahallenin sosyo-kültürel ortamından etkilenmeden okuduğu belirtilmiştir.

ebeveynler, çocuklarının örgün eğitime katılımına önem vermektedir. Fakat çocukların örgün eğitime katılma ve bunu sürdürmede takındıkları isteksiz ve olumsuz davranış kalıpları ve okulu bir türlü sevmediklerine yönelik sıkça yapılan vurgular, ailelerin ve mahallede yaşayan araştırma öznesinin bu konudaki en önemli açmazları arasındadır. Öğretmenler ve diğer (Çingene/Roman olmayan) çocuklar, –özellikle çocukların aileleri– tarafından yapılan ayrımcılık ile birlikte mahallenin sosyo-kültürel ortamı, çocukların okula karşı ilgilerini kaybetme nedenleri olarak belirtilmektedir.⁵⁸ Örnekköy mahallesinde 26 yaşındaki erkek kardeşi ile birlikte lise eğitimini tamamlamış ender araştırma öznesi arasında yer alan 28 yaşındaki Necdet, sosyo-kültürel yapıya yönelik özeleştirisi aşağıdadır. Meslek lisesi eğitimini tamamlayan ve eğitim gördüğü alanda meslek sahibi olan ve bir işyerinde teknik eleman olarak çalışan 28 yaşındaki Necdet, kendisi ile birlikte ilkokula başlayan ve kendisinden daha başarılı olan arkadaşlarının, aileleri tarafından okula yönlendirmede yaşadıkları serbestlik nedeniyle okuyamadıkların ve kendilerine yol gösterecek kimse olmadığı zaman yanlış seçimler yaptıklarını söylemektedir.

Ben, ben okulda daha çalışkan arkadaşlarım vardı benim mahallede. 6–7 kişi ilkokulu beraber okuduk mahallede. İlkokul durumları benden güzeldi. Ortaokulu da beraber okuduk. Sonra, ortaokuldan sonra, kendimizi anlamaya başladıktan sonra, benim ailem beni dizginledi. İşte, benim babam bana belli saatler koydu. Benim babam müzisyen olduğu için. Mesela benim babamın çalgı çaldığı, müzik yaptığı grup çoğunlukla astsubaylar mastsubaylar. Benim babam onlardan çok şey kaptı. Kendini geliştirmişti. Benim babam bana belli saatler koydu. Şu saatler içinde oyun oynucan. Şu saatler içinde dersini çalışcan. Benim babam beni dizginledi, ama onlarda öyle bi dizginleme olayı olmadı tamam mı? O yüzden onlar benden kafaları daha iyi çalışmasına rağmen okuyamadılar. Ben çıkamıyodum ama onlar çıkıyorlardı dışarıya. (...) Yol göstercek insan yoktu. Yol göstercek insan yoktu. Ben nasıl yaptım? İlk meslek lisesi sınavlarına girerken, yok, kodlama yapçam. Bende kodlama yapmayı bilmiyom. Ev sahibinin kızına gittim. Abla ya dedim. Kodlama yapçam, tamam mı, sınava gircem. Şu benim kodlamayı yapalım. ‘İyi’ dedi, ‘yapalım.’ Neyse, kız kimya

⁵⁸ Alan araştırması sırasında, öğretmenler ve gaconun yaklaşımına yönelik iki farklı açıklama ile karşılaşıldı. İlki, “bunlar okusa da adam olmaz” şeklindeki bakış açısının öğretmenler arasında çok yaygın olduğudur. Bu düşünce daha çok ailelerde yaygındır. İkincisi ise, bazı öğretmenlerin Çingene/Roman öğrencilere karşı çok ilgili davrandıklarıdır. Bu düşünce de öğrencilerde ve öğrenciliği son dönemde bırakmış olan araştırma öznesinde yaygındır. Alan araştırması sırasında tanışılan ve sınıfında Çingene/Roman öğrenci olan bir öğretmen ile birebir ve çalıştığı okulda birkaç (erkek) öğretmen ile olguya yönelik yapılan görüşme ve gözlemlerde her iki nedenin geçerli olabileceğine yönelik bulguya ulaşıldı. Görüşülen öğretmenlerden bazıları, ailelerin, çocuklarının sınıfında Çingene/Roman çocuk olmaması yönünde istekte bulundukları, yolunu bulanların ise çocuklarının kayıtlarını Çingene/Roman çocukların gidemeyeceği okullara aldıklarını belirtmişlerdir.

bölümünü çok istemiş, kazanamamış. ‘Sen gel sana kimya bölümünü yazalım. Sen bunu kazanırsın’”

Mahallenin sosyo-kültürel ortamından kaynaklanan serbestlik, erkek çocuklarının taş binalarda kapalı ortamlarda yapılan örgün eğitime katılımlarını ve sürdürmelerini olumsuz etkilemektedir. Kız çocukları ise ataerkillikten kaynaklanan baskılarla karşı karşıya kalabilmektedir. 8 yıllık zorunlu örgün eğitimi tamamlamadan okuldan ayrılan kız çocukları olduğu gibi, 8 yıllık eğitimin tamamlanmasına karşın kız çocuklarının lise eğitimine yönlendirilmeleri de yaygın değildir. Kendisi, mahallede bağımlı olarak çalışan az sayıdaki araştırma öznesinden biri olan 40 yaşındaki Mehmet’in eşi de, mahallede evlere temizliğe giden az sayıdaki kadın araştırma öznesi arasında yer almaktadır. Dört kızını da okutmak istediğini söyleyen Mehmet,⁵⁹ hem yakın çevresinden, hem de mahalleden “kızlar okur mu” diye baskı gördüğünü söylemektedir. Bu baskılardan etkilenen en büyük kızının lise eğitimine başladıktan bir süre sonra okulu bıraktığını, daha sonra ise açık liseye kaydını yaptırdığını belirtmiştir.

Sosyo-kültürel etmenler kadar, mahallenin sosyo-ekonomik yapısı da, hem 8 yıllık zorunlu eğitime, hem de lise eğitime katılımın ve sürdürülmesinin önündeki önemli engeldir. Mahallenin alt-gelir gruplarına dâhil aileler her geçen gün daha yoğun bir şekilde geçim zorluğu yaşamaktadır. Kentsel emek piyasasında kendilerine yer bulamayan ve kentsel emek piyasasına hiçbir şekilde eklemelenemeyen araştırma öznesinin bir kısmı yarı-göçebe yaşamı biçimini sürdürmek durumundadır. Göçer yaşam biçimini sürdüren ailelerde, her bireyin aile ekonomisine yapacağı en ufak katkı bile, özellikle kış ayları için elzemdir. Bu ekonomik zorunluluk, bu ailelerde çocukların örgün eğitime katılımını zorlaştırmakta ve sınırlamaktadır. Araştırma öznesinin, özellikle kış aylarında –hurdacılık da dâhil olmak üzere– gelir getirici etkinliklerinde, hem iş için harcanan zaman, hem de elde edilen gelir bağlamında önemli ölçüde azalma olmaktadır. Erkek araştırma öznesinin temel gelir getirici ekonomik etkinliği olan hurdacılık, kış aylarında, özellikle yağmurlu havalarda yapıl(a)mamaktadır. Kışın hurdacılık yapanlar, günlük masraflarını çıkarırlarsa kendilerini şanslı hissetmektedir. Bu nedenle, yaz aylarında “karınca” gibi çalışıp birikim yapmazlarsa, kışın ağustos böceğinin

⁵⁹ Mehmet, Büyükşehir Belediyesi’nin üst-işveren olduğu bir taşeron firmada çalışmaktadır. Kendisi ile gece mesaisine giderken tanışıldı ve 15-20 dakika konuya yönelik sohbet edildi. Kendisi ile başka görüşme yapma olanağı elde edilemedi.

yaşadığı sorun ile karşı karşıya kalma olasılığı çok yüksektir. Bu durumu Ayhan'ın sözleri iyi bir şekilde yansıtmaktadır.

“Yağmurlu havalarda hangi işi yapçan ki? Yağmur yağdı mı bizim elimiz kolumuz bağlanıyo. Açıkçası biz bi iş yapamıyoz. (...) Abi işte yazdan herkez kendini ona göre ayarlıyo abi. Kışın olduğu zaman mesela bir hafta yağmur yağıyo, on gün yağmur yağıyo, bir ay yağmur yağıyo. Artık, o biriktirdiğin parayla ufak ufak idare oluyosun yani.”

Ayhan_34

13-14 yaşında çalışmaya başlayan ve görüşmenin yapıldığı dönemde geçimini (haşlanmış ve közlenmiş) darı satarak temin eden 35 yaşındaki Metin, hem yoksulluk, hem de yazın gezici ve geçici tarım işine gidip, kışın hurdacılık yaparak geçimini temin etmeye çalışanlar açısından örgün eğitime katıl(a)mama olgusuna açıklama getirmektedir.

“Burdan bi kaç tane gencimiz vardı. Kafası da çalışıyolardı. Maddi durumdan gidemediler. Okuyamadılar. Maddi olarak çocuklar okuyamadılar. (...) Burda, ben Örnekköy'ü örnek veriyorum. Bu Örnekköy'de çalışma yaşı 13-14. Yani eli ekmek tutmaya başladı dersin. Hemen al oğlum şu arabayı: hadi git ekmeğini kazan. (...) Ben 13-14 yaşlarında çalışmaya başladım. Çünkü o zaman okul da yoktu. (...) Kışın gene bu iş. Kışın gene bu iş. Çünkü hiç bi iş yok. Ha yazın, mesela sen ailecek kaç kişisin? (...) Bi amelenin yövmiyesi kaç para? 20 lira. 5 kişi yapar 100 lira. Adam onu hesaplıyo. Bunun 20-30 lirasını masraf yapsam diyo, yesem diyo. Günlük 70-80 lira. Toparlıyo çoluğunu çocuğunu gidiyo. Üç ay orda kalıyo. İki ay fındık topluyo. (...) Toplasan 6-7 ay el işi yapmış oluyo. Kışın geldiği zaman gene alır arabasını, gene hurdaya.”

Örnekköy Mahallesinde çadır tarzı ilkel konutlarda yaşayanlar ile Şemikler-Yalı Mahallesinde benzer, hatta daha kötü koşullarda barınma gereksinimlerini karşılayan araştırma öznesinin çoğunluğu, sosyo-ekonomik düzeyi en kötü Çingene/Roman grupları arasındadır. Bu ve benzeri koşullarında maddi yaşamlarını sürdürmeye çalışan araştırma öznesinin tamamına yakını, örgün eğitime katılma ve eğitim olanaklarına erişim noktasında en olumsuz durumda olan araştırma öznesi grubudur. Bu ve benzeri koşullarda yaşayan araştırma öznesinin tamamına yakını örgün eğitime hiç katıl(a)mamıştır ve okuma-yazma bilmemektedir.

Çadır ve baraka tarzı barınma alanlarında yaşayan yetişkin araştırma öznesinin eğitim durumları yukarıda da belirtildiği gibi en düşük düzeydedir. Bu grupta yer alan genç ve çocuk yaşta olan araştırma öznesinin örgün eğitime katılma olanak ve seçenekleri, sosyo-ekonomik olumsuzlukların yanı sıra yaşanan ve süregiden mekânsal yerleşikleşememe/evsizlik

durumları nedeniyle neredeyse hiç bulunmamaktadır.⁶⁰ Örnekköy Mahallesinde çadırlarda yaşayan araştırma öznesinin yetişkinlerinin çoğunluğu örgün eğitime katılamamıştır. Bu durum, okul yaşındaki genç ve çocuklar için günümüzde de geçerlidir. Örnekköy'deki çadırlarda yaşayan 19 yaşındaki Cüneyt, kendi çabası ile okumayı “çat pat” söktüğünü fakat yazma bilmediğini belirtirken; Cüneyt'in hurdacılık yapmaya 12-13 yaşında başlayan 17 yaşındaki erkek kardeşi, “neden okula hiç gitmedin?” sorusuna, “hurdadan nere gitçen?” sorusu ile yanıt vermiştir.⁶¹

Şemikler-Yalı Mahallesinde ilkel barınma koşullarında yaşayan araştırma öznesinin çoğunluğu, daha önce belirtildiği gibi gecekondularda yaşamışlar. Gecekondular yıkılmadan önce, okul yaşındaki araştırma öznesi arasında örgün eğitime katılanlar bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik durumları, yaptıkları işler, yaşam alanlarından kaynaklanan zorunlu ayrışma, sosyo-kültürel etmenler ve erken yaşta yapılan evlilikler eğitimin sürdürülmesi yönündeki engellerdir. Bu bölgede yaşayan araştırma öznesi arasında, özellikle genç kadınlar ve kız çocukları çoğunlukta olmak üzere örgün eğitime hiç katılmayanlar da bulunmaktadır.

2.1.3. Aile Yapısı (Kişi Sayısı ve Yaş Yapısı)

Çingene/Roman toplumunun aile yapısında ortaya çıkan değişimi irdelemekteki amaç, araştırma öznesinin işgücü piyasasına ve istihdama katılımı arasında doğrudan bir ilişkiyel bağlantı aramak değildir. Bu bölümün amacı, araştırma öznesinin kentleşme ve kentleşme, kente eklenme ve bütünleşme süreci ile aile yapısında bir değişim ortaya çıkıp çıkmadığına bakmaktır. Bu bölümde irdeleme eğitim durumunda olduğu gibi yerleşikleşme süresi ve süreci dikkate alınarak Konak ve Bornova İlçelerindeki mahalleler ve Karşıyaka İlçesindeki mahalleler olmak üzere iki başlık altında irdelendi.

2.1.3.1. Karşıyaka İlçesinde Yaşayan Araştırma Öznesinin Aile Yapısı

Örnekköy mahallesi, daha öncede belirtildiği gibi yarı-göçebe yaşam süren ailelerin 1970'li yıllarla birlikte başlayan yerleşikleşme süreci sonunda yerleşim yeri olarak seçilmiştir.

⁶⁰ Örnekköy Mahallesinde çadırlarda yaşayan yaklaşık 30 hane, yılın değişik dönemlerinde çadırlarını belediyenin isteği ile kaldırmak durumunda kaldıklarını, belli bir süre sonra aynı bölgeye yeniden yerleştiklerini belirtmektedirler.

⁶¹ Cüneyt, annesi, babası, 17 yaşındaki erkek kardeşi, 13 yaşındaki kız kardeşi ve özürü bir amcası ile birlikte, yaklaşık 7-8 m² bir çadırda yaşamaktadır. Evli ve bir çocuğu olan 23 yaşındaki ablası da eşi ile birlikte bir başka çadırda yaşamlarını sürdürmektedir. Cüneyt'in aile bireylerinden hiç kimse örgün eğitime katılmamıştır. Cüneyt dışında, —o da yalnızca okuyabilmektedir— aile bireyleri arasında okuma-yazma bilen yoktur.

Yarı-göçebe yaşam ile evlilik süreci ve yaşı arasında araştırmacının başlangıçta düşündüğü ilişkinin dışında bulgular elde edilmiştir. 30 yaş ve üzeri erkekler arasında erken evlilik yapanlar bulunmakla birlikte yarı-göçebe yaşam sürdürülen dönemde, erkekler açısından evlilik yaşı beklentilerin üzerinde çıkmıştır 17-19 yaşları arasında evlenmiş erkekler bulunmakla birlikte, askerliğini yaptıktan sonra evlenen erkekler, özellikle 30-45 yaş grubunda yoğunluktadır. Askerden sonra evlilik yaşı 23-25 aralığında gerçekleşmektedir. 28 yaşında evlenen ve 31 yaşında hiç evlenmemiş erkek araştırma öznesi ile de görüşülmüştür. Bekâr olan araştırma öznesinin 28 yaşındaki erkek kardeşi, alan araştırmasının yapıldığı dönemde, “kız kaçırma” yolu ile evlendi.

Kadınlarda evlilik yaşı, en erken, 17-18 yaş olarak belirtilmiştir. Bu yaştan önce, özellikle 16 yaşından küçük kız çocuklarının evliliklerine, eğer kaçma ve kaçırılma olayı yoksa pek sıcak bakılmamaktadır. Evliliklerde kız tarafına ödenen başlık parası, tüm evliliklerde olmamakla birlikte günümüzde de yaygın bir uygulanmadır. Ayrıca erkek tarafının düğünde yapması gereken masraflar sosyo-ekonomik durumları ile karşılaştırıldığında “ağır kaçmaktır.” Bu durum, erkeklerin, diğer mahallelerle karşılaştırıldığında görece geç evlenme sebebi olarak ortaya çıkmaktadır. 11 yıl önce kendi olanakları ile evlendiğini belirten 34 yaşındaki Ayhan, o dönem yaptığı düğünün kendisine “15 milyara (15.000) patladı”ğını ifade etmiştir⁶².

Küçük yaşta kaçma ve kaçırılma dışında gerçekleşen evliliklerin tamamına yakını resmi ve imam nikâhı ile yapılmaktadır. Yerleşik yaşamla birlikte, evlilik yaşında düşme gözlenmektedir. Ailenin sosyo-ekonomik durumu uygunsa, erkek çocuklarına askerlikten önce evlendirilerek aile sorumluluğu yüklendiği ve kötü yola sapmamaları için önlem alındığı düşünülmektedir. Yerleşikleşmenin en önemli etkisi, sahip olunan çocuk sayısında görülmektedir. Alan araştırmasında görüşülen 55 yaş ve üzeri iki araştırma öznesi altı ve sekiz çocuk sahibi olduklarını belirtmişlerdir. 30-50 yaş grubundaki araştırma öznesinin kardeş sayısı ise 6-12 arasındadır. Belirtilen yaş grubunda olanların sahip oldukları çocuk sayısı 2-4 iken; yığılma 2-3 çocuk arasındadır. Kente geçen yaşam süresinin artması ve yapılan işlerde

⁶² Görüşmelerin yapıldığı dönemde normal bir düğün yapmanın maliyetinin 30.000 TL'nin altına düşmeyeceği ifade edilerek; maliyetli ritüelleri olan evliliklerin eğer “kız kaçırma” sonucu gerçekleşirse, maliyetin erkek tarafı için daha da artacağına vurgu yapılmıştır. Mahallede yavaş yavaş kalkma yolunda olsa da başlık parası verilerek yapılan evlenmeler yaygındır. Erkek kardeşi, kız kaçırarak evlenen bekâr araştırma öznesi, 8.000 TL başlık parası verdiklerini; eğer evlilik, kız tarafının rızası ile gerçekleşmiş olsa 3.000-4.000 arası başlık verileceği belirtilmiştir.

ortaya çıkan niteliksel dönüşüm, ailelerin daha az sayıda çocuk sahibi olmaya yöneltmektedir. Lise eğitimi biter bitmez evlendirilen ve iki çocuğu olan 28 yaşındaki Necdet, mahallede erken yaşta yapılan evlilikleri *“Adamın önünde belli bi amaç yok”* sözü ile açıklamaktadır. Mahallede üniversite eğitimi tamamlayan tek kişi olarak gösterilen ve öğretmenlik yapan araştırma öznesinin görece geç evlenmesini de *“Adam 26-27 yaşında evlendi. Ama üniversite okuyodu yani. Adam ne dedi? Mesleğimi elime alayım. Sunu yapayım, bunu yapayım derken adam evlenmekte geç kaldı”* sözleri ile belirtmektedir.

Semikler-Yalı mahallesinde, çadır ve baraka tarzı ilkel barınma alanlarında yaşayan araştırma öznesinin kız çocuklarının tamamına yakını 14-16 yaş aralığında kaçma/kaçırılma yoluyla evlenmiştir. Kaldığı gecekondu yaklaşık 2 yıl önce yıkıldıktan sonra tahta, eski halı, battaniye ve kışında etrafını naylon ile çevirerek oluşturduğu barınakta yaşamını sürdüren altı çocuk sahibi 55 yaşındaki Kenan, yaşları 15-20 arasında olan üç kızından ikisinin okurken, 15-16 yaşında kaçarak; bir oğlunun ise 16 yaşında kız kaçırarak evlendiğini belirtmiştir. Kendisi de eşini kaçırarak evlenmiştir. 40 yaşında, iki kez evlenmiş ve yedi çocuğu olan Güler’de ilk evliliğini 15 yaşında yapmıştır. Güler’in görüşülen dönemde 15 yaşında olduğunu söyleyen ve bir yaşında çocuğu olan kızı Ayşe’de daha 14 yaşını doldurmadan kaçarak evlenmiştir. Kocaya kaçma ya da kız kaçırma, genellikle ailelerin evlenmelerine onay vermemesi ya da onların ifadesi ile erkeklerin kız çocuklarını kandırmaları sonucu gerçekleşmektedir.

Semikler-Yalı Mahallesinde, ön alan araştırması da dâhil olmak üzere, yapılan görüşmelerde, evlilik yaşının çok düşük olduğu bugulanmıştır. Erken yaşta yapılan evliliklerin tamamına yakını kaçma/kaçırılma yoluyla gerçekleşmektedir. Bu bölgede yaşayan ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı, diğer mahallelerde yaşayan araştırma öznesi ile karşılaştırıldığında daha fazladır. Ön alan araştırması döneminde görüşülen, “doğma büyüme” İzmir’de yaşayan, 5 çocuk sahibi 50 yaşındaki Macit, en az sayıda çocuğu olan araştırma öznesidir. Macit’in 19 yaşında olan oğlunun ise iki tane çocuğu bulunmaktadır.⁶³ Görüşülen ailelerden Macit, oğlu ve evli iki kızı dışında resmi nikâhlı evlilik yoktur.⁶⁴

⁶³ Bölgede yapılan görüşmelerde 7-8 çocuk sahibi olan aileler yoğundur. Bununla birlikte, bölgede, 11 çocuğu olduğu Macit’ten öğrenilen bir ailede bulunmaktadır. Macit, güvenlikle ilgili bazı çekinceler ortaya koyduğu için bu aile ile görüşülmemiştir.

⁶⁴ Ön araştırma çerçevesinde, bölgede yapılan görüşmelerde altışar çocuk sahibi iki ailenin çocuklarının yakın zaman kadar nüfus cüzdanlarının olmadığı bulgulanmıştır. Ailelerden birinin 12 yaşındaki oğlunun geçirdiği trafik kazası sonucunda sağlık hizmetlerinden yararlanmak için, 2008 yılının başlarında ilk kez nüfus kayıtları yapılmıştır. Aileler resmi nikâh kıymamıştır. Alan araştırması yapıldığı dönemde, birkaç gün önce, Çeşme İlçesi

Şemikler-Yalı Mahallesinde yaşayan araştırma öznesinin çok erken yaşta evlenmesi ve erken yaşta çocuk sahibi olması, bu bölgenin, alan araştırması için seçilen örneklemdaki aile başına düşen en yoğun genç nüfusa sahip mahalle olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bölgede yaşayan ve 16 yaşından büyük bekâr genç kız ile karşılaşılmamıştır. Buna karşın, 20 yaşın altında, evlilik süresine göre 1-2 çocuk sahibi genç kadınlar çoğunluktadır. Evliliklerin çoğunluğu resmi nikâh yapılmadan gerçekleşmektedir. Bu durum, yalnızca bu mahalle için geçerli değildir. Özellikle benzeri yaşam biçimini kentsel ve kırsal alanda sürdüren aileler için de geçerlidir. Örgün eğitime katılımdaki düşüklük, daha doğrusu, olumsuz sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ortamdaki kaynaklanan örgün eğitime katıl(a)mama nedeniyle ortaya çıkan sosyal ve mekânsal ayrışma, bu durumun temel nedenleri arasındadır.

2.1.3.2. Konak ve Bornova İlçelerinde Yaşayan Araştırma Öznesinin Aile Yapısı

Konak ve Bornova İlçelerinde yaşayan araştırma öznesinin İzmir'e yerleşmelerinin ve İzmir'de yerleşik düzende yaşamaya başlamalarının yaklaşık 80 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Her iki ilçede yaşayan araştırma öznesinin kentle bütünleşme ve kente eklemlenme sürecinde, İzmir'de yerleşme ve yerleşikleşme süreci daha yeni olan Karşıyaka İlçesinde yaşayan araştırma öznesine göre aşama kaydetmiş olması alan araştırması öncesinde varsayılan bir durumdur. Bu bağlamda bakıldığında, ebeveynlerinden birini ya da ikisini erken yaşta kaybetmemiş, anne ve babası birlikte çalışan araştırma öznesi dışında kalan, 40 ve üstü yaş grubundaki araştırma öznesinin çoğunluğu beş ve daha çok çocuklu ailelerden gelmektedir. Görüşülen araştırma öznesinin kendisi ya da eşinin kardeş sayısı, kendileri de dâhil olmak üzere 5-12 arasında değişmektedir. Bu gruptaki erkeklerin çoğunluğu, askerlik görevini yaptıktan sonra evlenmişlerdir. Evliliği sürenlerin sahip olduğu çocuk sayısı ise, 1-5 arasında değişmektedir. Eşlerin her ikisi birlikte çalışan ve/ya da düzenli ve sigortalı işlerde çalışan ailelerin çocuk sayısı 1-3 arasında değişmektedir.

Bu yaş grubundaki erkek araştırma öznesi, çocuk sayısının düşük olmasını, geçim sıkıntısı nedeniyle bakabilecekleri kadar çocuk yapmak amacı ile eşlerinin korunmasına bağlamaktadır. 2-3 çocuk sahibi olmayı yeterli gören yetişkinler, doğum kontrol yöntemleri

kırsalında yaşayan 19 yaşındaki bir Çingene/Roman kızı kaçırarak ikinci kez evlenen 21 yaşında erkek araştırma öznesi, resmi nikâhla ilgili sorulan soruya "birkaç yıl evli kalalım, eğer anlaşabilirsek yaparız" şeklinde yanıt vermiştir. Aynı ortamda, 18 aylık bir çocuğu olan ve eşi gasp nedeniyle cezaevinde olan 17 yaşındaki genç kadın, eşinin annesinin ikinci evliliğini yaptığını ve ilk evliliğinin de resmi nikâhsız gerçekleştiğini söylediğini söylemiştir.

kullandıklarını belirtmişlerdir. Aileler, erken yaşta evlenen ve erken yaşta çocuk sahibi olan çocuklarına da doğum kontrol yöntemleri kullanmalarını salık vermekte ve bu yöntemleri kullanmalarında ön ayak olmaktadır.

Yenişehir ve Hilal Mahalleri de dâhil olmak üzere Konak İlçesindeki mahallelerde karşılaşılan ve şaşırtıcı olarak değerlendirilebilecek bulgu, sonraki kuşaklarda, ailelerinin kentte kalış süresi göz önüne alındığında evlilik yaşının daha ileri yaşlarda ve/ya da eski yaş grubunda gerçekleşmesi beklenmekte iken, bunun tam tersi ile karşılaşılmıştır. Örgün eğitimde geçirilen süreye de bağlı olmakla birlikte, özellikle 8 yıllık eğitime katılmayan ve 8 yıllık eğitimi tamamlayanlar kız çocuklarının çoğunluğu 15-18 yaş grubunda evlenmektedir. 18 ve daha küçük yaşlarda yapılan evliliklerin çoğunluğu nikâhsız gerçekleşmektedir. Eğitim ile ilgili bölümde, Murat ve Hüseyin'den yapılmış alıntılar bu durumu daha anlaşılır kılmaktadır. Anne ve babaların karşı çıkması durumunda, özellikle kız çocukları “kaçma”yı bir koz olarak kullanmaktalar. Yenişehir ve Ballıkuyu Mahallelerinde ve İkiçeşmelik Bölgesinde yapılan görüşmelerde, nişanlı olmalarına karşın çocukları kaçarak evlenen aileler bulgulanmıştır.

Yapılan erken evliliklerde, genç çift için ilk başta yeni bir ev tutulmaktadır. Gençlerin çoğunluğunun eğitim düzeyinin düşüklüğü, herhangi bir mesleklerinin olmaması, yeni evli çiftlerin evliliğin getirdiği yükümlülükleri tek başlarına karşılamalarına olanak vermemektedir. Ailelerinin de durumları iyi değilse, yeni evliler birkaç ay sonra, konutu uygun olan ebeveynlerinin yanına taşınmaktadır. Konak İlçesi'nde araştırma öznesinin yaşadığı mahallelerin artık ilave oda inşa edilmesine olanak vermemesi nedeniyle atalarımızın deyimi ile “ev üstüne ev” durumu gerçekleşmektedir.

2.2. Sosyal Yapı

Dünya genelinde yapılan çalışmalarda gerek aynı bölgede, gerekse aynı ülkede yaşayan Çingene/Roman topluluklarının dilleri⁶⁵, tarihleri, geçimlerini temin etmedeki uğraş alanları bakımından türdeş olmadıkları, pek çok alt gruba ayrıldıklarına vurgu yapılmaktadır. Türkiye'nin hemen her yerinde yaşayan Çingene/Roman grupları için de, gerek adlandırma, gerekse yaptıkları işler bakımından bu çeşitlilikten söz edilebilir. Her Çingene/Roman topluluğu, kendilerini asıl Çingene/Roman olarak görme eğilimindedir. Alan araştırması için girilen farklı mahallelerde elde edilen bulgularda bu bilgileri doğrular niteliktedir. Her mahalle

⁶⁵ Dil bilim çalışmaları Çingene dilini üç ana lehçeye ayırmıştır: Avrupa'da Romani (Rom), Ermenicenin etkisinde Lomavren (Lom) ve Asya'da Domari (Dom). Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Fraser (2005);

kendilerinin daha “Roman” olduğuna vurgu yaparken, mahallede yaşayan farklı ad ve mesleki uğraş içinde olanlar da, kendi içlerinde *Romanlıkları* ya da *Çingene*likleri noktasında ayrı bir yere konumlandırılmaktadır. Ancak, Fraser’ın (2005:17) da belirttiği gibi “her birinin, *gaco*⁶⁶ söz konusu olduğunda ne olduğu bellidir.” Yaptıkları işlere, yaşadıkları bölgelere göre çeşitli isimlerle anılmaktadırlar.

Türkiye’de yaşayan Çingene/Romanların sosyal konumları ve yaşam tarzları arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Farklı bölgelerde, farklı yaşam biçimlerine sahiptirler. Hatta Çingene/Roman toplumunun nüfus yoğunluğunun çok olduğu (İzmir gibi) illerde olduğu gibi, farklı mahallelerde, farklı yaşam biçimlerine sahiptirler. İzmir İli için bu durumun temel nedeni, farklı bölgelerden, farklı Çingene/Roman gruplarının farklı zamanlarda göçü ile karşı karşıya kalmasıdır. Tüm bu farklılıklar, kent yaşamına uyum bağlamında da farklılıklar yaratarak, İzmir İlinde yaşayan tüm Çingene/Roman topluluklarının farklı yerelliklere sahip olmasına yol açmıştır. Araştırma öznesinin büyük çoğunluğu atalarının, İzmir’e, Lozan Antlaşması sonrasında gerçekleşen nüfus mübadelesi sonrasında, Selanik’ten (Yunanistan⁶⁷) geldiğini söylemektedir. Selanik, Anadolu’ya ve İzmir’e gelmeden önce yaşanan ortak bölge olarak belirtilse de, Selanik’ten geldiğini belirten gruplar arasında da Selanik’ten gelen yer, sosyo-kültürel ve mesleki yapılar noktasında farklılıklar bulunmaktadır.

Bu farklılıkları yaşamın mekânsal biçimlenmesine göre ele alan Duygulu (2006:22), Türkiye’de yaşayan Çingenelerde, Çingene yaşamının en belirgin biçimlerinden birinin, kültürel öğeden daha çok, kendilerine özgü kültürün ve soya bağlı hayat tarzının şekillenmesinde de etkin rol oynayan, yaşamın mekânsal biçimlenmesi olduğunu söylemektedir. Duygulu, yerleşim düzenine göre Çingeneleri, (1) göçebeler, (2) yarı göçebeler ve (3) yerleşik hayat sürenler olarak üç ana bölümde incelemenin yararlı olacağını düşünmektedir.⁶⁸ Martinez (1992:58) ise, “yerleşikleşme”nin kesin bir durağanlık anlamına

⁶⁶ Romani dilinde Çingene/Roman olmayan, yabancı anlamına gelmektedir.

⁶⁷ Selanik’ten gelenlerin bir kısmı için doğru olabilecek bu söylem, özellikle Konak ve Bornova İlçelerinde yaşayanların çoğu tarafından kullanılmaktadır. Bununla birlikte, ilk geliş yerinin Selanik olması sorgulanabilir olsa da, tamamına yakınının, çeşitli tarihlerde Osmanlı İmparatorluğunun Balkan’larda kaybettiği topraklardan geldiği rahatlıkla söylenebilir. Bu durumu ortaya çıkartabilecek çalışmalar, ancak, dil üzerinden gerçekleştirilebilir. Yerleşikleşme ile birlikte, özellikle gençlerin Romani (Çingene dili) denen dili anlamadıkları düşünülürse, bu da ilerleyen zamanda pek mümkün görünmemektedir.

⁶⁸ Alan araştırması bulgularına göre, günümüz Türkiye’sinde, göçebe yaşamı biçimini isteyerek seçmiş, bunu bir yaşam felsefesi haline getirmiş Çingene grupları olmadığını; bu gruba dâhil olanların gelir yetersizlikleri, onları, sabit ve sağlıklı bir barınma mekânı sağlayamamalarına ve dolayısıyla göçebe yaşam sürdürmelerine yol açtığını düşünüyorum. Göçebelik, daha çok bir *evsizlik*, *yerleşikleşememe* hali olarak ortaya çıkmaktadır.

gelmediğini, yerleşiklerin çoğunun gelir kaynağı bulmak için uzun mesafeler kat etmek durumunda olduklarını; aynı aile içinde farklı yerleşikleşme tarihleri olabileceğine dikkat çekmektedir. Göçebelğin, “zaman içinde mevsimlik bir döngü, uzamda ise bütünüyle sınırlı olan belirgin bir devingenliğe” (47–48) sahip olduğunu belirtmektedir.

Süregiden yarı-göçebe yaşam biçimi, gelir getirici etkinlikler çerçevesinde oluşmaktadır ve yaşam biçimi olarak, yavaş bir şekilde kaybolma yolundadır. Yarı-göçebe yaşam sürdürenler, hem yerleşik düzen kültürünü, hem de göçer kültürünü birlikte sürdürmektedirler. Örnekleme içinde yer alan Örnekköy Mahallesi’nde yaşayan Çingene/Roman toplumunun büyük çoğunluğu, 5–10 yıl öncesine kadar yarı-göçebe yaşam tarzını sürdürmüşlerdir. Günümüzde, ekonomik nedenlerden dolayı belirli iş kollarında, yarı göçerliği, *zorunlu* olarak sürdürenler bulunmaktadır. Gelir getirici uğraşlarına bağlı olarak, Mart sonu, Nisan başı, yaşadıkları mahallelerden ayrılan bu gruptakiler, işleri bittikten sonra Eylül sonu-Kasım başında geri gelmektedirler. Yaptıkları işe göre gidilen uzaklıklar değişmektedir. Yarı göçer yaşam biçimi ilgili bölümde tartışılacağı üzere, geçim alanlarındaki daralma nedeniyle, en azından bugünkü haliyle yakın gelecekte yok olacağı düşünülmektedir.

Özkan’ın (2000) belirttiği gibi, Türkiye’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun çoğunluğu, büyük kentlerde ya da nüfus yoğunluğu fazla olan bölgelerde yerleşik hayata geçmiştir. Sosyal yaşam, genellikle mahalle düzeyinde gerçekleşmektedir. Mahalleler, daha önce de vurguladığı gibi, farklı yaşam biçimlerini barındırmaktadır. Aileye ve akrabalara yakın olma, aile ve akraba dayanışmasından yararlanma ve birlikte yaşama isteği, yerleşim için seçilen mahallede önemlidir. Alan araştırması bulgularına göre, mahallelerin büyüklüğü ile orantılı olarak, hemen her mahallede, aile ve yakın akrabalarından oluşan, onların deyimi ile “tayfa”lar bulunmaktadır.⁶⁹

Yerleşim düzenine göre belirginleşen bu yaşam biçimi, yerleşiklerle diğer grupta olanlar arasında “kimlik” düzeyinde bir çekişmeyi ve farklılığı da beraberinde getirmektedir. Bu duruma, Cumhuriyet sonrası dönemde, 1939 yılında yayınlanan “Çingeneler” adlı kitabı ile

⁶⁹ 1923-1933 yılları arasında Selanik ve Batı Trakya’dan Nüfus Mübadelesi ile gelenlerin anlatılarında, ailelerinin Türkiye’nin çeşitli il ve ilçelerine yerleştirildiklerini, yerleştirildikleri bölgelerde kendilerine işlemeleri için arazi verildiğini, ama bir süre sonra, verilen arazilerin tapularını bile almadan, İzmir’de yaşayan ailenin diğer üyelerinin yanına yerleştiklerini söylemişlerdir. Selanik ve Batı Trakya’dan gelenler, özellikle tütün ekim alanlarına yerleştirilmişlerdir. Ailelerinin ilk yaptığı işleri sorduğumda, tütün ekim ve fabrikalarda tütün işleme işi bazı mahallelerde sıklıkla belirtilmiştir. Yaptıkları işler, birçoğunun soyadına bile yansımıştır.

Osman Cemal Kaygılı (1972)⁷⁰ da vurgu yapmıştır. Ahmet Haşim'in "Çingene Bizzat Bahardır" şiirinde, "Oba Çingenesi" olarak tanımladığı göçebe Çingeneleri, İstanbul'da yaşayan, müzisyen, yerleşik Çingenele ile karıştırdığını belirtmektedir. Kaygılı'nın o günlerde ortaya koyduğu bu farklılaşma, Batı Trakya ve Ege Bölgelerinde yerleşik olarak yaşayanların, kendilerini "Roman" olarak nitelendirmelerinde ve göçebe, yarı göçebe yaşam sürdürenleri "Çingene" olarak küçük görmelerinde süregitmektedir. Kendilerini *Roman* olarak niteleyen araştırma öznesinin söylemleri doğrultusunda, kentsel yaşamla bütünleşme ve eklemlenme bağlamında yapılacak soyutlamada; geleneksel yaşam alışkanlıklarını kentte de sürdüren, kentsel yaşamın gerekliliklerini çeşitli (genellikle ekonomik ağırlıklı) nedenlerle yerine getiremeyen, kent yaşamının olanaklarından faydalanamayanlar, kente eklemlenme ve kenarda kalma noktasında Çingene olarak tanımlandı. Kentle, kentsel yaşamla eklemlenme ve bütünleşme arasında bir yerde olanları ise Roman olarak nitelendirildi. Onaylı ve düzenli bir işin olmaması Çingene ve Roman arasında temel fark olarak ortaya çıkmaktadır

2.3. Ekonomik Yapı

Bu bölümün amacı, alan araştırması bulguları çerçevesinde Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleki yapısını ve daha geniş emek piyasası içindeki durumlarına ve konumlarına yönelik bilgiye katkı yapmaktır. Bu katkı, araştırma öznesinin işgücü arzı ve niteliği ile yapılan iş ve mesleklerin dağılımı yardımı ile yapılmaya çalışıldı.

2.3.1. İşgücü Arzı ve Niteliği

Türkiye'de olduğu gibi, İzmir'de yaşayan araştırma öznesinin nüfus yoğunluğuna ilişkin net bir istatistikî bilgi bulunmamaktadır. İzmir'deki Roman dernekleri ile yapılan görüşmelerde, şehir merkezi dışındaki ilçeler⁷¹ de dahil olmak üzere 300.000-400.000 Çingene/Roman nüfusun yaşadığı (biraz da abartılarak) belirtilmektedir. Alan araştırması aşamasında şehir merkezi dışındaki nüfus yoğunluğu ile ilgili bir öngörüye ve bilgiye sahip olunmamakla birlikte, büyük çoğunluğu Konak İlçesinde olmak üzere, şehir merkezinde⁷² 60.000-70.000 Çingene/Roman vatandaşın yaşadığı düşünülmektedir. Nüfus yoğunluğuna yönelik elde tam

⁷⁰ Kaygılı'nın Çingenele kitabının ilk basımı 1939 yılında yapılmıştır.

⁷¹ İzmir ilinin 30 ilçesi bulunmaktadır. Alan araştırmasında yapılan görüşmelerde nüfus yoğunluğuna yönelik bilgi edinilememekle birlikte Balçova, Aliağa, Foça, Kemalpaşa, Kınık, Kiraz, Menderes, Ödemiş dışında kalan ilçelerde Çingene/Roman nüfus yaşadığı ifade edilmiştir. Şehir merkezi dışındaki ilçelerden, Bergama, Torbalı, Menemen ilçelerinde yoğun olmak üzere Seferihisar, Çeşme, Dikili, Menderes, Selçuk, Tire ve Urla ilçelerinde yaşayan araştırma öznesinin varlığına yönelik bilgiler verilmiştir.

ve kesin bilgi bulunmamakla birlikte, İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun genç bir nüfus yapısı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu durumun temel nedeni, —eldeki bulgulara göre— yakın gelecekte değişme olanağı görülmeyen erken yaşta evlilik olgusudur.⁷³ Mahalleler arasına çok küçük farklılıklar olsa da, genç yaşta evlenen kadın araştırma öznesinin anne olma yaşı 16-17 yaşları arasındadır.⁷⁴ 20’li yaşlara gelmeden birçok çift, iki çocuk; 30’lu yaşlarının ikinci yarısı ile birlikte torun sahibi olmaktadır.

Erken yaşta yapılan evlilik ve doğumlar, araştırma öznesinin genç bir nüfus yapısına sahip olmasına yol açmıştır. Çingene/Roman toplumu da Türkiye gibi genç nüfus yapısına sahiptir. Bu yapı, iyi kullanılması durumunda demografik bir “fırsat penceresi”⁷⁵ olarak değerlendirilmektedir. Eldeki istihdam ve işsizlik verilerine bakıldığında, bu fırsat penceresinin iyi kullanıldığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda ele alındığında, Çingene/Roman toplumunun sahip olduğu genç nüfus yapısı için de araştırma öznesine yönelik bir “fırsat penceresi” nitelmesini kullanmak doğru olur mu? Araştırma öznesinin işgücü arzının niteliği, yeni-liberal küreselleşmenin ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkardığı değişim ve dönüşüm ve İzmir kent ekonomisinin kendine özgü yapısı ile önümüzdeki dönemde göstereceği gelişim çizgisi göz önünde alınmadan bu soruyu yanıtlamak pek açıklayıcı olmaz.

Yukarıda sunulan bulgular ışığında, Çingene/Roman toplumu, işgücü piyasalarına genç bir işgücü sunmaktadır. Bu genç işgücü ile birlikte araştırma öznesinin işgücünün genel niteliği ile ilgili ne söylenebilir? Örgün eğitime düşük düzeyli, yetersiz ve dar kapsamlı katılımları düşünüldüğünde, yersiz bir soru gibi görünmektedir. Örgün eğitimden elde ettikleri bilgi ve beceri düzeyleri ve kentsel emek piyasasında *eğreti olmayan işler* için talep edilen niteliklere bağlı “istihdam edilebilirlik” durumları dikkate alındığında, niteliksiz bir işgücü arzı oluşturdıkları ve bu özellikleri nedeniyle, genellikle (sosyal) güvenlikten yoksun, düzensiz,

⁷² Şehir merkezi olarak ele alınan bölge Konak, Karşıyaka, Bornova, Çiğli, Buca, Balçova, Karabağlar ilçelerini kapsamaktadır.

⁷³ Öznel bir bakış açısı olarak eleştirilebilecek bu bulgunun kaynağında genç kızların/kız çocuklarının belirli bir yaşa kadar evlenmemişler ise, kendilerini “evde kalmış” olarak görmeleri yatmaktadır. Kız çocuklarının erken yaşta evlenmeleri onaylanmasa da, özellikle kız babaları tarafından rıza gösterilmesi gereken bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

⁷⁴ Alan araştırması bulguları erken yaşta yapılan evliliklerin çok yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, 20-25 yaş arasında evlenmemiş genç kadınlarda bulunmaktadır.

⁷⁵ Fırsat penceresi olarak adlandırılan dönem, çalışma çağındaki nüfusun, toplam nüfus içinde en geniş paya ulaştığı dönem/dönemlerdir.

düşük vasıflı ve düşük ücretli işlerde çalıştıkları/çalışmak durumunda kaldıkları rahatlıkla söylenebilir. Araştırma öznesinin çoğunluğu, formel emek piyasalarında iş bulabilme şansı, (yeni-liberal söylemin sıklıkla kullandığı insan/beşeri sermaye düzeyleri ile birlikte işgücü piyasalarında talep edilen nitelik arasındaki uyumsuzluk düşünüldüğünde) pek yoktur. Fakat, araştırma öznesinin kendine özgü iş, çalışma ve meslek yapıları için sahip olduğu insan/beşeri sermayesi dikkate alındığında, üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur.

Araştırma öznesinin emek niteliği ile yapılacak tartışmalar, seçilecek konumlanma noktasına göre çeşitlenebilir. Fabrika sistemini temel alan “klasik proleterleşme” modeli çerçevesinde ele alınırsa farklı; küreselleşme sürecinde ekonomik yapılarda ortaya çıkan değişim ve dönüşümün daha da belirginleştirdiği işgücü piyasalarındaki bölümlenme modelleri çerçevesinde ele alınırsa farklı yönde gelişir. İzmir’in kendine özgü ekonomik yapısındaki devingenliklerin de yapılacak tartışmalarda göz önünde bulundurulması gerekir. Araştırma öznesinin emek niteliğinin nasıl ele alınacağına yönelik farklı sorular sorup, üzerinde tartışılabilir. Yukarıda ortaya konan ve konabilecek tartışma soruları çerçevesinde seçilecek konumlanma noktalarının her biri, belirli ölçülerde araştırma öznesinin emek niteliğini açıklayabilir. Araştırma öznesinin iş, çalışma ve mesleki uğraşlarını ve özelliklerini dikkate almadan seçilecek bir konumlanma noktası, araştırma öznesinin işgücü arzının niteliği hakkında, yüzeydeki görüntüleri betimlemeden öte geçmeyen, yalnızca egemen ekonomik sistemin dayattığı değişkenlerine bağımlı öğelere yoğunlaşmaya neden olur. Araştırma öznesinin gerek kendi seçimleri, gerekse sosyo-ekonomik şartların zorlaması sonucunda oluşan beşeri sermayeleri ile formel emek piyasalarında “bütünleşme” kavramı çerçevesinde irdelenecek *istihdam edilebilirlik* durumlarına odaklanan bir bakış açısı, araştırma öznesinin daha geniş ekonomik sistemin boş bıraktığı, ortaya çıkardığı (ya da yok ettiği) gelir getirici etkinliklerden yararlanmaya yönelik gelişen/geliştirdikleri niteliklerini görmezden gelir. Bu bağlamda, *kentsel formel emek piyasasına bütünlenme* ilişkilerinden daha çok, (günümüz gerçekliğini de kavrama noktasında) araştırma öznesinin emek niteliği için, kentsel yaşama *eklemlenmek* ve hayatı kazanmak için geliştirdikleri *yollara* ve gelir kazanma/kazanabilme yeterliliği çerçevesinde beliren ilişkilere ve bu ilişkilerde ortaya çıkan değişimlere bakmak daha uygun bir bakış açısı sağlar. Çingene/Roman işgücünün niteliğini, sosyo-ekonomik kuvvetlerin akıntısı içinde varkalabilmek, bu dünyada kendilerine bir yer bulabilmek ve kendilerini yeniden üretmek için, kapitalist sistemin kâh içine girerek kâh kenarında durarak geliştirdikleri gelir

temin edici etkinliklerin özellikleri çerçevesinde almak gerekir. Sözün özü, araştırma öznesinin işgücünün niteliği için iş ve uğraşlarının *ekonomi politiğine* bakılmalıdır.

2.3.2. İş ve Mesleklerin Dağılımı

Eğitim ile ilgili bölümde Çingene/Roman toplumunun iş ve meslek yapısına yönelik kısa bir giriş yapılmıştı. Mahallenin yerleşiklik süreci/süresi, mahallenin çevresinde bulunan ulaşılabilir (yerel) ekonomik alanlar, yapılan işlerin niteliksel özellikleri, araştırma öznesinin bireysel gelir kazanma yeterlilikleri ve cinsiyet, Çingene/Roman toplumunun İzmir ilindeki istihdama ve işgücü piyasalarına katılımlarında etkili olan etmenlerdir. Araştırma öznesinin iş ve mesleki uğraşları *formel* ve *enformel* gelir fırsatları olarak iki ana bölümde; enformel gelir fırsatlarını da *yasal* ve *yasal olmayan* gelir fırsatları olarak sınıflandırılabilceği daha önce belirtilmişti. Formel ve enformel gelir faaliyetlerinin bazılarında, Hart'ın (1973) birincisinin ücret gelinine, ikincisinin kendi adına çalışma üzerine kurulma yönünde yapmış olduğu temel ayırım geçerli iken; bazılarında, özellikle ayakkabıcılık sektöründe bu ayırım geçerli değildir.

Araştırma öznesinin iş ve mesleki uğraşlarında, birey ve mahalle düzeyinde benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Aynı mahallede birçok kişinin aynı işi yapıyor olması önemli bir benzerlik olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Örnekköy Mahallesinde günümüzde yapılan hurdacılık, neredeyse mahalledeki tüm erkeklerin yaptığı tek iş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yenişehir, Hilal Mahalleleri ve İkiçeşmelik bölgesinde müzisyenlik yapan erkek araştırma öznesinin dışında kalanların neredeyse tamamına yakını, ilk iş deneyimini çocuk yaşta çalışmaya başladıkları kunduracılıkta elde etmişlerdir. Kunduracılık bazı araştırma öznesinin hala yapmayı sürdürdüğü önemli bir geçim kaynağıdır. Ballıkuyu Mahallesinde de erkek araştırma öznesinin büyük bir bölümü ilk iş deneyimini kunduracılık yaparak elde ederken, bazıları Alsancak semtinde araba yıkayarak bu deneyimi elde etmiş, ailelerinin geçimini katkı sağlamışlardır.

Belli iş ve meslek alanlarında yığılmalar ve yoğunlaşmalar olmasına karşın, hem Çingene/Roman toplumunun, hem de bireysel düzeyde araştırma öznesinin gelir getirici ekonomik etkinlikleri genellikle tek bir kaynağa bağlı değildir, çeşitli işlerden oluşmaktadır. İşlerdeki çeşitlilik bireysel ve toplu olarak ortaya çıkmaktadır. Bireysel düzeyde, araştırma öznesinin çoğunluğunun yaptığı işler, *geçim sağlama araçları* olarak ele alındığında, zaman içinde ve aynı dönem içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Hayatta kalma mücadeleleri,

ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan değişim ve dönüşüme uyum sağlama yönünde yoğun çaba sarf ederek süregitmektedir. Günümüzde, emek piyasalarının *esnekleştirilmesi* yeni-liberal politika ve uygulamalar sonucu gerçekleş(tiril)mektedir. Çingene/Roman toplumu ise, hayatta varkalabilmek için geçim stratejilerini esnekleştirmek, ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan değişim ve dönüşüme uyum sağlamak için çaba göstermek durumunda kalmaktadır. Bu nedenle, hem aynı dönemde, hem de farklı dönemlerde farklı işler ve farklı meslekler arasında sürekli geçişler yapılmaktadır. Örneğin, 44 yaşındaki Selami, 11-12 yaşlarında gevrek ve su satarak başladığı ilk iş deneyimini, 13 yaşında “kunduracılık” yaparak sürdürmüştür. Daha sonra mezbahada kasaplık, kahvehanelerde garsonluk yapmıştır. Görüşmenin yapıldığı dönemde, evinin önüne çektiği camekanlı bir bölme ile sınırlandırdığı alanda, kendi deyimi ile “seyyar sabit” olarak küçük bir lokanta işletmektedir. Hiçbir resmi kurumda kaydı bulunmayan lokantanın aşçılığını ve garsonluğunu da tek başına kendisi yapmaktadır.

Yarı-göçebe yaşam sürdükten sonra Örnekköy Mahallesi'ne yerleşen 35 yaşındaki Metin'in ilk iş deneyimi, aile mesleği olan panayırcılıktır. Panayırcılık yaptıkları dönemde, kış aylarında, daha çok günlük masraflarını çıkarmak için hurdacılık yapmaya başlamışlardır. Panayırcılığı bıraktıktan sonra mevsime ve iş olanaklarına göre yaz ve bahar aylarında (közleme ve haşlama) darı satmakta iken; kış aylarında hurdacılığı sürdürmekte, zaman zaman ise pamuk helva yapan bir arkadaşından aldığı ürünleri satmakta; mevsime ve şartlara göre değişen yaşamı sürdürme stratejileri geliştirmektedir. Metin ve Selami'nin iş deneyimlerinin benzeri süreçleri yaşamış birçok erkek araştırma öznesi bulunmaktadır.

İzmir kent merkezinde yaşayan araştırma öznesinin yaptığı işlerden bazıları ilerleyen bölümde daha ayrıntılı olarak incelendi. Kısaca vurgulamak gerekirse, araştırma öznesinin günümüzdeki iş ve mesleki uğraşlarının çoğunluğu *enformel* sektördedir. Çingene/Roman toplumunun enformel sektördeki istihdam ve iş olanaklarına yönelimleri ile 1980 sonrası, küreselleşme sürecinde uygulamaya konan liberal ekonomi politikaları sonucu formel istihdam olanaklarının azalmasıyla kırılgan ve zayıf işgücü kesimlerinin enformel sektör istihdam ve iş olanaklarına yönelimleri arasında benzeşen ve farklılaşan yönler bulunmaktadır. Araştırma öznesinin iş ve mesleki uğraşlarının birçoğunda *enformelleşme süreci*, yeni-liberal küreselleşme sürecinden önce ortaya çıkmış bir gelişmedir.

Çingene/Roman toplumunun günümüzdeki istihdamda ve emek piyasasında yer alış biçimleri, *uygun iş*, *insana yaraşır iş* kavramları çerçevesinde ele alındığında, yaptıkları işleri, *eğreti* ve *marjinal* olarak nitelemek doğru bir saptama olur. Bununla birlikte, eğreti ve marjinal işlerin araştırma öznesi tarafından tercih edilmesinde ve yapılmasında süreç içerisinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Geçmiş dönemlerde, İzmir ekonomisinin, özellikle kent-içi alanlarda araştırma öznesine, enformel sektörde ortaya çıkardığı *marjinal* iş ve çalışma olanaklarından elde edilen gelirin, formel sektörden (bağımlı çalışmadan) elde edilen/edilecek gelirden yüksek olması ya da yüksek olacağına yönelik beklentiler ve (o dönemde) enformel sektörden elde edilen gelir düzeyinin görece yüksekliği, Çingene/Roman toplumunun iş ve meslek uğraşlarının enformel sektör ağırlıklı olmasına yol açmıştır.

Araştırma öznesinin yaptığı iş ve mesleklerdeki enformelleşme iki farklı şekilde ele alınabilir. İlki, yapılan işin ve sektörün niteliği gereği enformelleşmenin ortaya çıkışıdır. Bu, daha çok ayakkabı imalat sektöründe bağımlı olarak çalışanlar ile müzisyenlerin yer aldığı eğlence sektörü için geçerli bir durumdur. Ayakkabı üretim sektörünün doğası ve bu sektörde faaliyet gösteren firmaların küçük ölçekliliği “esnek üretim” örgütlenmesine ve dolayısıyla enformelleşmeye uygun yapısından kaynaklanmaktadır. Ayakkabı sektörü⁷⁶ ile ilgili bölümde daha ayrıntılı olarak ele alındı. Benzer bir yapı, müzisyenlerin çoğunluğunun geçimlerini temin ettiği eğlence sektörü için de geçerlidir.

Araştırma öznesinin yaptığı işlerde ortaya çıkan ikinci enformelleşme şekli “kendi hesabına çalışma”dır. Kendi hesabına çalışma, belli ölçülerde Martinez’in (1992:47-56) Çingenelerin geçim kaynaklarına yönelik yapmış olduğu “devşirme ekonomisi (toplayıcılık)” ve “zanaatkârlık” iki ana sınıflandırmaya uygun bir gelişim göstermiştir. Yükselsin (2009:454), bu iki ana geçim kaynağının, elde edilen hammaddenin uygun alıcılara satılması üzerinden gerçekleştiğini belirterek, bu durumu “esnafılık” olarak nitelemektedir. Yükselsin, “toplayıcılık” ile ilişkilenen uğraş alanlarından elde edilen hammaddenin, bu malı işleyecek fabrika ya da aracılara satıldığını; “zanaatkârlık” da ise elde edilenlerin işlenip dönüştürüldükten sonra alıcısına satıldığını ve zanaatkârlık uğraşlarının beceri gerektirdiğini belirtmektedir. Sway () ise, egemen toplumdaki tüm radikal ekonomik ve sosyal değişikliklere karşın, Çingene/Roman toplumunu “aracı azınlık” grupları içerisinde değerlendirmektedir. İzmir’de yaşayan araştırma

⁷⁶ Türkiye’de ayakkabı üretim sektörünün değişen yapısı ve kullanılan işgücünün niteliği için sektöre yönelik daha ayrıntılı bir çalışma için Güler-Müftüoğlu’nun çalışmasına bakılabilir.

öznesinin geçmişte ve günümüzde bir çeşit esnaflık olarak değerlendirilebilecek iş ve mesleki uğraşlarının bir kısmı bu bağlamda değerlendirilebilir. Çiçek satıcılığı, bohçacılık ve işportacılık (paketçilik) bu işlerdendir.⁷⁷ Yazarların devşirme ekonomisi, zanaatkârlık ve aracı azınlık kavramları çerçevesinde ele aldıkları iş ve mesleklerin tamamı, serbest meslek, kendi hesabına çalışmaya uygun işlerdir ve hepsini *enformel* geçim stratejileri içerisinde değerlendirmek mümkündür.

Alan araştırması bulgularında, yakın ve uzak geçmişte “kendi hesabına” çalışma için öne çıkan neden, kendi hesabına çalışma sonucu elde edilecek gelirin, bir işyerine bağımlı olarak çalışarak elde edilecek gelirden daha yüksek bulunması yatmaktadır. Yapılan işin niteliği, gelir miktarında farklılıklar yaratmakla birlikte, “serbest meslek” olarak da nitelendirdikleri kendi hesabına çalışmadan elde edilen gelirin bağımlı çalışma sonucu elde edilen gelirden yüksek olduğu söylenmiştir. Özellikle küçük ölçekli de olsa gerçekleştirilen ticari etkinlikler, onların ifadesi ile “kayıp aramak” sözü ile beliren riskli bir duruma gönderme yapsa, belirsiz bir süreci içerse de, elde edilen gelirin bağımlı çalışmadan daha fazla olması nedeniyle tercih nedeni olmuştur. Alan araştırmasının yapıldığı dönemde, geçmişte elde ettikleri geliri elde edememekte oldukları belirtilmiştir. Bu durumun nedenleri, yaptıkları iş ve meslek uğraşları irdelenirken ortaya kondu.

Araştırma öznesinin arasında formel istihdama katılanlar ya da katılmış olanlar daha çok 45 ve yukarı yaş grubunda yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, İzmir kentsel emek piyasasında talep gören vasıfları elde etmiş her yaş grubundan araştırma öznesi formel sektörde bağımlı olarak çalışmaktadır.

Konak İlçesinde, Yenışehir ve Hilal Mahallelerinde yaşayanlar arasında, bölgede bulunan tekstil ve özellikle tütün işletmelerinde çalışmış ve bu işletmelerden emeklilik hakkı elde etmiş çok sayıda araştırma öznesi bulunmaktadır. Kadınlar arasında, özellikle tütün işletmelerinden emekli olanlar azımsanmayacak sayıdadır. Bornova ilçesinde yaşayan araştırma öznesi arasında emekli olanların sayısı da az değildir. Bir kısmı tütün işletmelerinden, özellikle erkeklerin bir kısmı Bornova Belediyesinde temizlik işlerinde çalışarak emekli olmuşlardır. Bu durum, alanyazınında Çingene/Roman toplumunun kültürel nedenlerle “bağımlı çalışma” karşısında olduğu yönündeki, özellikle antropolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkan vargıların tersi bir durumdur. Bununla birlikte, İzmir ilinin ekonomik ve

⁷⁷ Uyuşturucu ve esrar satışı da bu grup içerisinde değerlendirilebilir.

nüfus yapısındaki gelişmeler, Çingene/Roman toplumunun (bazı mahallelerdeki) yerleşiklik süresi ve mülksüzleşme durumları dikkate alındığında araştırma öznesinin çoğunluğunun, Marksist alanyazınına uygun bir gelişim göstererek *proleterleşmesi* beklenebilirdi. İzmir ilinde işgücü arzındaki gelişim ile işgücü talebi arasındaki ilişkide, özellikle 1980 öncesi dönemde, araştırma öznesinin işgücü arzının çoğunluğunun proleterleşmesi yönünde uygun bir ortam bulunduğu belirtilmiştir. Bu durumun nedenleri yukarıda irdelendi.

İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleki uğraşlarının çeşitlilik gösterdiği belirtilmişti. Aşağıda, örnekleme dâhil edilen mahallelerde yaşayan araştırma öznesinin bireysel, toplu ve mahalle düzeyinde en yoğun olarak yer aldığı iş ve meslek uğraşılardan müzisyenlik, ayakkabıcılık, mevsimlik tarım işçiliği, bohçacılık-paketçilik, hurdacılık-atık toplama işleri ve bu işlerde küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümler irdelendi.

2.3.2.1. Alaylı ve Saygın Bir Mesleğin Temsilcileri: Müziğin Roman Üstadları

Çingene/Roman toplumu, müzik ve dans arasında, —Çingene/Roman toplumunun yaşadığı tüm zaman ve mekânda— sürekli bir birlikte anma durumu olagelmıştır. Çingene/Roman toplumu ile özdeşleştirilen bu iki uğraşı, kendilerine meslek edinenlerin sayısı, araştırma öznesinin nüfus yoğunluğu içerisinde çoğunluğu oluşturmaya da, az değildir. Müzisyenlik, bu işi kendilerine meslek edinenlerin niceliksel yoğunluğu ile doğrudan bir ilişkisi olmamakla birlikte, araştırma öznesinin hem kendi içinde, hem de diğer kesimler tarafından araştırma öznesinin yaptığı en saygın meslek olarak değerlendirilmektedir. Müzisyenlik, mesleki ve araştırma öznesinin kendi içindeki sosyal, sosyo-ekonomik katmanlaşma içerisinde ayrı bir yerde, katmanlaşmanın en üstünde yer almaktadır. Bu durum, diğer ülkelerde yaşayan ve müzisyenlik yapan Çingene/Roman toplumu içinde geçerlidir (Beissinger, 2001; Peycheva ve Dimov, 2004; Duygulu, 1995, 2006). Diğer mesleklere göre farklı bir konumda olan müzisyenlik, mesleğin farklı şekillerdeki icra edilmesine bağlı olarak müzisyenlik yapanlar arasında da farklı bir gruplandırmaya tabi tutulmaktadır (Duygulu, 2006; Yükselsin, 2009).⁷⁸

⁷⁸ Duygulu (2006:162), icracıları Çingenelerden oluşan müzik topluluklarını ince saz takımları; davul-zurna takımları; caz takımları; konser, stüdyo takımları ve kadın müzisyenler olmak üzere beş ana grupta değerlendirmektedir. Yükselsin (2009) ise, bu gruplandırmayı “çalgıcılık” ve “müzisyenlik” üzerinden yapmaktadır. Müzisyenliği bir zanaat olarak yapanlar “çalgıcı” olarak nitelenmektedir. Çalgıcılar, düğünlerde çalan ve gezici, bahşiş karşılığı müzisyenlik yaparken; televizyonda, gazinoda bir sanatçının arkasında çalan, program yapan ve nota bilenler müzisyen olarak nitelenmektedir (2009:456).

Geçimlerini müzisyenlik yaparak temin edenler, İzmir kent merkezinde yaşayan araştırma öznesi arasında da saygın bir konumdadırlar. Bu saygınlık, müzisyenlerin yerel ve ulusal düzeyde tanınırlıkları ile birlikte artmaktadır.

İzmir kent merkezinde yaşayan Çingene/Roman toplumu arasında geçimlerini müzisyenlikten temin edenlerin çoğunluğu, Tepecik ve İkiçeşmelik bölgelerinde yaşamaktadır. Kent merkezinde diğer mahallelerde yaşayan Çingene/Roman grupları arasında geçimlerini müzisyenlikten temin edenlerin sayısı, mahallede yaşayan araştırma öznesinin yaptığı diğer iş ve mesleklerle karşılaştırıldığında sayıca önemsiz kalmaktadır.⁷⁹

Müzik ile uğraşanlar arasında, müzik aleti çalanlar ile karşılaştırıldığında, şarkıcılık yapanlar, sayıca yok denecek ölçüde azdır. Tepecik bölgesinde yapılan görüşmelerde ses sanatçısı olarak çalışan 4–5 erkek araştırma öznesi olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Müzisyenlik yapan kadın araştırma öznesinin sayısı da çok azdır. Müzisyenlik yapan kadınların çoğunluğu kendilerine eğlence piyasasında şarkıcı olarak yer bulmaktadır.⁸⁰

Alan araştırması bulgularına göre davul-zurna ekipleri, (keman, kanun, klarnet, darbuka, tef, ud, yaylı tambur gibi sazlardan oluşan) ince saz ekipleri ve Kordon'da canlı müzik yapılmayan içkili mekânlarda keman, darbuka (ve kimi zamanda ud) eşliğinde *çalgıcılık* yapanlar olmak üzere temel üç grup bulunmaktadır. Son iki grupta bulunanlar, kimi zaman her

⁷⁹ Belirli (bazı) iş ve mesleki uğraş içerisinde olan araştırma öznesinin belirli mahallelerde yoğunlaştığı bulgulanmıştır. En belirgin yoğunlaşma ise müzisyenlik yapanlarda ortaya çıkmaktadır. Örnekleme içerisinde yer alan Balıkıy Mahallesi ve Bornova İlçesinde yaşayan araştırma öznesi arasında Ramazan aylarında yapılan davul-zurna çalma işi dışında müzisyenlik yaparak geçimlerini temin edenler, yok kabul edilebilecek düzeydedir. Örnekköy mahallesinde yalnızca iki erkek araştırma öznesi profesyonel düzeyde müzisyenlik yaparak geçimlerini temin etmektedir. Müzisyenlik mesleği gibi geçimlerini *dansözlük* yaparak temin eden kadınlar da İkiçeşmelik ve Tepecik Bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Alan araştırması aşamasında girilmeyen Kuruçay Mahallesiinde yaşayan kadın araştırma öznesi arasında da dansözlük yaparak geçimlerini temin edenler de bulunmaktadır. Gerek müzisyenlik yapanlar, gerekse dansözlük yapanların da belirli Çingene/Roman grupları arasında yoğun olarak yapıldığı söylenmektedir. Tepecik mahallesinde *Danacı* olarak belirtilen grup üyelerinin mahalledeki ilk müzisyenler olduğu, bu gruptakilerin asıl mesleğinin müzisyenlik olduğu belirtilirken; Manisa-Akhisar'dan göç ederek İkiçeşmelik Bölgesine yoğun olarak yerleşen Çingene/Roman gruplarındaki kadın araştırma öznesinin de *dansözlük* mesleğini daha yoğun olarak yaptığına vurgu yapılmaktadır.

⁸⁰ İzmir'de, geçimlerini eğlence sektöründen sağlayan kadınların en yoğun yaptığı işin dansözlük olduğu, özellikle Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesi tarafından söylenmektedir. Doğrudan ifade edilmemekle birlikte, eğlence sektöründe *konsomatris* olarak çalışan kadın araştırma öznesinin bulunduğu da belirtilmektedir. İzmir'de, özellikle Bornova ve Konak İlçelerinde yaşayan kadın araştırma öznesinin istihdamda en yoğun yer alışı biçimi evlere, onların sözleri ile "hanımlara" temizliğe gitmektir. Bu işi yapan kadınların bir kısmı *gündelikçi* olarak birkaç eve temizliğe giderken; bir kısmı *aylıkçı* olarak çalışmaktadır. Bazı kadınlar ise, haftanın belirli günleri apartmanlarda merdiven temizliğine gitmektedir. Aylıklı olarak işe giden kadınlardan bir kısmı, özellikle işyeri sahibi konumunda olan işverenlerin işyerinde sigortalı statüsünde çalışıyor görünmektedir.

iki gruba dâhil olabilmektedir.⁸¹ Bu gruplar, düğünlerin yoğun olduğu yaz ve bahar aylarında düğünlerde çalmak içinde oluşturulmaktadır.

Asker uğurlaması ve düğünler için gelen talepler dışında, davul-zurna ekipleri yavaş yavaş piyasadan çekilmektedir. Davul-zurna ekibi olarak işe çıkmayı sürdürenler, daha çok 60 ve üstü yaş grubunda olan eski çalgıcılardan oluşmaktadır. Genç müzisyenlerin çok fazla rağbet ettiği bir alan değildir. Sayıları gittikçe azalmakta ve iş piyasaları daralmaktadır. Davul-zurna ekiplerine talebin yoğun olduğu dönemlerde, kırsal alanda bir işe gidildiğinde, gidilen yerde 3–4 gün kalındığı belirtilmiştir. Mesleklerine olan talepteki düşüş genelde iki etmen üzerinden açıklanmaktadır. *Köylüde para olmaması* ilk etmen olarak göze çarpmaktadır. Bu durum, küreselleşme sürecinde uygulanan tarım politikalarının önemli yansımasıdır. İlgili bölümde de vurgulandığı gibi, tarım sektörünün milli gelirden aldığı payda, özellikle son 10 yıllık dönemde büyük düşüşler yaşanmıştır. Birincil bölüşüm ilişkilerinde tarım aleyhine olan bu değişim, ikincil bölüşüm ilişkileri çerçevesinde bu pastadan pay alanlara da olumsuz olarak yansımaktadır. İkinci bir etmen ise, köylük yerlerde de düğünlerin gün geçtikçe daha fazla org eşliğinde yapılmasıdır.

İzmir’de eğlence yaşamının en önemli öğelerini, bir dönem, fasıllar ve fasıl gecelerinin oluşturduğu; ince saz ekiplerinin Konak, Karşıyaka, İnciraltı, Sahilevleri, Güzelbahçe gibi denize kıyısı olan bölgelerde bulunan ve gazino kültürünün yaşatıldığı eğlence mekânlarındaki fasıl gecelerinin ayrılmaz parçaları olduğu ve saz ekiplerini ise genellikle Çingene/Roman müzisyenlerin oluşturduğu, müzisyenlik yaparak geçimini temin eden araştırma öznesi tarafından vurgulanmıştır.

İnce saz ekibini oluşturan sazların sayısını çalınan mekânın büyüklüğü ve iş potansiyeli belirlemektedir. Ekipte bulunan sazların sayısının 3–4 ile 9-10 arasında değiştiği; kimi zaman ise, bu sayının daha da arttığı belirtilmekle birlikte, günümüzde işe giden saz ekiplerinin genellikle 3–4 kişiyi geçmediği belirtilmektedir. Bu sayı nadiren de olsa artabilmektedir.

İnce saz ekiplerinde müzisyenlik yapanlar da, kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Ünlü sanatçıların arkasında çalan saz ekipleri ile düğünlerde ve eğlence mekânlarında çalan saz

⁸¹ Örneklemede, Karşıyaka İlçesi ve Ballıkuyu Mahallesi dışında yaşayan araştırma öznesinin çoğunluğu, müziğe karşı doğal bir yeteneklerinin ve yatkınlıklarının olduğunu düşünmektedir. Müziğe karşı doğuştan yetenekleri olduğunu düşünenlerin bir kısmı, çok iş ve mesleki uğraş çerçevesinde müzisyenliği de yaptıkları iş ve meslekler arasında saymaktadır. Bu grupta yer alanlar, özellikle düğünlerde *çalgıcılık* yapacak ekiplerde, gereksinim duyulduğunda, ekipleri tef ve darbuka çalarak tamamlamaktadırlar.

ekibi arasında mesleki saygınlık açısından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Belirli bir yetkinliğe ulaşan, nota bilen, Duygulu'nun (2006:163) "malumatlı" olarak nitelendirdiği ve genellikle ünlü sanatçıların saz ekibinde yer alan müzisyenlerin saygınlığı, diğerlerine göre daha fazladır. Belirli dönemlerde, farklı yerlerden İstanbul'a göç etmiş Çingene/Roman müzisyenlerin, ünlü sanatçıların saz ekiplerinde yer aldığı belirtilirken, günümüzde birçok ünlü sanatçının saz ekibinde yer alan Çingene/Roman müzisyenlerin çoğunluğunun İzmir'den İstanbul'a gidenlerden oluştuğu sıkça vurgulanmıştır. Türkiye müzik ve eğlence sektörünün merkezi gözü ile bakılan İstanbul piyasasında iş bulabilecek yetkinliğe erişenlerin mesleklerini, genellikle İstanbul'da icra ettiği belirtilmektedir.⁸² Bu yetkinliğe erişemeyen diğerleri ise, İzmir ve yakın çevredeki eğlence mekânlarında buldukları işlerde geçimlerini temin etmektedir. Bununla birlikte, İstanbul piyasasına açılmak birçok genç müzisyenin hedefleri arasındadır.⁸³

Müzisyenlerin kazançlarına bakıldığında, en yüksek ücreti ses sanatçılarının aldığı söylenmektedir. İzmir müzik ve eğlence piyasasında tanınan ve bilinen ses sanatçılarının kazancı yüksektir. Müzisyenlerin kazancı, genellikle mekânla yapılan anlaşmaya göre değişmekle birlikte, işi bağlayan ve genellikle *maestro* olarak nitelendirilen ekip liderinin kazancı da ekibin diğer üyelerine göre daha yüksek ücret almaktadır. Müzisyen başına verilen günlük ücretin düşük tutulduğu eğlence mekânlarında, müşterilerden gelen talebe verilen yanıt ve müşterilerin memnun edilmesi ölçüsünde alınan bahşişler (orta parası, alatura) ve masalardan ikram edilen içkilerden paylarına düşenler,⁸⁴ müzisyenlerin (günlük) kazancını oluşturmaktadır. Çok fazla karşılanmadığı belirtilmekle birlikte, bazı mekânlarda müzisyenlere verilen ücretin yüksek tutularak, müzisyenlerden yalnızca mesleklerini icra etmeleri istenmekte ve beklenmektedir. Bununla birlikte müzisyenlik, yaz ayları dışında yapılabilirliği hergün olan

⁸² İzmir'de mesleki birikim olarak belirli bir yetkinliğe ulaşan ya da müzisyenlik yeteneklerine güvenenler, –İzmir eğlence piyasasının bu gruptakiler için yeterli iş ve kazanç olanakları sun(a)madığı için– eğlence sektöründe daha iyi şartlarda iş olanağı bulacaklarını düşündükleri İstanbul piyasasında şanslarını denemektedirler. Özellikle Sibel Can, İbrahim Tatlıses, Sezen Aksu, Niran Ünsal, Yıldız Tilbe gibi sanatçıların saz ekibinde olanların çoğunluğunun, ellerine geçen şans ve olanakları iyi değerlendiren, İzmir'den İstanbul'a göç eden araştırma öznesinden oluştuğu belirtilmektedir.

⁸³ Eğitim ile ilgili bölümde, kendisi ile yapılan görüşmeden alıntı yapılan Cengiz de amacının İstanbul'da müzik yapmak olduğunu ve bu nedenle konservatuar eğitimini bıraktığını belirtmiştir.

⁸⁴ Alkollü içki satışının olduğu mekânlarda çalan müzisyenler, bazı mekânlarda müşterinin ısmarlamış olduğu içkiden belirli bir oranı ücret olarak almaktadırlar. Görüşmenin yapıldığı dönemde bir double rakı için ortalama 20 TL yazıldığı ve bu paranın ücretlerine eklendiği söylenmiştir.

sürekli bir iş değildir. İşlerin iyi olduğu yaz aylarında bazı gruplar, haftanın her günü; bazı gruplar ise, genellikle hafta sonları işe çıkmaktalar.

İzmir’de müzisyenlikten geçimlerini sağlayanların bir kısmı, birahane ve benzeri içkili mekânlarda, belirli ölçülerde mekân sahibinin izni ve/ya da müşterinin rahatsızlık duymamasından yararlanarak, müşterinin ayağına giderek müziklerini icra etmektedir. Bir tür *gezici müzisyenlik* olarak da nitelendirilebilecek bu durum, Çingeneler tarafından “ayağa düşmüş kerizci” (Duygulu, 2006:169) tabiri ile karşılanmaktadır.

Müzisyenlerin bir başka gelir kapısı, özellikle yazın yoğunlaşan düğünlerdir. Gerek İzmir’in merkezinde yapılan düğünlere gerekse yakın il ve ilçelerdeki düğünlere İzmir’den eskiden yoğun olarak gidildiği; köylerde ve mahalle aralarında yapılan düğünlerde zaman içerisinde azalma olduğu belirtilmiştir. Düğünler, gittikçe daha yoğun olarak düğün salonlarında yapılmaktadır. Bu durum, düğün salonları ile anlaşılan grupların yararına bir gelişme olarak ortaya çıkmaktadır. Müzisyen olarak değerlendirilmeyen org çalanların, sokak aralarında ve köylerde yapılan düğünlere yönelik varolan pazarı yavaş yavaş ele geçirdiği ve bu alanda bir daralma yaşandığı belirtilmektedir.

Geçimlerini müzisyenlik yaparak temin edenlerin karşı karşıya kaldığı bir başka zorluğu, son 15-20 yıllık dönemde, hem müzik kültüründe, hem de eğlence anlayışında ortaya çıkan değişim ve dönüşümler oluşturmaktadır. Müzik kültüründe ortaya çıkan değişim ve dönüşümde, 1980 sonrası İzmir iline yönelik gerçekleşen iç göçün önemli etkisi bulunmaktadır. Günümüzde, hem İzmir özelinde, hem de Türkiye genelinde ortaya çıkan müzik kültürü, göçün etkisi ile daha da belirginleşen farklı kültürel grupların varlığının bir yansıması olarak düşünülebilir. Ortaya çıkan bu müzik kültürünün Çingene/Roman müzisyenler için anlamı, Yükselsin’in (2009:439) de belirttiği gibi, farklı kültürel grupların müziklerini seslendirmeyi ve birbirinden farklı biçimlerde çalabilmeyi gerektirmektedir. Müzisyenlik yaparak geçimini temin eden araştırma öznesi, İzmir’de Uluslararası İzmir Fuarı ile gelişim gösteren gazino kültürünün, gazinoların yok olması ile sona erdiğini ve günümüzde eğlence kültüründe ortaya çıkan değişim ve dönüşümün temellerini, bu gelişmenin oluşturduğunu düşünmektedir. Sahil kenarlarında bulunan alkollü ve canlı müzik yapılan eğlence mekânları, gazino kültürünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Müzik ve eğlence kültüründeki değişim ve dönüşümden olumsuz etkilenen bu eğlence mekânların birçoğu günümüzde kapanmıştır.

Görüşülen müzisyenlerden bazıları, eğlence kültüründe ortaya çıkan değişimin, geçmiş dönemlerde müziğin baş aktör olduğu eğlence anlayışından cinsel ilişkinin ön plana çıkarıldığı bir eğlence anlayışına yönelimi de beraberinde getirdiğini düşünmektedirler. İzmir’de, gazino kültürünün temsilcisi olan eğlence mekânlarının yerini, sayıları her geçen gün daha da artan ve eski eğlence mekânlarının yerlerine açılan birahane ve türevi⁸⁵ mekânların aldığı; bu mekânlarda da ağırlıklı olarak kadın garsonların çalıştırıldığı belirtilmektedir. Bu mekânlarda çalışan kadınların çoğunluğunun da “açık kons⁸⁶” yaptıkları vurgulanmıştır. Bu tür mekânlarda çalgıcılık ve müzisyenlik mesleğinin icrasının mümkün olmadığı ve gereğinin de pek kalmadığı düşünülmektedir.

Müzisyenlik ve çalgıcılık mesleğinin günümüzdeki ve gelecekteki durumunu olumsuz etkileyen bir diğer gelişme de *org* ve bilgisayar destekli tesisat kurularak yapılan müziktir. Müzisyen olarak değerlendirilmeyen *org* çalanlar, hafıza kartlarına yükledikleri müzik eserleri sayesinde, birçok müzisyenin repertuarında olandan daha fazla repertuara sahip olabilmektedirler. *Org* ile yapılan müziğin, müzisyenlere ödenen ücret ile karşılaştırıldığında daha ucuza gelmesi, bu tür müziğin, her geçen gün müzisyelerin ve çalgıcıların yaptığı müziğe göre daha çok tercih edilmesine yol açmaktadır. Tepecik ve İkiçeşmelik gibi, müzisyenlerin yoğun olarak yaşadığı Çingene/Roman mahallelerinde bile düğünlerin artık *org* müziği eşliğinde yapıldığı belirtilmektedir.

Görüşmelerin yapıldığı dönemde yaşanan ekonomik kriz, geçimini müzisyenlik ve çalgıcılık yaparak temin edenlerin büyük bir kısmını olumsuz etkilemektedir. Kriz, tüketim ve harcama kalıplarında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Zorunlu harcamalar dışında kalan, özellikle eğlenceye yönelik harcamalarda kısıntıya gidilmektedir. Eğlence harcamalarında yapılan kısıntılar, ilk önce müzisyenlerin program yaptığı mekânlara yansımaları olmaktadır: hem müşteri sayısında, hem de müşterilerin yaptığı harcamalarda azalma olmaktadır. Haftalık çalışılan iş günü sayısındaki azalma ile birlikte elde edilen gelirdeki düşüş, bu durumun, müzisyenlikten geçimini temin edenlere yansımaları arasındadır. Alan araştırmasının yapıldığı dönemde, haftanın ancak bir ya da iki günü işe çıkabildikleri; işe

⁸⁵ Birahane türevinden anlaşılması gereken alkollü içki satışının yapıldığı cafe, pub ve bistro gibi adlarla anılan ve canlı müziğin ikinci planda olduğu eğlence mekânlarıdır.

⁸⁶ *Açık kons* ile kastedilen birahane ve türevi mekânlarda çalışan kadınların “fahişelik” yaptığıdır. Fahişeliğin çalışılan mekânda yapıldığı belirtilmektedir. Birahanelerde garsonluk yapan tüm kadınların bu işi yapmadığı söylenmekle birlikte, hem böyle mekânların, hem de bu işi yapanların sayısının arttığına vurgu yapılmaktadır.

gidilen günlerde elde edilen gelirden de büyük düşüşler yaşandığı belirtilmiştir. Birçok müzisyen kendisinin ve ailesinin geçimini temin etmek için işportacılık, paketçilik gibi küçük ticari faaliyetlerde bulunmakta, ikinci bir iş yapmaktadır.

Çingene/Roman müzisyen ve çalgıcıları günümüzde ve gelecekte sıkıntıya sokacak bir diğer gelişme, piyasadaki daralmaya karşın müzisyen ve çalgıcı işgücü arzında önemli sayılabilecek bir artışın olmasıdır. 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan değişim ve dönüşüm, İzmir'e ve araştırma öznesine iki farklı açıdan yansımaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden yoğun göç alan İzmir ilinde işgücü arzında önemli bir artışı ortaya çıkarmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, İzmir'de istihdamda aktif olarak yer bulupların çoğunluğunun eğitim düzeyi Türkiye genelinden yüksektir. Göç yolu ile gelenlerin eğitim düzeyleri ise, özellikle yetişkinlerde düşüktür. Bu gruptakilerin formel iş piyasalarında iş bulmaları ve istihdamda aktif olarak katılmaları, günümüzde uygulanan yeni-liberal politikalar çerçevesinde pek mümkün ol(a)mamaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden gelenlerin çoğunluğunun sahip oldukları vasıf düzeyleri, araştırma öznesinin vasıf düzeyleri benzer özellikler taşımaktadır. Bu nedenle, göç edenlerin önemli bir kısmı, araştırma öznesinin yer aldığı enformel ve marjinal iş ve mesleki alanlara yönelmektedirler. 1980 sonrası göç eden Kürt nüfusun, Çingene/Roman toplumunun yoğun olarak yaşadığı İkiceşmelik Bölgesi ve Ballıkuyu Mahallesi'ne yoğun şekilde yerleşmeleri ve burada her iki nüfus grubunun bir arada, iç içe yaşamaları, bu duruma yol açan gelişmeler arasındadır. Bu bölgede yaşayan Kürt nüfusun zaman içerisinde, araştırma öznesinin geçmiş dönemlerde yaptığı birçok işe girdiği ve bu alanlara sahip çıktığına yönelik söylemler ile sıkça karşılaşmıştır.⁸⁷

⁸⁷ TÜİK verilerine göre, Konak İlçesine, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden göç edenlerin yoğunluğunu Mardin ili doğumlular oluşturmaktadır. Geçmiş dönemlerde, İzmir'de yaşayan araştırma öznesinin gelir kaynakları arasında yer alan "midyecilik", İzmir iline yeni gelen Mardinlilerin kente uyum ve savunma stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Marjinal işlerden biri olarak değerlendirilebilecek midyecilik, günümüzde yalnızca İzmir ilinde değil, Ankara ve İstanbul gibi illerde de Mardinliler tarafından *tekelleştirilen* önemli bir gelir kapısı olmuştur. Benzer şekilde, geçmiş dönemlerde, belirli bölgelerde araştırma öznesi tarafından yapılan işportacılık işinin de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden göç eden Kürt nüfus tarafından ele geçiriliğine yönelik söylemlerle karşılaşmıştır. Araştırma öznesinin, Kürt nüfus karşısında yalnızca iş ve mesleki yaşam alanlarını kaybetmemektedir. Özellikle Ballıkuyu ve Kadifekale Mahallelerinde oturan araştırma öznesinin çoğunluğunun bu bölgelerden taşınmak durumunda kaldığı belirtilmiştir. Araştırma öznesi tarafından boşaltılan, satılan evlerin Kürt nüfus tarafından alındığı vurgulanmıştır. Benzer bir süreç İkiceşmelik Bölgesinde de yaşanmaktadır. Bölgede bulunan dört mahallenin ikisinin muhtarlığı araştırma öznesi tarafından yapılmaktadır. Muhtarlar ile yapılan görüşmelerde dört mahallede de araştırma öznesinin nüfus yoğunluğunun giderek azaldığı belirtilmektedir. İki mahallede, Kürt nüfus karşısında azınlıkta kaldıkları, bir mahallede ise nüfus yoğunluklarının eşit olduğu vurgulanmıştır.

Araştırma öznesi erkeklerin geçimlerini temin ettiği iş ve meslek alanlarında, işgücü arzında ortaya çıkan bu artış ile birlikte işgücü talebi yönünde de azalma ortaya çıkmaktadır. Ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler, daha önceleri genellikle nesilden nesile geçen müzisyenlik mesleğine yönelik bir talep patlamasını da beraberinde getirmiştir. Tepecik ve İkiçeşmelik Bölgelerinde yaşayan ve ailesinde geçmiş dönemlerde hiç müzisyen olmayan araştırma öznesinden, özellikle erkek çocuklarını müzisyenliğe yönlendirenler bulunmaktadır.⁸⁸ Çalgıcılık ve müzisyenliğin gelir getirici özelliğinin günümüzde de güçlü görünmesi, bu yönelimde etkilidir. Bu gelişme, çalgıcılık ve müzisyenlikten geçimini temin edenler açısından, hem rekabet ortamı yaratarak pazarı daraltmakta, hem de bu işlerden kazanılan gelirin miktarını düşürmektedir. Tepecik Bölgesinde yapılan görüşmelerde, anne ve babalarının bir keman alıp, keman çalmasını öğrenmelerini istediğini belirtenler, bu işi zamanında öğrenmediklerine pişman olduklarını belirtmişlerdir. Müzisyenlik yaparak geçimini temin eden araştırma öznesinin işe giderken tertemiz kıyafetlerle gitmesi, bazıları için özenilecek ve gıpta edilecek bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

2.3.2.2. Ayakkabı İmalat Sanayinin Yedek İşgücü Olarak Romanlar

Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesi erkeklerin, müzisyenlik ve çalgıcılık ile birlikte en yoğun olarak çalıştıkları iş ve mesleki alan, –dokuma ve giyim sanayinin bir alt sektörü olan– ayakkabı üretim sektöründe çalışmadır.

İzmir’de ayakkabı üreticilerinin, Işıkkent Ayakkabıcılar Sitesine taşınmadan önceki üretim alanı/merkezi, Kemeraltı Çarşısı, Agora, İkiçeşmelik ve Basmane semtlerinin bulunduğu bölgedir. Bu bölgelerin bir diğer özelliği, araştırma öznesinin yoğun olarak ikamet ettiği bölgeler olmasıdır. Araştırma öznesinin ayakkabı üretim sektöründe çalışması ve ikamet ettikleri alan arasında ilişkisel bir bağlantının var olduğu düşünülebilir.

Bu sektörde çalışan araştırma öznesinin sosyo-ekonomik durumunda ve istihdamda yer alışı biçimlerinde, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümün, anlatılardan irdelenmesi, çalışmanın temel amacıdır. Bu nedenle, İzmir’deki ayakkabı üretim sektörünün yapısal özellikleri doğrudan irdelenmemiş ve ortaya çıkan değişim ve dönüşümler işletmeler

⁸⁸ Benzer bir eğilim Bornova-Tarlabası Mahallesinde yaşayan araştırma öznesinde de gözlenmiştir. Mahallede profesyonel anlamda müzisyenlik ve çalgıcılık yaparak geçimini temin eden araştırma öznesi olmamasına karşın, son dönemlerde, özellikle gençlerin karşılaştığı işsizlik sorununun çözümünde, doğal yetenekleri olduğunu düşündükleri müzik alanına yönelme ve bu alanda mesleki kurs düzenlenmesi isteği, mahallede kurulu Roman Demeği yöneticileri tarafından dile getirilmiştir.

üzerinden ele alınmamıştır. Sektörün yapısal özellikleri ile sektördeki değişimlerin istihdam biçimine olan etkileri, araştırma öznesinin anlatıları üzerinden değerlendirilmiştir. Anlatılardan elde edilen bulgular, İstanbul-Gedikpaşa'da ayakkabı üretiminin değişen yapısını irdeleyen Güler-Müftüoğlu'nun (2000) çalışmasından elde edilen bilgiler ile desteklenmiştir.

Güler-Müftüoğlu (2000:131-133) ayakkabı üretim sektöründe işçi olmayı belirleyen dört temel ögeye parmak basmaktadır: 1) Enformel niteliklere sahip olan işyerlerindeki, işveren ve işçi arasındaki ilişki de enformeldir. 2) Enformel şekilde istihdam edilen işçi, sosyal güvenlik kapsamı dışında bırakılmaktadır. 3) Parça başı ücretlendirme sistemi egemendir. 4) Sendikal örgütlenme düşüncesine karşı uzaklık vardır. Güler-Müftüoğlu'nun, ayakkabı üretim sektöründe çalışan işçilere yönelik ortaya koyduğu öğeler, Kemeraltı ve Agora civarındaki işletmeler, Işıkent'e taşınmadan önceki istihdam biçimi ile birebir örtüşmektedir. Aynı çalışmada, ayakkabı üretiminin mevsim, moda ve ticaretteki dalgalanmalardan etkilendiği ve bu nedenle düzensiz ve kısa süreli bir iş olduğu belirtilmektedir (132). Ayakkabıcılık yapmış ve yapmakta olan araştırma öznesi ile yapılan görüşmelerde, işletmelerin Kemeraltı ve Agora civarından taşınmadan önce; mevsimsellikten, moda ve ticaretteki dalgalanmalardan belli ölçülerde etkilendikleri, çalışma düzeninin istikrarsız olduğu, bir yıl içerisinde 6-9 ay arası çalışabildikleri belirtilmiştir. Bu durum, temel gelir kaynağını bu sektörde çalışarak elde eden araştırma öznesi için büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ayakkabıcılık sektörüne yönelik mesleki vasıflara sahip olan, ama yalnızca bu sektörden gelir elde etmeyen araştırma öznesi için, sektörün kendi doğasından kaynaklanan sıkıntılar sorun olmamıştır. Hamallık, küçük çaplı ticaret, gerek bu sektörde çalışılırken gerekse ölü sezonda yapılan işler arasında yer almaktadır.

Ayakkabı üretim sektöründeki istihdam yoğunluğunun belirli dönem ve mevsimlerde artıp azalması, araştırma öznesini bu sektörün *yedek işgücü* konumuna getirmiştir. Sektörde büyük firmalar dışında düzenli işçi istihdam eden firmanın yok denecek düzeyde olduğu belirtilmektedir. Sektörde çalışmayı sürdüren araştırma öznesinin çoğunluğu, üretimin yoğun olduğu dönemlerde istihdam olanağı bulmaktadır. Küçük firmalarda düzensiz ve geçici olarak çalışanların günümüzde istihdamda bulunma süresinin 5–6 ayı geçmediği ve her geçen yıl, hem daha az sayıda araştırma öznesinin sektörde çalıştığı, hem de daha kısa süreler çalışıldığı söylenmektedir.

İşletmelerin Kemeraltı ve Agora semtlerinde kümelendikleri dönemde, kullanılan hammaddenin deri olduğu; ayakkabı üretim sürecinde yapılan işlerin tamamına yakınının emek yoğun olduğu; yapılan her işin “insan elinden geçtiği” belirtilmiştir. Üretim sürecinde yapılan her işin belirli ölçülerde vasıf gerektirmesi, üretim sürecinde vasıflı emeğin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Eğitim ile ilgili bölümde de belirtildiği üzere, bu sektörde çalışanlar, sektöre yönelik gerekli vasıfları, sektörde çok küçük yaşlarda çırak olarak çalışmaya başlayarak ve uzun bir süreç sonunda elde etmişlerdir. İşletmeler Işıkent’e taşınmadan önce, yıl içerisinde istihdamda geçirilen sürenin, çalışılan atölyenin iş bağlantılarına göre 8-9 aya kadar çıktığı belirtilmiştir.

İşletmelerin Işıkent’e taşınması ile birlikte, İzmir’de sektörde faaliyet gösteren işletme yapısı dönüşmüştür. Küresel rekabetin yoğunlaştığı sektörde, küçük ölçekli işletmelerin, “merdiven altı” imalathanelerin yaşam şansı azalmaktadır. Çin gibi, emek maliyetinin görece daha düşük olduğu ülkelerden ayakkabı ithalatı son dönemde artmıştır. Küçük ölçekli işletmelerin küresel rekabet ile birlikte yaşam şans ve olanağını zorlaştıran bir diğer gelişme, ayakkabı imalatında suni deri kullanımının yaygınlık kazanmasıdır. Suni deri kullanımı ile birlikte, ayakkabı sektörü emek-yoğun bir sektör olmaktan çıkarak, sermaye-yoğun bir sektör durumuna evirilmekte, elde yapılan birçok iş makinelerde yapılmaya başlamıştır. Makineleşme ile birlikte, işgücünün “feminizasyonu” olgusunun bu sektörde de yaşandığı belirtilmektedir.

Küresel rekabet, işgücünün *feminizasyonu* ve ithalat serbestisi, hem sektörde çalışan araştırma öznesinin çalışma koşullarını ağırlaştırmış, hem de ücretleri üzerinde baskı oluşturmuştur. Sektörde çalışan araştırma öznesi, 10–15 yıl önce ücretlerin görece “dolgun” olduğunu belirtirken, iş bulmakta çok zorlanmadıklarını ifade etmişlerdir. Günümüzde bu durum değişmiştir: Bu işi yapanların birçoğu bu işi yapmayı bırakmıştır. Bu işe yapmayı sürdürenlerin çoğunluğu ise yıl içerisinde en fazla 5–6 ay çalışabildikleri, çalışma şartlarının daha zor ve ücretlerinde geçmişle karşılaştırıldığında önemli düşüşler gösterdiği ifade edilmiştir.

Makinelerin üretimde yoğun olarak kullanılması, bu işkolunda çalışan erkek sayısını azaltırken, makinelerin gereksinim duyduğu vasıfsız işgücü talebi, daha önce bu sektörde hiç görülmeyen kadın işgücünün çalışmasına yol açmaktadır. Bu durum, sektörde vasıflı işgücü olarak yer alan araştırma öznesinin emeğine olan talebi azaltmaktadır. Benzer bulguları ortaya koyan Güler-Müftüoğlu (2000:134), küçük üreticilerin çözülme ve yok olma süreci ile karşı

karşıya kaldıklarını; gelecekte küçük üretimin var olma şansının azaldığını belirtmektedir. Makineleşme, nitelikli olan emek talebini azaltmaktadır. Fordist sistemde olduğu gibi, üretim sürecinin her hangi bir bölümünde niteliksiz elemanın istihdam edilmesi, üretimi aksatmamaktadır.

Ballıkuyu'da görüşülen ve bir dönem kendisi de ayakkabı imalatında çalışan Nusret, işletmelerin İkiçeşmelik'te olduğu dönemde, sektörde istihdam edilenlerin yalnızca erkeklerden oluştuğunu ve bunların çoğunluğunun da Çingene/Roman olduğunu; günümüzde ise, 21 yaşındaki evli kızını örnek göstererek, Işıkkent'teki ayakkabı imalat firmalarında kadınlarında çalışmaya başladığını belirtmiştir.

İşletmeler Işıkkent'e taşınmadan önce, sektörde çalışanların tamamı erkeklerden oluşmaktadır. Taşınma ile sektörde işletme yapısındaki büyümenin ve makine kullanımının arttığı; sektörde (niteliksiz) kadın emeğinin (nitelikli) erkek emeği yerine kullanılmaya başladığı belirtilmektedir. Rekabet şansı olmayan küçük işletmelerden kapananlar olduğu, sermaye bulabilenlerin de makineleştiği ifade edilmektedir.

Boyutları bilinmemekle birlikte, sektörün küçük işletmelerden büyük işletmelere doğru evrilmesi, kadın işgücünün kullanımına olanak sağlamıştır. Kadınların bu sektörde istihdam edilmesi, sektörün kullandığı yedek işgücü havuzunu genişleterek, işvereni işçiye karşı daha güçlü bir konuma getirmiştir. Sektörde çalışan erkek araştırma öznesi, Işıkkent'e taşınma ile yalnızca kadınlarla rekabet etmek durumunda kalmamıştır. İşletmeler Kemeraltı ve Agora civarında iken, sektörde istihdam edilenlerin neredeyse tamamın Çingene/Roman işgücünden oluştuğu; bölgeden taşındıktan sonra, kadın ve diğer erkek işgücü, sektördeki diğer gelişmelerin de etkisiyle birlikte, erkek araştırma öznesinin iş için rekabet etmek durumunda kaldığı unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Araştırma öznesinin sektörde istihdamındaki istikrarsızlık daha da artmış; işsizlik süreleri uzamış ve iş arama maliyeti artmıştır.

İşletmelerin Işıkkent'e taşınması ile birlikte, üretimde suni deri⁸⁹ (emitasyon) kullanımı da artmıştır. Suni derinin kullanımı, sektördeki makineleşmenin de bir göstrgesidir aynı zamanda. Çin mallarının piyasaya girmesi de, emeğe olan talebi düşüren bir başka gelişmedir. Çin'den

⁸⁹ Suni deri kullanımındaki artış yalnızca bu sektörde çalışanları etkilememektedir. Suni derinin boyaya gereksinimi olmadığı belirtilmektedir. Suni deriden üretilmiş ayakkabılar ile birlikte spor ayakkabıların kullanımının artması, geçimini ayakkabı boyacılığından sağlayanlara olumsuz olarak yansımaktadır. Konak ilçesinde ayakkabı boyacılığı yapan erkekler, eskiden geçimlerini bu işten temin etmekte çok fazla zorlanmadıklarını belirtmişlerdir. geçimlerini ayakkabı boyacılığı yaparak temin eden araştırma öznesi, özellikle Kürt kökenli çocukların bu alana yönelmeleri ile, bu çocuklarla da rekabet etme durumunda kalmaktadırlar.

gelen ucuz ayakkabı ile rekabet etmekte zorlanıldığı; rekabet etmek için maliyetlerin azaltılması yönünde bir baskı olduğu ve parça (çift) başına verilen ücretlerde düşüş yaşandığı vurgulanmaktadır.⁹⁰

Görüşmenin yapıldığı tarihte işsiz olan ve sadece ayakkabıcılık yaparak geçimini sağladığını söyleyen 36 yaşındaki erkek araştırma öznesi, bu durumu aşağıdaki sözleri ile belirtmektedir:

“Çin malları, bizim ayakkabıcılık sektörünü bitiren Çin malları oldu. Çok ucuz. Hani bizimkiler onu yapamıyorlar yani (...) Şimdi bu makineler çıktı, adam buradan atıyo kalıbı, öte taraftan ayakkabı çıkıyo (...) 100 kişinin yaptığı işi yapıyo. Bi kişiyle veya makineyi kullanan iki kişi en fazla, 100 kişinin yaptığı işi yapıyo (...) Eskiden çok güzeldi. Agora, Agora’nın zamanında mesela. O zaman ayakkabı değerliydi. Deri yapıyoduk o zaman, şimdi emitasyon yapıyoruz. O zaman misal yapıyosan yedi çift şimdi yapabiliyon kırk çift. Fazlalık olduğundan (...) Bi deriyi, misal, üç günde getiriyosan, emitasyonu iki saatte getirirsin. (...) Anladın mı ne demek istediğimi yani (...) Ya çalıştığımız zaman üç ay- beş ay çalışıyoruz ondan sonra hep oturuyor. (...) Ben değil, bütün mahalle güzel para alıyordu. Sabahçı kalıyoduk sabahçı. Usta bizi dükkândan salmıyordu. Ayakkabı yetiştirmek için. Şimdi gidiyoruz iş yok. Git gel, git gel yol paraları, masraflar. Yemek yok. Bugün olmadı iş, yarın gel. Yarın olmadı öbür gün gel.”

Emek talebinin azalmasına yol açan bu gelişmeler, çok küçük yaşlarda bu sektörde çalışmaya başlayan ve meslekte belirli düzeyde de olsa vasıf kazanan birçok araştırma öznesinin, sektörde iş bulamamasına yol açmaktadır. Sürecin bu şekilde sürmesi durumunda, ayakkabı sektöründe faal olarak çalışanların büyük bir kısmının işlerini kaybedeceği ve mesleki vasıflarının gereksiz bir duruma geleceği rahatlıkla söylenebilir. Belirli bir yaştan sonra yeni mesleki vasıfların elde edilmesinin zorluğu düşünüldüğünde, sektörde çalışanların çoğunluğu için beliren çevrimsel işsizlik durumunun kalıcı işsizliğe dönmesi beklenen bir gelişmedir. Özellikle araştırmanın yapıldığı dönemde, mesleğinin *kunduracı* olduğunu belirten erkek araştırma öznesinin çoğunluğu, işsizlik sorunu ile karşı karşıyadır. Birçok erkek araştırma öznesi, yaptığı işler arasında ayakkabıcılığı da saymaktadır. İş bulamama ile birlikte, ücretlerin geçmişe göre düşük olması ve kullanılan kimyasallar nedeniyle sağlık sorunları yaşamaları mesleği bırakmalarındaki diğer etmenlerdir.

Ayakkabıcılık sektöründe çalışan tüm araştırma öznesi küçük işletmelerde istihdam edilmemektedir. Bir kısmı geçmişte, bir kısmı da günümüzde olmak üzere büyük ölçekli

⁹⁰ Ayakkabıcılık sektörü ve Çin’den ithal edilen mallar arasında varolan ilişkinin bir benzeri sepetçilik yapanlar tarafından da kurulmaktadır. Sepetçiliği bırakmış olan araştırma öznesi, Çin’den getirilen plastik sepetlerin kendi yaptıkları ile karşılaştırılmayacak ölçüde ucuz olduğunu; bu nedenle Çin menşeli ürünlerle fiyat yönünden rekabet edemediklerini belirtmektedirler.

işletmelerde çalışmış/çalışmaktadır. Ballıkuyu Mahallesinde yapılan görüşmelerde, yaklaşık 30 yıldır ayakkabı imalat sektöründe çalıştığını söyleyen 41 yaşındaki İbrahim, bu sürenin yaklaşık 17 yılını Nevzat Onay adlı bir firmada sigortalı olarak çalıştığını ve asgari ücretten çalışmaya devam ettiğini belirtmiştir. 43 yaşında olan Arif ise, iflas edene kadar Epaş adlı bir firmada, yaklaşık 10 yıl sigortalı olarak çalıştığını belirtmiştir. Firma kapandıktan sonra da sektörde çalışmayı sürdüren Arif, ayakkabıcıların Işıkent'e taşınması ile birlikte ayakkabı üretim sektöründe düzenli bir iş bulamadığı için çalışmayı bıraktığını ve mahalleler arasında seyyar satıcılık yaptığını ifade etmiştir.

Ayakkabı üretim atölyelerinin Işıkent'e taşınması, özellikle İkiçeşmelik Bölgesini tam bir kent-içi çöküntü alanı konumuna sürüklemiştir. Bölgede bulunan binaların çoğunun çok eski olması da bu süreci hızlandırmıştır. Birçok bina tarihi eser statüsündedir.⁹¹

2.3.2.3. Tarım Sektöründe Yedek İşgücü Olarak Mevsimlik Tarım İşçileri

Kolukırık'ın (2004) Tarlabası Çingeneleri üzerine yapmış olduğu çalışmada elde ettiği bulgular ile alan araştırması bulguları, tarihsel süreçte araştırma öznesinin İzmir'de ilk çalışma alanlarından birinin tarım sektörü, özellikle de tütün işleri olduğunu ortaya koymaktadır. İzmir'e nüfus mübadelesi sonucu gelenlerin çoğunluğu, ilk yıllarında geçimini tarım işçiliğinden temin etmiştir. İzmir'in çevre ilçelerinde yerleşik olan araştırma öznesinin büyük bir kısmı günümüzde de geçimlerini tarımda işçilik yaparak temin etmektedir.

Örnekköy Mahallesi 1970'li yıllarla birlikte yerleşmeye başlayan araştırma öznesinin çoğunluğu, *el işi* olarak tanımladığı tarımda çalışmayı uzun yıllardan beri sürdürmektedir. Tarım sektöründeki istihdam biçimi, genellikle resmi verilerde kendine yer bulamayan gezici (mevsimlik) ve geçici (günübirlik) tarım işçiliği olarak belirginleşmektedir. Tarım işçiliği kapsamına uygun bir işte çalışma, mevsimlik, yarı mevsimlik, günlük, aylık olarak gruplara ayrılmaktadır. Tarımsal faaliyet ile uğraşan birçok aile, geçimini sağlamak amacıyla tarımsal iş olanağı bulunan yörelere, genellikle gezici (mevsimlik) işçi olarak gitmektedir. Gezici tarım işçisi olarak çalışan grup, tarımın kendine özgü niteliklerinden dolayı oldukça ağır koşullarda

⁹¹ Mahalle aralarında dolaşırken otuz kadar kendi haline terk edilmiş, yıkıldı yıkılacak ve yarı yıkılmış binanın varlığı tespit edilmiştir. Birçok binanın dıştan görünümü çok kötü durumdadır. D.E.Ü. Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünün 1998 yılında yapmış olduğu ve binaların yapısal niteliklerinin ortaya konduğu bir araştırma sonuçlarına göre, kötü nitelik taşıyan yapıların oranı Tuzcu Mahallesinde %47,5; Sakarya Mahallesinde %55,2 ve Ülkü Mahallesinde %19,8 iken orta nitelikteki binaların oranı sırasıyla %41,8; %26,3 ve %63,6'dır. Mahallerdeki boş yapı stoğu ise sırasıyla %4,6; %11,3 ve %8 olarak gerçekleşmiştir. Mahallelerde harabe halde yapılarda bulunmaktadır. (D.E.Ü. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü (1998), Kemeraltı Arazi Kullanım Çalışması)

çalışmakta ve yaşam mücadelesi vermektedirler. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin eğitim, sağlık, ulaşım, güvenlik, barınma, sosyal çevreyle ilişkiler, iş ve sosyal güvenlik vb. gibi çok boyutlu sorunları bulunmaktadır (Yıldırak vd., 2003; ÇSGB, 2010; Olgan vd., 2006).

Mevsimlik gezici tarım işçilerinde olduğu gibi, araştırma öznesi de tarımsal iş olanağı bulunduğu yerlere, işlerin yoğun olduğu dönemlerde, ya ailenin tüm bireyleri ile birlikte göç etmekte ya da (eğer iş alınan bölge, günlük gidip gelmeye uygun uzaklıkta ise) sabah gidip akşam geri dönmektedir.⁹² Ailenin tüm bireylerinin aile ekonomisine katkı yapması, genellikle kış aylarında içinde bulundukları işsiz dönem için önemlidir. Araştırmanın yapıldığı dönemde, istihdam edildikleri tarım işine göre, yevmiyeler 11-20 TL arasında değişmektedir.⁹³ İş ve yaşam biçimi gereği zor koşullarda elde edilen gelir, tamamen geçimlik düzeydedir; karın doyurmaya dayalı bir beslenme biçimi ile yaşamlarını ancak sürdür(ebil)mektedirler. Bu durum, tarım sektörünün ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar göz önüne alındığında, giderek daha da zorlaşmaktadır. Örnekköy Mahallesiinde yaşayan ve geçimlerini *el işi* olarak niteledikleri gezici ve geçici tarım işçiliğinden temin edenlerin sayısında, son 5-10 yıllık zaman aralığında önemli ölçüde azalma olmuştur.

Ege Bölgesi, araştırma öznesinin son 10-15 yıldır gezici tarım işçisi olarak iş bulunduğu ve bu alanda istihdamda yer aldığı bölge olarak belirginleşmektedir. Örnekköy Mahallesiinin yerleşim yeri olarak seçilmesinde, bu bölgede yapılan gezici ve geçici tarım işçiliği etkili olmuştur. Örnekköy Mahallesi, eskiden zeytin, fasulye ve bakla gibi tarımsal ürünlerin yetiştirildiği, mandalin bahçelerinin olduğu bir alandır.

Ege Bölgesinde yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği ve geniş bir zaman aralığına yayılması, araştırma öznesinin gezici ve geçici tarım işçisi olarak çalıştığı ürün çeşitliliğini ve çalışılan zaman aralığını genişleten önemli bir etmendir. Çapa yapma; üzüm, mandalin, pamuk, zeytin, biber gibi ürünlerin toplanması; pamuk ve tütün ekim ve dikimi yapılan işler arasındadır. Gezici ve geçici tarım işçiliğinin Mart/Nisan aylarında başladığı ve Ekim/Kasım aylarında sona erdiği

⁹² Sasalı-Çiğli, Gerenköy-Foça, Seyrekköy-Menemen gibi İzmir'in kırsal bölgeleri, tarımsal üretimin yapıldığı, Örnekköy Mahallesiinden gününbirlik, kamyonlarla rahatlıkla gidilip gelinebilen yerlerdir. 5-10 yıl öncesine kadar bu bölgelere, sayıları 10-15 arasında değişen kamyonlar aracılığıyla, kamyon başına 25-30 kişi işe gittikleri belirtilmiştir.

⁹³ Görüşmenin yapıldığı dönemde, beş kişilik ailesi ile birlikte Örnekköy Mahallesiinde bulunan top sahası yanındaki araziye kurdukları çadırda yaşayan 19 yaşındaki Cüneyt, zeytin toplama işinde, yevmiyelerin yapılan işin ağırlığına göre 11-14 TL arasında değiştiğini; işverenlerin, genellikle aldıkları ücret dışında bir katkısının olmadığını belirtmiştir. Örnekköy Mahallesiinde biber ve mandalina toplama işine gidenler, yetişkinlerin günlük ücretlerin 18-20 TL arasında olduğu ifade edilmiştir.

belirtilmektedir.⁹⁴ Tarım işçisi olarak çalışan kadınların çoğunluğu, kış aylarında ev hanımlığına dönüş yaparken, erkeklerin çoğunluğu *hurdacılık* ve *çöp toplama işi* yapmaktadır. Bu işlerde son dönemlerde ortaya çıkan gelişmeler aşağıda irdelendi.

Mahallede 10-15 *dayıbaşı*⁹⁵ olduğu ve işlerin, genellikle bu dayıbaşılar tarafından ayarlandığı; bazı ailelerin, geçmiş dönemlerde çalıştıkları işverenlerle olan bağlantılarını koparmadıkları ve bu ailelere, iş zamanı, işverenlerin kendilerinin ulaştığı da bulgulanmıştır. Gidilen bölgedeki barınma gereksinimi, çadır kurma, ev ve pansiyon kiralama ya da işverenin temin ettiği barınma olanakları ile giderilmektedir.⁹⁶

Küreselleşme sürecinde, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu aracılığıyla dayatılan ve uygulatılan yapısal uyum ve istikrar programları, Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması'nın öngördüğü yükümlülükler ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası çerçevesinde belirlenen politikaların, Türkiye'de tarımsal üretim alanında ortaya çıkardığı sorunlara ilgili bölümde değinilmiştir. Uygulanan tarım politikalarının uluslararası tercihler tarafından belirlenmesi sonucu, özellikle Ege Bölgesinde tütün ve pamuk gibi tarımsal ürünlerin ekim alanlarının daraltılması ve bu ürünlerin ticaretinde yaşanan sıkıntılar, yalnızca doğrudan tarım sektöründeki üreticileri etkilememektedir. Üretimdeki daralma ve tarımsal destekleme uygulamalarının sona erdirilmesi nedeniyle birincil bölüşüm ilişkilerinde yaşanan gelir kayıpları ve gelir dağılımındaki bozulma, birincil ve ikincil bölüşüm ilişkileri çerçevesinde tarımsal üretimden dolayı ve doğrudan pay alanları da etkilemektedir.

Gezici ve geçici tarım işçisi olarak çalışan araştırma öznesinin gelir dağılımındaki konumu, ikincil bölüşüm ilişkileri çerçevesinde değerlendirilebilir. Tarım sektörünün yapısında, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşüm, birincil bölüşüm ilişkilerinde

⁹⁴ Alan araştırması 17.08.2009-13.11.2009 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Araştırmanın son bölümü, gezici ve geçici tarım işçiliğinin yoğun olarak yapıldığı Örnekköy Mahallesinde gerçekleştirildi. Son görüşmelerden birisi, 19 yaşındaki Cüneyt ile yapıldı. Cüneyt, birkaç gün içinde zeytin toplamaya gideceklerini, işlerinin Aralık ayı süresince sürebileceğini, geldiklerinde iş bulabilirlerse, son mandalina toplama döneminde de mandalina toplamaya gidebileceklerini belirtmiştir. Ege Bölgesinde ve İzmir'de, özellikle Seferihisar ve yöresinde yoğun olarak yetiştirilen *satsuma* cinsi mandalina Ocak sonuna kadar hasat edilebilmektedir.

⁹⁵ Dayıbaşı, elçi ve çavuş gibi, gezici ve geçici tarım işçilerini enformel biçim ve içerikle bir araya getiren, onların işverenle ilişkilerini sağlayan ve düzenleyen araçlara verilen isimdir.

⁹⁶ Alan araştırması için Örnekköy mahallesine ilk girildiği dönemde Urla İlçesine, mandalina toplamaya giden 10-15 kişilik bir grubun, işverenin konaklamaları için daha önceden anlaştığı pansiyon sahibinin, bölgede, araştırma öznesinin bölgeye varmadan önce bir markette gerçekleşen bir hırsızlık olayı nedeniyle anlaşmayı bozduğu, kendilerine başka barınma olanağı sağlanmadığı için geri dönmek durumunda kalmalarına tanıklık edilmiştir. Bu bilgiye, araştırma öznesini mahalleye geri getiren işveren ile ayaküstü yapılan kısa sohbette ulaşılmıştır.

tarımsal üreticiler aleyhine gelişmelerin oluşmasına yol açmıştır. Doğrudan üreticilerin bir kısmı üretimden çekilirken, bir kısmı da üretim alanlarını daraltmaya başlamıştır. Bu noktadan bakıldığında, gezici ve geçici tarım işçisi olarak çalışan araştırma öznesinin, özellikle son 10 yılda, bu istihdam biçiminden yavaşça çekildiği söylenmektedir. Örneğin, Seyreköy-Menemen ve Gerenköy-Foça, araştırma öznesinin gününbirlik çalışmak için gidip geldiği, eskiden pamuk üretiminin yaygın olarak yapıldığı bölgelerdir. Bu bölgelerde, pamuk üretimin azaldığı, bazı üreticilerin üretim yapmadıkları ve bu nedenle, bu bölgelere son yıllarda çalışılmaya gidilmediği belirtilmiştir. Üretimde ortaya çıkan daralma ile birlikte tarımsal üretimde makineleşmenin artması, tarımsal üretim için gereken emek talebini azaltmaktadır. Sanayi sektörünün istihdam yaratma kapasitesindeki sınırlılıklar ve sorunların varlığı ve gezici ve geçici tarım işçiliği yapan araştırma öznesinin eğitim ve vasıf düzeyleri birlikte düşünüldüğünde, araştırma öznesinin uygun iş bağlamında kentsel işgücü piyasalarında yer bulabilmeleri zor görünmektedir.

2.3.2.4. Esnek Birikimin Mağdurları: Bohçacılar ve Gezici Tezgâhtarlar: Paketçiler

Bohçacılık ve paketçilik, özü itibariyle birbirine benzeyen, *seyyar satıcılık*la özdeşleştirilebilecek işlerdir. Bu işleri, istihdam biçimi olarak ele aldığımızda, araştırma öznesinin karar vericiliği ön plandır. İşgücü piyasasında, istihdam edilebilecekleri işlerden elde edecekleri geliri de göz önünde bulundurarak, varolan olanaklar içerisinde kendi iş stratejilerini geliştirmektedirler. Bu iş stratejileri daha çok, daha fazla gelir elde etme yönünde belirmektedir. Özellikle kentsel alanlarda, yaşamın tüm alanlarının parasallaşmış olması ve kentsel işgücü piyasalarındaki istihdam edilebilirlik durumları dikkate alındığında ussal bir davranış olarak görünmektedir. Bir tür gezici ve küçük esnafılık olarak değerlendirilebilecek bu türden işler, sigortalı, fakat düşük ücretli işlere tercih edilmektedir. Bu durum, yalnızca bohçacılık ve paketçilik işleri için geçerli değildir. Araştırma öznesinin, yerleşiklik süresine ve sürecine bağlı olarak, kendilerine özgü geliştirdikleri işler için de geçerlidir.

Bohçacılık, çarşaf, masa örtüsü gibi ev tekstili ve çeyizlik eşya üzerine yapılırken; paketçiler ise, parfüm, sigara, giyim ve küçük çaplı elektronik eşya gibi daha geniş ürün yelpazesi üzerinden faaliyet göstermektedir. Bohçacılar, kırsal ve/ya da düşük gelir gruplarının yerleşim bölgelerinde, kadınların dışarıya çıkıp alışveriş yapma olanaklarının sınırlı olduğu mekânlarda, genellikle kadın müşterilere, ev ev dolaşıp satış yaparken; paketçiler, özellikle

müşterilerin yoğun olarak bulunduğu, iş ve ticari hareketliliğin canlı olduğu kent merkezlerinde müşteri edinirler. Bohçacılık, genellikle *evli kadınların* tek başına ve/ya da erkeklerin kadınlarla birlikte yaptığı bir iş iken, paketçilik kent merkezlerinde erkekler tarafından yapılmaktadır. Bohçacıların pazar olanakları daha geniştir. Geçmiş dönemlerde, kendileri ile benzer işi yapan, ticari olarak rekabet edecekleri rakipleri neredeyse hiç bulunmamakta iken; son dönemlerde, senet karşılığı, evlerde doğrudan satış yapan, küçük ölçekli ticari faaliyetlerde bulunan pazarlamacılar ile rekabet etmek durumundadırlar.

Paketçilik yaparak kentsel emek piyasasında kendilerine yer edinmeye çalışan araştırma öznesi, kent yoksullarının yaşamlarını sürdürmek ve kentsel yaşama uyum sağlamak için geliştirdikleri kimi stratejilerin başında gelen *seyyar satıcılık* yapanlarla rekabet etmek durumundadır. Seyyar satıcılık, mekânsal olarak geniş bir alana yayılmakta ve kendi içerisinde oldukça farklılaşmış bir geçim stratejisi oluşturmaktadır (Özkazanç ve Ağtaş, 2007). İzmir’de paketçilik yapan araştırma öznesinin çoğunluğu, bu işi uzun süredir yapmaktadır. Bir kısmının aileden ve yakın akrabalarından devraldığı bu iş, bazılarının, daha önce gerçekleştirdikleri küçük ve orta çaplı ticari faaliyetlerden geçiş yaptıkları iş olarak ortaya çıkmıştır. Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesinin bir kısmı, hurdacılık; leğen gibi plastik eşya satımı; eski ve kullanılmış giysi alım satımı; kaçak içki ve sigara satışı; Kıbrıs, İtalya ve Almanya üzerinden yapılan bavul ticareti gibi enformel ticari faaliyetlerden geçimlerini temin etmişlerdir. Bu ve benzeri işlerden paketçilik yapmaya başlayanlar ve Özkazanç ve Ağtaş’ın Ankara’da seyyar satıcılık yapanlar üzerine yapmış oldukları çalışmada “eskiler” olarak tanımladıkları grup ile benzerlikler bulunmaktadır. Bir dönem yoğun olarak yapılan bu işler, araştırma öznesinin “*hayat alanlarını genişletmesinde*” etkili olmuştur.

1980 sonrası uluslararası ticaretin, özellikle ithalatın serbestleştirilmesi ile sigara ve diğer tüketim malları serbestçe ithal edilmeye başlanmıştır. Bu durum, bavul ticareti, kaçak içki ve sigara satışından elde edilen *karaborsacı kazançların* ortadan kalkmasına yol açmıştır. Zaman içerisinde kazanç oranlarının düşmesi ve ticareti yapılan malların ülke içerisinde çok rahat bulunması, bu işlerin terk edilmesine yol açmıştır. Bu işleri yapanların bir kısmı, enformel alanlarda *uyum ve savunma stratejileri* geliştirmiştir. Paketçilik ve işportacılık bu stratejilerdendir. Bavul ticareti yapanların, uluslararası ticaretin serbestleşmesi ile yaşadığı akıbetin bir benzerini paketçilik ve işportacılık yapan araştırma öznesi de yaşamaya başlamıştır. İzmir’in almış olduğu net dış göç, işgücü arzını artırmıştır. Son dönemde kente

göç edenlerin, özellikle Konak İlçesine yerleşenlerin çoğunluğunu Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Kürt) kökenli vatandaşlar oluşturmaktadır. Gelenlerin gerek beşeri sermaye nitelikleri gerekse İzmir ekonomisinin istihdam yapısı ve olanakları düşünüldüğünde, kentsel formel emek piyasası ile bütünleşmeleri pek mümkün görünmemektedir. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, gerekli istihdam olanaklarının olmadığı bir ortamda, bu işgücü arz fazlası da, Boratav'ın *uyum ve savunma stratejileri* olarak nitelendirdiği enformel geçim temin yolları bulmuştur. Bulunan enformel geçim yolları, İzmir ekonomisinin uzun yıllar boyu araştırma öznesine sunduğu iş ve gelir getirici uğraşlarla kesişmiştir. Araştırma öznesinin yaptığı bazı işler, iş ve pazar alanları; 1980 sonrası İzmir'e göçen gruplar tarafından ele geçirilmiştir.

Örnekköy, geçimlerini bohçacılık yaparak temin edenlerin yoğun olarak yaşadığı mahalledir. Bu işin mahallede yaşayanlar tarafından yaklaşık 40 yıldır yapıldığı ifade edilmektedir. Pazar alanlarını genellikle kırsal ve sahil bölgeleri oluşturur. Sahil bölgelerin seçilmesinin ticari olarak ekonomik bir ussallığı vardır. Yeni yapılan yazlıklarda, sattıkları çarşaf, yastık kılıfı ve nevresim takımı gibi mallara sürekli bir talep oluştuğu belirtilmektedir.

Bohçacılık yapanlar, iki farklı şekilde çalışmaktadır. İlkinde, iş, aile üyelerinin ortak katkısı ile yapılmaktadır. Ailenin erkek üyeleri, satılacak malların temin edilmesini gerçekleştirir, kadınlarda kapı kapı dolaşarak bu malların satışını. Bohçacılık işini ailecek yapanların sayısının çok olmadığı ve gittikçe azaldığı belirtilmiştir. Satılan mallar, tekstil üretim merkezleri olan Denizli, Bursa gibi illerdeki toptancılardan ve Kemaraltı'dan alınmaktadır. İkinci çalışma biçiminde ise, satılan mallar, *malcı* denen, ekonomik durumu ortalamanın epey üstünde olan Romanlar tarafından temin edilmektedir. *Malcıların* yaptığı iş, bir çeşit *aracı-toptancılık* olarak nitelendirilebilir. Mahallede, bohçacılığın daha yoğun olarak yapıldığı dönemde, altı-yedi kişinin *malcılık* yaptığı; alan araştırmasının yapıldığı dönemde ise bu sayının azaldığı, iki-üç kişinin *malcılık* yaptığı belirtilmiştir. Malcılık yapanlar, Denizli, Bursa gibi illerdeki toptancılardan genellikle senet ya da daha önceki çalışmaları sonucu oluşturdukları *güven ilişkisi* çerçevesinde, bedeli, mallar satıldıktan sonra ödenmek kaydı ile mal almaktalar.⁹⁷

⁹⁷ Örnekköy mahallesinde görüşülen ve birkaç yıl öncesine kadar *malcılık* yapan 44 yaşındaki Kenan, malcılık yaptığı dönemde, satın aldıkları malların bedellerini, malları sattıkça ödediklerini; istese, kendisi gitmeden bir telefon ile 10-15.000 liralık mal alabileceğini; bu işi yaptığı dönemde elinde 50-60.000 liralık mal bulundurduğunu belirtmiştir.

Getirilen mallar, *bohçacı kadınlar* tarafından satılmaktadır. Malcılar ve bohçacı kadınlar arasındaki iş ilişkisi iki biçimde gerçekleşmektedir. İlkinde, bohçacılık yapan kadınlar, *malcılardan* malı satın almakta ve kendi başlarına, kendi oluşturmuş oldukları pazar alanlarına yönelik işe çıkmaktadırlar. Bohçacılar ile malcı(lar) arasındaki iş ilişkisi, ticari bir ilişki olarak belirmektedir. İkinci biçimde ise, bohçacılık, *kendi hesabına çalışma* yanılması oluşturabilecek bir istihdam biçimidir. Bohçacı ve malcı arasındaki ilişki, daha çok malcının malının satılmasına yönelik bir istihdam biçimi olarak belirmektedir. Farklı bir sömürü ilişkisi bulunmaktadır. Bohçacıların satış yapılacak mekânlara taşınması da *malcılar* tarafından yapılmaktadır. Malcı ya da aileden biri, yakın çevresine ve/ya da bohçacılık yapan kadınlara satmaları için malları dağıtmakta; kadınları son tüketicinin bulunduğu mekâna götürüp bırakmakta ve bohçacıların satış yapıp dönmesini beklemektedir. Bu işten en kazançlı çıkan, gizli işveren konumundaki *malcıdır*. Satışlar peşin yapılmaktadır. Taksitlendirme olmamaktadır. Bohçacılık yapan kadınların kazancı, hiçbir sermaye koymadan aldıkları ve sattıkları ürünleri, istedikleri fiyattan satabilmeleridir. Bu noktada, bohçacılık yapan kadının satış yapabilme yeteneği ve yeterliliği elde edilen kazancın miktarını belirlemektedir. Kazanç, yalnızca satılan üründen elde edilmemektedir.⁹⁸

Bohçacılık işi, Mayıs-Ekim aylarında arasında genellikle İzmir dışına; kış aylarında ise, genellikle daha önceden elde etmiş oldukları İzmir içerisine dönük pazar alanlarına ve müşterilere yönelik çalışmaktadırlar. Bohçacılık yapanların bir kısmı bu işi yıl boyunca yaparken, bir kısmı da yalnızca Mayıs-Ekim ayları arasında yapmaktadır. Son 10 yılda, bu işi yapan kadın sayısında yarı yarıya azalma olduğu, yaklaşık 200 evli kadının bohçacılık yaptığı ifade edilmektedir. 5–10 yıl öncesine kadar, 400–600 arası kadının bohçacılık yaptığı yönünde verilen bilgiler sorgulanabilir özelliklere sahiptir. Benzer ürünleri, senetle ve/ya da taksitli satan pazarlamacıların yaygınlaşması; sattıkları ürünlerin (bohçacılık yapılan bölgelerde açılan mağaza ve dükkânlarda tekstil ürünü satışının taksitli olarak yapılması), onların ifadesi ile *malın pazara dökülmesi*, kâr oranlarını ve müşteri potansiyellerini düşürmektedir. 5–10 yıl öncesine kadar iyi para kazandıkları, sayesinde “*hayat alanlarını*

⁹⁸ Alan araştırması için İzmir’de bulunulan dönemde, araştırmacı ailesinin yanında kalmıştır. İkamet edilen yerde komşulardan biri, bohçacılık yapan bir kadın ile uzun süredir ahablık ettiğini ve kadının sohbetinin çok tatlı olduğunu belirtmiştir. Bohçacı kadınlardan bu tarz ilişkileri geliştirenler azımsanmayacak sayıdadır. Bu tarz ilişkiler, bohçacıların kendilerine özel müşteri edinmelerini kolaylaştırmaktadır. Alan araştırması yapıldığı dönemde, bir bohçacı kadından komşuları ile birlikte alış-veriş yapan araştırmacının bir kadın tanıdığı, alış-veriş ile birlikte, bohçacı kadının istemesi üzerine, ev yapımı tarhana ve salçasını hediye ettiğini belirtmiştir.

genişlettikleri” bohçacılık işi, artık kadınların daha çok, *uyum ve savunma stratejisi* olarak sürdürdükleri bir iş konumuna gelmiştir. Günümüzde bohçacılık işinden asıl (tek) kazanan, daha önce de belirtildiği *malcıdır*.

Bohçacılık yapanların kolluk kuvvetleri (jandarma) tarafından (güvenlik nedeniyle) kırsal alanlara ve sahil beldelerine sokulmaması, bohçacılık işinin İzmir dışında yapılmasını zorlaştırdığı ve pazarlarını daralttığı da belirtilmektedir.⁹⁹

2.3.2.5. Geri Dönüşümün Sektörünün Kendi Hesabına alışan Proleterleri: Hurdacılar ve Atık Madde Toplayıcıları

Küreselleşme sürecinde uygulanan yeni-liberal ekonomi politikalarının tüm sosyal ve ekonomik dengeleri bozduğu ve özellikle kentsel alanlarda yeni sınıf ve/ya da tabaka yapıları ortaya çıkardığı; bu yeni sınıf ve tabakaların yoksulluk ve yoksunluk içerisinde yaşadıkları; enformel sektörde ve marjinal işlerde çalışarak geçimlerini temin ettikleri; yaşamalarını dönüştürme olanaklarının olmadığı ve *toplumsal dışlanma* ile karşı karşıya kaldıkları dünya genelinde yapılan çalışmalarda sürekli vurgulanmaktadır. Türkiye’de de özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan 1980 sonrası Batı’daki şehirlere göç eden, ve ekmeklerini *geri dönüşüm sektöründen*, *pten alanlara* yönelik yapılan çalışmalarda (Altuntaş, 2008; zgen, 2001; Yardımcı ve Saltan, 2007; Acar vd., 2006; Yılmaz, 2006, 2008; Kaygalak, 2001) geri dönüşüm sektöründen ve çöpten geçinenler, *kentsel yeni yoksulluk*, *sınıfaltı/sınıfdışı*, *sosyal dışlanma* kavramları çerçevesinde irdelenmektedir.

İzmir’de yaşayan araştırma öznesi içerisinde de geçimlerini, geri dönüşüm sektöründen temin edenlerin sayısı az değildir. Hurdacılık ve çöpten geçinme, araştırma öznesinin geri dönüşüm sektöründe *kendi hesabına çalışma* ve Martinez’in (1992) *devşirme ekonomisi* erevesinde değerlendirilebilecek iki farklı yer alış biçimidir. Bu noktada, “küreselleşme sürecinin ekonomik alanlarda ortaya çıkardığı değişim ve dönüşüm ile geri dönüşüm sektörü ve bu sektörden geçimlerini temin edenler arasında kurulan ilişkisel bağlantılar; geri dönüşüm sektöründen geçimlerini temin eden araştırma öznesinin, bu sektörde yer alış neden(ler)i arasında da kurulabilir mi?” sorusuna yanıt aramak da gerekmektedir.

⁹⁹ Alan araştırması bulgularına göre, güvenlik nedeniyle yalnızca bohçacılık yapan gruplar sahil beldelerine sokulmama sorunu ile karşılaşmamaktadır. Balıkuyu ve İkiçeşmelik Bölgesinde yapılan görüşmelerde, en kibar ifade ile “esmer vatandaş” olarak, eřme gibi, daha zenginlerin, daha yoğun bulunduğu tatil beldelerine günübirlik, geźme amaçlı yaptıkları ziyaretlerde sıkıntı yaşadıkları ve ilçeye sokulmadıkları belirtilmiştir.

Araştırma bulgularına göre yanıt, hem evet, hem de hayırdır. Bulgulara göre, atık toplayıcılığı ve hurdacılık, araştırma öznesinin hem uzunca bir süredir yaptığı iş, hem de küreselleşme sürecinde ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan olumsuzluklarla baş ederek, maddi yaşamlarını sürdürmek için geliştirdikleri uyum ve savunma stratejisi olarak belirginleşmektedir. Şemikler-Yalı Mahallesi'nde yaşayan araştırma öznesinin *voltaya çıkmak* olarak niteledikleri çöp toplama işi, bölgede yaşayan bazı ailelerin 3–4 kuşaktan beri temel geçim kaynağıdır. "İzmir İlinde Çingene/Roman Toplumunun Yerelliği" başlığı altında da belirtildiği gibi, Çiğli'de bulunan atık toplama merkezi, Emir Sultan (Kuruçay) Mahallesi'nde çöp ayrıştırma ve toplama işi yapan araştırma öznesinin Şemikler-Yalı Mahallesi'ni barınma/konut alanı olarak seçmesinde önemli bir etkidir. Hurdacılık, araştırma öznesinin yaptığı çöp ve atık toplama işi kadar eski bir iştir. Hurdacılığın, çöp ve atık toplama işinden temel farkı, ticari bir iş olmasında yatmaktadır. Tepecik ve İkiçeşmelik Bölgelerinde yapılan görüşmelerde, özellikle 50 ve üzeri yaştaki araştırma öznelerinden bazıları, babalarının yaptığı işi, hurdacılık ve *eskicilik* olarak belirtmişlerdir. Tepecik Bölgesinde günümüzde hem hurdacılık hem de atık toplama işi yapan araştırma öznesi bulunmaktadır. Tepecik Bölgesinde, hurdacılık, oryantallık ve müzisyenlik yaparak geçimlerini temin edenlere yönelik Roman/Çingene kimliğinin oluşumu üzerine yaptığı çalışmada Eren'de (2008), İzmir'de (Tepecik'te) yaşayan araştırma öznesi için hurdacılığın oldukça eski bir iş olduğunu bulgulamıştır. Benzer şekilde, çok yoğun olmamakla birlikte, Bornova İlçesinde, Tarlabası (Erzene) Mahallesi'nde yaşayan araştırma öznesi içerisinde de çöp toplama işi ile geçimlerini temin edenler bulunmaktadır. Tarlabasında yapılan görüşmelerde, mahallede yaşayanların geçmiş dönemlerde neredeyse hiç yapmadıkları bir iş iken, Kuruçay Mahallesi'nden mahalleye göç edenlerinde etkisiyle, iş ve gelir kaynağı bulamayan araştırma öznesi içerisinde son dönemlerde çöp toplama işinden gelir elde etmeye yönelenler olduğu belirtilmiştir.

Örnekleme içerisindeki tüm mahallelerde, her mahallede farklı yoğunlukta ve farklı biçimde geçimini geri dönüşüm sektöründen temin eden araştırma öznesi bulunmaktadır. Bornova İlçesinde olduğu gibi, Konak İlçesinde görüşülen araştırma öznesi de, geçmiş dönemlerde mahallelerinde çöp toplama işinden geçimlerini temin edenlerin bulunmadığını vurgulamıştır. Konak İlçesinde çöp/atık toplayarak geçimini temin edenlerin çoğunluğu, özellikle ayakkabı sektöründe yaşanan dönüşüm sonucu işini kaybeden ve kentsel emek

piyahasında ayakkabıcılık dışında, başka bir iş bulabilecek ve yapabilecek yeterlilikleri bulunmayan araştırma öznesinden oluşmaktadır.

Konak İlçesinde, geçmiş dönemlerde çöp toplayarak geçimlerini temin edenlerin büyük çoğunluğunun, alan araştırması için örnekleme dâhil edilemeyen Kuruçay Mahallesiinde ikamet ettiği, hem Şemikler-Yalı Mahallesiinde, hem de Konak İlçesinde örnekleme dâhil mahallelerde belirtilmiştir. Karşıyaka İlçesi, yaşanan mahallelerdeki nüfus ile karşılaştırıldığında, geçimlerini dönüşüm sektöründen temin eden araştırma öznesinin en yoğun bulunduğu ilçedir. Bu nedenle, geri dönüşüm sektöründen geçimini temin edenlere yönelik yapılan alan araştırması ağırlıklı olarak Örnekköy ve Şemikler-Yalı Mahallelerinde gerçekleştirildi.¹⁰⁰

Çöp/atık toplama işi, yalnızca geri dönüşüm sektöründe çalışanlar arasında değil, araştırma öznesi tarafından yapılan tüm işler içerisinde –dilencilikten sonraki– en düşük konumda görülen bir iştir. Araştırma öznesinin çoğunluğu tarafından en düşük değerdeki iş olarak algılanan çöp/atık toplama işi, gayrimeşru ve yasadışı işlerden uzak durmadaki en son nokta olarak değerlendirilmektedir.¹⁰¹

Örnekleme içerisinde yer alan ve çöp toplama işini aile mesleği olarak sürdürenlerin çoğunluğu Şemikler-Yalı Mahallesiinde yaşamlarını sürdürürken, yaşanan ekonomik değişim ve dönüşüm sonucu ekonomik yaşam alanlarını kaybedenler örnekleme içerisinde yer alan tüm mahallelerde bulunmaktadır. Şemikler-Yalı Mahallesiinde yaşayanların çoğu, yaşanan kentsel (rantsal) dönüşüm nedeniyle bölgeden taşınmak durumunda kalmışlardır. Bölgede, araştırma öznesinin yaşadığı gecekonduların çoğu yıkılmıştır. Ekonomik nedenlerle bölgeden ayrılamayanların tamamına yakını, derme çatma baraka ve çadırvari konutlarda barınma gereksinimlerini karşılamaktadır. Aile mesleği olarak yapanlar, geçmişte cam parçaları, kağıt, teneke plastik gibi *para eden* her türlü atık maddeyi topladıklarını belirtirken, alan

¹⁰⁰ Bornova ve Konak İlçelerinde geri dönüşüm sektöründen geçimlerini temin edenler, mahallelerde yaşayan nüfus ile karşılaştırıldığında görece daha az yoğundur. Bu nedenle, bu ilçelerde geri dönüşüm sektöründen geçimlerini temin edenlerle yapılan görüşmeler sınırlı tutulmuştur. Sınırlı tutulan görüşmelerden en geniş çaplısı Tepecik'te gerçekleştirilmiştir. Plastik şişe ve teneke içecek kutuları toplayarak varkalmaya çalışan 13–14 ailenin birlikte yaşadığı ve terk edilmiş görünümlü bir mekânda topluca iki görüşme yapılmıştır. Görüşülenlerin çoğunluğu, 4–5 yıl öncesine kadar geçimlerini ayakkabıcılık ve hamallık yaparak temin ettiklerini, bu alanlarda uzunca bir süre iş bulamadıktan sonra “çöp toplamaya” başladıklarını belirtmişlerdir.

¹⁰¹ Buna karşın, geçimlerini çöp toplayarak sağlayanlar arasında mala ve cana zarar verme ve uyuşturucu satışı gibi suçlardan ceza alanların sayısı az değildir. Özellikle Şemikler-Yalı Mahallesiinde geçimlerini çöp toplayarak sağlayan ailelerin tamamına yakınında, aile bireylerinden en az birisi çeşitli suçlardan ceza almıştır.

araştırmasının yapıldığı dönemde ise para eden tek atık madden pet şişe olduğu belirtilmiştir.¹⁰² Bunun yanı sıra teneke içecek kutuları ve atık toplamada kullanılan aracın niteliğine ve para etme durumuna göre hurda kağıt ve karton da toplanmaktadır.

Çöp toplama işini yapan ailelerin elde ettiği gelir, çöp toplama işi için kullanılan araca ve aileden kaç kişinin işe çıktığına göre değişmektedir. Çöp toplama işi, üç tekerlekli bisikletli pazar arabaları; iki tekerlekli, çuvallar aracılığıyla genişletilmiş el arabaları; at arabaları ve kamyonetler aracılığıyla yapılmaktadır. Çok fazla rastlanmamakla birlikte, –daha çok Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesi arasında– çöp toplama işini çuval taşıyarak yapanlarda bulunmaktadır. Çöp toplama işini kamyonet ve at arabası ile yapanlar, daha geniş bir alanda çöp/atık toplayabilmektedirler. Çuval dışında kalan araçlar ile çöp toplayanlarda, aile bireylerinin çoğunluğu, –bir şekilde çöp toplama işine katılmaktadır. Bazı ailelerde çöp toplama işi, akşam ve gece vakti erkekler, gündüzleri de kadınlar olmak üzere eşler arasında dönüşümlü olarak yapılmaktadır. Toplanan çöpler, günlük ya da biriktirilerek satılmaktadır.

Çöp toplama işini kamyonet ve at arabası ile yapanlar, bir seferde çok daha fazla mal toplayabilmektedir. Bu grupta olanlar, çöp toplama işinden en fazla geliri elde eden grubu oluşturmaktadır. Yapılan işten elde ettikleri gelire yönelik sorulara doğru yanıt almak, genellikle mümkün olmamıştır. Şemikler-Yalı Mahallesiinde üç tekerlekli araba ile işe çıkanlar, günlük 10–15 TL kazandıklarını belirtirken; hurda depoları ile yapılan görüşmelerde ise, bu gruptakilerin günlük kazançlarının 30–40 TL'den aşağı düşmediği ifade edilmiştir. Bu noktada, çöp/atık toplama işinin bir iş olarak mı, yoksa günlük geçimi sağlamak için mi yapıldığı önem kazanmaktadır. Çöp/atık toplamayı bir iş olarak görenler, bir engelleri olmadığında, hergün işe çıkmakta iken; günlük geçimi sağlamada bir araç olarak görenler ise gereksinim duyduklarında işe çıkmaktadır.¹⁰³ Çöp/atık toplayanların gelirlerine yönelik kendi ifadeleri ile net bir bulguya ulaşılmamış olsa da, Özgen'in Denizli ve Samsun İllerinde yapmış olduğu çalışmada elde

¹⁰² Bir dönem, Edirne'de yaşayan ve *Kemikçiler* olarak anılanlar gibi kemik parçaları da topladıkları belirtilmiştir. Günümüzde kemik parçaları toplanmamaktadır.

¹⁰³ Diğer iş ve mesleklerden geçimini temin eden araştırma öznesi gibi, çöp/atık toplayarak geçimini temin edenlerde tek bir gelir kaynağına bağımlı değildirler. Şemikler–Yalı Mahallesiinde yaşayan araştırma öznesi, özellikle genç kız ve çocuklar arasında sahilde ve akşamları çiçek satarak aile gelirine katkı sağlayanlarda bulunmaktadır. Yapılan görüşmelerde, dipnot 98'de de belirtildiği gibi çeşitli suçlara karışmış olanlar bulunmaktadır. Bu suçlar arasında gasp ve küçük çaplı hırsızlıkta bulunmaktadır. Dilencilik, bölgede yaşayan araştırma öznesi kadınlarının ve çocuklarının yaptığı işler arasında yer almaktadır. 55 yaşındaki Macit, bölgede yaşayan araştırma öznesi içerisinde, geçimini faytonculuk ve at alım–satımından temin etmektedir. Her iki işin yapılmadığı dönemde, Macit'in oğulları ve damadı geçimlerini *voltaya çıkarak* temin etmektedirler.

ettiği bulgular, çöp toplayanların aylık ortalama hane geliri ile belirli ölçüde bir ipucu verebilir. Özgen (2001:97), çöp toplayanların aylık ortalama gelirlerinin Samsun'da asgari ücretin 2.5 katı kadar, Denizli'de ise 4.5 katı kadar olduğunu bulgulamıştır. Özgen'in elde ettiği benzer bulguların, özellikle çöp/atık toplamayı bir iş olarak görenler açısından geçerli olduğu düşünülebilir. Elde edilen gelirin yüksek olduğu varsayılsa bile, Şemikler–Yalı Mahallesiinde yaşayan araştırma öznesin yaşam koşulları ve yapılan işin doğasından kaynaklanan hastalıklara yol açma olasılığı ile elde edilen gelirin büyüklüğü arasında bir ilişkiel bağlantının varlığı ve yoksulluğun maddi olmayan boyutları nasıl sorgulanmalıdır? Elde edilen gelirin büyüklüğü, yapılan işin yol açacağı ya da açtığı kalıcı örselenmeleri (travmaları) karşılamaya yeterli olabilir mi?

Ömekköy Mahallesiinde yaşayan araştırma öznesi için hurdacılık işinin geçmişi 40–50 yıl öncesine dayanmakla birlikte, günümüzdeki haliyle yapılması son 15–20 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Mahallenin çoğunluğunun yarı-göçebe yaşam tarzını sürdürdüğü dönemlerde, kırsal alanda yaptıkları –panayircılık, tarım işçiliği, bohçacılık gibi– gezici ve geçici işlerden geldikten sonra, Kasım-Mart/Nisan ayları arasında boşta gezmek ve günlük gereksinimleri karşılamak için yapılan hurdacılık, bir kısım araştırma öznesi tarafından aynı şekilde sürdürülmektedir. Bazı araştırma öznesi ise, sürekli olarak bu işi yapmaktadır. Sürekli yapanlar açısından hurdacılık, kendi içerisinde katmanlaşmış *ticari* bir etkinliktir. Hurdacılık yapanlar, hurda deposu sahipleri ve gezici olarak bu iş yapanlar olmak üzere ikili bir sınıflandırma içerisinde değerlendirilebilir.

Gezici hurdacılık yapanlar, heri dönüşüm değeri yüksek atık maddeleri (alüminyum, hurda bakır, demir ve sarı), eski buzdolabı, çamaşır makinesi gibi eski eşyaları, ticari bir etkinlik çerçevesinde, belirli bir bedel karşılığında satın almaktadır. Gezici olarak hurdacılık yapanlar, ya kendi birikimlerini/özsermayelerini ya da hurda deposu sahiplerinden borç aldıkları sermayeyi günlük işletme sermayeleri olarak kullanmaktadırlar. Hurda deposu sahibinden borç alarak hurdacılık yapanlar, aldıkları borç karşılığında gün sonunda satın aldıkları/topladıkları malları depo sahibine satmaktadırlar. Ödünç sermaye veren depo sahibi, gezici hurdacılık yapanların getirdiği mallara, –genellikle işe kendi sermayesiyle çıkanlarla karşılaştırıldığında– piyasanın bir miktar altında fiyat ver(ebil)mektedir. Depo sahibi bu şekilde, hem atık maddelerin kendine getirilmesini sağlayarak, hem de piyasa fiyatı altında

değer biçerek kâr sağlamaktadır. Depo sahipleri ile gezici hurdacılık yapanlar arasındaki bu tarz ilişki, *malcılar* ile bohçacı kadınlar arasındaki iş/istihdam ilişkisine benzemektedir. Yeterli iş sermayesi olmayanlar ile depo sahipleri arasında beliren bu ilişki, bir sömürü ilişkisi ve sosyal sermaye ilişkisi olmak üzere iki farklı şekilde değerlendirilebilir. Araştırma öznesi gözünde bu ilişki, daha çok sosyal sermaye olarak değerlendirilmektedir.

İşe kendi sermayesi ile çıkanlar, ellerindeki sermayenin büyüklüğüne bağlı olarak, satın aldıkları malları, ya günlük olarak mahalledeki depo sahiplerine ya da biriktirerek doğrudan geri dönüşüm tesislerine satmaktadırlar. Kendi sermayesi ile iş yapanlar, depo sahipleri ile belirli bir fiyat aralığında pazarlık etme olanağına sahip iken; geri dönüşüm tesisleri ile böyle bir olanakları bulunmamaktadır. Piyasada varolan hurda fiyatları ise, küresel düzeyde ortaya çıkan fiyatlar çerçevesinde günlük olarak belirlenmektedir.

Dünya piyasalarında demir, bakır, alüminyum gibi ürünlerin hammadde fiyatları ve hurdaya küresel düzeyde olan talepte hurda fiyatlarında etkilidir. Talebin yoğun olduğu dönemlerde hurda piyasaları “boğa görünümü”, talebin düşük olduğu dönemlerde ise “ayı görünümü” bir hale gelmektedir. Bu gelişmelerin tümü iç piyasaya anında yansımaktadır.

Geçimlerini gezici hurdacılık yaparak elde edenler, hergün “kayıp aradıklarını”, elde ettikleri gelirin günlük olarak değişiklik gösterdiğini belirtmektedirler. Günlük elde edilen gelirden birkaç etmen ön plandadır. Gezici hurdacıların işe çıkarken kullandıkları araçlar, hem iş için gidebilecekleri uzaklığı hem de taşıyabilecekleri mal miktarını belirlemektedir. Kullanılan aracın niteliği bu noktada önemlidir. Eski kamyonetler, motorsiklet monte edilmiş iki tekerlekli pazar arabaları, elle ve bisiklet aracılığıyla sürülen üç tekerlekli pazar arabaları gezici hurdacılık yapanların kullandığı araçlardır. Kamyonet kullananlar, belirli dönemlerde, özellikle turizm sezonunun açılış ve kapanış dönemlerinde, sahil beldelerine kadar uzanan bir piyasada iş yapabilme olanağına sahiptir. Bu piyasada iş yapma olanağına sahip olanlar, dönemsel olsa da iyi kazanmaktadırlar.¹⁰⁴

Hurda fiyatlarında zaman içerisinde ortaya çıkan değişimde elde edilen gelir düzeyine etki etmektedir. 2008–2009 yılları arasında hurda fiyatlarında sürekli bir düşüş yaşandığı ve

¹⁰⁴ Gezici hurdacılık yapanlar arasında kamyonet aracılığıyla işe çıkanların sayısı görece azdır. Bununla birlikte, turistik beldelere iş için gidişlerin sayısının son dönemde azaldığı belirtilmektedir. Kendisi ile görüşüldüğü dönemde, kendi çapında büfecilik yapan 39 yaşındaki Mustafa, kamyonetini satmadan 2 yıl önce sahil beldelerine gittiğinde masraflarını çıkardıktan sonra 2 günlük kazancının, bugünün parasıyla 500–600 TL’yi bulduğunu belirtmiştir.

araştırmanın yapıldığı dönemde hurda fiyatlarının o güne kadar oluşmuş en düşük düzeyde bulunduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁵ İş dönüşü görüşme yapılan 35 yaşındaki Metin, o günkü çalışmasının karşılığında elde ettiği gelirin/kârının 6 TL olduğunu belirtirken; 44 yaşındaki Turan, 19 yaşında evli ve bir çocuk sahibi oğlunun bir gün önce yaptığı iş karşılığında yalnızca 1 TL kazandığını ifade etmiştir.

Düşük düzeyde seyreden hurda fiyatları nedeniyle, gezici hurdacılık yapan birçok araştırma öznesinin 2–3 aydır düzenli olarak işe çık(a)madıkları; fiyatların bu düzeyde seyretmesi durumunda ise, hurdacılığın biteceğini ve bu işi yapanların çoğunun işi temelli bırakabileceği belirtilmiştir.

Gezici hurdacılık yapanların gelir düzeyini ve işe çıkıp çıkmamalarına doğal nedenlerde etki etmektedir. Kış ayları, yağmur ve soğuk nedeniyle hurdacılık işinin sürekli yapılabilirliğindeki doğal bir engeldir.

Alan araştırmasının yapıldığı dönemin, mahallede yaşayanların iş ve ekonomik refah düzeyinde o güne kadar karşılaşılan en kötü dönem olduğu vurgulanmıştır. Hurda fiyatlarındaki düşüşün sürmesi durumunda, ne yapabileceklerine yönelik sorulara verilen yanıtlar ilginç ve çeşitlidir. Metin (35), o güne kadar hiç kimsenin yanında ücret karşılığında çalışmadığını, panayırılık ve darı satışı gibi işler yaptığını; sabit ve düzenli bir geliri olmadığı için ilk kez bu dönemde yakındığını belirtmektedir. Çevresindeki arkadaşlara, kışı rahatlıkla atatabileceği bir iş için ricacı olduğunu; geri dönüşüm sektöründe en düşük statüyü attettikleri ve o güne kadar hiç yapmadığı çöp toplama işini, mecbur kalırsa yapabileceğini ifade etmektedir. Turan (44) kendisine şoförlük işi bulmada yardım istemiştir. Hurdacılık yaparak geçimini temin ettiğini belirten 19 yaşındaki Cüneyt, kendisi ile görüşüldükten birkaç gün sonra ailesi ile birlikte zeytin toplama işine gitmiştir. Üç çocuk babası olan Tekin (27) ise, aşağıdaki sözleri ile zorda kaldığında neler yapabileceğini belirtmektedir.

“Yağmurlar yağdığı zaman işe gidemecen. Paran olmucak cebinde. Napıcaksın? Şimdi bak. Elinden gelebilen, ondan bundan çalacak, çırpacak, yapacak. Çocuğunu aç mı bırakacan evde? Mecbur yapacak bunu yani. İster istemez yani. Ya seve seve diyo, ya ... diyo. Yapıcak, mecbur yapıcak bu adam. Çocuğunu aç bırakamaz bu adam evde. Mecburen yapçak bi şeyler. Ya gidip dilenecek. Hani ister mi ya bir insan hanımını dilenmeye göndermek ister mi ya? (...) Bir sefer düştüm, bir sefer o hataya

¹⁰⁵ Alan araştırmasının yapıldığı dönemde hurda demir fiyatın 15–18 kuruş aralığında değiştiği belirtilmiştir. 16 Kasım 2010 tarihinde Örnekköy Mahallesinde iletişimin sürdürüldüğü 28 yaşındaki Necdet ile yılan görüşmede hurda demirin kilogram fiyatının 52-55 kuruş arasında olduğu öğrenilmiştir.

düştüm. Çıktım caddeye. Zorla para aldım birinden. (...) Kafamda güzeldi birazcık yani”

Hurda fiyatlarının beklenen düzeyde olması durumunda ise, hurdacılık yapmaya devam edileceği “*kayıp işleri seviyoruz biz. Kayıp işlerde güzel para var çünkü...*” sözleri ile anlatılmaktadır. “Kayıp işlerde güzel para var” sözü, yalnızca geçimlerini hurdacılıktan temin eden araştırma öznesinin düstur edindiği bir düşünme biçimi değildir. Gerek araştırmanın yapıldığı dönemde, gerekse geçmiş dönemlerde enformel ve marjinal *ticari* işlerden elde edilen gelirin düzensiz de olsa yeterli bulunması, birçok araştırma öznesinin bu tarz işlere yönelmesine yol açmıştır. Bu durum, geçmiş dönemlerde, özellikle İzmir’deki yerleşik yaşam süresi daha uzun olan Bornova ve Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesinin, –olanakları olmasına karşın– bir işverene bağlı olarak, sigortalı bir işte çalışmaya soğuk bakmasının altında yatan en önemli nedenler arasında yer almaktadır. Bu tür ticari etkinliklerden elde edilen gelirin sürekli olacağı yönündeki inanç ve güven ve araştırma öznesinin hem fiziki, hem de sosyal yaşam alanlarından kaynaklanan kapalı toplum yapısı, araştırma öznesinin ekonomik yaşam alanlarının da kapalı bir yapı sergilemesine yol açmıştır. Günümüzde ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan değişim ve dönüşümler, araştırma öznesinin enformel ve marjinal olarak da nitelenen ekonomik yaşam alanlarına olumsuz yansımıştır. Yukarıda, “İş ve Mesleklerin Dağılımı” başlığı altında irdelenenlerin dışında bulunan iş ve mesleki uğraşılarda da yaşanan değişim ve dönüşümün etkileri görülmektedir ve gelecekte bu etkilerin artarak süreceği düşünülmektedir.

Küreselleşme sürecinde, devletin, esnek birikim ve esnek üretim ilişkilerinin yaygınlaştırılması için büyük sermaye grupları lehine, ekonomik alandan çekilmesi, daha önce varolan ekonomik ilişkilerin biçimini değiştirmektedir. Bu süreç, emeğin enformelleşmesini hızlandırırken, enformel ve marjinal sektörlerden kayıtdışı olarak gelir elde eden emeğin gelir kaynaklarının –yavaş yavaş da olsa– sermaye lehine, sermaye birikimi için kayıt altına alınmasına yol açmaktadır. Emeğin daha hızlı enformelleştirilmesine de etki eden bu süreçte, *esnek sermaye birikiminde* kullanılabilecek birçok *enformel ve marjinal iş alanları*, küçük çaplı da olsa kapitalist firmaların yayılmacılığının etkisi altına girmektedir.¹⁰⁶ Örneğin, Ballıkuyu

¹⁰⁶ Örnekleme olan mahallelerde, temel gelir kaynağı seyyar çiçek satıcılığı olan araştırma öznesine ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, yapılan görüşmelerde, İzmir’de çiçekçilik yaparak geçimlerini temin eden araştırma öznesinin Esentepe Mahallesinde yoğun olarak ikamet ettikleri belirtilmiştir. Seyyar çiçek satıcılığı, diğer illerde yaşayan araştırma öznesinin de gelir getirici etkinlikleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Mahallesinde yaşayan erkek araştırma öznesi arasında, Alsancak semtinde *araba yıkayıcılığı* yaparak geçimlerini temin edenlerin büyük bölümü, bölgede sayıları hızla artan otopark ve kayıtlı araba yıkama merkezleri ve polisin yasaklaması nedeniyle artık işlerini yapamadıklarını belirtmişlerdir.¹⁰⁷

Hamallık, İzmir’de yaşayan erkek araştırma öznesinin en sık yaptığı işler arasında yer almaktadır. Konak ve Bornova İlçelerinde yaşayan araştırma öznesinin, ilçelerin sunduğu iş olanakları çerçevesinde belirli ölçülerde bir tür *tekel* oluşturduğu hamallık da yaşanan ekonomik değişim ve dönüşümden etkilenmektedir. Özellikle Konak İlçesinde yaşayan ve hamallık yapan araştırma öznesi, bölgedeki birçok işletmenin kapanması ya da araştırma öznesinin yaşadığı mekânlardan daha uzağa taşınmasından olumsuz etkilenmektedir. Kuzey ülkelerinde sanayisizleşme süreci olarak yaşanan gelişmeler, araştırma öznesinin yoğun olarak yaşadığı Konak İlçe merkezi içinde geçerlidir.

İstanbul’da seyyar çiçek satıcılığı yapanların çoğunluğunu (belki de tamamını) Çingene/Roman grupları oluşturmaktadır. Seyyar çiçek satıcılarının ekonomik yaşam alanına doğrudan kapitalist bir saldırı olarak değerlendirilebilecek bir uygulama, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin (İBB) 2010 yılında hayata geçirdiği çiçek büfeleri projesidir. İBB yetkilileri tarafından yalanlanmakla birlikte, çeşitli gazete haberlerinde gelecekte bu çiçek büfelerinin sayısının 1500 civarında olacağı belirtilmektedir. Sayıları önemli olmakla birlikte, varlıkları seyyar çiçek satıcılığı yapanların ekonomik yaşam alanlarına doğrudan bir müdahale anlamına gelen bu ve benzeri proje ve çalışmalar, enformel ve marjinal işlerden geçimlerini temin edenlerin gelir kaynaklarını kurutmaktadır.

¹⁰⁷ Alsancak semtinde araba yıkayan 32 yaşındaki Kasım, polisin araba yıkadığı için yazmış olduğu 4 adet 62 TL’lik ceza makbuzunu göstererek, aynı zamanda polis şiddetine de maruz kadığını belirtmiştir.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, İzmir’de farklı mahallelerde ve yerleşim yerlerinde yaşayan; bünyelerinde, kendilerine özgü farklı yerel özellikler barındıran Çingene/Roman toplumunun/gruplarının sosyo–ekonomik durumları, küreselleşme sürecinde ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan değişim ve dönüşüm çerçevesinde, gelir getirici etkinlikleri, iş ve mesleki uğraşları odağa alınarak irdelendi.

Yeni küresel ekonomide, sermayenin, bilgi ve teknolojinin artan ağırlığı ve önemi ve yeni-liberal ekonomik politikalarının ortaya çıkardığı yapısal dönüşümlerle birlikte küresel düzeyde varolan eşitsizlikler artmış, ortaya yeni eşitsizlik biçimleri çıkmıştır. Bu eşitsizlikler, işgücü piyasalarında, sınıf yapılarında ve ekonomik yaşam alanları üzerinde etkili olarak, bu alanların yeniden yapılanmalarına yol açmıştır/açmaktadır. Yeni-liberal yapılanma sürecinde, işçi sınıfı, yoksul köylü, emekçiler ve diğer ezilenler, sahip oldukları gelenekselleşmiş gelir elde etme yolları ve ekonomik yaşam alanlarının –kapitalist üretim biçiminin bu gelir elde etme yollarına doğru yayılması sonucu– onarılmayacak şekilde tahrip olması ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu insanların büyük bir bölümü, kapitalist gelişme devingenlikleri tarafından üretilen değişimler ve eşitsizlikler sonucunda, gelir elde edebilecekleri üretici iş, çalışma ve ekonomik yaşam alanlarından mahrum kalmakta; bu sürecin kaybedenleri arasına girmektedirler.

Kapitalizmin işleyiş mantığı karşısında savunmasız ve korumasız olan sosyal grupların yaşam alanları genellikle altüst olmaktadır. Fiziki ve özellikle ekonomik yaşam alanları görece daha kapalı bir yapı arz eden, kendilerine özgü iş, çalışma ve ekonomik yaşam alanlarına sahip İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun çoğunluğu da, –gelir getirici kaynaklara erişim olanaklarının azalması nedeniyle– eşitsizlikleri daha da arttıran yeni-liberal kapitalist küreselleşme sürecinin kaybedenleri arasına girmiştir; bu savunmasız ve korumasız grupların içerisinde yer almaktadır. Araştırma öznesinin kapitalist sistemin işleyiş mantığına göre, genellikle marjinal ve enformel sektör içerisinde değerlendirilen iş ve mesleki uğraşlarının gelir üretici/getirici özelliklerini (olumsuz) etkileyen değişimler, araştırma öznesinin yoksulluk içine düşmesine ve varolan yoksulluk ve yoksunluklarının artmasına yol açmaktadır.

Araştırma öznesinin sosyo–ekonomik durumunu ve ekonomik yapısını olumsuz etkileyen gelişmeleri, yalnızca içte ve dışta dikey ve yatay yayılma ve derinleşme eğilimi

taşıyan kapitalist küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı sistematik tehlike ve güvensizliklere ve bu nedenle araştırma öznesinin kendi maddi ve toplumsal üretim süreci üzerindeki denetimlerini yitirmelerine bağlamak, soruna yönelik yapılacak irdemelerin ve sorunun çözümü için geliştirilecek politika ve araçların güdük kalmasına yol açabilir. Kapitalist küreselleşmenin ortaya çıkardığı yüksek “yapısal” işsizlik ve gelir elde edici, gelir üretici vasıflarının yok edilmesi kadar, –araştırma öznesinin çoğunluğunun ekonomik nedenlerle birlikte, daha çok, temelde örgün eğitime karşı soğuk durmalarından kaynaklanan– eğitim düzeylerinin düşüklüğü de önemli bir etkidir. Araştırma öznesinin eğitim düzeyinin düşüklüğü, hem kentsel emek piyasaları için, hem de sosyal ve toplumsal gelişim ve insanca bir yaşam için gerekli sağlıklı yaşam becerileri kazanamamalarına; ellerinde eğreti de olsa bulunan, özellikle ekonomik yaşam alanlarının sunduğu yaşam becerilerinin kimi zaman hızlı, kimi zaman yavaş bir şekilde süreç içerisinde yitilmesinin yol açtığı yıkımı telafi edici önlemler alamamalarına zemin hazırlamaktadır. İnsanın bireysel ve toplumsal gelişimini destekleyen, bireyin sosyalleşmesinin en önemli araçlarından biri olan eğitim düzeyinde varolan düşüklük, insanca bir yaşam sürdürmek için gerekli yaşam becerilerinden yoksun kalmaları/olmaları, hem şimdiki, hem de gelecek kuşaklar için temel yoksulluk nedenleri arasındadır.

Araştırma öznesinin eğitim düzeyinin düşüklüğü, yoksulluk gibi tek bir nedene bağlı olarak açıklanırsa; farklı yerellikleri bünyelerinde barındıran farklı Çingene/Roman topluluklarını/gruplarını türdeş bir grup ve yapı çerçevesinde değerlendirme kısırlığına düşülür. İzmir İli bütününde *yere/* bir topluluk olarak ele alınan Çingene/Roman toplumu, farklı yaşam biçimi, farklı mahallelerde yaşama ve temelde, çoğunluğu marjinal ve enformel sektör içerisinde yer alsa da farklı gelir getirici ekonomik etkinliklerinden dolayı, bünyesinde farklı yerellikler barındırmaktadır.

Araştırma öznesinin birçoğu tarafından “ekonomik nedenler”, –ki bu durum, bazı araştırma öznesi grupların günümüzde yaşadığı çok boyutlu yoksulluk nedeniyle geçerlidir– eğitim düzeyinin düşüklüğünün temel nedeni olarak gösterilse de, eğitim düzeyi düşüklüğünün nedenleri çok boyutludur. Eğitim düzeyi düşüklüğünün nedenleri çok boyutlu olmakla birlikte, her bir boyut birbirinden bağımsız değildir. Tüm boyutlar arasında ilişkisel bağlantılar vardır.

Tayfa arası sosyal dayanışmanın ön planda olduğu, sosyo-kültürel özelliklerinin gelişimine katkı yapan, araştırma öznesinin bir arada, toplu olarak yaşama alanı olan mahalle yaşamı, araştırma öznesinin sosyalleşme ve toplumsallaşma alanıdır da. Geçmiş dönemlerde

yaptıkları ve günümüzde yapmayı sürdürdükleri birçok iş ve meslek için gerekli deneyimler, örgün eğitim sistemi dışında, araştırma öznesinin sözleriyle “çekirdekten” kazanılmış, bu iş ve mesleki uğraşlardan elde edilen gelir tatmin edici bulunmuştur. Aynı beklenti belirli ölçülerde günümüzde de taşınmaktadır. Yaşama tutunmak ve varkalmak için gerekli/kazanılacak vasıflar için örgün eğitime katılımın önemi ve gerekliliği, ailelerin çoğunluğunun bu konuda çok ısrarcı olmaması nedeniyle de çok fazla sorgulanmamaktadır. Araştırma öznesine ait bu gerçeklikler, birçok araştırma öznesinin örgün eğitime soğuk bakma nedenlerini oluşturmaktadır.

Örgün eğitime karşı varolan soğukluk, bir şekilde örgün eğitime katılan araştırma öznesinin genel okul başarısını da olumsuz etkilemektedir. Çocuklar, görece içe dönük toplumsal yapılarının etkisiyle çok küçük yaşlardan başlayarak, evlilik, çalışma ve kendi ailesine tek başına bakabilme gibi, yetişkin statüsü elde edebilecekleri bir eğitim anlayışıyla, mümkün olan en kısa sürede toplumsal yaşama katılıma yönelik *özgürlük* ortamı içerisinde yetiştirilmeye çalışılmıştır/çalışılmaktadır. Araştırma öznesinin çoğunluğu, birincil ilişkilerin yoğun olduğu kadar, canlı ve hareketli yaşam tarzına sahip mahalle yaşantısı sürdürmektedir. Canlı ve hareketli mahalle yaşantısı ve bu canlı ve hareketli yaşam tarzının katkı yaptığı özgürlük ortamı ile belirli bir disiplin çerçevesinde, belirli bilgilerin öğretmenler aracılığıyla öğrencilere aktarıldığı okul sistemi karşılaştırıldığında; okul sistemine dayalı örgün eğitim, birçok araştırma öznesi için sıkıcı gelmektedir. Örgün eğitime katılan Çingene/Roman çocuklarının çoğunluğu, kendi sosyal/toplumsal çevrelerinde edindikleri “istedikleri gibi davranma” yaşam biçimine uygun davranış kalıplarını okullarda da sürdürmek istemeleri ve genellikle sürdürmeleri ve bu duruma, araştırma öznesinin sosyo—ekonomik ve sosyo—kültürel yapılarının araştırma öznesinin gittiği okullardaki öğretmenler tarafından genellikle bilinmemesi de eklenince; Çingene/Roman çocukları, öğretmenler tarafından şımarık, belli bir disiplin altına sokulamayan, uyumsuz ve sorunlu öğrenciler olarak değerlendirilmektedirler. Okulda başarısız olan ve okul eğitimini çekici bul(a)mayan Çingene/Roman çocuklarının çoğunluğu, ya 8 yıllık örgün eğitimi tamamlamadan eğitimlerini bırakmakta, ya da tamamladıktan sonra daha ileri düzeyde eğitime katıl(a)mamaktadırlar. 8 yıllık zorunlu eğitimin sürdürülmemesine etki eden bir başka gelişme ise, okul yönetimlerinin bu öğrencilerin okul yaşamlarını sürdürüp sürdürmediklerini izlememesi de bu sürece katkı yapmaktadır.

Bazı araştırma öznesi grupların eğitim düzeyinin düşük kalmasında/olmasında yaşam biçimi de önemli bir belirleyicidir. Geçmişte ve günümüzde yarı-göçebe yaşam biçimini ekonomik getirisi için seçen; bu yaşam biçiminin gerekliliklerini, başka seçenekleri olmadığı için, zorunluluk nedeniyle yerine getirmek durumunda olan araştırma öznesi, yerleşik olarak bulundukları mahalleyi, ekonomik olarak katkı sunabilecek tüm aile üyeleriyle birlikte terk etmiştir/etmektedirler. Panayırcılık-lunapark işletmeciliği, sepetçilik, İzmir’de yarı-göçebe yaşam biçiminde geçmiş dönemde yoğun olarak yapılan işlerdendir. Günümüzde yapılmamakla birlikte, geçmiş dönemlerde bu işlerde etkin bir şekilde yer alan araştırma öznesinin çoğunluğu, yaşları ne olursa olsun temel eğitim bile al(a)mamıştır. Yerleşiklik süresi/süreci, görece yeni olan mahallelerde, gezici ve geçici tarım işçiliği, günümüzde azımsanmayacak sayıda aile tarafından yapılmaktadır. Bu işi yapan yetişkinler, çocukluk ve gençlik dönemlerinden beri bu işi yaptıklarından, temel eğitime ya hiç katılmamışlardır, ya da yeterince katılma olanağı bulamamışlardır.

Geri dönüşüm sektöründe, özellikle çöp/atık toplayıcılığını kuşaklar boyu yapan araştırma öznesi ile birlikte, çadır ve baraka gibi, sabit olmayan ilkel konut alanlarında barınma gereksinimlerini karşılayanlar da, bu (zorunlu) yaşam biçimleri nedeniyle eğitim olanaklarını tam olarak kullan(a)mamaktadırlar. Bu grupta yer alan araştırma öznesi içerisinde örgün eğitime hiç katıl(a)mayanlar çoğunluktadır. Okula kayıtları yaptırılan çocuklar ise, okul çağındaki araştırma öznesi içerisinde okula uyum sağlamaları en zor olan grubu oluşturmakla birlikte, okul yaşamını sürdürmeleri pek olanaklı olmayan gruptur da aynı zamanda.

Eğitim konusunda bir diğer risk grubunu, parçalanmış ailelerden gelen araştırma öznesi çocukları oluşturmaktadır. Aile parçalanması, eşlerden birinin evi terk etmesi ve anlaşmazlık nedeniyle boşanma, ailenin temel gelir getirici/üretici üyesinin çeşitli suçlardan dolayı hüküm giymesi ve ölümü sonucu gerçekleşmektedir. Aile parçalanması, bazı çocukları tek ebeveynli aile üyesi yapmaktadır; bazı çocuklar ise, tüm olumsuzluklara karşın birlikte yaşayabilecekleri tek ebeveyn tarafından da terk edil(ebil)mektedir.

Gezici ve geçici tarım işçiliği yapan ve parçalanmış ailelerin, geri dönüşüm sektöründe kuşaklar boyunca çalışanların çocukları da, eğitimleri ve dolayısıyla kentsel emek piyasası için gerekli vasıflar bağlamında yetişkinler ile aynı yazgıyı paylaşmaktadırlar; gerekli önlemler alınmazsa gelecekte de paylaşacaklardır.

İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun/gruplarının çoğunluğunun günümüzdeki en önemli sorunu, farklı nitelikteki fiziki yaşam alanlarında, farklı biçim ve boyutlarda yaşansa da, (çok boyutlu) yoksulluktur. Araştırma öznesinin içinde bulunduğu yoksulluğun boyutlarının, yaptıkları iş ve mesleki uğraşların nitelikleri ile ilişkisel bağlantısı bulunmaktadır. Çoğunluğu, marjinal ve enformel sektör içinde de olsa, gelir elde edici/üretici iş ve mesleki uğraşların niteliği ile birlikte, İzmir İli iş ve işgücü piyasalarında araştırma öznesinin rekabet etmek ve/ya da aynı pastayı paylaşmak durumunda olduğu farklı toplumsal grupların varlığı, elde edilen gelir düzeyini, elde edilen gelirin sürekliliğini ve düzenliliğini, yaşam biçimini, fiziksel yaşam alanı ve barınma/konut seçeneklerini doğrudan etkilemektedir.

Araştırma öznesinin tarihsel süreçte gelir elde ettiği birçok iş ve mesleki uğraş, küreselleşme sürecinin ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkardığı değişim ve dönüşüm sonucunda, ya doğrudan ya da dolaylı olarak tahrip olmuştur/olmaktadır. Küreselleşme sürecinin, özellikle araştırma öznesinin marjinal ve enformel sektördeki iş ve mesleki uğraşlarının gelir üretici özelliklerinde ortaya çıkardığı olumsuz değişime geçmeden önce; Çingene/Roman toplumunun mevsimlik/geçici/günlük ve esneklik sağlayan iş ve meslekleri tercih ettikleri, sabit ve bağımlı işlerden hoşlanmadıkları şeklindeki genellemelerden (t)üretilmiş kalıpyargıların –en azından İzmir kent merkezinde yaşayan araştırma öznesinin birçoğunun İzmir’de, yaşam alanlarına yakın tekstil ve tütün işletmelerinden, belediyelerden çalışarak emeklilik hakkı elde etmeleri ve günümüzde, özellikle (mesleki eğitim alarak bir) mesleki vasıf sahibi olanların bir işyerinde bağımlı olarak çalışmayı sürdürmeleri göz önünde bulundurulduğunda– yanlışlığına vurgu yapmak gereklidir. Ayakkabıcılık sektöründeki bağımlı çalışanlar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Geçmiş dönemlerde ve günümüzde, İzmir ekonomisinin ve işgücü piyasalarının sunduğu olanaklar çerçevesinde, bir işverene bağlı olarak çalışmanın temel olduğu aktif proleterleşme sürecine katılarak işçileşen çok sayıda araştırma öznesi bulunmaktadır. Bağımlı çalışma sonucu elde edilen/edilecek gelir düzeyi, İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumu içerisinde, özellikle birçok ailede, ailenin temel gelir getireni olan erkek araştırma öznesinin işçileşmesini belirleyen temel etmendir. İlerleyen dönemlerde bağımlı olarak çalışanlar arasında emeklilik hakkı elde etmiş olanların bulunması, çoğunluğun olmasa da, yaşlılıklarında geçim temin etme kaygısı taşıyan araştırma öznesinin sigortalı (bağımlı) çalışmaya yönelmesine yol açmıştır. Erkek araştırma öznesi, ailesinin geçimini temin edecek

düzeyde gelir elde ettiğini/edeceğini düşündüğü sürece bağımlı olarak çalışmıştır/çalışmaktadır.

Kadın araştırma öznesinin çeşitli biçimlerde çalışarak aile ekonomisine katkı sağladığı ailelerde, erkek araştırma öznesinin işçileşmeye bakışı daha olumlu ve işçi olarak çalışması daha uzun süreli olmuştur/olmaktadır. İzmir’de araştırma öznesinin yerleşiklik süresi daha eski olan mahallelerde kadınlar, ya yaşam alanları yakınındaki fabrikalarda işçi olarak, ya da refah düzeyi daha yüksek ailelere/hanımlara düzenli ve geçici temizlik işlerine giderek, aile gelirine katkı sunmuşlardır/sunmaktadırlar. Erkek ve kadının birlikte işçileştiği aileler bulunmakla birlikte, kadın ve erkeğin her ikisinin de gelir getirici etkinliklerde bulunduğu ailelerde, kadınların erkeklere göre işçileşmesi daha yoğundur. Kadının aile gelirine yaptığı düzenli katkının ailenin günlük harcamalarını karşıladığı durumlarda, –İzmir’in, –düzensiz de olsa– diğer işlerle karşılaştırıldığında görece yüksek gelir elde etme, üretme olanaklarından yararlanan/yararlanabilecek olan erkek araştırma öznesinin, bu olanağı sağlayan iş ve mesleklere yönelmesi bu durumun temel nedenidir. Bağımlı olarak çalışmış ve emekli olmuş 50 ve üzeri yaş grubundaki kadın araştırma öznesinin çoğunluğunun, bütün işletmelerinde kadın işi gibi görünen işlerde daha yoğun çalışması da bu duruma katkı sağlamıştır. Tütün işletmelerinde çalışan erkekler ise, daha çok, hamal olarak istihdam edilmişlerdir.

Geçmiş dönemlerde erkek araştırma öznesi, eldeki olanaklar dâhilinde ailelerini daha rahat yaşatabilecek, olabildiğince yüksek geliri, kolay ve daha rahat elde edebilecekleri iş ve mesleki uğraşları seçme eğiliminde de olmuşlardır. Araştırma öznesinin iş ve meslek seçimindeki temel kaygısı, mevsimlik/geçici/günlük ve esneklik sağlayan iş ve mesleklerden daha çok eldeki olanaklar ve yeterlilikler çerçevesinde, bir biçimde ailenin geçindirilmesidir.

Parçalanmamış ailelerde, kadın araştırma öznesinin çoğunluğunun elde ettiği gelir, bağımlı çalışanlar da dâhil olmak üzere, aile gelirine katkı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, dansözlük gibi eğlence sektöründeki işlerde çalışan kadınlar, birçok ailenin temel gelir kazananı durumundadır.

Erkek araştırma öznesinin, özellikle yerleşiklik süresi görece daha eski mahallelerde yaşayanların enformel ve marjinal iş ve mesleki uğraşılardan elde ettikleri gelir düzeyi, özellikle son yıllarda düşmüştür, düşme eğilimindedir. Bu durum, erkeklerin iş ve mesleki uğraş seçimine de belirli ölçülerde yansımaktadır: daha düzenli gelir edebilecekleri ve yaşlılık dönemlerinde emeklilik hakkı kazanabilecekleri işlere ulaşma isteği ön plana çıkmaya

başlamıştır. Eğitim düzeyinin düşüklüğü, eldeki mesleki vasıflarının İzmir emek piyasası içerisinde gittikçe önemsizleşmesi ve yetersiz kalması, bu isteklerin gerçekleşmesini pek olanaklı kılmamaktadır.

İzmir'deki yerleşiklik süresi görece daha kısa olan araştırma öznesi içinde de benzer düşünce ve beklentileri taşıyanlar bulunmakla birlikte, özellikle hurdacılık yaparak geçimlerini temin edenlerin büyük çoğunluğu, yıllar arasında ve yıl içinde gelir düzeylerinde büyük dalgalanmalar ve düzensizlikler olsa da, gelir yaratma olanağını yüksek gördükleri ve kendi hesabına çalışma olarak değerlendirdikleri hurdacılığı sürdürme eğilimindedirler. Hurdacılık gibi enformel ve marjinal işleri sürdürmeyi düşünen araştırma öznesi arasında, 1991 yılında uygulamaya konan ve sağlık yardımları sağlayan "Yeşil Kart" uygulamasından yararlanma oldukça yaygındır. Yeşil Kart'ın sağlamış olduğu sağlık güvencesi ve kuşaklar arası varolan dayanışmanın süreceğine olan inançları, araştırma öznesinin günümüzde kentsel iş ve işgücü piyasalarında, sosyal güvencesiz, fakat görece daha fazla gelir elde edebilecekleri eğreti ve marjinal işleri tercih etmelerinde katkısı vardır. Bununla birlikte, kentsel yaşama çocuklarının uyum sağlamasını ve çocuklarının daha sağlıklı ekonomik ve sosyal çevreye sahip olmasını isteyenler ve bunun ancak çocuklarının iyi bir eğitim alması ile gerçekleşeceğini düşünen aileler, yaşlandıklarında emeklilik hakkı elde edebilecekleri sigortalı ve düzenli geliri olan bir işte çalışmayı tercih etmektedir. Bu grupta bulunanların, bu isteklerini gerçekleştirmedeki temel zorluğu, kentsel emek piyasasında talep görebilecek vasıflarının bulunmamasıdır. Sayıları çok olmamakla birlikte, bunu asgari ücretli işlerde gerçekleştirebilenler de bulunmaktadır.

İzmir ilinde araştırma öznesinin tarihsel süreçte yaptıkları birçok iş ve meslek, hem yapılabirlik, hem de eski gelir getirici özelliği yitirmiştir/yitirmektedir. Örneğin, ayakkabıcılık yaparak geçimlerini sağlayanların bir kısmı, artık bu işi artık yapmaz iken; yapanların çoğu, yaşanan yoğun rekabet nedeniyle geçmiş dönemlerde aldıkları ücretlerin çok azını alabilmekte ve aynı zamanda sürekli istihdam olanağı bulamamaktadırlar. Araştırma öznesinin enformel ve marjinal gelir kaynakları arasında yer alan hamallık, ayakkabı boyacılığı, işportacılık, bohçacılık, hurdacılık, müzisyenlik gibi işlerden elde ettiği gelir düzeyi zaman içerisinde önemli ölçüde düşmüştür ve geçmişle karşılaştırıldığında daha düzensiz bir hale gelmiştir. Süreci içerisinde birçoğunun yapılabirliği de sorgulanabilir. Birçok araştırma öznesi için belirli bir dönem *yaşam alanlarını genişleten*, daha sonra *yoksulluklarının kaynağı olan* bu işler,

günümüzde kaynakların yoksulluğuna doğru yönelim gerçekleştirmekte; yoksulluk riskini arttırmaktadır.

Araştırma öznesinin düşük eğitim düzeyi ve gelir getirici etkinliklerinin süreç içerisinde gelir üretme özelliğinin aşınması sorunları ile birlikte en önemli sorunu, bu sorunların da önemli katkısının olduğu yaşanan çok boyutlu yoksulluktur. Bu çok boyutluluğu gereksinimler ve toplumsal konum atfetme yönünden açıklamak araştırma öznesinin durumunun ve konumunun, eldeki veriler ışığında ne yöne doğru evrildiğinin irdelenmesini kolaylaştırır.

Araştırma öznesinin yoksulluluğuna mutlak, göreceli ve temel gereksinimler yaklaşımları açılarından bakıldığında; gelir kaynaklarının azalması sonucunda çeşitli boyutları ile mutlak yoksulluk sorunu yaşayanların sayısında önemli bir artış ortaya çıkmıştır. Birçok aile, günlük temel gıda tüketimden daha çok, neredeyse öğünlük temel gıda tüketim gereksinimlerini giderme telaşına düşmüştür. Çadır baraka tarzı ilkel barınma alanlarında “yoksulluğun Çingene halini” yaşayanların bir kısmı, güvenli içme suyu, elektrik gibi temel altyapı eksikliği nedeniyle insanca yaşama elverişsiz koşullarda barınmanın ve yaşamının yanı sıra, öğünlük gıda tüketimlerini düzenli karşılayamama durumundadırlar. Benzer bir durum, tek ebeveynli ve ailede gelir getirici düzenli etkinliklerde bulunanların olmadığı bir grup içinde geçerlidir. Yemek yapmak için kullanılacak yağ, salça gibi, –yemek yapımında olmazsa olmaz olan– gıda maddeleri bile bir kullanımlık olarak alınmaktadır. Bu gruba giren araştırma öznesi azımsanmayacak sayıdadır ve süreç içerisinde sayıları artma eğilimindedir. Yoksulluğun mutlak boyutunu en şiddetli bir biçimde yaşayanlar, araştırma öznesi içerisindeki en savunmasız ve güçsüz grubu oluşturmaktadır. Açlık sorunu yaşamaları bile, yaşanan kötü ve yetersiz beslenme ve bakımsızlık gibi yaşamsal sorunlar, bu durumun gelecekte de sürecek bir risk olarak ortaya çıkma olasılığını güçlendirmektedir. Bu durumda olan araştırma öznesinin geçimlerini temin etme noktasında, varolan sorunların derinleşmesine ve süregelenleşmesine yol açabilecek yasa dışı alanlara yönelme olasılıkları yüksektir. Araştırma öznesi içerisinde yeterliliklerinin geliştirilmesi gereken öncelikli gruptur. Yeterliliklerinin artırılmaması durumunda, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yeni ekonomik ve sosyal yapı içinde kendilerine yer bulabilmeleri; sistem ile değil bütünleşmeleri eklemlenmeleri bile çok zor olacaktır. Bu katmanlaşmış ekonomik ve sosyal yapı araştırma öznesinin çok boyutlu yoksulluğunun kuşaktan kuşağa aktarılmasına ve bu durumun bir kısır döngü olarak süregitmesine yol açacaktır.

Kent merkezinde bulunan Çingene/Roman mahallelerinin çoğunluğunun gecekondular tarzı, tapusuz yerleşim yerleri olması ve İzmir'in (yakın) gelecekteki gündeminde bu alanlara yönelik kentsel/rantsal dönüşüm yaşanma olasılığının bulunması, birçok araştırma öznesinin barınma sorunu ile karşı karşıya kalmasına yol açacaktır. Araştırma öznesinin eğitim, gelir üretme ve gelir elde etme ile ilgili yaşadığı ve yaşayacağı sıkıntı ve kısıtlılıklarla birlikte düşünüldüğünde, farklı boyutlarda günümüzde de yaşanan barınma sorunu; sorunu, "yoksulluğun Çingene hali"nde yaşanan biçimi ile çözenlerin sayısını daha da arttırabilir/arttıracaktır. Barınma sorununun yoksulluğun Çingene hali ile çözümü, ancak kent merkezi dışında, günümüzde hiçbir rant getirici, iş ve istihdam yaratıcı özelliği olmayan alanlarda çözülebilecektir. Bu durumun, mekânsal anlamda yaşanan soyutlanmışlık ve gözden ıraklık nedeniyle belirli alanlarda yaşanmaya başlanan dışlanma süreçlerinin derinleşmesine ve çok boyutlu bir hale gelmesine ve yeni marjinalleşme süreçleri yaşanmasına yol açacaktır/açabilecektir.

Araştırma öznesinin yoksulluk sorununun nereye evirildiğine *toplumsal konum atfetme* ile ilgili kavramlar aracılığıyla da bakabiliriz. İşçileşmiş araştırma öznesi dışında kalan, İzmir'deki yerleşiklik süreçleri eski olan araştırma öznesinin büyük bir bölümünün geçmiş dönemlerdeki gelir getirici etkinliklerinin çoğunluğu, İzmir ekonomisinin araştırma öznesine sunduğu olanaklar çerçevesinde kapitalist sistemin emek-sermaye çelişkisinden kaynaklanan doğrudan sömürü ilişkisi –bazı iş ve meslekler nedeniyle sömürü ilişkisinin lehlerine çalıştığı da söylenebilir– dışında iş ve mesleklerden oluşmuştur. Eğitim düzeyinin düşüklüğü ve işçileşmemiş grupların kapitalist anlamda bir çalışma ilişkisi içerisinde olmamaları bir tarafa bırakılırsa, özellikle 1980 öncesi dönemde ekonomik ve toplumsal yaşamın dışında olmadıkları gibi, yaşadıkları ilçeler ve bölgelerde yaşayan, kendileri ile benzer sosyo-ekonomik durumda olan diğer toplumsal gruplar tarafından dışlanma süreçlerini doğrudan yaşamamışlardır da. Bununla birlikte, tayfa tarzı grup içi dayanışmanın yoğun olarak yaşanması, yaşanan mahalle ve bölgelerdeki (yakın çevrelerindeki) diğer sosyal gruplar ile olan iletişimlerinin sınırlı kalmasına yol açtığı söylenebilir. Çingene/Roman toplumu/grupları, diğer gruplarla genellikle ekonomik alanda ilişki kurmuşlardır. Bu durum, aynı fiziki ve sosyal mekân paylaşılsa bile Çingene/Roman toplumunun kendi içine kapalı halinin sürmesine katkı yapmıştır. Bu gruba girenler, eğer işçileşmiş araştırma öznesi ile aynı coğrafi yaşam alanlarında yaşamamış olsalardı, diğer sosyal gruplarla birlikte İzmir (ve Türkiye) özelinde bir

sınıfı oluşturdıkları düşünülebilirdi. Bu sınıfı, ne Myrdal'n (1963), ne Wilson'un (1987, 1998) sınıfı yaklaşımına benzemektedir; Wright'ın (1994, 2000,) Marksist sınıf sistemi dışında tuttuğu; ekonomik olarak sömürilmeyen, fakat ekonomik olarak ezilenlerden oluşan sınıfı yaklaşımına benzemektedir. Bununla birlikte, bu gruba girenlerin hepsinin ekonomik olarak ezilenlerden oluştuğunu söylemek pek mümkün değildir.

Küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1990 sonrası dönem ile birlikte İzmir ilinin geçirdiği değişim ve dönüşüm, araştırma öznesinin çoğunluğunun sosyo-ekonomik durumunu olumsuz etkilemiştir. Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumuna etki eden dönüşümleri ekonomik ve demografik olmak üzere iki farklı bağlamda ele alabiliriz. Konak İlçesi sınırları içindeki tütün, tekstil, deri ve ayakkabı gibi birçok imalat sanayi kapanması ya da bölge dışına taşınması; kent merkezinin sanayisizleşme süreci yaşamasını da beraberinde getirmiştir. 1990 sonrası dönemde bu sektörlerden geçimlerini temin eden araştırma öznesi için bu sektörler yavaş yavaş gelir temin etme kaynakları olmaktan çıkmaya başlamıştır. Araştırma öznesinin yaşam alanlarının içinde olan bu bölgeler, günümüzde kent-içi çöküntü alanlarına dönüşmüştür/dönüşmektedir. Bu dönüşüm yalnızca formel sektöre bağlı olarak gerçekleşmemektedir. Enformel ve marjinal sektör de bu durumdan etkilenmektedir. Enformel ve marjinal sektörün etkilenmesini, birincil bölüşüm ilişkilerinin bozulmasının ikincil bölüşüm ilişkilerine yansması olarak ele alabiliriz. Bu sürece katkı yapan bir diğer gelişme, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden Kürt kökenli vatandaşların, özellikle araştırma öznesinin yaşam alanları yakınına ve yanına yerleşmeye başlamalarıdır. Sosyo-ekonomik yönden araştırma öznesi ile birçok benzer özellikleri bulunan bu Kürt nüfus, araştırma öznesinin uzun süredir gelir getirici kaynak olarak kullandığı marjinal iş ve mesleklerine yönelerek, hem bu alanda rekabet yararak pazar payını düşürmüş, hem de araştırma öznesinin bu işlerden elini çekmesini bir şekilde sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler bir arada değerlendirildiğinde, araştırma öznesinin büyük bir çoğunluğu, gelir getirici kaynaklarını kaybetmiş, işsizleşmiş ve yoksullaşmış bir grup olarak Myrdal ve Wilson'un sınıfı tanımına uygun bir yapıya evirilmektedir. Enformel ve marjinal sektörde de olsa ekonomik alanda yaşanan bu dışlanma süreci diğer alanlarda da dışlanma süreçlerine etki etmektedir. Tüm bu dışlanma süreçleri araştırma öznesi için bir kısır döngü ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACAR, H., AKAR, S., AKDEMİR, G., AKSAKALLI, U., ALATAŞ, Y., ENGİN, M. (2006) "Migration, Urban Poverty and Underclass -Working in the Garbage", *Social Work & Society*, Vol: 4, Is: 1 (148-59)
- ALCOCK, Pete (1997) *Understanding Poverty*, (2. Edition), London: MacMillan Press
- ALPAR, İstiklal & YENER, Samira (1991) *Gecekondu Araştırması*, Ankara: DPT Yayınları
- ALTAY, Deniz; TÜRKÜN, Asuman (2007) "The Changing Patterns of Segregation and Exclusion: The Case of Ankara", *Globalizing Cities: Inequality and Segregation in Developing Countries*, (Editors: R. S. Sandhu; J. Sandhu) New Delhi: Rawat Publications (271-308)
- ALTUNTAŞ, Betül (2008) "Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı: Ankara Örneğinde Sektöre ve Çalışanlarına İlişkin Bir Bilgi ve Deneyim Paylaşımı", *Toplum ve Bilim*, Sayı:112, (31-59)
- APONTE, Robert (1990) "Definitions of the Underclass: A Critical Analysis", *Sociology in America*, (Edit: Herbert Gans), California: Sage Publications, (117-37), http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf399.pdf
- APPASAMY, P., GUHAN, S., HEMA, R., MAJUMDAR, M. and VAIDYANATHAN, A. (1995) "Social Exclusion in Respect of Basic Needs in India", *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, (Editors: G. Rodgers, C. Gore and Figueiredo, J.), (237-50) Geneva: International Institute for Labour Studies
- ARI, Kemal (2003) *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları.
- ARITAN, Özlem ve SAYAR, Yasemin (2009) "İzmir Sümerbank Basma Sanayi Yerleşkesi ve Dönüşüm Süreçleri", *Ege Mimarlık Dergisi*, Sayı. 70 (20-5)
- AUERBACH, P., GENONI, M. E. and PAGÉS, C. (2007) "Social Security Coverage And The Labor Market in Developing Countries", IZA DP No. 2979, <http://ftp.iza.org/dp2979.pdf>
- AUSTEN, Siobhan (2000) "Culture and the Labor Market", *Review of Social Economy*, Volume: 58, No: 4, (505-21)
- AYDAR, Esin ve ALTINÇEKİÇ, Funda (1988) *Şehirsel Sınıf Sisteminin Mekânsal Boyutları*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik –Mimarlık Fakültesi Yayını
- BANCROFT, Angus (2001) "Closed Spaces, Restricted Places: Marginalisation of Roma in Europe", *Space & Polity*, Vol. 5, No. 2, (145-157)
- (2005) *Roma and Gypsy-Travellers in Europe: Modernity, Race, Space and Exclusion*, Burlington: ASHGATE

- BARANY, Zoltan (2000) "The Socio-Economic Impact of Regime Change in Eastern Europe: Gypsy Marginality in the 1990s", *East European Politics and Societies*, Vol. 14, No. 2, (64-113)
- BARBAROS, Renan Funda (1999) "19. Yüzyılda Çözüm Arayışları", *Ege Mimarlık*, Sayı:31, (21-23)
- BAŞKAYA, Fikret (2004) *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı
- BAŞKIR, Ünsal Doğan (2008) "Dışlanmışların Sistemle Siyasal Bir İlişki Biçimi Olarak Kamp ve Getto", *Karaburun Bilim Kongresi: Bugünü Anlamak*, İzmir,
- BAUMAN, Zygmunt (1999) *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, (Çev: Ümit Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınevi
- (2006) *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, (Çev: A. Yılmaz), (2. Baskı) İstanbul: Ayrıntı
- BAYAT, Asef (2006) *Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, (Derleyen: Ö. Gökmen & S. Deren), İstanbul: İletişim
- (2008) *Sokak Siyaseti: İran'da Yoksul Halk Hareketi*, (Çeviren: Soner Torlak), Ankara: Phoenix
- BECK, Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*, (Almancadan Çeviren: Mark Ritter), London: Sage Publications
- (2000) *The Brave New World Of Work*, (Translated: Patrick Camiller), Cambridge: Polity Pres
- BEISSINGER, Margaret H. (2001) "Occupation and Ethnicity: Constructing Identity among Professional Romani (Gypsy) Musicians in Romania", *Slavic Review*, Vol. 69, No.1 (24-49)
- BENOIST, Alain de (1997) "Confronting Globalization." *Telos*, 108 (117-37)
- BERGER-SCHMTT, Regina (2000) "Social Cohesion as an Aspect of the Quality of Societies: Concept and Measurement", *EuReporting Working Paper No.14*, http://www.gesis.org/en/social_monitoring/social_indicators/EU_Reporting/pdf_files/paper14.pdf
- BHALLA, A. S. ve LAPEYRE, Frédéric (1999) *Poverty and Exclusion in a Global World*, Macmillan Press
- BIENEFELD, Manfred (2000) "Globalization and Social Change: Drowning in the Icy Waters of Commercial Calculation", [Globalization and Social Change](#), (Editor: J. D. Schmidt & J. Hersh), (46-66), London: Routledge
- BOAL, Frederick, W. (1998) "Exclusion and Inclusion: Segregation and Deprivation in Belfast", *Urban Segregation and the Welfare State: Inequality and Exclusion in Western Cities*, (Editors: [Sako Musterd](#), [Wim Ostendorf](#)), London, New York: Routledge, (94-109)

- BOLT, G., HOOIMEIJER, P., VAN KEMPEN, R. (2002) "Ethnic Segregation in The Netherlands: New Patterns, New Policies", *Tijdschrift voor Economische en Geographie*, Vol:93, No:2, (214-20)
- BONACICH, Edna (1973) "A Theory of Middleman Minorities", *American Sociological Review*, Vol: 38, No: 5, (583-594)
- BORATAV, Korkut (1991) 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- (2002) "7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Açılış Bildirgesi", (xxv-xxxviii) Kentleşme, Göç ve Yoksulluk, (Editör: A.A. Dikmen), Ankara: İmaj Yayınevi
- (2003) Türkiye İktisat Tarihi: 1908–2002, (7. Baskı), Ankara: İmge
- (2009) "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXIII, Sayı:262 (9-23)
- (2010) Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye, (2. Basım) İstanbul: Yordam Kitap
- BOURGOIS, P. (2001) "Poverty, Culture of" *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (11904-7)
- BRYMAN, Alan (1988) *Quantity and Quality in Social Research*, London: Unwin-Hyman
- BSB (Bağımsız Sosyal Bilimciler) (2008) 2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum, (2. Baskı) İstanbul:Yordam Kitap
- BURCHARDT, T., LE GRAND, J., PIACHAUD, D. (1999) "Social Exclusion in Britain 1991-1995", *Social Policy and Administration*, Vol:33, No:3, (227-44)
- BYRNE, David (1999) *Social Exclusion*, Buckingham: Open University Press
- CASA-NOVA, Maria Jose (2007) "Gypsies, Ethnicity, and the Labour Market: An Introduction", *Romani Studies*, Vol.17, No.1, (103-23)
- CHAMBERS, Robert (2006) "Vulnerability, Coping and Policy", *IDS Bulletin*, Vol. 37 No.4
- CHARLES, Camille Z. (2003) "Dynamics of Residential Segregation", *Annual Review of Sociology*, Vol. 29 (167-207)
- CLARK, Colin (2002) "Not Just Lucky White Heather and Clothes Pegs: Putting European Gypsy and Traveller Economic Niches in Context", *Ethnicity and Economy: Race and Class Revisited*, Basingstoke: Palgrave (183-98)
- COLÁS, Alejandro (2002) "The Class Politics of Globalisation", *Historical Materialism and Globalization*, (Editors: M. Rupert ve H. Smith), London: Routledge
- COOKE, Philip (1990) "Locality, Structure, and Agency: A Theoretical Analysis", [Cultural Anthropology](#) Vol.5, No.1, (3-15)
- CSEPELI, György & SIMON, Dávid (2004) "Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-Identification", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 30, No. 1 (129-150)

- ÇAKMAK, Özlem (2008) "Eğitimin Ekonomiye Ve Kalkınmaya Etkisi", D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı:11 (33-41)
- ÇIKIŞ, Şeniz (2009) "Endüstriyel Bir Miras Alanında Dönüşüm: İzmir Liman Arkası Bölgesi", Ege Mimarlık Dergisi, Sayı. 70 (10-3)
- ÇSGB (2010) Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
- DOWD, Douglas (2008) Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih, İstanbul: Yordam
- DUYGULU, Melih (1995) "Türkiye Çingenelerinde Müzik", Tarih ve Toplum, Sayı. 137, 294-7
- (2006) Türkiye'de Çingene Müziği: Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü, İstanbul: Pan Yayıncılık
- ELLIS, M., WRIGHT, R., PARKS, V. (2004) "Work Together, Live Apart? Geographies of Racial and Ethnic Segregation at Home and at Work", Annals of the Association of American Geographers, Vol.94, Is. 3, (620-37)
- EMIGH, R. J., FODOR, E. & SZELÉNYI, I (2001) "The Racialization and Feminization of Poverty?", Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition, (Edit: R. J. Emigh & Szelényi, I), London: Praeger (1-32)
- ERAYDIN, Ayda (1992) Post-Fordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler, Ankara : ODTU
- ERCAN, Fuat & ÖZAR, Şemsa (2000) "Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", Toplum ve Bilim, Sayı:86 (22-71)
- ERCAN, Fuat (1996) "Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler", Toplum ve Bilim Sayı:71 (61-96)
- (2006) Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, 4. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları
- ERDER, Sema (1997) Kentsel Gerilim: Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması, Ankara: Um-Ag
- (2006) Refah Toplumunda Getto, İstanbul. Bilgi Üniversitesi
- ERDOĞAN-ARAS, Fatma (2009) "Etnik (Çingene) İşgücünün Enformel İşgücü Piyasasına Katılım Biçimleri ve Bu Süreçte Etkili Olan Faktörler: İstanbul (Çankurtaran) ve Edirne (Menzilahir) Örnekleri", Gazi Üniversitesi İktisadi ve Bilimler Fakültesi Dergisi 11/1 (75-100)
- ERDOĞAN, Necmi (2001) "Garibanların Dünyası: Türkiye'de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar", Toplum ve Bilim, Sayı: 89 (7-21)
- EREN, Zeynep E. (2008) Imagining and Positioning Gypsiness: A Case Study of Gypsy/Roma From İzmir, Tepecik, Ankara: METU
- ERMAN, Tahire (2002) "Mekansal Kümelenme, Siyaset ve Kimlik", Kentleşme, Göç ve Yoksulluk, (Editör: A.A. Dikmen), Ankara: İmaj Yayınevi

- ERSOY, Melih & ŞENGÜL, Tarık (2000) Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği Ankara:Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- ERSOY, Melih (1985) Göç ve Kentsel Bütünleşme, Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları
- (1984) “Çevre Toplumsal Formasyonlarda Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına İlişkin Modeller”, Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine, (Derleyen: Keskinok A. Ç. ve M. Ersoy), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları (1–21)
- ERTUĞRUL, Cemil (2005) Tarımda Küreselleşme ve Türk Tarımı, Muğla: Muğla Üniversitesi, İ.İ.B.F. Tartışma Tebliğleri No: II-2005/05
- ETLLNG, Arlen (1993) “What is Nonformal Education”, Journal of Agricultural Education, Vol: 34, s.72-76, <http://pubs.aged.tamu.edu/jae/pdf/Vol34/34-04-72.pdf>
- FARIA, Vilmar E. (1995) “Social Exclusion and Latin American Analyses of Poverty and Deprivation”, Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses (Editors: G. Rodgers, C. Gore, J. B. Figueired) (117-28)
- FINE, Ben (2002/2003) “İktisadi Emperyaliz ve Sosyal Bilimler: Gidişat, Engeller”, Toplum ve Bilim, (Çeviren: Seteney Boran), Sayı: 95 (43-60)
- FENTON, Steve (1999) Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür, (Çeviren: Nihat Şad), Ankara: Phoenix Yayınevi
- FONSECA, Isabel (2002) Beni Ayakta Gömün: Çingeneler ve Yolculukları, (Çeviren:Özlem İlyas), İstanbul: Ayrıntı
- FORMOSO, Bernard ve BURRELL, Jean (2000), “Economic Habitus and Management of Needs: The Example of the Gypsies”, Diogenes, Vol. 48, No. 190, (58-72)
- FRASER, Angus (2005) Çingeneler, İstanbul: Homer
- FRIEDRICH, Jürgen (1998) “Social Inequality, Segregation and Urban Conflict: The Case of Hamburg”, Urban Segregation and the Welfare State: Inequality and Exclusion in Western Cities, (Editors: [Sako Musterd](#), [Wim Ostendorf](#)), London, New York: Routledge, (168-90)
- GANS, Herbert J. (1990) “Deconstructing the Underclass: The Term’s Dangers as a Planning Concept”, [Journal of the American Planning Association](#), Vol. 56, Is. 3, (271-7)
- (1993) “From ‘Underclass’ to ‘Undercaste’: Some Observations about the Future of the Postindustrial Economy and its Major Victims”, International Journal of Urban and Regional Research, [Vol. 17, Is. 3](#), (327–335), http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf400.pdf
- GIDDENS, Anthony (1994) Modernliğin Sonuçları, (Çev: E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- (2000) Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?, (Çeviren: [Osman Akınhay](#)), İstanbul: [Alfa Basım Yayım Dağıtım](#)

- GINNEKEN, Wouter van (2003) "Extending Social Security: Policies for Developing Countries", *International Labour Review*, Vol: 142, No: 3, (277-94)
- GORE, Charles (1995) "Social Exclusion and Social Change: Insights in the African Literature", *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses* (Editors: G. Rodgers, C. Gore, J. B. Figueiredo) (103-16)
- GORE, C., FIGUERIREDO, J, and RODGERS, G. (1995) "Introduction: Markets, Citizenship and Social Exclusion", *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, (Editors: G. Rodgers, C. Gore and Figueiredo, J.), (1-40) Geneva: International Institute for Labour Studies
- GUHAN, S. (1994) "Social Security Options for Developing Countries", *International Labour Review*, Vol.133, No:1, (35-53)
- GÜLÇUBUK, Bülent (2002) "Küreselleşme ve Küreselleşmenin Türkiye'nin Tarım Politikasına Yansımaları", *Mülkiye Dergisi*, Cilt:XXII, Sayı:236 (97-112)
- GÜNAYDIN, Gökhan (2009) "Türkiye Tarım Politikalarında "Yapısal Uyum": 2000'li Yıllar", *Mülkiye Dergisi*, Cilt:XXXIII, Sayı:262 (175-221)
- GÜNDOĞAN, Naci and BİÇERLİ, Mustafa Kemal (2009) "Urbanization and Labor Market Informality in Developing Countries", MPRA Paper No. 18247, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/18247/1/MPRA_paper_18247.pdf
- GÜNGÖR, Fatih & ÖZÜĞURLU, Metin (1997) "İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet", *Ankara Üniversitesi Tartışma Metinleri* No.3
- GRAY, John (2000) *Sahte Şafak: Küresel Kapitalizmin Aldatmacaları*, (Çeviren: [Gül Çağalı Güven](#)), İstanbul: Om Yayınevi
- HAIDER, Saraswati (2007) "'Us' and 'Them', 'We' and 'They': Social Segregation in A Squatter Settlement", *Globalizing Cities: Inequality and Segregation in Developing Countries*, (Editors: R. S. Sandhu; J. Sandhu) New Delhi: Rawat Publications (171-205)
- HAMNETT, Chris (1998) "Social Polarisation and the Welfare State", *Urban Segregation and the Welfare State: Inequality and Exclusion in Western Cities*, (Editors: [Sako Musterd](#), [Wim Ostendorf](#)), London, New York: Routledge, (15-27)
- HALL, Stuart, (1998a), "Kültürel Kimlik ve Diaspora", *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık* (Çeviren: İrem Sağlamer), İstanbul: Sarmal Yayınevi
- (1998b), "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik" *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Derleyen: Anthony King), İstanbul: Bilim-Sanat
- HART, Keith (1973) "Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana", *The Journal of Modern African Studies*, Vol: 11, No: 1 (61-89)
- HARVEY David (1999) *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*, (Çev: Sungur Savran), 2. Baskı, İstanbul: Metis

- HELD, D., MCGREW, A., GOLDBLATT, D. & PERRATON, J. (1999) *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, California: Stanford University Press
- HEYNEMAN, Stephen P. 2001, "Measuring the Influence of Education on Social Cohesion", http://www.worldbank.org/eapsocial/asemsocial/files/846_Education_and_Social_Cohesion.pdf
- HIRST, Paul ve THOMPSON, Grahame (1998) *Küreselleşme Sorgulanıyor*, (Çev: Ç. Erdem ve E. Yücel), Ankara: Dost Kitapevi
- HORVÁTH, Kata (2005) "Gypsy Work – Gadjo Work", *Romani Studies*, Vol. 15, No.1, (31-49)
- HOUTUM, H. van and STRÜVER, A. (2002) "Borders, Strangers, Doors and Bridges", *Space & Polity*, Vol. 6, No. 2, (141-6)
- IMRE, Anikó (2006) "Play in Ghetto: Global Entertainment and the European 'Roma Problem'", *Third Text*, Vol. 20, Issue. 6, (659-70)
- İŞIKLI, Alpaslan (2002) *Dünya Bankası'nın Laik İmparatorluğunda Kumarhane Kapitalizmi*, İstanbul: Otopsi
- JUSTINO, Patricia (2007) "Social Security in Developing Countries: Myth or Necessity? Evidence from India", *Journal of International Development*, Vol: 19, [Is: 3](#), (367-82)
- KAYA, İlkin; ZENGEL, Rengin (2005) "A Marginal Place for the Gypsy Community in A Prosperous City, İzmir, Turkey", *Cities*, Vol. 22, No. 2, (151-60)
- KAYGALAK, Sevilay (2001) "Yeni Kentsel Yoksulluk, Gö ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği", *Praksis*, 2, Bahar, (124-72)
- KAYGILI, Osman Cemal (1972) *Çingeneler*, (3. Baskı), İstanbul: Bilgi Yayınevi
- KEMPEN, Ronald van & ÖZÜEKREN, A. Şule (1998) "Ethnic Segregation in Cities: New Forms and Explanation in A Dynamic World", *Urban Studies*, Vol. 35, No 10 (1631-56)
- (2002) "Housing Careers of Minority Ethnic Groups: Experiences, Explanations and Prospects", *Housing Studies*, Vol: 17, [Is: 3](#), (365-79)
- KILMURRAY, Avila (1995) "Beyond the stereotypes", <http://cain.ulst.ac.uk/dd/report2/report2b.htm#stereotypes>
- KIRAY, Mübeccel B. (1972) *Örgütlemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği
- (1998a[1971-1973]) "Az Gelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri: Tarihsel Perspektif İçinde İzmir", *Kentleşme Yazıları*, (Derleyen: M. B. Kiray), (28-65) İstanbul: Bağlam
- (1998b[1979]) "Bir Türk Kentinde İş Dünyasının Yapısı", *Kentleşme Yazıları*, (Derleyen: M. B. Kiray), (Çeviren: Tülin Kurtarıcı) (120-137) İstanbul: Bağlam

- (1998c[1972]) “Türkiye’de Dış Göçten Etkilenen Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılanışı”, Kentleşme Yazıları, (Derleyen: M. B. Kıray), (Çeviren: Tülin Kurtarıcı) (66-89) İstanbul: Bağlam
- (1998d[1972]) “Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, Kentleşme Yazıları, (Derleyen: M. B. Kıray), (90-104) İstanbul: Bağlam
- KOLUKIRIK, Suat (2004) Aramızdaki Yabancı: Çingeneler, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- (2005) “Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve Önyargısı”, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt. 8, Sayı 2, (52-71)
- KONGAR, Emre (1972) İzmir’de Kentsel Aile, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği
- KONUK, Osman (2002) “Toplum ve Eğitim”, Sosyolojiye Giriş, (Derleyen: İhsan Sezal), Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi (319-360)
- KOOTEN, Gerrit. Van, (1999) “Social Exclusion and the Flexibility of Labour”, Social Exclusion in Europe: Problems and Paadigms, (Editor: Paul Littlewood), Sydney: Ashgate (47-66)
- KORAY, M. (2001) “Gerçekliklerin “Stilize” Edildiği Bir Dünyada “Ötekileşen” Yoksulluk”, Toplum ve Bilim, Sayı. 89, (218-41)
- [KOUPILOVÁ J.](#), [EPSTEIN H.](#), [HOLCÍK J.](#), [HAJIOFF S.](#), [MCKEE M.](#) (2001) “Health Needs of the Roma Population in the Czech and Slovak Republics”, [Social Science & Medicine](#) Vol. 53 Is. 9, (1191-204)
- KÖSE, Ahmet Haşim ve ÖNCÜ, Ahmet (2003) “İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi” İktisat Üzerine Yazılar-I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, (Derleyenler: A. H. Köse; F. Şenses; E. Yeldan), İstanbul: İletişim
- KURTULUŞ, Hatice & PURKİS, Semra (2008) “Türkiye’den Kuzey Kıbrıs’a Göç Dalgaları: Lefkoşa’nın Dışlanmış Göçmen-Enformel Emekçileri”, Toplum ve Bilim, Sayı:112, (60-100)
- KURTULUŞ, Hatice (2007) “Global Flows and New Segregation in İstanbul: How Cloudy Class Identities Have Crystallized in Urban Space”, Globalizing Cities: Inequality and Segregation in Developing Countries, (Editors: R. S. Sandhu; J. Sandhu) New Delhi: Rawat Publications (309-38)
- LACABANA, Miguel & CARIOLA, Cecilia (2003) “Globalization and Metropolitan Expansion: Residantial Strategies and Livelihoods in Caracas and Its Periphery”, Environment and Urbanization, Vol. 15, No. 1, (65-74)
- LADÁNYI, János (Tarihsiz) “Changing Patterns of Social and Ethnic Residential Segregation in Budapest”, http://katarsis.ncl.ac.uk/ws/ws5/Presentations/WP13Szegregacio_angol_0585.pdf

- LAEDERICH, Stéphane (2007) "The Situation of the Roma in South East Europe Today", www.sdc.admin.ch/de/Home21719/ressources/resource_en_153001.pdf
- LAI, On-Kwok (2007) "Urbanization and Social Segregation in Chinese Cities Under Globalizing Forces: China's Rapid Urban Transformation in Question", *Globalizing Cities: Inequality and Segregation in Developing Countries*, (Editors: R. S. Sandhu; J. Sandhu) New Delhi: Rawat Publications (230-70)
- LEE, Eddy & VIVARELLI, Marco (2006) "The Social Impact of Globalization in the Developing Countries", *International Labour Review*, Vol. 145, No. 3, (167-184)
- LEEDS, Anthony (1994) "Locality, Power Relation to Supralocal Power Institutions", *Cities, Classes, and the Social Order* (Editors: A. Leeds & R. Sanjek) New York: Cornell University Press (209-231)
- LEVITAS, Ruth (1999) "Defining and Measuring Social Exclusion: A Critical Overview of Current Proposals", [Radical Statistics 71 Summer '99](http://www.radstats.org.uk/no071/article2.htm), <http://www.radstats.org.uk/no071/article2.htm>
- LEWIS, Oscar (1963) "The Culture of Poverty", *Society*, Vol. 1, No. 1, (17-9) <http://resources.metapress.com/pdf-preview.axd?code=74m37634805307q3&size=largest>
- (1971a) *İşte Hayat*, (Çeviren: Vahit Çelikbaş), (3. Baskı) İstanbul: E Yayınları
- (1971b) *Sançez'in Çocukları: Bir Meksikalı Ailenin Otobiyografisi*, (Çeviren: Leyla Ragıp), İstanbul: E Yayınlar
- LÓPEZ-ALVES, Fernando & JOHNSON, Diane, E. (2007) "Introduction: Uncertainty and Globalization", *Globalization and Uncertainty in Latin America*, (Editors: López-Alves, Fernando & Johnson, Diane E.) (1-23), New York: Palgrave Macmillan
- LUCASSEN, Leo (1998a) "External Vagrants? State Formation, Migration and Travelling Groups in Western Europe, 1350-1914", *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach* (Editors: L. Lucassen, W. Willems, A. Cottaar), (55-73) London: MacMillan Press
- (1998b) "A Blind Spot: Migratory and Travelling Groups in Western European History", *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach* (Editors: L. Lucassen, W. Willems, A. Cottaar), (135-52) London: MacMillan Press
- MARTINEZ, Nicole (1992) *Çingeneler*, (Çev: Şehsuvar Aktaş), İstanbul: İletişim Yayınları; Cep Üniversitesi Dizisi.
- MARUSHIAKOVA, Elena ve POPOV, Vesselin (2001) *Gypsies in The Ottoman Empire : A Contribution to the History of the Balkans*, (Translated: Olga Apostolova), Paris: Centre de Recherches Tsiganes

- MASSEY, Douglas S. and FISCHER, Mary, J (2000) "How Segregation Concentrates Poverty", *Ethnic and Radical Studies*, Vol. 3, No. 4, (670-91)
- MEUNIER, Olivier (2007) "Education of the Roma in Europe: Current Thinking and Comparative Analyses", *Dossier d'actualité no. 30*, October 2007, http://www.inrp.fr/vst/LettreVST/english/pdf/30_october2007_EN.pdf
- MINGIONE, Enzo (1993) "The New Urban Poverty and the Underclass: Introduction", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 17, Is.3, (324-6)
- MISCHEK, Udo (2002) "The Professional Skills of Gypsies in İstanbul", <http://www.domresearchcenter.com/journal/17/skills7.html>
- (2003) "Mahalle Identity: Roman (Gypsy) Identity Under Urban Conditions", *Birinci Uluslar arası Roman Çalışmaları Konferansında Sunulan Bildiri, İstanbul*
- MUNCK, Ronaldo (2002) *Globalization and Labour: The New Great Transformation*, London: Zed Books
- MURRAY, Charles (2000) "The Underclass Revisited", <http://www.aei.org/paper/14891>
- MUSTERD, Sako and OSTENDORF, Wim (1998) "Segregation, Polarisation and Social Exclusion in Metropolitan Areas", *Urban Segregation and the Welfare State: Inequality and Exclusion in Western Cities*, (Editors: [Sako Musterd](#), [Wim Ostendorf](#)), London, New York: Routledge, (1-14)
- MÜTEVELLİOĞLU, Nergis ve IŞIK, Sayım (2009) "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, (Derleyen: N. Mütevellioğlu & S. Sönmez) (159-204) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- MYRDAL, Gunnar (1963) *Challenge to Affluence*, New York, Pantheon Boks
- NAIK-SINGRU, Ramola (2007) "Mumbai: Spatial Segregation in a 'Globalizing' City", *Globalizing Cities: Inequality and Segregation in Developing Countries*, (Editors: R. S. Sandhu; J. Sandhu) New Delhi: Rawat Publications (131-70)
- O'CONNOR, James (1995) *Birikim Bunalımı: Yeni Bireycilik, Sınıf Mücadelesi ve Çağdaş Kapitalizm*, (Çev: Ali Çakıroğlu), İstanbul: Belge Yayınları
- OFFE, Claus (1984) *Contradictions of Welfare State*, Cambridge: The MIT Press
- OLHAN E., GÜN S., GÜLÇUBUK B., YILDIRAK N. (2006) "The Working Conditions of Mobile Agricultural Female Workers in Hazelnuts Growing in Turkey", *Human Perspectives on Sustainable Future*, University of Joensuu Research Reports of The Faculty of Education No:99 Joensuu, Finland, (48-55), http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1205443731.pdf
- OLLMAN, Bertell (2006) *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, (Çeviren: Cenk Saraçoğlu), İstanbul: Yordam Kitap

- OYAN, Oğuz (2009) "IMF ve Dünya Bankası'nın Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin Bilançosu", Mülkiye Dergisi, Cilt:XXXIII, Sayı:262, (237-53)
- ÖZERMAN, Tülay (2009) "Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları", Mülkiye Dergisi, Cilt:XXXIII, Sayı:262, (293-311)
- ÖZGEN, H. Neşe (2001) "Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları", Toplum ve Bilim Sayı:89, (88-101)
- ÖZKAN, Ali Rafet (2000) Türkiye Çingeneleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- ÖZKAZANÇ, Alev ve AĞTAŞ, Özkan (2007) "Sokak Siyaseti ve Siyasi Söylem: Ankara'da Seyyar Satıcılar Üzerine Bir Araştırma", 10. Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ 28-30 Kasım, Ankara
- ÖZUĞURLU, Metin (2005) Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyoloji, İstanbul: Halkevleri Emek Çalışmaları Merkezi
- PAUGAM, Serge (1993) "La dynamique de la disqualification sociale", http://www.catho.be/fileadmin/user_upload/RELIldocument/profs/serge_paugam_dynadsiqua_sociale_7507-1.doc
- (1996) "Poverty and Social Disqualification: A Comparative Analysis of Cumulative Social Disadvantage in Europe", Journal of European Social Policy, Vol. 6, Issue: 4 (287-303)
- PERCY-SMITH Janie (2002) "Introduction:The Contours of Social Exclusion", Policy Responses to Social Exclusion:Towards Inclusion, (Editor: Janie Percy-Smith), Philadelphia: Open University Press (1-21)
- PETERSON, Paul E. (1991) "The Urban Underclass and the Poverty Paradox", The Urban Underclass, (Edit: C. Jenks & P. E. Peterson), Washington: The Brookings Institution
- PETRAS, J. ve VELTMEYER, H. (2006) Maskesi Düşürülen Küreselleşme (Çev: Özlem Akpınar), İstanbul: Mephist
- PEYCHEVA, Lozanka & DIMOV, Ventsislav (2004) "The Gypsy Music and Gypsy Musicians's Market in Bulgaria", Difference and Integration, Vol. 4, No.1, (189-205)
- PHILLIPS, Deborah (1998) "Black Minority Ethnic Concentration, Segregation and Dispersal in Britain", Urban Studies, Vol: 35, No: 10, (1681-702)
- PHONGPAICHIT, P., PIRIYARANGSAN, S. and TREERAT, N. (1995) "Patterns and Processes of Social Exclusion in Thailand", Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses (Editors: G. Rodgers, C. Gore, J. B. Figueired) (147-60)
- PINARCIOĞLU, M. & IŞIK, O. (2001a) "1980 Sonrası Dönemde Kent Yoksulları Arasında Güce Dayalı Ağ İlişkileri: Sultanbeyli Örneği", Toplum ve Bilim, Sayı. 89 (31-61)
- (2001b) Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği, İstanbul: İletişim Yayınları

- PSACHAROPOULOS, George (1993) "Returns to Investment in Education: A Global Update", Policy Research Working Paper Series, WP1067, World Bank
- (2000) "Economics of Education á la Euro", European Journal of Education, Vol:35, No:1, (81-95)
- PUNCH, Keith, F. (2005) Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar, Ankara: Siyasal Kitabevi
- QADEER, Muhammad A. (2003) "Ethnic Segregation in a Multicultural City: The Case of Toronto, Canada", CERIS Working Paper No. 28, Toronto: Joint Centre of Excellence for Research on Immigration and Settlement, http://ceris.metropolis.net/Virtual%20Library/community/WP28_Qadeer.pdf
- ROBERTSON, Roland (1998) "Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küreselleşme Sorunu", Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları, (Derleyen: A. D. King), (Çeviren: G.Seçkin ve Ü. H. Yolsal), Ankara: Bilim ve Sanat
- ROBINSON, William I. (1996) "Globalisation: Nine Theses on Our Epoch", Race & Class, Vol. 38, No. 2, (13-31)
- ROCHA, M. GONZÁLEZ de la (2001) "From the Resources of Poverty to the Poverty of Resources? The Erosion of A Survival Model", Latin American Perspectives, Vol. 28, No. 4, (72-100)
- SAAD-FILHO Alfredo ve JOHNSTON Deborah (2008) "Giriş", Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki, (Derleyen: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston) (Çeviren: şeyda Başlı ve Tuncel Öncel), (13-22) İstanbul: Yordam Kitap
- SAITH, Ruhi (2001), "Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries", Queen Elizabeth House Working Paper Series, Working Paper Number 72
- SAMİ, Zakir (2003) "Eğitimin Bir İşlevinin Kalkınma Olduğu Unutuluyor Mu?", Milli Eğitim Dergisi, Sayı 159, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/159/sami.htm>
- SANDHU, R. S.; SANDHU, Jasmeet (2007) "Introduction", Globalizing Cities: Inequality and Segregation in Developing Countries, (Editors: R. S. Sandhu; J. Sandhu) New Delhi: Rawat Publications (1-28)
- SAPANCALI, Faruk (2001) "Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı:2, (115-40)
- (2003), Sosyal Dışlanma, İzmir: D.E.Ü Yayınları
- SASSEN, Saskia (1997) "Informaliation in Advanced Market Economies",
- (2002) "Globalization and the Formation of Claims", Globalization and the Margins, (Editors: Richard Grant & John R. Short) (15-24), Gordonsville: Palgrave-Macmillan
- SAVRAN Sungur, (2008) Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm, İstanbul: Yordam Kitap

- SCHOLTE Jan Aart (1997) "Global Capitalism and the State", International Affairs, Vol. 73, No. 3, (427-52) <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/scholte.htm>
- (2001) "The Globalization of World Politics", The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations, (Derleme: J. Baylis ve S. Smith) 2. Baskı, Oxford: Oxford University Press, 13–32
- (2005) Globalization: A Critical Introduction, 2. Baskı, New York: Palgrave Macmillan
- SCHNAPPER, Dominique (2005) Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki, (Çeviren: Ayşegül Sönmezay), İstanbul. Bilgi Üniversitesi
- SEN, Amartya (1993) "Capability and Well-Being", The Quality Of Life, (Edit: M. Nussbaum & A. Sen), Oxford: Oxford University Press
- (2000) Social Exclusion: Concept, Application, And Scrutiny, Social Development Papers No. 1, Asian Development Bank
- (2002) "Basic Education and Human Security", http://www.ksg.harvard.edu/gei/Text/Sen-Pubs/Sen_basic_education_HS.pdf
- (2004) Özgürlükle Kalkınma, İstanbul: Ayrıntı
- SIBLEY, David (1981) Outsiders in Urban Societies, Oxford: Basil Blackwell, Oxford
- (1995) Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West. London: Routledge
- (1998) "Social Exclusion and the Roma in Transition", Theorising Transition: The Political Economy of Post-Communist Transformations, (Editors: John Pickles & Adrian Smith (373-86), London & New York: Routledge
- SIGONA, Nando (2005) "Locating 'The Gypsy Problem'. The Roma in Italy: Stereotyping, Labelling and 'Nomad Camps'", Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 31, No. 4, (741-56)
- SILVER, Hilary, (1995) "Fighting Social Exclusion", <http://cain.ulst.ac.uk/dd/report2/report2a.htm#fighting>
- SIVANANDAN, Ambalavaner (1998/1999) "Globalism and the Left", Race & Class Vol.40 Nos.2/3, The Threat of Globalism (October 1998-March 1999), 18-30 <http://www.spokesmanbooks.com/Spokesman/PDF/Sivanandan.pdf>
- SKLAIR, Leslie (1999) "Competing Conceptions of Globalization" Journal of World-Systems Research, V, 2, Spring (143–63)
- SÖNMEZ, Sinan (1998) Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye, Ankara: İmge
- SÖNMEZ, Mustafa (2010) "Küresel Krizin İzmir'e Etkileri", Değişen İzmir'i Anlamak, (Derleyen: Deniz Yıldırım ve Evren Haspolat), (171-185), Ankara: Phoenix

- STEWART, Michael (2002) "Deprivation the Roma and 'the underclass'", Postsocialism: Ideas, Ideologies and Practices in Eurasia, (Edited: C. M. Hann) (131-55)
- SUĞUR, Nadir (1999) "Fordizm, Post-Fordizm ve Ötesi", Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, (134-52.)
- SWEEZY, Paul M. (1997) "More (or Less) on Globalization", Monthly Review, Vol. 49, No. 4, <http://www.monthlyreview.org/997pms.htm>
- ŞENGÜL, Tarık (2004) "Siyaset ve Mekânsal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi", Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı, (Derleyen: E. Ahmet Tonak), (2. Baskı), (115-62), Ankara: İmge Kitapevi
- TANSEL, Aysıt (1999) Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Eğitimin Getirisi", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt. 26, Sayı: 3-4, (453-72)
- TATLIDİL, Ercan (2009) "Kent ve Kentli Kimliği: İzmir Örneği", Ege Akademik Bakış, Cilt: 9, Sayı:1, (319-336)
- TEAGUE, Paul; WILSON, Robin (1995) "Towards An Inclusive Society", <http://cain.ulst.ac.uk/dd/report2/report2m.htm#inclusive>
- TEKELİ, İlhan (2009) Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- TEKŞEN, Adnan (2003) Kentleşme Sürecinde Bir Tampon Mekanizma Olarak Hemşehrlik: Ankara'daki Malatyalılar Örneği", Ankara: DPT
- TOMANBAY, İlhan (2007) Sosyal Nedir?, Ankara: SABEV
- TOPAL, Hasan (2002) "Tarihi ile Yeniden Buluşan Kent", Ege Mimarlık Dergisi, Sayı. 43, (16-17)
- TOWNSEND, Peter (1979/2003) "Introduction: Concepts of Poverty and Deprivation", The Economics of Poverty and Inequality II, (Ed: Frank Cowell) Edward Elgar Publishing
- TÜMERTEKİN, Erol ve ÖZGÜÇ, Nazmiye (2002) Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan, İstanbul: Çantay Kitabevi
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1977) Yoksulluk Kültürü: Gecekoduların Toplumsal Yapısı (2. Baskı), Dede Korkut Yayınları
- UNDP (1990) Human Development Report 1990, Oxford: Oxford University Pres
- VARIŞ, Fatma (1988) Eğitim Bilimine Giriş, Ankara: EBF Yayını
- VILA, Luis E. (2000) "The Non-monetary Benefits of Education", European Journal of Education, Vol:35, No:1, (21-32)
- WACQUANT, Loïc J. D (1993) "Urban Outcasts: Stigma and Division in the Black American Ghetto and French Urban Periphery" International Journal of Urban and Regional Research, Vol:17/3 (266-83)

- (1999) "Urban Marginality in the Coming Millennium", *Urban Studies*, Vol. 36, No. 10, (1639-47)
- WACQUANT, L. J. D. (2003) "Giriş", *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, (Pierre Bourdieu ve L. J. D. Wacquant) (Çeviren: Nazlı Ökten), İstanbul: İletişim, (13-45)
- (2008) "The Return of the Repressed Riots, "Race" and Dualization in Three Advanced Societies", *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality* (15-39) http://sociology.berkeley.edu/faculty/wacquant/wacquant_pdf/RETURNOFREPRESSED-MONU.pdf
- WALLERSTEIN, Immanuel (2009) *Tarihsel Kapitalizm*, (Çeviren: Nemciye Alpay), (5. Basım), İstanbul: Metis
- WHITE, Paul (1998) "Ideologies, Social Exclusion and Spatial Segregation in Paris", *Urban Segregation and the Welfare State: Inequality and Exclusion in Western Cities*, (Editors: [Sako Musterd](#), [Wim Ostendorf](#)), London, New York: Routledge, (148-67)
- WILLEMS, Wim and LUCASSEN, Leo (1998) "The Church og Knowledge: Representation of Gypsies in Encyclopaedias", *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach* (Editors: L. Lucassen, W.Willems, A. Cottaar), (35-52) London: MacMillan Press
- WILLIAMS, Peter (1987) "Constituting Class and Gender: A social History of the Home, 1700-1901", *Class and Space: the Making of Urban Society* (Editors: N. J. Thrift & Peter Williams), New York: Routledge & Kegan Paul (154-204)
- WILSON, William Julius (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, The Underclass, and Public Policy*, London: The University of Chicago Pres
- (1998) "When Work Disappears: New Implications for Race and Urban Poverty in the Global Economy" *CASEpaper/17*, London: Centre for Analysis of Social Exclusion <http://sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cp/paper17.pdf>
- (2003) "Race, class and urban poverty: A rejoinder", *Ethnic and Racial Studies*, 26:6, 1096-114
- WIRTH, Louis (1927) "The Ghetto", *American Journal of Sociology*, Vol. 33, No.1 (57-71)
- WORLD BANK, (2001) *World Development Report 2000/2001: Attacting Poverty*, Washington: World Bank
- (2004) *World Development Report 2004 Making Services Work For Poor People*, Washington: World Bank
- WRATTEN, Ellen (1995) "Conceptualizing Urban Poverty", *Environment & Urbanization*, Vol. 7, No.1 ()
- WRIGHT, Erik Olin (1994) *Interrogating Inequality: Essays on Class Analysis, Socialism and Marxism* LondonVerso (32-50)

- (2000) *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*, (Student Edition), Cambridge: Cambridge University Press, (1-41)
- (2009) "Understanding Class: Towards An Integrated Analytical Approach", *New Left Review*, No.60 Nov/Dec (101-16)
- WUSTEN, Herman van der; MUSTERD, Sako (1998), "Welfare State Effects on Inequality and Segregation", *Urban Segregation and the Welfare State: Inequality and Exclusion in Western Cities*, (Editors: [Sako Musterd](#), [Wim Ostendorf](#)), London, New York: Routledge, (238-47)
- YARDIMCI, Sibel ve SALTAN, Ali (2007) "Geri Dönüşümün Görünmeyen Yüzü: Sokak Toplayıcılarının İş ve Yaşam Koşulları Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, Sayı:108, (206-35)
- YELDAN, Erinç (2009) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, (14. Baskı), İstanbul: İletişim
- YILDIRAK, N., GÜLÇUBUK, B., GÜN, S., OLHAN, E., KILIÇ, M. (2003) *Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları*, Ankara: Tarım-İş
- YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2006) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin
- YILMAZ, Bediz (2006) "Yakındaki Uzak: İstanbul'un Bir Kentiçi Mahallesinde Sosyal Dışlanma ve Mekansal Sürgün", *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondulu Ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk Ve Sosyal Dışlanma*, (Editör: Fikret Adaman ve Çağlar Keyder)
- (2008) "Türkiye'de Sınıf-altı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa", *Toplum ve Bilim*, Sayı:113, (127-45)

EKLER

Ek-1: Balıkuyu Mahallesi-İkiçeşmelik Bölgesinde Görüşülenlerin Listesi

	İsim	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Çocuk Sayısı	Sosyal Güvence	Konut Sahipliği	Kardeş Sayısı	Eş Eğitim	Eş İş Durumu	Evli Çocuk
1	Mustafa	E	39	İlkokul Terk	Müzisyen (Darbuka, Ses Sanatçısı)	3	YK	Kira	3	Boşanmış	-	1
2	Sami*	E	37	İlkokul Terk	Ayakkabıcı, Hamallık,	2		Kira	9	OY	Ev Hanımı	Yok
3	Gültekin*	E	39	İM	Ayakkabıcı	2		Ailesinin	4	İlkokul Terk	Ev Hanımı	Yok
4	Melehat	K	54	İM	Temizlik İş	3	YK	Ailesinin		İM	Ayakkabıcı İşsiz	1
5	Yakup+	E	61	İM	Belediyeden Emekli (Ek İş Yapmış)	3	SSK	Kira	9	OYD	Temizlik İş	3
6	Reşat+	E	39	İlkokul Terk	İşportacı, Müzisyen (Darbuka)	2	YK	Annesinin Evi	3	OYD	Temizlik işi, Çiçek Satış	Yok
7	Nusret*	E	42	İlkokul Terk	Ayakkabıcı, Hamallık, Seyyar Satıcılık	2	YK	Eşinin Babasının	6	Okur	Temizlik – Özürlü Maaşı almakta	1
8	Zeynep*	K	19	İlkokul Terk	Deri-Çanta İmalatı -İşsiz	Bekar	Yok	Ailesi ile kalıyor	2	-	--	-
9	Ayşe	K	20	İlkokul Terk	Deri-Çanta İmalatı –Ev Hanımı	Yok	Yok	Kira (Babasının Evinde)	4	İT	Seyyar Sarıcı	Yok
10	Cezmi*	E	52	İM	Soba İmalatı, Bakkal	3	Bağ-Kur Emeklisi	Kendi Evi	3	OY	Ev Hanımı	1
11	Rasime	K	27	OYD	İşsiz –(bazen) Dilencilik	4 (6)	Yok	Barakada Yaşıyor	6	İT (Nikahsız)	Ayakkabıcı -İşiz	Yok
12	Yıldırım	E	36	İM	Ayakkabıcı	3	Yok	Kira	4	OYD	Ev Hanımı	Yok
13	Kasım	E	32	İlkokul Terk	Ayakkabıcı, Hamallık, Araba Yıkayıcılığı	Yok	Yok	Ailesi ile kalıyor	4	Boşanmış	-	-
14	Nazan	K	51	OY	Ayakkabı Boyacılığı, Darıcılık	Bekar	YK	Kira	3	Hiç Evlenmedi	-	-
15	Nail	E	50	İM	Ayakkabıcılık, Bavul Ticareti, Araba Yıkama, Ayakkabı Boyacılığı	3	YK	Babasının Evi	7	OY	Temizlik İş	Yok
16	Necdet	E	37	İM	Ayakkabıcılık, Araba Yıkama	2	Yok	Babasının Evi				1
17	Arif	E	41	İM	Ayakkabıcılık, Darı Satış, Hamallık, Seyyar		Yok	Eşinin Ailesinin		OYD	Temizlik İş	Yok
18	İbrahim	E	41	İM	Ayakkabıcı	2	SSK	Kendi Evi	4	OY	Temizlik İş	1
19	Ceren	K	34	İM	Tekstil Sektöründe İşçi	2	SSK	Eşinin Ailesinin	3	İM	Fabrikada İşçi	Yok
20	Ali	E	44	OYD	Ayakkabı Boyacısı	2	Tarım Sigortası	Babasının Evi	4	OYD	Temizlik İş	1
21	Çetin	E	44	OYD	Deri İş, Ayakkabı Boyacılığı - İşsiz	2	YK	Ailesinin Evi	-	OYD	Temizlik İş	Yok
22	Volkan	E	25	İM	Ayakkabıcı	1	YK	Kira	3	OY	Ev Hanımı	-

Ek-2: Yenişehir-Hilal Mahallelerinde Görüşülenlerin Listesi

	İsim	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Çocuk Sayısı	Sosyal Güvence	Konut Sahipliği	Kardeş Sayısı	Eş Eğitim	Eş İş Durumu	Evli Çocuk
1	Cumhur*	E	48	İM	Kasap, Belediyede işçi-	2	SSK	Kendi Evi	2	OYD	Temizlik işi	1
2	Hakkı*	E	79	OY	Hallaç	5	SSK-Eşinden	Kendi Evi	3	OYD	Emekli	2
3	Ali*	E	46	İM	Paketçi, TEKEL'den Emekli	2	SSK	Eşinin Annesinin	4	OYD	Temizlik işi	Yok
4	Ömür*	E	65	OY-Okula Gitmedi	Müzisyen, Bavul Tic. Turşucu	1	Yeşil K, 2022'den Özürlü Maaşı	Babadan Kalma	12	OYD	Temizlik işi	1
5	Sadık	E	41	İM	Bakkal	2	Yok	Babadan Kalma	2	İM	Temizlik işi	1
6	Dürdane*	K	53	İM	Bavul ticareti, seyyar satıcılık, İşsiz	3	SSK-Babadan	Ablasının Evi	9	Ölü	-	3
7	Necla	K	74	OYD	Tütünden Emekli	4	SSK	Kendi Evi	4	Ölü	-	3
8	Turhan	E	29	Ortaokul Terk	İşsiz	2	YK	Babaannesinin Evi	3	OY	İşsiz	Yok
9	İsmail	E	28	İM	Müzisyen, Paketçi	1	YK	Kirada	3	İM	Temizlik işi	Yok
10	Ayşe	K	19	İlkokul Terk	İşsiz	2	Yok	Eşinin Babasının	Yok	Ortaokul	Cezaevinde	Yok
11	Nevzat	E	26	Ortaokul	Trafik Takip işi	2	Yok	Dedesinin Evi	3	OY	Ev Hanımı	Yok
12	Hakkı*	E	43	İM	Kasap	2	Yok	Babasının Evi	5	OY	Ev Hanımı	1
13	Necla	K	74	OYD	Tütünden Emekli	4	SSK	Kendi Evi	5	Ölü	-	
14	Durmuş	E	35	İM	Ayakkabıcı-İşsiz	2	YK	Babasının Evi	7	İlkokul Terk	Temizlik işi	Yok
15	Cüneyt*	E	47	İlkokul Terk	Ayakkabıcı, Hamal, Seyyar Satıcı	1	YK	Babasının Evi	7	İlkokul Terk	Ev Hanımı	Yok
16	Necdet	E	57	İM	Ayakkabıcı, Hamal, İşsiz	2	SSK-Eşinden	Eşinin	5	İM	Tekel'den Emekli	2
17	Aşkın*	E	45	İlkokul Terk	Ayakkabıcı, Çay Ocağında Garson	2	YK	Eşinin Ailesinin	4	İlkokul Terk	Ev Hanımı	Yok
18	Selami	E	51	İlkokul Terk	Ayakkabıcı, Kasap, Garson, Seyyar Satıcı	3	Yok	Annesinin	5	İlkokul Terk	Ev Hanımı	1
19	Cengiz	E	26	Ticaret Lisesi	Müzisyen (Kemancı, Ses Sanatçısı)	Yok	YK	Kira	-		Ev Hanımı	Yok
20	Müslüm	E	49	İlkokul Terk	Müzisyen	2	YK	Eşinin Annesinin			Temizlik işi	
21	Serkan	E	19	Ortaokul	Müzisyen	Bekar	Yok	Ailesi ile kalıyor	3	-	-	-
22	Selçuk	E	24	İM	Berber	1	Yok	Ailesi ile kalıyor	4	İM	Çocuk Bakıyor	Yok
23	Yaşar	E	72	OY	Müzisyen (Davulcu)	4	YK., 2022'den Yaşlılık Aylığı	Kendi Evi	7	Ölü	-	4
24	Salih	E	51	İM	Müzisyen (Kemancı)	3	Yok	Babasının Evi		Boşanmış	-	1
25	Münevver	K	53	OYD	Temizlik işi- İşsiz	5	Yok	Eşinden Kalmış	8	Ölü	-	5
26	İsmet	E	70	İlkokul Terk	Müzisyen (Davul, Darbuka)	3 (7)	Emekli İste Bağlı	Kira	12	OYD	Tütün İşleri,	3
2	Şaban	E	48	İM	İşikçi, Bavul Ticareti, TEKEL'de İşçi	3	SSK	Kendi Evi	3	OYD	Ev Hanımı	1

7												
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Ek-3: Örnekköy ve Şemikler Mahallelerinde Görüşülenlerin Listesi

	İsim	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Çocuk Sayısı	Sosyal Güvence	Konut Sahipliği	Kardeş Sayısı	Eş Eğitim	Eş İş Durumu	Evli Çocuk
1	Mustafa	E	39	İM	El işi, Bohçacılık, Hurdacılık, Seyyar sabit büfeci	3	YK	Kendi Evi		OYD	El işi, Bohçacı	Yok
2	Yılmaz	E	38	İM	Demirci, Taşeron Firmada Çalışıyor	4	SSK	Babası ile birlikte kalıyor	4	OYD	Bohçacı	Yok
3	Metin	E	35	İM (Dışarıdan)	Panayırcılık, Hurdacılık, Darıcılık	3	YK	Ailesinin Evinde	5	OYD	Ev Hanımı	Yok
4	Necdet*	E	28	Meslek Lisesi	Kimya Teknikeri	2	SSK	Kira	2	OY	Ev Hanımı	
5	Ersin*	E	30	Lise terk	Sepetçilik, El işi, Özürlü Kontenjanından İşçi	Bekar	SSK	Ailesi ile kalıyor	4	-	-	-
6	Zafer*	E	39	OYD	Sepetçilik, Hurdacılık, El işi, Taşeron Firmada Temizlik İşçi	2	SSK	Babasının Evinde	5	OYD	Ev Hanımı	Yok
7	Haydar*	E	50	OY	Sepetçilik, Hurdacılık, Seyyar Satıcılık, Kahvecilik	3	Yok	Kira		OYD	Ev Hanımı	2
8	Remzi*	E	46	OY	Panayırcılık, El işi, Bohçacılık, Hurdacılık, Büfe Sahibi	2	YK	Kendi Evi	12	OYD	El işi, Bohçacı	Yok
9	Ayhan	E	34	OY	Panayırcılık, Hurdacılık,	2	Yok	Babasının Evi	7	OYD		
10	Ali*	E	48	OY	Panayırcılık, Sepetçilik, Hurdacılık,	2	Yok	Kendi Evi		OYD	Ev Hanımı	1
11	Sabahattin	E	72	İM	Lunaparkçılık'tan Emekli	8	Bağ-Kur	Kendi Evi		OYD	Ölü	8
12	Cüneyt*	E	19	Okur	El işi, Hurdacılık, Çöp Toplama	Bekar	Yok	Çadır	5	-	-	-
13	Rasim	E	57	İlkokul Terk	Kalaycı, Kıbrıs Gazisi	6	Emekli Sandığı	Kendi Evi		OYD	Ev Hanımı	6
14	Kasım	E	45	İM	Panayırcılık, Malcılık	2 (3)	Yok	Kendi Evi	4	OYD	Ev Hanımı	1
15	Tekin	E	27	İM	Sepetçilik, El işi, Hurdacılık	3	Yok	Babası ile kalıyor	3	OYD	El işi	Yok
16	Macit*+	E	55	OY	Çöp Toplama, Faytonculuk, Canbazlık	5	Yok	Kendi Evi	3	OYD	Ev Hanımı	4
17	Kenan+	E	55	OY	Hamallık, Çöp Toplama	5	Yok	Çadırdadır		OYD	Çöp Toplama	4
18	Erkan+	E	31	OYD	Çöp Toplama	6	YK	Kira (Gecekondu)		OYD	Çöp Toplama	Yok
19	Sibel+	K	36	OYD	Çöp Toplama	6 (7)	YK	Çadır	8	İlkokul Terk	Çöp Toplama	Yok
20	Nazlı+	K	42	OYD	Çöp Toplama, Çiçek Satışı	6	YK	Baraka	7	İlkokul Terk	Cezaevinde	1
21	Güler	K	40	OYD	Çöp Toplama	7 (8)	Yok	Çadır		OY	Çöp Toplama	2

22	Ferhat	E	23	İM	Süpürgecilik, Hurdacılık, Çöp Toplama	1	Yok	Çadır	4	OYD	Ev Hanımı	Yok
----	--------	---	----	----	---------------------------------------	---	-----	-------	---	-----	-----------	-----

OYD: Okur-Yazar Değil; **OY:** Okur-Yazar; **İM:** İlkokul Mezunu; **YK:** Yeşil Kart, **İT:** İlkokul Terk

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, küreselleşme sürecinde yaşanan değişimler çerçevesinde Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumunda ve yapısında ortaya çıkan değişimleri ve beklentilerini tartışmaktır. Küreselleşme sürecinde ekonomik alanda ortaya çıkan dönüşümlerin Çingene/Roman topluluğun gelir temin edici etkinlikler incelemek önemlidir. Bu amaçla, Çingene/Roman toplumunun yoğun olarak yaşadığı İzmir, iletişim ağı kurmaya yönelik nedenden dolayı Türkiye örneği olarak seçilmiştir.

Bu amaçla 2009 yılının yaz aylarında 8 farklı Çingene/Roman mahallesinde derinlemesine görüşme yöntemi ile niteliksel bir çalışma yapılmıştır. Görüşmeler sırasında, sosyo-ekonomik durum, çalışma ve mesleki devingenlikler hakkında bilgi edinilmiştir. Çingene/Roman topluluğu eğitim, sağlık ve iş olanaklarına ulaşmada sorunlar yaşamakta ve olumsuz yaşam koşullarına sahiptirler.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to argue transformations about Gypsy/Roman community's socio-economic condition and its structure and community's future expectations in the era of globalisation. In this regard, it is important to examine the effects of economic transformations in the era of globalisation to Gypsy/Roman community's income yield activities. For this purpose, İzmir is chosen as a sample of Turkey because of majority of Gypsy/Roman population lives in and also for practical reasons of building a communication network.

A qualitative study, using in-depth interviews with a total of 8 Gypsy/Roman neighbourhoods in 2009 summer. During the interviews socio-economic profile, work and occupational dynamics were inquired. Gypsy/Roman communities have problems accessing social benefits of education, health and labour market in addition to having negative living conditions.